

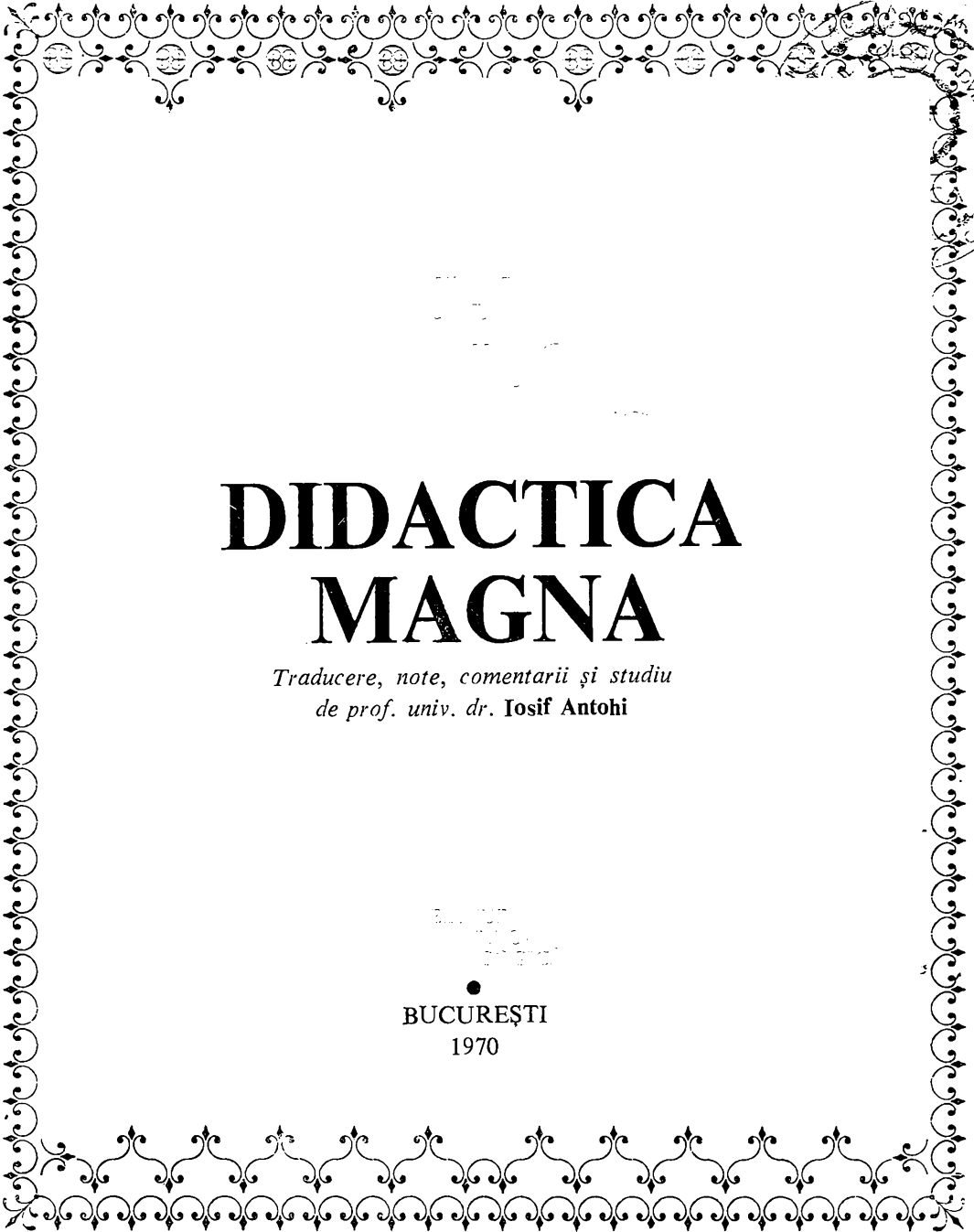

Exposit. M. S.

J. Glen. sc.

*See, here an Exile, who to serve his God
Hath charity, to feed of bread, & charity Red
Whose learning, Piety, & true worth being knowne
To all the world makes all the world his owne*

J. R.

DIDACTICA MAGNA

*Traducere, note, comentarii și studiu
de prof. univ. dr. Iosif Antohi*

●
BUCUREȘTI
1970

Traducerea s-a făcut după textul latin
al lucrării

DIDACTICA MAGNA

publicată în

J. A. Comenii

OPERA DIDACTICA OMNIA

Ab Anno 1627 ad 1657 continuata.

AMSTERDAMI,

Impensis D. Laurentii de Geer

Excuderunt

Christophorus Cunradus, & Gabriel à Rov.

Anno M. DC. LVII

Redactor: *Maria Catulescu*

Tehnoredactor: *Lizi Erbărescu*

Coperta: *Eugen Stoian*

DIDACTICA MAGNA

prezintă

ARTA UNIVERSALĂ DE A ÎNVĂȚA PE TOȚI TOTUL

sau

un mod sigur și excelent de a înființa asemenea școli în toate comunele, orașele și satele oricărei țări creștine, în care tot tineretul, de ambele sexe, fără nici o deosebire, să fie instruit în științe, călăuzit spre moravuri bune și plin de evlavie, iar în acest chip să fie îndrumat în anii tinereții spre toate cele necesare vieții prezente și celei viitoare, și aceasta

concis, plăcut și temeinic.

Pentru care noi sfătuim în primul rând ca **fundamentul** să rezulte din însăși natura lucrului, **adevărul** să fie demonstrat prin exemple comparative din artele mecanice, stabilindu-se **desfășurarea** pe ani, luni, zile și ore, și în sfârșit **calea** ce se dovedește ușoară și precisă și care duce la un rezultat fericit.

DIDACTICA NOASTRĂ

are drept proră și pupă¹:

să cerceteze și să găsească un mod prin care învățătorii,
cu mai puțină osteneală, să învețe mai mult pe elevi, în
școli să existe mai puțină dezordine, dezgust și muncă
irosită, dar mai multă libertate, plăcere și progres
temeinic, în comunitatea creștină să fie mai
puțină beznă, confuzie și dezbinare — dar
mai multă lumină, ordine, pace și liniște.

Fsalmul 67 1,2

*„Dumnezeule, îndură-te de noi și ne binecuvîntează! Luminează fața
ta spre noi ca să cunoaștem pe pămînt calea ta, în toate neamu-
rile mîntuirea ta.“*

Salut cititorilor!

Didactica înseamnă știința ² de a învăța ³ pe alții. În ultima vreme, bărbați eminenți, plini de compătimire pentru munca de Sisif⁴ din școli, au pornit să o cerceteze, cu un curaj inegal și cu rezultat inegal.

2. Unii s-au preocupat de vreo limbă, spre a înlesni învățarea ei cu ajutorul manualelor, alții au încercat căi mai scurte spre a transmite mai repede vreo știință sau artă⁵, alții altceva. Aproape toți au pornit de la unele observații externe, adunate din experiența curentă, adică — cum se spune — a posteriori.

3. Noi ne încumetăm să promitem o Didactică mare: adică o artă universală de a învăța pe toți totul, și anume de a-i învăța în mod sigur, ceea ce nu poate să nu fie urmat de succes; lesne, adică fără nici o greutate și dezgust pentru învățător și școlar, ci mai degrabă cu cea mai mare plăcere de ambele părți; să-i învețe temeinic, nu superficial și de dragul vorbelor, ci pentru a ajunge la adevărata știință, la moravuri curate și la evlavie internă. În sfârșit, să demonstrăm toate acestea apriori, adică din natura proprie și neschimbătoare a lucrurilor, așa cum din izvorul viu purced pîraiele nesecate, pe care, adunîndu-le iarăși într-un fluviu, să clădim arta universală pentru întemeierea de școli universale.

4. Promitem aici lucruri cu adevărat mari și dorite cu ardoare. Îmi este ușor să întrevăd că unora li se vor părea mai degrabă visuri decît prezentarea unei acțiuni certe. Indiferent cine ești, nu face aprecieri pînă ce nu cunoști ce stă la temelie lucrurilor și abia atunci vei putea nu numai să-ți formulezi părerea, ci și să o manifesti. Căci eu nu doresc și nici nu urmăresc ca prin puterea mea de convingere să amănesc pe cineva să-și dea consimțămîntul asupra unui lucru mai puțin verificat. Dimpotrivă, avertizez, îndemn și conjur stăruitor pe oricine se interesează de aceste lucruri ca simplu spectator, să-și pună la contribuție simțurile proprii și ascuțite (și să nu se lase orbit de iluzia altor păreri).

5. De bună seamă, este vorba aici de un lucru deosebit de serios și așa cum este dorit de toți, tot așa se cuvine să fie îndrumat prin sfatul tuturor și sprijinit de efortul unit al tuturor: este vorba de fericirea comună a neamului omenesc. „Ce dar mai mare și mai bun putem aduce societății, decît să învățăm și să cultivăm tineretul? Mai ales cînd, față de moravurile timpului nostru, el a decăzut într-atîta încît trebuie frînat și constrîns prin acțiunile tuturor“, zice Cicero⁶. Iar Filip Melancton scrie că „a forma corect tineretul valorează mai mult decît a cucerii Troia“⁷. La aceasta se referă și spusele lui Grigore de Nazianz: *τεχνή τεχνῶν, ἄνθρωπον ἄγειν, τὸ πολυτροπώτατον καὶ τὸ ποικιλώτατον τῶν ξῶων*, adică „arta artelor este să-l formezi pe om, cea mai instabilă și cea mai complicată ființă dintre viețuitoare“⁸.

6. A prezenta, așadar, această artă a artelor este un lucru plin de osteneală, care are nevoie de judecata pătrunzătoare nu numai a unui singur om, ci a mai multora, pentru că unul singur nu poate avea ochiul atît de ager încît să nu-i scape din vedere foarte multe lucruri.

7. De aceea, pe bună dreptate, cer de la cititorii mei și îi conjur, pentru fericirea neamului omenesc, ca toți cei ce vor vedea această lucrare în primul rînd să nu considere drept cutezanță că cineva nu numai că încearcă lucruri de o asemenea amploare și importanță,

dar le și promite, făcînd aceasta numai în scop util. În al doilea rînd, să nu se descurajeze dacă prima încercare nu izbutește imediat și dacă un lucru conceput după dorința noastră nu este dus de noi pînă la deplina perfecțiune. Căci mai întîi semintele trebuie să încolțească și apoi să crească treptat. Așadar, oricît de imperfecte ar fi cele de față și chiar dacă nu ar atinge imediat scopul propus, însuși acest fapt ne va dovedi că totuși treapta atinsă e mai înaltă și că ne-am apropiat mai mult de țel. În sfîrșit, îi rog pe cititori să-i acorde atîta atenție, sîrguință și judecată, nu numai independentă, dar și perspicace, cîtă se cuvine lucrurilor importante. Mai întîi, voi indica, pe scurt, motivul proiectului meu, în continuare voi enumera cît mai simplu capitolele metodei celei noi, apoi voi oferi cu deplină încredere opera mea gîndirii oneste și verificării sigure a tuturor celor care sînt capabili de apreciere.

8. *Arta aceasta de a învăța pe altul și de a învăța singur (ars docendi et discendi), și anume la gradul de perfecțiune la care se pare că vrea să se ridice, a fost în mare măsură necunoscută veacurilor trecute. De aceea, studiile științifice (res literaria) și școlile erau în așa măsură împovărate de osteneți și chinuri, de îndoieli și himere, de erori și defecte, încît numai cei care erau înzestrați cu o minte supraomenească puteau să ajungă la o erudiție temeinică.*

9. *Se pare însă că de curînd Dumnezeu a făcut să se ivească zarea unei epoci noi și a stimulat în Germania pe cîțiva bărbați distinși, care, scîrbiți de confuziile metodei folosite în școli, au emis păreri despre o cale mai ușoară și mai concisă⁹ de a preda limbile și artele¹⁰, unii mai devreme, alții mai tîrziu, și deci, după caz, cu succes mai mare sau mai mic, precum se vede din cărțile și lucrările didactice pe care le-au publicat.*

10. *Am aici în vedere oameni ca Ratke¹¹, Lubin¹², Helwig¹³, Ritter¹⁴, Bodin¹⁵, Glaum¹⁶, Vogel¹⁷, Wolfstirn¹⁸ și alții, care poate nouă nici nu ne mai sînt cunoscuți, precum și pe cel ce se cuvenea să fie numit cel dintîi, Johann Valentin Andreae¹⁹, care în minunatele sale scrieri a dezvăluit nu numai racilele bisericii și ale statului, dar și ale învățămîntului și a indicat pe ici pe colo și remediile lor. De asemenea, în Franța, lucrurile s-au urnit din loc cînd Janus Caecilius Frey²⁰ a publicat la Paris, în anul 1629, înțeleapta sa didactică, sub titlul Ad divas scientias artesque et linguas sermonesque extemporaneos, nova et expeditissima via (Cale nouă și foarte lesnicioasă spre științe și arte divine, spre filologie și retorică).*

11. *Plăcerea pe care am resimțit-o atunci cînd am început să folosesc orice prilej spre a studia pe acești autori nu se poate exprima și ea a alinat în bună parte durerea mea față de decăderea patriei și de starea jalnică a întregii Germanii. Am început într-adevăr să nutresc speranța că providența Atotputernicului a voit ca dispariția vechilor școli și conturarea celor noi, după idei noi, să se producă simultan. De bună seamă, cine intenționează să construiască o clădire nouă, obișnuiește mai întîi să netezească terenul chiar prin demolarea clădirii anterioare, mai puțin corespunzătoare sau șubrede.*

12. *Acest gînd a deșteptat în mine o mare speranță, dar bucuria a fost temperată pe măsură ce mi-am dat seama că nu pot încă realiza, din temelie, un lucru atît de mareț.*

13. *Dorînd să mă informez mai amplu despre unele (probleme, n.n.), iar despre cîteva chiar să-mi exprim părerea, am scris la unul sau la altul dintre cei menționați, dar a fost zadarnic, în parte fiindcă oricine își păstrează cu mare strictețe propriile sale descoperiri, iar pe de altă parte, scrisorile n-au găsit pe destinatar și mi s-au înapoiat fără răspuns.²¹*

14. *Unul dintre ei (prea strălucitul J. V. Andreae) mi-a răspuns amabil că vrea să-mi predea făclia²² și chiar m-a îndemnat s-o preiau. Îmbărbătat în acest fel, problema a început să mă preocupe mai intens, iar dorința mea fierbinte de a face ceva util societății (publicus profectus) m-a determinat să întreprind din temelie această lucrare.*

15. Așadar, am lăsat la o parte inovațiile, ideile, observațiile și regulile altora și am pornit pe de-a-ntregul să meditez asupra problemei însăși și să cercetez cauzele, metodele, căile și scopurile artei de a învăța (Discentia — după cum o denumeste Tertulian²³).

16. Din aceste considerente s-a zămislit acest tratat, care (precum sper) prezintă faptul mai amplu decât pînă acum. Didactica a fost mai întîi concepută pentru uzul compatrioților mei²⁴, în limba mea maternă²⁴, apoi însă, după sfatul unor bărbați distinși, am tradus-o în latinește, ca să fie de folos public, dacă se va putea.

17. Căci grația divină cere (spune Lubin în Didactica sa²⁵) să nu ascundem omenirii cele ce Dumnezeu ne-a învățat pentru tămăduirea neamului omenesc, ci să le răspîndim în toată lumea, întrucît esența oricărui lucru bun (continuă el) trebuie să fie împărtășită tuturor, deoarece, cu cît sînt împărtășite mai mult și la mai mulți, cu atît sînt de folos mai mare și mai multora.

18. Este și o lege a umanității potrivit căreia atunci cînd cineva poate oferi ajutor aproapelui aflat în împrejurări grele, să nu negligeze să-l dea și cu atît mai mult în cazul de față, în care este vorba de interesul nu numai al unui singur om, ci al mai multora, nu al cîtorva oameni, ci al orașelor, provinciilor și imperiilor, ba chiar al întregului neam omenesc.

19. Dacă s-ar găsi totuși vreunul atît de pedant încît să creadă că un teolog, datorită profesiei sale, n-ar trebui să se ocupe de problemele școlare, atunci să știe că această îndoială m-a preocupat pînă în adîncul ființei mele și de ea nu m-am putut elibera decît ascultîndu-l pe Dumnezeu și cugetînd la ceea ce inspirația divină m-a sfătuit.

20. Voi, inimi creștine, îngăduiți-mi, vă rog, să vă vorbesc mai deschis: aceia care mă cunosc mai de aproape știu că sînt un om cu mintea delicată și aproape fără nici un fel de știință, dar că sînt un om care deplîng relele timpului nou și că sînt dornic să umplu — dacă va fi vreun motiv — golurile noastre, fie cu cele aflate de mine, fie de alții (care nu pot proveni de nicăieri decît de la milostivul Dumnezeu).

21. Așadar, de se va găsi ceva demn de luat în considerare aici, nu-mi aparține, ci este al celui care prin glasul pruncilor obișnuiește să-și asigure lauda²⁶ și care, ca să se arate prin însăși fapta lui credincios, sincer și blînd, dă celor ce cer, deschide celor ce bat, arată celor ce caută (Luca 11,10), pentru ca și noi să dăm de bună voie altora din darurile adunate în noi. Hristos al meu știe că mintea mea este atît de simplă încît nu fac nici o deosebire dacă învăț pe altul sau primesc învățătură, dacă sînt prevenit sau previn, dacă sînt învățătorul învățătorilor (de îmi va fi îngăduit) sau (acolo unde sper un progres) școlarul școlarilor.

22. Așadar, ceea ce Dumnezeu mi-a dat în păstrare, aceasta ofer tuturor spre a deveni un bun comun.

23. Dacă cineva va găsi ceva mai bun, să facă la fel și să nu-și pună talantul în batistă și să-l ascundă, pentru ca Dumnezeu să-l învinuiască de păcat — el, care voiește ca servii săi să facă astfel ca talantul ce s-a dat fiecăruia, după puterea sa, să cîștige alți talanți (Luca 19, 13 ș. u.).

Îngăduit este, a fost și va fi pururi să urmărim fapte mari, iar munca începută întru Domnul nu va fi zădarnică!

Tuturor diriguitorilor lucrurilor omenești: conducătorilor de stat, păstorilor bisericilor, directorilor de școli, părinților și tutorilor copiilor, grație și pace de la Dumnezeu, tatăl Domnului nostru Isus Hristos, în sfântul spirit

*Dintre creații,
două sînt cele
mai strălucite:
raiul și omul*

a început, cînd Dumnezeu l-a creat pe om din pulberea pămîntului, l-a așezat în raiul desfătărilor, pe care îl sădise în Răsărit, nu numai ca să-l lucreze și să-l păzească (Facerea 2,15), dar și ca el însuși să-i fie *Domnului* său grădină a desfătărilor.

*Compararea
omului cu
raiul*

- 1.
- 2.
- 3.
- 4.
- 5.

2. Precum raiul era cea mai plăcută parte a lumii, tot astfel omul era cea mai delicată ființă dintre creaturi. *Raiul* a fost sădit la Răsărit; *omul* a fost creat după chipul aceluia ale cărui obîrșii sînt de la început, din zilele veșniciei. *În rai* au crescut feluriți pomi, frumoși la vedere și dulci la mîncare, din toți cei ce se ridicau în alte părți pe întreg pămîntul. *În om* sînt îmbinate toate substanțele lumii și toate formele și treptele acestor forme, spre a exprima întreaga artă a Întelepciunii divine. *Raiul* avea pomul cunoștinței binelui și al răului; *omul* are rațiune pentru a discerne, și voință pentru a alege ce e bun și ce e rău. *În rai* stătea pomul vieții, *în om*, pomul însuși al nemuririi, și anume înțelepciunea lui Dumnezeu, care și-a așezat rădăcinile veșnice în om (Eccl. 1, 14). *Un riu* ieșea din Eden să ude *raiul*, iar acolo se împărțea în patru brațe (Facerea 2,10); în inima omului se revarsă felurite daruri ale Sfîntului Spirit spre a-l adăpa și iarăși din pîntecele lui vor curge rîuri de apă vie (Ioan 7, 38), adică în om și prin om se revarsă în felurite chipuri înțelepciunea lui Dumnezeu, ca și rîurile care s-au împrăștiat în toate direcțiile. Aceasta o mărturisește și Apostolul cînd zice că înțelepciunea lui Dumnezeu cea de multe feluri să se facă cunoscută acum, prin Biserică, domnilor și stăpînilor, în cereștile lăcașuri (Efeseni 3,10).

3. Cu adevărat, așadar, fiecare om este pentru Dumnezeu său un rai al delectării, dacă se menține acolo unde a fost așezat. La fel și biserica, ce este comunitatea celor dedicați lui Dumnezeu, este asemuită adesea în Sfînta Scriptură cu raiul, cu grădina sau cu via lui Dumnezeu.

*Pierderea
celor două
raiuri*

4. Dar vai de noi nenorociții! Pierdut-am raiul plăcerilor trupești în care ne aflam și o dată cu aceasta am pierdut raiul plăcerilor spirituale, care eram noi înșine. Alungați am fost în pustiurile pămîntului și ne-am făcut noi înșine pustietate, un deșert gol și îngrozitor. Pentru că în rai n-am fost recunoscători pentru grija lui Dumnezeu, pentru darurile trupești și sufletești făcute nouă. Pe drept fost-am despuiați de amîndouă, iar trupul și sufletul nostru s-au expus suferințelor.

*Tînguirea
Domnului*

5. Să ascultăm despre aceasta pe Profet, care vorbește astfel împotriva mîndriei personale a regelui Tyrolui, condamnat la pedepse: „Fost-ai în desfătărilor raiului lui Dumnezeu; hainele tale erau împodobite cu tot felul de pietre scumpe: cu rubine, topaze și diamante, cu crisolit, onix și iaspis, cu safir, smaragd, carbunc și aur; pregătite erau pentru tine tobe și surle, în ziua în care ai fost creat. Tu erai heruvimul pe care l-am uns ca protector; un Dumnezeu pentru celelalte creaturi, te așezasem pe muntele cel sfînt al Domnului și umblai prin mijlocul pietrelor de foc. Fost-ai fără prihană în căile tale din

ziua facerii tale și pînă s-a încuibat în tine nelegiuirea. În mulțimea neguțătoriilor tale, și lăuntru tău s-a umplut de nedreptate și ai păcătuit, de aceea te-am izgonit pe tine de pe muntele lui Dumnezeu și te-am pierdut etc. Din pricina frumuseții tale, inima ta s-a îngîmfat, și pentru trufia ta ți-ai pierdut înțelepciunea. De aceea, te-am aruncat la pămînt și te voi da înaintea regilor spre batjocură" (Iezechiel 28, 13 ș. u.). Ne-a aruncat, vai! la pămînt și ne-a sfărîmat în dreapta sa mînie; deși eram bogați ca grădina Eden, am devenit ca deșertul cel pustiu.

6. Glorie, dar și laudă, și cinste, și binecuvîntare în vecii vecilor lui Dumnezeu milostivul, care, deși ne-a părăsit un timp, tot nu ne-a gonit în pustietatea veșnică, pentru că el ne-a trimis înțelepciunea sa prin care au fost create cerul și pămîntul și toate lucrurile și prin îndurarea sa a întărit iarăși, de jur împrejur, neamul omenesc cu raiul cel părăsit. Pentru că tăind și descojind cu securea, ferăstrăul și rașpelul legii sale copacii pieriți și uscați ai inimilor noastre, împlintă noi mlădițe ale raiului ceresc, iar ca să trăiască și să crească rădăcinile, le-a udat cu sîngele său și n-a încetat de a-i stropi cu felurite daruri ale Sfîntului său Spirit, ca izvoarele de ape vii; și a mai trimis pe lucrătorii săi, pe grădinarii sufletești, care să îngrijească cu credință noua plantație a Domnului. Căci astfel vorbește Domnul către Isaia și prin persoana lui către alții: „Pune-voi cuvintele mele în gura ta și la umbra mîinii mele te voi adăposti, ca să întind cerurile, să întemeiez pămîntul și să zic Sionului: Tu ești poporul meu!“ (Isaia 51, 16).

*Redobîndirea
raiului prin
grația lui
Dumnezeu*

7. Așadar, din nou înverzește grădina bisericii spre bucuria inimii divine: căci așa se spune la Isaia (51, 3): „Iar Domnul va mîngîia Sionul, și dărîmăturilor lui le va da nădejde. El va prefăce pustiul lui în rai și pămîntul lui neroditor în grădina Domnului; bucurie și veselie va fi acolo, mulțumire și glas de cîntec!“ Iar la Solomon: „Ești grădina încuiată, sora mea, mireasa mea, fîntînă acoperită și izvor pecelluit. Vlăstarii tăi clădesc un paradis de rodii cu fructe dulci și minunate, avînd pe margini arbuști care revarsă miresme: nard, șofran și scorțișoară ș. a.“ (Cîntarea Cîntărilor 4, 12, 13). La care biserica miresmă răspunde: *În grădina-i o fîntînă, un izvor de apă vie și pîraie din Liban. Scoală, vînt de miazănoapte, vino, vînt de miazăzi, suflați prin grădina mea și miresmele-i stîrniți, iar iubitul meu să vină, în grădina sa să intre și din roadele ei scumpe să culeagă, să mănînce*“ (Același 15, 19, 17)²⁷.

*Biserica
renaște prin
rai*

8. Crește oare într-adevăr această plantație nouă a raiului Domnului după dorință? Răsar oare favorabil toți germeii? Oare toți arborii tinerei plantații poartă nard, șofran, scorțișoară și smirnă, mirodenii și fructe rare? Să ascultăm cuvîntul Domnului grăind astfel bisericii sale: „Eu te-am sădit ca pe o viță de soi, ca pe cea mai curată sămînță, cum de mi te-ai prefăcut în ramură sălbatică de viță străină?“ (Ieremia 2,21). Iată tînguirea Domnului, că și această nouă plantare a raiului degenerază!

*Totuși, din
nou se veste-
jește*

9. Sfînta Scriptură este plină de asemenea tînguiuri. Plini de confuzii de tot felul sînt ochii tuturor acelor care au încercat să cerceteze istoria omenirii sau chiar a bisericii. Solomon, cel mai înțelept dintre oameni, după ce cercetă cu grijă tot ce se întîmplă sub soare, ca și propriile gînduri, cuvinte și fapte, începu cu sîrg să se tînguiască: „Totul este deșertăciune și vinare de vînt. Ceea ce este strîmb nu se poate îndrepta și ceea ce lipsește nu se poate număra“ (Eccles. 1,15). „Că unde este multă înțelepciune este și multă amărăciune, și cel ce își înmulțește știința își sporește suferința“ (Ibidem 1, 18).

*Tînguirea
Domnului și
a bărbatilor
înțelepți cu
privire la
acest lucru*

10. Precum cel ce nu-și cunoaște boala nu se vindecă; cine nu simte durere nu suspină și cine nu vede pericolul nu se sperie nici pe marginea prăpastiei, chiar de ar sta pe stîncă cea abruptă; tot așa, cei ce păstoresc neamul omenesc și biserica și nu văd confuziile, nu este de mirare că nu-i afectează. Dar dacă vreunul vede la el și la alții apărînd nenumărate pete și observă că puroiază răni și abcese, iar mirosul ce se degajă îi înfundă din ce în ce nările, cine se vede pe sine și pe alții stînd pe marginea prăpăstiilor și a hăurilor, primejduit peste tot de a cădea în curse întinse, ba chiar cum este

*De ce nu se
interesează
de aceasta
mulțimea?*

duș spre veșnice prăbușiri, și îl vede pe unul sau pe altul cum se prăbușește, acela cu greu va putea să nu se îngrozească, să nu se împietrească, să nu se sfîrșească de durere.

*Demonstrație
inductivă că
întreaga
noastră
existență este
coruptă și
depravată*

11. *Căci ce se mai află în noi și în lucrurile noastre la locul și în starea sa firească?* *Nicăieri nimic.* Toate fie că zac, fie că se prăbușesc și se găsesc de-a-ndoaselea și în dezordine. În locul *înțelegerii*, prin care trebuie să ne asemănăm cu îngerii, este atît de mare neștiința, încît oamenii ignoră, la fel ca animalele, lucrurile cele mai necesare de știut. În locul *prudenței*, prin care, fiind destinați eternității, trebuie să ne pregătim pentru eternitate, domnește o asemenea delăsare, nu numai în cele ale eternității, ci și în ale vieții noastre muritoare, încît majoritatea oamenilor se dedau lucrurilor pămîntești și trecătoare și în final morții sigure. În locul *înțelepciunii* cerești, prin care ne-a fost îngăduit să recunoaștem supremul bine, să-l cinstim și să ne bucurăm cu drag de el, este o îndepărtare prea rușinoasă de la acel Dumnezeu în care trăim, ne mișcăm și sîntem și o prea stupidă uitare a prea sfintei Ființei sale. ²⁸ În locul *iubirii și nevinovăției* — ura reciprocă, dușmăniile, războaiele, crimele. În locul *dreptății* domnește nedreptatea, injuria, opresiunea, hoția, prădăciunea. În locul *castității*, imoralitatea și obscenitatea în gîndire, vorbe, fapte. În locul *simplității și adevărului*, minciuna, înșelăciunea, reaua viclenie. În locul *umilinței* — îngîmfarea și mînia unora împotriva altora.

*Sîntem cu
toții pierduți*

12. Vai ție, neam nefericit, cît de mult ai degenerat! „*Domnul din cer a privit peste fiii oamenilor, să vadă de este cel ce înțelege sau cel ce caută pe Dumnezeu. Toți s-au abătut, împreună netrebnici s-au făcut; nu există cel ce face bunătate, nu există pînă la unul*” (Psalm 13, 2, 3). Chiar și aceia care se consideră conducătorii altora, rău conduc, se dau în lături, iar cei ce ar trebui să fie purtători de lumină răspîndesc mai toți întunericul. Chiar acolo unde mai e într-adevăr ceva bun și adevărat, e schilodit, paralizat, risipit; cu adevărat o umbră și o părere, dacă o vei compara cu ceea ce ar trebui să fie în realitate. Cine nu bagă de seamă acest lucru, acela să știe că bîjbîie în întuneric. Înțelepții văd ceea ce văd nu prin ochelarii părerilor obișnuite, ci prin lumina clară a adevărului, contemplînd lucrurile lor și ale altora.

*O îndoită
bucurie*

13. Ne rămîne totuși o dublă mîngîiere. *Mai întîi* că Dumnezeu pregătește pentru aleșii săi un paradis veșnic, unde se va reda perfecțiunea, și anume mai deplină și mai sigură ca cea dintîi pe care am pierdut-o. În acest paradis a intrat Hristos cînd s-a despărțit de trup (Luca 23, 43), acolo a fost răpit Pavel (2 Corint. 12, 4) și splendoarea sa a putut-o privi Ioan (Apost. 2,7 și 21, 10). ²⁹

*Restabilirea
raiului
bisericii aici
pe pămînt*

14. *Cea de-a doua mîngîiere* constă în aceea că Dumnezeu din cînd în cînd obișnuiește să reînnoiască raiul bisericii și să transforme iarăși deșerturile ei într-o grădină a desfătării, după cum ne arată promisiunile divine menționate mai sus. Am văzut că aceasta s-a împlinit de mai multe ori în chip sărbătoresc: după căderea în păcat, după deluviu, după intrarea poporului în țara Canaan sub David și Solomon, după întoarcerea din Babilon și reconstruirea Ierusalimului, după înălțarea lui Hristos la cer și predicarea Evangheliei între păgîni sub Constantin³⁰ și în alte împrejurări. Și chiar acum, după atrocitățile atît de groaznice ale războiului, după devastările atîtor țări, Părintele îndurărilor ne privește încă cu ochii miloși, de aceea trebuie să-i întîmpinăm recunoscători calea și să fim mai exigenți față de acțiunile noastre, în chipurile și cu mijloacele pe care prea înțeleptul Dumnezeu ni le va indica — cel ce hotărăște toate — pe căile sale.

*Cel mai
eficace mijloc
al acestei
restabiliri este
justa instruire
a tineretului*

15. Aceasta însă este ceea ce ne învață în primul rînd Sf. Scriptură: că nu există o cale mai eficace pentru înlăturarea coruperii umane decît *justa învățare a tineretului* (*iuventus recta institutio*). De pildă, Solomon care rătăcise prin toate labirintele erorilor umane și se tînguia că cele corupte nu mai pot fi îndreptate și nici nu se pot enumera lipsurile, totuși se adresează tineretului și-l conjură „*ca în*

zilele tinereții să-și aducă aminte de Creatorul său și să se teamă de el și să-i urmeze poruncile; căci aceasta este întreaga datorie a omului“ (Eccl. 12, 13). Iar în altă parte spune: „Învăță-l pe tânăr calea sa și chiar când va îmbătrâni nu se va abate de la ea“ (Prov. 22,6). De aceea spune David: „Veniți, fiilor, ascultați-mă pe mine, frica Domnului vă voi învăța pe voi“ (Psalmi 34, 11). Dar însuși cerescul David și dreptul Solomon, eternul fiu al lui Dumnezeu, care a fost trimis din cer spre a ne reforma, ne-a arătat parcă, cu degetul întins, aceeași cale, zicînd: „Lăsați copiii să vină la mine și nu-i opriți, căci a unora ca aceștia este împărăția lui Dumnezeu“ (Marcu 10,14). Iar către noi ceilalți grăia: „Adevăr zic vouă: de nu vă veți întoarce și nu veți fi ca pruncii, nu veți intra în împărăția cerurilor“ (Matei, 18,3).

16. Ce se urmărește prin aceste cuvinte? Ascultați și luați aminte voi toți ceea ce vestește Domnul și învățătorul nostru al tuturor: numai pe copii îi consideră el demni de împărăția lui Dumnezeu, ba chiar moștenitorii acestei împărății. Numai aceia vor fi părtași la această moștenire care se vor asimila cu cei mici. Oh! de-ar da Domnul, iubirii mei copilași, să înțelegeți acest privilegiu al vostru ceresc! Iată, a voastră este ceea ce a mai rămas din splendoarea neamului nostru sau ce este just în patria cerească! Al vostru e Hristos, a voastră este sfințenia Spiritului, a voastră grația lui Dumnezeu, a voastră moștenirea secolelor viitoare; toate acestea sînt numai ale voastre, ale voastre cu precădere și fără greș, numai pentru voi sau pentru cei ce vă sînt egali. Iată, noi cei în vîrstă, care ne considerăm doar pe noi oameni, iar pe voi maimuțe, numai pe noi deștepți, iar pe voi lipsiți de minte, numai pe noi capabili să vorbim, iar pe voi niște neputincioși în a vorbi, noi vom fi îndreptați spre școala voastră. Voi ne-ați fost dați ca învățători, iar faptele voastre ne vor fi de model și exemplu.

Copiii nu sînt numai subiectul adevăratei reînnoiri, ci și exemplul acesteia

17. De ar vrea cineva să afle pentru ce Dumnezeu ajută și laudă atît de mult pe copii, nu va găsi altă cauză mai bună decît faptul că aceștia sînt în toate mai simpli și mai capabili să primească leacul pe care îndurarea dumnezeiască o oferă condiției umane tragice. Căci, deși corupția provenită de la căderea lui Adam a năpădit întreg neamul omenesc, totuși al doilea Adam, Hristos, a împlîntat din nou arborele vieții și nimeni nu este exclus, afară de acela care se exclude prin propria-i necredință (Marcu 16,16), ceea ce nu se poate întîmpla la copii. De aceea, copiii, care nu sînt încă pătați cu păcate și necredință, devin moștenitorii universali în măsura în care știu să-și păstreze grația dumnezeiască primită și s-o mențină neîntinată de lume. De aceea pot fi mai ușor învățați copiii decît ceilalți, pentru că ei nu sînt încă stăpîniți de deprinderi rele.

De ce Dumnezeu cînstă pe copii așa de mult?

18. De aceea, Hristos ne poruncește celor maturi, să ne întoarcem și să devenim ca și copiii, adică să ne dezvățăm de relele provenite dintr-o instrucție greșită și însușită din exemplele rele ale acestei lumi și să ne întoarcem la starea anterioară a simplității, a blîndeții, a modestiei, a purității, a ascultării etc. Dar pentru că nimic nu este mai greu decît să dezveți pe cineva de obiceiuri (căci obiceiul este a doua natură, și dacă gonești natura cu furca, ea se va întoarce totuși din nou)³¹, rezultă din aceasta că *nimic nu este mai greu decît să îndrepti pe un om rău educat*. Copacul o dată crescut înalt sau umil, cu ramuri drepte sau strîmbe, așa rămîne și la maturitate, nu-l mai poți transforma. Obada de la roată o dată curbată, mai lesne se rupe decît să se mai poate face dreaptă, precum ne învață experiența. La fel spune Dumnezeu despre oamenii care sînt obișnuiți să acționeze rău: „Poate oare să-și schimbe etiopianul pielea sa și leopardul petele sale? Așa și voi: puteți oare să faceți bine, cînd sînteți deprinși a face rău?“ (Ieremia 13,23).

De ce ne revine nouă adulților grija pentru copii

Reforma
bisericii e
necesar să
înceapă de la
copii

19. De aici rezultă cu necesitate concluzia: *Dacă există vreun mijloc de tămăduire a genului uman corupt, acesta constă, înainte de toate, într-o educație (educatio) atentă și grijulie a tineretului.* Tot așa precum pentru înnoirea unei grădini trebuie să se sădească arbuști noi, iar ca să crească și să înflorească trebuie să fie bine îngrijiți, mai ales că nu există posibilități prea mari de a transplanta arbori bătrâni și de a-i face să rodească. Așadar, spiritele simple (mentes simplices), care nu sînt încă pline și infectate de reprezentări și obiceiuri deșarte ale acestei lumi, sînt cele mai potrivite pentru țelurile lui Dumnezeu.

Despre
aceasta
mărturisește
Dumnezeu

20. Despre aceasta ne dă să înțelegem însuși Dumnezeu prin profeți, cînd se plînge de corupția universală, spunînd că „*nu este nici unul pe care să-l învețe, căruia să-i facă înțeleasă învățătura, afară de cei înțărcați sau de cei abia depărtați de la sînul mamei lor*” (Isaia 28,9).

Fapt ilustrat
de Hristos

21. Aceasta se pare că a voit să arate Domnul printr-o parabolă, atunci cînd, în drum spre Ierusalim, a dat poruncă să i se aducă o măgăriță cu mînzul ei și n-a călărit pe măgăriță, ci pe mînzul ei. Evanghelistul adaugă la aceasta: „*Mîntuitorul a poruncit să i se aducă un mînz pe care nimeni dintre oameni n-a șezut vreodată*” (Luca 19,30). Să credem oare că aceasta s-a făcut fără vreo intenție și să ne fie totuși transmis? Nici vorbă! În toate faptele și cuvintele Mîntuitorului, atît în cele mari cît și în cele mici, precum și în orice slovă a Sf. Scripturi sălășluiesc adevăruri ascunse pentru povățuirea noastră. De aceea este sigur că și atunci cînd Hristos cheamă la sine pe bătrîni și pe tineri și-i conduce binevoitor pe unii și pe alții către cerescul Ierusalim el îi consideră totuși pe copii, care nu sînt încă subjugați de lume, mai destoinici să se obișnuiască cu jugul lui Hristos, decît aceia pe care lumea cu poverile ei i-a înfrînt și i-a viciat. „*De aceea, drept este să aducem tineretul nostru la Hristos, pentru tineret jugul său este plăcut și Hristos însuși se bucură să i-l pună*” (Matei 11,30).

Ce înseamnă
a educa
tineretul cu
prevădere

22. A educa tineretul cu prevădere înseamnă a îngriji dinainte ca sufletele lor să fie ferite de stricăciunile lumii și ca semințele onestității împlîntate în ei să ajungă să încolțească fericit, prin neîncetate îndemnuri și exemple, apoi ca mințile să fie pătrunse de cunoașterea adevărată a lui Dumnezeu și a feluritelor sale zămisliri și astfel să se obișnuiască să vadă lumea prin lumina lui Dumnezeu, să iubească și să cinstească pe Părintele luminilor, mai presus de orice.³²

Ce folos
rezultă de
aici

23. Dacă aceasta s-ar întîmpla, atunci din însuși acest fapt ar reieși că e adevărat ce cînta psalmistul: „*Din gura pruncilor și a celor ce sug ai săvîrșit laudă, pentru vrăjmașii tăi, ca să amuțești pe vrăjmași și pe răzbunători*” (Psalmii 8,3), adică să-l tulbure pe satana, care pentru condamnarea sa vrea să se răzbune asupra acestor lăstari ai lui Dumnezeu, asupra tineretului, istovindu-l prin rănilile felurite ale uneltirilor sale viclene sau să-l infecteze la rădăcină cu veninul său infernal (prin exemple rele privind necredința și alte păcate condamnabile), fie pentru ca să se usuce adînc și să se prăpădească, fie ca cel puțin să degenereze, să piardă vloga și să devină nefolositor.

Cum îngrijește
Dumnezeu de
tineret

24. De aceea, Dumnezeu le dă copiilor nu numai îngeri păzitori (Matei 18,10), dar așază pe părinții lor ca educatori și le poruncește să-și crească copiii în frica și teama lui Dumnezeu (Efes 6,4). După aceasta, poruncește cu seriozitate tuturor celorlalți ca să nu seducă și să nu corupă tineretul prin exemple rele, altminteri pe cei ce ar proceda în acest fel îi amenință cu blestemul veșnic (Matei 18,6).

În ce chip să
procedăm
după
exemplul
patriarhilor

25. Dar cum putem realiza aceasta în plin deluviiu al rătăcirilor lumești? Pe vremea patriarhilor acest lucru era mai ușor, cînd acești sfinți bărbați trăiau separați de lume; ei erau nu numai capii familiilor lor, ci în același timp preoți, învățați și educatori. Copiii lor erau împiedicați să vină în contact cu oamenii răi; ei înșiși

fiind o pildă de bună moralitate, îi conduceau pe calea lor prin sfaturi, ușoară dojană și la nevoie chiar prin pedeapsă. Însuși Dumnezeu e martor că așa a procedat Avram: „Știu — zice — că l-am ales, ca să învețe pe fiii și casa sa după sine, să umble în calea Domnului și să facă judecată și dreptate” (1. Moise 18,19).

26. Acum însă trăim în promiscuitate — cei buni cu cei răi. Dar numărul celor răi este infinit mai mare decât al celor buni. Prin exemple rele, tineretul este atât de mult ademenit încât îndrumările spre cultivarea virtuții, drept leac împotriva răului, nu au nici o putere sau una extrem de mică.

Acum, societățile rele corup tineretul

27. Și cum ar fi altfel, când și acele îndrumări spre virtute se fac din ce în ce mai rar! Sînt puțini părinți în stare să învețe ceva bun pe copiii lor, fie că nici ei înșiși n-au învățat nimic de acest fel, fie că neglijează, mintea lor fiind ocupată cu altceva.

Nici părinții nu se îngrijesc să se opună răului sau nu știu

28. Și între învățători se găsesc puțini care ar fi în stare să insuflă tineretului ceea ce este bun, într-un mod potrivit. Iar dacă există vreodată unul, atunci e acaparat de vreun satrap ca să-l folosească în particular pentru ai săi (copii). Și astfel, comoara lui nu-i revine poporului.

Nici toți învățătorii

29. Așa se face că restul tineretului crește fără îngrijirea cuvenită, ca și copacii sălbatici, pe care nimeni nu-i plantează, nu-i udă, nu-i altoiește și nu-i face să crească drept. Iată cum moravurile și obiceiurile sălbatice și nestăpînite cuceresc lumea, orașele mari și mici, toate casele și pe toți oamenii ale căror trupuri și suflete se irosesc într-o totală zăpăceală. Dacă ar apărea astăzi din nou între noi *Diogene, Socrate, Seneca* sau *Solomon*, n-ar afla nimic nou față de ceea ce era pe timpul lor. Iar dacă Dumnezeu din cer ni s-ar adresa nouă, el nu ne-ar spune decât ceea ce spunea pe atunci: „*Toți s-au abătut, împreună netrebnici s-au făcut...*” (Psalm 14,2).

De aceea, toate se sălbătesc și alunecă spre mai rău

30. De aceea, de orice neam ar fi oricine care poate să dea vreun sfat sau să născocească ceva, ori ar putea prin gemete, suspine, plîns sau lacrimi să implore pe Dumnezeu în orice chip pentru ca tînăra generație în creștere să fie cît mai bine îndrumată, acela să nu tacă, ci să dea sfat, să gîndească și să se roage. „*Blestemat fie cel ce va face ca orbul să rătăcească din drum!*” a zis Dumnezeu (5. Moise 27,18). Blestemat să fie și acela care, dacă poate să întoarcă pe un orb din rătăcire, nu-l întoarce. „*Vai aceluia care va sminti pe unul dintre aceștia mici!*”, spune Hristos (Matei 18, 6, 7). Vai deci și celui care poate să înlăture pierzania și nu o face! „*Dumnezeu nu vrea ca asinul sau boul rătăcitor prin cîmpie și pădure, sau zădărit sub povară, să fie părăsit, ci să fie ajutat chiar dacă nu vei ști cui aparține, și chiar dacă vei ști că este al dușmanului tău!*” (2. Moise 23, 4, 5. Moise 22, 1). Oare să-i placă lui Dumnezeu cînd noi vedem în rătăcire nu animale lipsite de rațiune, ci creaturi inteligente, și nu numai una sau două, ci lumea întreagă, să trecem nepăsători fără să le întindem mîna? Nicidecum!

De aceea trebuie să ne sfătuiam împreună cu privire la binele general, altfel ne așteaptă pedeapsa divină

31. „*Blestemat fie tot cel ce, cu înșelăciune, face opera Domnului cu nebăgare de seamă, și blestemat fie tot cel ce-și ferește sabia lui de sîngele Babilonului!*” (Ieremia 48, 10). Putem spera oare că vom scăpa de pedeapsă dacă tolerăm cu nepăsare îngrozitorul Babilon al coruperii noastre? Scoate sabia, tu cel ce ești încins cu ea sau cel ce știi în ce teacă zace ascunsă și, ca Jehova să te binecuvînteze, ajută la distrugerea Babilonului!

Să scoatem sabia împotriva Babilonului destrăbărilor

32. *Voi, demnitari, voi, servitori ai supremului Dumnezeu*, realizați această operă a Domnului! Exterminați cu sabia cu care v-a încins Domnul, cu sabia dreptății, toate neînduielile de care este plină lumea și care nemulțumește pe Dumnezeul vostru!

Și demnitarii autorității laice

33. Realizați această faptă, voi, *preoți, servitori credincioși ai lui Isus Hristos*, distrugeți răul cu sabia cea cu două tăișuri, încredințată vouă — sabia cuvîntului³³! Căci pentru aceasta „*sînteți rînduiți ca să stîrpiți și să sfărîmați răul, să-l distrugeți*”

Și servitorii bisericii

și să-l fărâmițați, iar binele să-l plantați și să-l zidiți” (Ieremia 1,10; Psalm 101,5; Romani 13,4 etc.). Voi ați înțeles că răul din om nu poate fi mai bine preîntîmpinat decît dacă se preîntîmpină în fragedă tinerețe, că nu se pot planta mai cu succes copăcei care vor dura o veșnicie, decît dacă plantăm și creștem tinere lăstare; că nimeni nu poate să zidească mai cu succes Sionul în locul Babilonului, decît atunci cînd pietrele cele vii ale Domnului — copiii — vor fi de timpuriu tăiate, cioplite, netezite și încorporate construcției cerești. Așadar, *dacă dorim să avem biserici, state și gospodării bine așezate și înfloritoare, atunci trebuie — înainte de orice — să punem în ordine școlile noastre și să le facem să înflorească, ca ele să devină adevărate ateliere vii ale umanității, răsadnițe ale bisericii, statelor și ale gospodăriilor. Numai așa și nu altfel putem să ne atingem țelul nostru.*

*Modul de
procedare
trebuie expus
și cumpănit*

34. Cum trebuie însă să procedăm ca să ajungem la rezultatul urmărit, iată, aceasta stă în fața ochilor noștri, întrucît spiritul nostru a fost inspirat de Dumnezeu. Ce este, vedeți și auziți, și fiți atenți, voi căroră Domnul v-a dat ochi să vedeți, urechi să auziți și minte să judecați.

*Ce trebuie să
facă cei ce vor
vedea această
lumină nouă
și cei ce nu o
va vedea*

35. Dacă cuiva i-a licărit o lumină de care nu și-a dat seama pînă acum, acela să cinstească pe Dumnezeu, și să nu ascundă strălucirea cea nouă a timpului celui nou. Iar dacă vei observa în această lumină un defect fie cît de mic, atunci sau înlocuiește-l și curăță-l, sau atrage atenția ca să fie purificat: *mai mulți ochi văd mai bine decît un ochi.*

*Recompensa
pentru cei ce
se îngrijesc
de aceasta*

36. Așa ne vom ajuta reciproc spre a împlini uniți opera Domnului. Astfel vom evita blestemul care vizează pe acei ce înfăptuiesc cu neglijență opera Domnului; așa vom îngriji desăvîrșit nestematele cele mai de preț ale lumii — tineretul; așa vom participa la strălucirea promisă aceloră ce îndrumează pe alții pe calea dreptății (Daniel 12,3).

*Dumnezeu să se îndure de noi, ca în lumina lui să vedem lumină!*³⁴ *Amin*

n fundamentarea justă a didacticii sînt interesați:

1) *părinții*, care pînă acum erau, de obicei, nesiguri în ceea ce puteau spera de la copiii lor. Ei angajau învățători, îi rugau și îi atrăgeau prin daruri, îi schimbau chiar, însă adesea zadarnic, fără vreun folos. Dar prin stabilirea metodei, realizate cu ajutorul lui Dumnezeu, cu o siguranță de nezdruincinat, vom putea nădăjdui rezultatul dorit;

2) *învățătorii*, care — cei mai mulți dintre ei — ignorau cu desăvîrșire arta de a învăța pe alții³⁵, și de aceea cînd voiau să-și îndeplinească datoria se zbăteau și-și iroseau forțele lor printr-o trudnică sîrguință sau schimbau metoda, încercînd succesul cînd într-un chip, cînd într-altul, nu fără o silnică irosire de timp și muncă;

3) *elevii*, spre a putea fi conduși la culmea științelor, fără greutateți, dezgust, țipete și bătăi, ci sub formă de joc și glumă;

4) *școlile*, care, prin cercetarea metodei, vor putea nu numai să-și păstreze permanent forța, dar să și sporească la nesfîrșit. Ele vor fi în adevăr *lăcașuri ale jocului, ale bucuriei și ale atracției*. Și întrucît (prin această metodă infailibilă) fiecare elev poate deveni un învățat (de grad mai mare sau mai mic), școlile nu vor mai duce lipsă de conducători capabili, iar studiile nu vor slăbi niciodată;

5) *statul*, așa cum atestă Cicero în citatul menționat³⁶, corespunzînd și afirmației pitagorianului Diogenes (transmisă de Stobaeus)³⁷: „*care este fundamentul întregului stat? Educația tineretului. Căci niciodată nu vor putea vișele să dea rod util, dacă nu sînt bine îngrijite*“;

6) *biserica* — deoarece numai școlile bine organizate vor putea face ca bisericile să nu ducă lipsă de propovăduitori erudiți, iar acestora să nu le lipsească ascultători corespunzători³⁸;

7) *în sfîrșit, este în interesul cerului* ca școlile să fie reorganizate pentru formarea precisă și cuprinzătoare a spiritelor, fiind mult mai ușor să se libereze de întuneric, prin strălucirea luminii dumnezeiești, cei pe care nu i-a putut deștepta sunetul trompetei divine. Căci, deși Evanghelia se predică peste tot și să sperăm că va fi predicată pînă la sfîrșitul lumii, totuși se întîmplă în lume — ca și la o serbare, într-un bîlci, într-o cîrciumă sau într-o adunare zgomotoasă de oameni — să nu fie ascultat de obicei acela care vorbește cel mai bine, ci oricine cu care tocmai atunci intri în discuție sau stai alături de el și te sustrage cu fleacuri și te convinge. Slujitorii cuvîntului pot să-și îndeplinească datoria cu cel mai mare zel, să vorbească, să strige, să îndemne, să conjure — totuși cea mai mare parte a oamenilor nu-i vor asculta. Mulți vin numai printr-o întîmplare specială la adunările sfinte. Alții, deși vin, au însă urechile și ochii închiși, fiind preocupați de ei înșiși sau de alte probleme, astfel că acordă puțină atenție celor ce se petrec acolo. Și chiar dacă sînt atenți și înțeleg ce se urmărește prin aceste îndemnuri sfinte, ei totuși nu sînt impresionați și mișcați atît de puternic cum s-ar cuveni să fie, deoarece spiritul lor inert și deprinderile lor vicioase le zăpăcesc, le captează și le pietrifică mintea, astfel încît nu se mai pot desprinde de

inertă cea veche. Ei rămân prinși în obișnuita lor opacitate și în păcatele lor, ca și cum ar fi legați cu lanțuri, încât nimeni nu-i poate salva din învechita primejdie, decât singur Dumnezeu. De aceea, spune unul dintre părinți: „*este aproape o minune dacă un păcătos inveterat e convertit la pocăință.*” Acolo însă unde Dumnezeu ³⁹ oferă mijloacele, dacă i-am cere minuni ar însemna să-l ispitim, și în cazul de față trebuie să declarăm că aceasta este situația. Iată de ce este de datoria noastră să medităm asupra mijloacelor prin care tot tineretul creștin poate fi cu mai multă înflăcărare stimulat la întărirea spiritului și la iubirea cerească. Iar de vom obține aceasta, vom vedea cum va fi iar ca odinioară dorita împărăție a cerului. ⁴⁰.

Așadar, nimeni nu trebuie să-și sustragă gândurile, dorințele, forțele și mijloacele sale de la un atât de sfânt scop. Cine ne-a făcut să vrem, ne va face să și împlinim. Aceasta trebuie să cerem neîncetat prin rugăciuni de la grația divină și să așteptăm cu speranță. *Într-adevăr este vorba aici de fericirea oamenilor și de gloria Celui prea înalt.*

Joh. Val. Andreae :

„Este josnic să te îndoiești de succes ; este jignitor să disprețuiești sfaturile altora“ . ⁴¹

Omul este cea din urmă, cea mai completă și cea mai perfectă dintre creaturi

„Cunoaște-te pe tine însuși”, o maximă considerată căzută din cer

Înd Pitacus⁴² a enunțat odinioară renumita sa maximă: γνῶθι σε αὐτόν (cunoaște-te pe tine însuși), ea a fost primită de către înțelepți cu un asemenea entuziasm încît ei, spre a o putea recomanda poporului, dădeau asigurări că este căzută din cer și s-au îngrijit să o înscrie cu litere de aur în templul lui Apollo din Delfi (unde era un imens aflax de oameni). Acest lucru era înțelept și pios. Maxima era într-adevăr născocită, dar total adevărată, ceea ce este pentru noi și mai evident decît pentru cei vechi.

2. Căci ce ne spune vocea din cer prin Scripturi altceva decît: *Omule — mă cunoști pe mine, te cunoști pe tine? Pe mine*, izvorul eternității, al înțelepciunii și fericirii, pe tine, creatura, chipul și desfătarea mea?

3. Pe tine te-am ales părtaș la eternitate; spre folosul tău am pregătit cerul și pămîntul, cu tot ce se găsește într-însul. Numai ție ți-am dat de toate laolaltă, ceea ce altor creaturi le-am distribuit numai în parte: *esență, viață, simțuri, rațiune (essentia, vita, sensus, ratio)*. Pe tine te-am așezat peste creațiile mîinilor mele, toate le-am așternut la picioarele tale: oi, și boi, și animalele cîmpului, păsările cerului și peștii mării, și în acest chip te-am

încoronat cu glorie și onoare (Psalm 8). Și, în fine, ca să nu-ți lipsească nimic, m-am dăruit ție chiar pe mine însumi, în unire substanțială, contopind natura mea cu a ta pentru eternitate⁴³. De aceasta n-a avut parte nici o altă creatură văzută sau nevăzută. Care dintre creaturile cerului sau ale pămîntului se pot lăuda că *Dumnezeu s-a arătat cu trup și a fost văzut de îngeri?* (1. Timotei 3, 16). Astfel, ca să nu privească și să admire numai pe acela pe care doreau să-l vadă (1. Petru 1, 12), ci de asemenea să-l adore pe Dumnezeu cel ce s-a arătat cu trup, și anume pe Fiul lui Dumnezeu și al omului (Ebrei I, 6; Ioan I, 52; Matei 4, 11). *Înțelege, așadar, că tu ești încoronarea absolută a creațiilor mele, o minunată îmbinare a operelor mele⁴⁴, locțiitorul lui Dumnezeu și coroana gloriei mele.*

4. O, dacă vreodată toate acestea s-ar scrie nu pe ușile templelor, pe frontispiciile cărților, nu, în sfîrșit, pe buzele, în urechile și ochii tuturor oamenilor, ci să se imprime în inimile lor! Cine se dedică misiunii de formare a oamenilor (homines formandi), trebuie să tindă spre a trăi potrivit acestei înalte demnități în adevăratul sens al cuvîntului și să-și asigure toate mijloacele pentru atingerea acestui scop minunat.

Aceasta trebuie să devină evidentă tuturor oamenilor.

Capitolul II

Scopul ultim al omului se află dincolo de viața aceasta

Cea mai înaltă creatură este destinată celui mai înalt scop

1. Că o creatură atît de desăvîrșită este destinată pentru un scop mai înalt decît celelalte creaturi, ne-o spune mereu rațiunea însăși, și anume că cel unit cu

Dumnezeu, care reprezintă culmea desăvîrșirii, a gloriei și a fericirii, se bucură în eternitate împreună cu el de cea mai completă splendoare și fericire.

Deoarece
acest lucru
este evident :

2. Deși aceasta rezultă cu prisosință din Scriptură și noi credem cu adevărat că lucrurile stau așa, totuși nu este un lucru inutil dacă vom aminti, în treacăt, în câte chipuri Dumnezeu a prefigurat în noi ceea ce trebuie să atingem în această viață și dincolo de ea.

1. Din istoria
creațiunii

3. Mai întâi din însuși actul creațiunii. El nu l-a făcut pe om să existe pur și simplu, ca toate celelalte creaturi, ci — după o adîncă chibzuință — i-a modelat trupul parcă cu degetele sale și i-a insuflat spiritul din sine însuși.⁴⁵

2. Din
constituția
noastră

4. Constituția noastră ne arată că realitatea acestei vieți nu împlinește (menirea noastră). Căci noi ducem aici o întreită viață: *vegetativă, animală și intelectuală* sau *spirituală*, dintre care prima nu iese niciodată afară din corp, cea de-a doua se extinde prin simțuri și prin mișcări asupra lucrurilor, iar cea de-a treia poate exista chiar independent, așa cum se află la îngeri⁴⁶. Întrucît este evident că în noi acest grad, cel mai înalt al vieții, este întunecat și împiedicat de celelalte două anterioare, urmează în mod necesar că o dată se va întîmpla să ajungă la deplină perfecțiune.

3. Din tot ce
facem și
suferim aici

5. Toate cîte le săvîrșim și le suferim în această viață ne arată că noi nu urmăm aici scopul nostru ultim, ci tot ce ne aparține și noi înșine năzuim spre un alt țel. Tot ce sîntem, ce facem, ce gîndim, vorbim, urzîm, dobîndim și posedăm, nu este altceva decît o anumită scară pe care ne urcăm din ce în ce mai mult, spre a ajunge cît mai sus, fără însă să putem atinge vreodată suprema treaptă. Căci *inițial* omul este nimic, așa cum nu era nimic din veșnicie. Abia în pîntecele mamei sale își ia el începutul dintr-o picătură de sînge părintesc. Ce este deci, inițial, omul? O masă informă și brută. *Apoi* ia forma unui trupușor, dar fără simțuri și fără mișcare. Începe *apoi* să se miște și iese, prin forța naturii, la lumina

zilei; treptat, i se deschid ochii, urechile și celelalte simțuri. *Cu trecerea vremii, se formează simțul intern*⁴⁷, cînd el devine conștient de văz, auz și simțire. *Mai tîrziu, se arată intelectul*, prin observarea deosebirilor dintre lucruri. *În sfîrșit, voința* ia funcția unui cîrmaci prin aceea că ea îl dirijează spre unele lucruri și îl îndepărtează de la altele.

6. Dar și în cadrul acestor etape, există o adevărată gradare. Căci înțelegerea lucrurilor răsare tot mai mult și mai mult, așa cum răsar zorile luminii din profunzimea întunericului nopții și neîncetat se adaugă tot mai multă lumină cît durează viața pînă la moarte (numai pentru acei ce nu se abrutizează complet). Acțiunile noastre sînt la început firave, lipsite de tărie, neîndemînatice și total confuze. Treptat însă, se dezvoltă, o dată cu forțele corpului și virtuțile spiritului, astfel încît noi (dacă nu sîntem cuprinși de amorțeală și nu ne îngropăm de vii) cît timp trăim avem ce să facem, ce să năzuim și ce să clădim: *Căci în toate acestea un sfîrșit generos ne îndeamnă mereu spre culmi cît mai înalte, fără totuși să le putem atinge. Căci dorințele și eforturile nu-și ating nici una limanul în această viață.*

7. Oriunde ar privi cineva, peste tot acest lucru este confirmat de experiență. De-i plac cuiva comorile și bogățiile, nîcînd nu le va realiza în suficientă măsură ca să-și potolească nesațiul, chiar de ar poseda lumea întreagă, după cum ne arată exemplul lui Alexandru ⁴⁸. Cei ce caută *onoruri*, nîcînd nu le-ar putea dobîndi chiar de l-ar adora lumea întreagă. Iar cel ce se dedă *plăcerilor*, chiar dacă rîurile desfătărilor i-ar îneca toate simțurile, totuși se vor învechi toate, iar dorințele sale vor căuta mereu ceva nou. Însă cel ce se dedică studiului *înțelepciunii*, nu va putea ajunge la vreo limită, căci cu cît știe cineva mai mult, cu atît își dă seama cît îi lipsește. În acest

3. În toate
acestea există
o gradare,
dar fără
finalizare

4. Toate
acestea ne sînt
dovedite de
experiență

sens, pe bună dreptate ne spune Solomon: „ochiul nu se satură de câte vede și urechea nu se umple de câte aude“ (Eccl. 1,8).

5. Nici
moartea
însăși nu
pune capăt
lucrurilor
noastre

8. Pildele ne învață că la cei ce mor, nici moartea nu pune capăt lucrurilor omenști: căci cei ce au dus aici o viață bună, se bucură că se duc spre una și mai bună. Acei însă care s-au dedat cu totul acestei vieți trecătoare și văd că trebuie să o părăsească și să se îndrepte altundeva, încep să se agite și — de mai pot — să se împace cu Dumnezeu și cu oamenii. Și chiar dacă corpul lincezește, zdrobit de suferințe, iar simțurile se întunecă și viața însăși se stinge, spiritul totuși își ia toate măsurile cu mai multă vioiciune ca de obicei și dispune cu smerenie, seriozitate și prevedere cu privire la el, la familie, la moștenire și la problemele publice; astfel că cine vede cum se sfârșește un om evlavios și înțelept, se pare că vede cum se împrăștie tina, iar de-l aude vorbind, îi pare că aude un înger și trebuie să admită că aici nu se întâmplă altceva decât că un oaspete își pregătește ieșirea dintr-o colibă în preajma dărimării. Acest lucru l-au recunoscut și păgînii. De aceea, romanii, după scriitorul Festus⁴⁹, denumeau moartea „abitionem“ („continuarea drumului“), iar grecii οἰχοθῆσι, ceea ce înseamnă „a pleca“, dar și a răposa și a muri. De ce? Oare nu pentru faptul că se recunoaște că prin moarte se trece în altă parte?

6. Oamenii
sînt destinați
pentru
eternitate, ne
învață
exemplul
lui Hristos

9. Aceasta ne este mai clar relevată nouă creștinilor prin Hristos fiul lui Dumnezeu celui viu, trimis din cer spre a restabili în noi imaginea cea distrusă a lui Dumnezeu, pe care ne-a arătat-o prin propriul său exemplu. El a fost conceput, născut și a umblat printre oameni, apoi, mort fiind, a înviat și s-a înălțat la cer, unde moartea nu mai are nici o putere asupra lui. El este numit *precursorul nostru* (Ebrei 6, 20), *primul născut între frați* (Rom. 8, 29), *capul membrilor săi* (Efeseni 1,22), *prototipul tuturor acelor care*

trebuie să se transforme după chipul lui Dumnezeu (Rom. 8,29). Așadar, după cum el însuși n-a fost aici spre a rămîne, ci după terminarea misiunii sale să treacă la lăcașurile veșnice, tot așa nici nouă, tovarășilor săi, nu ne este dat să rămînem aici, ci ne vom strămuta în altă parte.

N. B.

10. Pentru fiecare dintre noi este sortită o viață și un lăcaș al vieții întreite: *pîntecele mamei, pămîntul și cerul*. Ajungem de la primul la al doilea prin naștere, de la al doilea la al treilea prin moarte și înviere. În cel de-al treilea rămînem pentru veșnicie. În primul loc primim numai *viața* și începuturile mișcării și ale simțirii, în cel de-al doilea primim *viața, mișcarea, simțirea și începuturile cunoașterii*, iar în al treilea primim *absoluta plenitudine în toate*.

Lăcașul
omului este
întreit

11. Cea dintîi viață este o pregătire pentru cea de-a doua, cea de-a doua pentru cea de-a treia, iar cea de-a treia se împlinește în ea însăși, fără sfîrșit. Trecerea de la cea dintîi la cea de-a doua și de la cea de-a doua la cea de-a treia este strîmto-rată și plină de durere, și în amîndouă locurile trebuie să se înlăture învelișurile și pielea (în primul caz învelișurile fructului, dincoace, înseși învelișurile corpului, întocmai după cum dintr-un ou spart iese un pui. Primul și al doilea lăcaș sînt asemănătoare unor ateliere, din care într-unul se formează *corpul*, pentru nevoile vieții următoare, iar în cel de-al doilea se formează *sufletul* rațional în folosul vieții veșnice; al treilea lăcaș aduce împlinirea și îmbucurarea pentru cele două anterioare.

Și viață
întreită

12. Așa, izraeliții (să-mi fie permis pentru ilustrare) s-au născut în Egipt, iar de aici au plecat prin îngustimile munților și ale Mării Roșii și au ajuns în pustiu, au ridicat corturile, au cunoscut legile și au avut de luptat cu numeroși dușmani. În sfîrșit, au traversat Iordanul și s-au așezat, ca moștenitori ai țării Canaanului, în care curgeau laptele și mierea.

Un model
pentru aceasta
ne oferă
izraeliții

Viața aceasta nu este decît o pregătire pentru cea eternă

*Dovezi pentru
acest fapt*

1. *Noi înșine*

1. Că viața aceasta tinde spre altceva, și (la drept vorbind) nu este viață, ci preludiul vieții adevărate și veșnice, aceasta se dezvăluie *din nou prin noi înșine*, apoi *prin lume* și în sfîrșit prin Sf. Scriptură.

2. Dacă ne observăm pe noi înșine vedem că toate se petrec în noi gradat, așa încît etapa dinainte deschide calea celei următoare. *De pildă*: viața noastră este inițial în pîntecele mamei. De dragul cui se află ea acolo? De dragul ei? Nicidecum. Se află acolo pentru ca micul trupuşor să se poată forma spre a deveni lăcaş şi instrument al sufletului, spre folosul potrivit al vieții următoare, de care se va bucura sub soare. Îndată ce s-a desăvîrșit acest lucru, ieșim la lumină, pentru că în întunericul în care ne găseam nu mai era nimic de completat. La fel, viața aceasta sub soare nu e decît o pregătire pentru cea eternă, întrucît — fără îndoială — sufletul prin intermediul corpului dobîndește ceea ce are nevoie pentru viața viitoare. O dată atins acest lucru, plecăm de aici mai departe, pentru că nu mai avem ce face. Sînt însă unii care sînt smulși de aici nepregătiți, sau mai degrabă zvîrliți morții, așa cum se întîmplă cu fetusul expulzat în diverse cazuri din uter, nu pentru viață, ci pentru moarte; ambele se întîmplă *cu voia Domnului*, dar *din vina oamenilor*.

2. *Lumea vizibilă a fost creată spre a servi ca o răsădniță, loc de hrănire și școală pentru oameni*

3. De asemenea lumea vizibilă, oricum am considera-o, ne dovedește că ea nu a fost creată pentru un alt scop decît acela de a servi la

înmulțirea, nutrirea și exersarea	} <i>speciei umane.</i>
--	-------------------------

Pentru că lui Dumnezeu i-a plăcut să nu creeze pe toți oamenii în același chip, cum a procedat cu îngerii, ci sub forma

de bărbat și femeie, dîndu-le totodată puterea și binecuvîntarea ca să se înmulțească prin naștere, de aceea a fost necesar să li se asigure oamenilor un anumit timp pentru această înmulțire succesivă și li s-au acordat cîteva mii de ani. Dar pentru ca acest timp să nu fie confuz, surd și orb, a extins cerul și l-a prevăzut cu soarele, luna și stelele, și a poruncit ca după rotația lor să se măsoare orele, zilele lunile și anii. Mai departe, pentru că omul era o creatură corporală, avea nevoie de locuință, de un spațiu pentru a respira și a se mișca, de hrană pentru a crește și de îmbrăcăminte spre a se acoperi, Dumnezeu i-a creat (firește jos, în lume) pămîntul, ca un fundament, pe care l-a înconjurat cu aer, l-a udat cu apă, a făcut să crească felurite plante și animale, nu numai pentru nevoia omului, dar și pentru plăcerea și bucuria lui. Și pentru că l-a creat pe om după chipul său, l-a înzestrat în același timp cu minte (mens), și pentru ca să nu-i lipsească minții hrana, a făcut să apară creaturi dintr-o mulțime de specii, astfel ca această lume vizibilă să-i apară ca o oglindă prea luminoasă a puterii, *înțelepciunii și bunătății* infinite a lui **Dumnezeu** și prin a cărei contemplare să fie captivat în admirarea creatorului, stimulat în cunoașterea acestuia și atras în iubirea lui; căci trăinicia, frumusețea și dulceața cea nevăzută și ascunsă în abisul eternității străbat pretutindeni prin aceste obiecte vizibile și astfel se oferă contemplării, înțelegerii și gustării. *Această lume* nu este, prin urmare, pentru noi decît *răsădnița noastră* (seminarium), *nutritoarea noastră, școala noastră*. Mai există ceva dincolo, după ce părăsim clasele acestei școli și urcăm ca într-o academie veșnică. Că

asa stau lucrurile o dovedeste ratiunea, dar mai cu seama unele cuvinte ale lui Dumnezeu.

3. *Dumnezeu însuși prin cuvântul său*

4. Însuși Dumnezeu mărturisește în Osea: „cerul (e creat) din cauza pământului, pământul din cauza grâului, a vinului și a untdelemnului — iar toate acestea pentru oameni” (Osea 2,21, 22). Toate sînt din cauza omului și chiar timpul. Căci lumii nu-i va fi acordată o durată mai lungă decît ca să împlinească numărul aleșilor (Apocalips 6,11). De îndată ce se va realiza aceasta, cerul și pământul se vor sfîrși și locul lor nu se va mai putea afla (Apocalips 20,7), deoarece un nou cer și un nou pămînt se vor naște, în care va locui dreptatea (Apocalips 21, 1; 2. Petru 3,23)⁵⁰. În sfîrșit, denumirile ce se dau acestei vieți în Sf. Scriptură ne fac să înțelegem că viața aceasta nu este decît o pregătire pentru cealaltă viață. Ea este denumită cale, călătorie, poartă, așteptare, iar noi sîntem niște peregrini, oaspeți, cetățeni ai altei comunități și alte asemenea (vezi 1. Moise 47, 9; Psalm 39, 13; Ioan 7,12⁵¹; Luca 12, 34).⁵²

4. *Experiența*

5. Toate acestea rezultă din însuși faptul existenței noastre și din condiția noastră de oameni, care este evidentă oricui. Oare cine, o dată ce s-a născut,

poate să mai dispară ca și cum nici n-ar fi fost? Noi sîntem doară destinați eternității. Și pentru că noi trebuie să ajungem la veșnicie, viața aceasta nu este decît o trecere într-acolo. De aceea zice Hristos: „Voi fiți gata, că, în ceasul în care nu gîndiți, Fiul Omului va veni” (Matei 24, 44). Din această cauză (ceea ce știm din Scriptură), Dumnezeu îi cheamă pe unii încă din anii timpurii ai vieții, dacă-i vede pregătiți pentru aceasta, ca pe Enoch⁵³ (1. Moise 5, v. 24; Cartea Înțelep. 4, 14). De ce, dimpotrivă, Dumnezeu se arată mîrinos față de cei răi? Pentru că el nu vrea ca cineva să piară, ci toți să vină la pocăință (2. Petru 3, 9). Dacă însă cineva continuă totuși să abuzeze de răbdarea lui Dumnezeu, atunci îl smulge de aici.

6. Așa după cum este sigur că șederea în pîntecele mamei este o pregătire pentru viața în corp, tot atît de sigur este că sălășluirea în corp este pregătirea pentru acea viață care va înlocui pe cea prezentă și va dura veșnic. Fericit este acela care aduce cu sine din uterul matern membre bine alcătuite! Dar de o mie de ori mai fericit este acela care duce de aici cu sine un suflet bine purificat!

Concluzia

Capitolul IV

Cele trei grade ale pregătirii pentru eternitate:

cunoașterea sa proprie (și o dată cu aceasta a tuturor celorlalte lucruri), **stăpînirea de sine și îndreptarea spre Dumnezeu**

Cum se vor cunoaște scopurile secundare ale omului subordonate scopului celui superior?

1. Menirea ultimă a omului este, de bună seamă, fericirea veșnică în comunune cu Dumnezeu. Acesteia îi sînt însă subordonate alte scopuri, care servesc acestei vieți trecătoare, fapt ce rezultă din cuvintele Domnului, pe care le-a rostit la crearea

omului: „Să facem om după chipul și asemănarea noastră, ca să stăpînească peștii mării, păsările cerului, animalele domestice, toate vietățile ce se tirăsc pe pămînt, și tot pămîntul!” (1. Moise, 1,26).

Trei sînt
motivele
existenței lui :
1. a cunoaște
totul rațional,
2. a se
conduce pe
sine,
3. a fi spre
desfătarea lui
Dumnezeu

2. De aici rezultă că omul a fost pus între ființe vizibile, ca să fie:

I. o creatură rațională;

II. să stăpînească celelalte creaturi și

III. a fost creat după chipul Creatorului său și spre desfătarea acestuia.

Aceste trei scopuri sînt în așa fel unite între ele încît în nici un chip nu se pot despărți: ele formează temelia acestei vieți și a celei viitoare.

Ce înseamnă
că omul este
o creatură
rațională?

3. A fi o creatură rațională înseamnă a te dedica cercetării, denumirii și înțelegerii tuturor lucrurilor, adică să fii capabil să cunoști totul, să denumești și să înțelegi tot ce există în lume (cum rezultă din 1. Moise 2,19). Sau după cum enumeră Solomon: să cunoști întocmirea lumii și puterea elementelor, începutul, și sfîrșitul, și mijlocul vremurilor, întoarcerile anotimpurilor și prefacerile văzduhului, cursurile anilor și rînduiala stelelor, firea dobitoacelor și apucăturile fiavelor, puterea duhurilor și gîndurile oamenilor, felurile specii ale plantelor și însușirile rădăcinilor; toate cele ascunse și cele arătate (Înțelepciunea lui Solomon 7, 17 ș.c.). Tot de aceasta ține cunoașterea meseriilor și arta retorică, astfel ca să nu rămînă nimic necunoscut (cum pe drept spune Syracides), în nici un lucru, nici din cele mari și nici din cele mici. (Înțelepciunea lui Isus Sirah 5,18). Numai astfel i se poate acorda omului pe drept titlul unei ființe raționale, dacă el cunoaște rațiunea tuturor lucrurilor.

Ce înseamnă
a fi stăpînul
creaturilor?

4. A fi stăpînul creaturilor înseamnă a dispune de fiecare lucru potrivit scopului său și în același timp a-l întrebuința spre folosul propriu: a apărea ca stăpîn printre creaturi, adică a conduce cu sfințenie și serios (recunoscînd mai presus de tine și adorînd numai pe Creator, pe îngerii, servitorii săi, alături cu tine, iar toate celelalte considerîndu-le că se află mult mai jos de tine), a păstra demnitatea acordată, a nu te supune nici unei creaturi și nici chiar cîrniei propriului tău corp, a folosi toate în mod liber în serviciul

tău, știind să folosești fiecare lucru cu prudență — cînd, unde, cum și cît trebuie să cedezi corpului; cînd, unde, cum și cît trebuie să împlinești voința aproape-lui; într-un cuvînt: să știi să conduci cu prudență pornirile și acțiunile externe și interne, proprii și străine.

5. A fi, în sfîrșit, chipul lui Dumnezeu, înseamnă a imita cu adevărat prototipul perfecțiunii sale, așa cum spune însuși Domnul: „Fiți sfinți, că eu, Domnul Dumnezeu vostru, sînt sfînt“ (3. Moise, 19, 2).

Ce înseamnă
a fi chipul
lui
Dumnezeu?

6. De aici rezultă că cerințele innăscute ale omului sînt: 1) să cunoască toate lucrurile, 2) să fie stăpîn peste lucruri și pe sine, 3) să raporteze totul și pe sine însuși la Dumnezeu, izvorul tuturor. Expri-marea acestor trei însușiri o facem, de obicei, prin trei noțiuni comune, cunoscute:

Aceste trei
părți se
contopesc în :
I. erudiție,
II. virtute,
III. pietate

I. erudiție (eruditio);

II. virtute sau moralitate;

III. religiozitate sau pietate.

Sub denumirea de erudiție trebuie să înțelegem cunoașterea tuturor lucrurilor, artelor și limbilor; prin moralitate, nu numai ținuta externă, ci întreaga comportare externă și internă; prin religiozitate, acea venerație internă prin care spiritul omului se apropie și se îmbină cu divinitatea supremă.

7. În aceste trei constă întreaga măreție a omului, deoarece elesingure alcătuiesc temelia vieții actuale și a celei viitoare. Toate celelalte (sănătatea, puterea, înfățișarea, bogăția, demnitatea, amicitia, izbînda norocoasă și longevitatea) nu sînt altceva decît niște completări și podoabe externe ale vieții dacă vin de la Dumnezeu, sau zădărnicii de prisos, poveri inutile și piedici vătămătoare dacă noi înșine le acumulăm lacom, peste măsură, preocupîndu-ne și îngropîndu-ne sub ele, neglijînd acele (bunuri) superioare.

Aceste trei
reprezintă
întreaga ființă
a omului în
această viață;
toate celelalte
sînt πάρρηφα

8. Aș vrea să lămuresc aceasta prin cîteva exemple: Ceasul (solar sau cu mecanism) este un instrument minunat și prea util pentru măsurarea timpului, a cărui substanță sau esență se epuizează în

Aceasta se
poate
demonstra
prin exemple :
1. Orologiul

proportionalitatea ingenioasă a tuturor părților. Carcasa care-l cuprinde, gravurile, zugrăvelile și poleirea cu aur sînt lucruri accesorii ce îi măresc frumusețea, dar nu și utilitatea. Dacă cineva vrea să aibă mai degrabă un instrument frumos decît unul util, atunci naivitatea sa este demnă de rîs, pentru că el nu-și îndreaptă privirea asupra destinației principale. La fel se apreciază valoarea unui cal, prin puterea sa, curajul său, suplețea și promptitudinea cu care răspunde la orice semn al călărețului. L-am considera nebun pe acela care ar aprecia perfecțiunea calului după o coadă împletită sau ondulată, o coamă pieptănată sau ridicată, un frîu aurit, o pătură brodată cu aur, paftale sau orice altă podoabă. În fine, buna stare a sănătății noastre se bazează pe o digestie normală și pe o constituție internă robustă. A dormi pe puf, a te îmbrăca

2. Calul

3. Sănătatea

elegant și a benchetui duce mai degrabă la distrugerea sănătății decît la menținerea ei. Nechibzuit este acela care, dorind să fie om, se ostenește mai degrabă pentru lucrurile delicioase decît pentru cele folosite sănătății. Dar nesfîrșit mai nechibzuit este acela care, deși vrea să fie om, își îndreaptă mai mult atenția asupra podoabelor externe decît asupra esenței omului. De aceea, cartea Înțelepciunii declară proști și lipsiți de pietate pe acei care socotesc că viața noastră este o jucărie, iar traiul nostru, un tîrg de cîștig, și ei sînt în afară și de lauda lui Dumnezeu, și de binecuvîntarea lui (Înțelep. 15, 12 și 19).

9. Să reținem deci, în măsura în care în această viață ne străduim prin studiu să devenim erudiți, virtuoși și evlavioși, în aceeași măsură ne apropiem de scopul nostru final. Deci acele trei să fie ερως⁵⁴ vieții noastre, toate celelalte nu sînt decît πάρεργα, piedică și spoială.

Concluzia

Capitolul V

Germenele celor trei (erudiție, moralitate și pietate) se găsesc în noi de la natură

Inițial, natura omului a fost bună și trebuie să ne întoarcem la ea (după corupere)

1. Prin natură nu înțelegem aici nici coruperea care grevează pe toți o dată cu păcatul originar⁵⁵ (și în urma căruia sîntem numiți copii ai miniei⁵⁶, incapabili să gîndim prin noi ceva bun), ci noi înțelegem prin aceasta starea noastră primă și fundamentală la care trebuie să revenim ca la începutul nostru.⁵⁷ În acest sens, Ludovic Vives⁵⁸ spunea: „Ce este creștinul altceva decît un om redat naturii sale și restabilit în starea sa de după naștere, din care diavolul îl doborîse”? (Cartea I, Despre concordie și discordie). În același sens se poate accepta și ceea ce a scris Seneca⁵⁹: Înțelepciunea constă în a ne întoarce la natură și de a ne așeza acolo

de unde ne-a gonit eroarea generală (și anume a neamului omenesc comisă de cei dinții oameni).⁶⁰ Și în continuare: „Omul nu este bun, dar el poate fi format spre bine, pentru ca amintindu-și originea sa să năzuiască să devină asemenea lui Dumnezeu. Nimeni să nu încerce să urce prin înșelăciune acolo de unde a coborît” (Epistola 93).

2. Tot prin cuvîntul natură înțelegem, de asemenea, și providența universală a lui Dumnezeu, curentul ineputabil al bunătății divine și care realizează toate în toți și conduce orice creatură spre destinația ei. Pentru că înțelepciunea divină n-a făcut nimic în zadar, adică fără vreun

Aceasta se poate face prin puterea providenței eterne, care restabilește ceea ce a decăzut

scop, fără mijloace adecvate atingerii acestui scop. Așadar, tot ce există are o țință, spre a ajunge la aceasta, totul este prevăzut cu mijloace și instrumente necesare, ba chiar cu un anumit impuls (impetus), astfel ca nimic să nu fie condus la țință împotriva propriei voințe și împotriva propriului scop, ci cât mai repede și mai plăcut, prin instinctul (instinctus) naturii, încât s-ar provoca durere și moarte dacă s-ar împiedica aceasta. Prin urmare este evident că *omul este capabil de la naștere* (noi am văzut că într-aceasta constă și menirea sa) *să cunoască lucrurile, armonia moravurilor și, mai presus de toate, iubirea lui Dumnezeu. Rădăcinile acestor trei (direcții) sînt atît de solid împlîntate în el ca și rădăcinile copacului în pămînt.*

ar învăța cîte ceva nou, înțelegînd una din alta, tot s-ar găsi loc pentru orice i s-ar mai oferi spre cunoaștere, de o asemenea capacitate inepuizabilă este spiritul omului, care în cunoaștere se aseamănă cu abisul. *Corpușorului* nostru i s-au fixat limite foarte înguste, *vocea* se împrășteie ceva mai departe, *vederea* e mărginită numai de bolta cerească, *minții* însă nu i se poate impune nici o stavilă, nici în cer și nici dincolo de el. Ea urcă pînă la cel mai înalt cer și coboară pînă la cel mai adînc abis, și de ar fi acesta încă de o mie de ori mai vast, ea tot *l-ar străbate* cu o viteză de necrezut. Putem oare să mai tăgăduim că ea poate străbate orice? Sau că n-ar putea cuprinde orice?

Înțelepciunea și-a pus rădăcinile sale eterne în om:

3. Dar, spre a arăta și mai lămurit ce înseamnă spusele lui Isus⁶¹ Sirah, cum că *înțelepciunea are temelii eterne în om* (Sirah I, 14), să vedem care sînt în noi temeliile *înțelepciunii, moralității și pietății*, ca să cunoaștem ce minunat instrument al înțelepciunii este omul.

I. Prin aceea că l-a făcut capabil să dobîndească cunoștința lucrurilor fapt ce reiese din aceea că l-a creat:
1. După chipul său

4. Este evident că *orice om de la naștere este capabil să dobîndească cunoștința lucrurilor*. Aceasta provine în primul rînd de acolo că este *chipul lui Dumnezeu*. Chipul, dacă este realizat exact, poartă în mod necesar *trăsăturile* prototipului său, altfel n-ar fi copia acestuia. Dacă printre atributele lui Dumnezeu iese îndeosebi în evidență *atotștiința*, atunci ea, în mod necesar, se va reflecta strălucitor și în om. Și de ce ar fi altfel? *Omul stă în mijlocul creațiilor lui Dumnezeu, cu mintea sa limpede, care se poate compara cu o oglindă sferică, atîrnată într-o încăpere și care reflectă imaginea tuturor lucrurilor din jur.* A tuturor zic, de jur împrejur. Căci mintea noastră cuprinde nu numai ceea ce este în apropiere, dar își apropie ceea ce se află depărtat (în spațiu și timp), cercetează ceea ce este ascuns, dezvăluie ceea ce este acoperit și face efort să cunoască chiar cele incognoscibile, într-atît este (mintea noastră) nelimitată, nesfîrșită. De s-ar acorda omului chiar o mie de ani de viață, în care el neîncetat

5. *Omul a fost numit de filozofi un microcosmos, adică un univers în miniatură,* care cuprinde în sine ceea ce oferă în lung și în lat macrocosmosul⁶², fapt ce-l vom demonstra în altă parte.⁶³ Mintea cu care apare omul în lume se poate compara cel mai potrivit cu o sămînță sau cu un simbul. Chiar dacă acolo nu se vede de fapt înfățișarea unei plante sau a unui copac, totuși planta și copacul sînt în realitate cu adevărat cuprinși acolo, fapt ce se poate constata cînd sămînța se pune în pămînt și apar sub ea rădăcini fine, iar deasupra ei mlădițe, care apoi — prin puterea naturii — devin ramuri și ramurile, ce se acoperă cu frunze și se împodobesc cu flori și fructe. *Nu trebuie deci să introducem nimic din afară în om, ci numai să dezghiocăm ceea ce are în el, să dezvoltăm și să evidențiem fiecare latură în parte.* Se zice că Pitagora⁶⁴ s-ar fi exprimat adesea că firii omului îi este atît de natural să știe totul, încît de i s-ar pune unui copil de 7 ani întrebări într-o formă prudentă, asupra tuturor problemelor întregii filozofii, el ar putea răspunde cu siguranță la toate acestea, întrucît — fără îndoială — lumina unică a rațiunii ne dă o imagine și o măsură suficientă (forma et norma) asupra tuturor lucrurilor. Acum însă, în urma păcatului originar, ea *s-a umbrat și s-a închiruit* și nu se poate elibera

2. *Ca o lume în miniatură*

N. B.

singură de acestea, iar cei ce ar trebui să o facă o aduc într-o încurcătură și mai mare!

3. *Înzestrat cu simțuri*

6. *Afară de aceasta, sufletului rațional (anima rationalis), care locuiește în noi, i s-au adăugat organe, asemănătoare unor emisari și observatori: vederea, auzul, mirosul, gustul și simțul tactil, cu ajutorul cărora aflăm tot ce există în afară de noi și nimic din ce este creat nu-i poate rămâne ascuns spiritului, pentru că nu există nimic în lumea sensibilă care să nu poată fi văzut, auzit, mirosit, gustat sau pipăit, și prin aceasta să nu poată fi cunoscut ce și cum este. În consecință, nu există nimic în lume pe care omul înzestrat cu simțuri și rațiune n-ar fi în stare să înțeleagă.*

4. *Stimulat de dorința de a ști*

7. *În același timp, omului îi este împlântată dorința de a ști, și nu numai pofta de a munci, dar și rezistența necesară. Aceasta apare chiar din cea mai fragedă vîrstă a copilăriei și ne însoțește pe tot parcursul vieții, căci cine nu vrea să audă, să vadă sau să facă încontinuu ceva nou? Cui nu-i place să meargă zilnic undeva, să se întretină cu cineva și să afle sau să povestească ceva? De fapt, lucrul se prezintă astfel: ochii, urechile, simțul tactil și mintea, mereu în căutarea hranei, se ostenesc pentru aceasta, căci nimic nu-i este mai potrivit naturii vii decât inactivitatea și inerția. Chiar și faptul că oamenii ignoranți admiră pe savanți nu este oare o dovadă că și ei simt farmecul acestei dorințe firești? Cum n-au speranța de a putea ajunge să fie și ei părtași ai acestei bucurii, a științei, suspină doar și privesc spre aceia ce au posibilitatea să vadă dincolo de ei.*

Totuși sînt mulți care ajung la diverse cunoștințe ale lucrurilor prin propria conducere

8. *Autodidactii ne oferă în mod foarte evident exemple că omul condus numai de natură poate pătrunde orișice. Unii, care și-au fost propriii învățători, sau (cum spune Bernhard⁶⁶) ei aveau ca învățători stejarii și fagii (pentru că se plimbau prin păduri și meditau), au progresat în acest fel mult mai mult decât alții prin învățătura chinuitoare dată de învățătorii lor. Oare lucrul acesta nu ne învață că totul se găsește într-adevăr în om?*

Lămpă, fitil, ulei, material de aprins focul și toate accesoriile sînt pregătite, numai de ar ști el îndea ajuns să scape scînteii și să aprindă fitilul. Și atunci va vedea minunatele comori ale înțelepciunii divine atît în el însuși cît și în lumea cea mare (în care totul este rînduit după măsură, număr și greutate)⁶⁷, ca o priveliște îmbucurătoare! Dar întrucît nu i se aprinde această lumină interioară, ci în jurul lui sînt purtate lămpile părerilor altora, nu poate fi altfel decît așa cum a fost pînă acum: ca unul ce zace închis într-o închisoare întunecată, iar pe lîngă aceasta sînt purtate făclii ale căror raze pătrund prin crăpături, dar care nu lasă să pătrundă întreaga lumină. Este așa cum zice Seneca: „În noi sînt împlîntate semințele tuturor artelor, iar Dumnezeu, ca învățător, scoate din ascunziș aceste daruri ale spiritului”⁶⁸.

9. *Același lucru ne învață obiectele cu care se compară mintea noastră. Oare nu primește pămîntul (cu care Scriptura compară adesea inima noastră⁶⁹) semințe de orice fel? În una și aceeași grădină oare nu semănăm laolaltă ierburi, flori și mirodenii? Desigur, numai dacă nu-i lipsește grădinarului înțelepciunea și sîrguința. Și cu cît este mai mare varietatea cu atît este mai plăcută ochilor priveliștea, cu atît mirosul este mai plăcut nărilor și mai puternică desfătarea inimii. Aristotel a comparat spiritul omului cu o *tabula rasa*, pe care încă nu-i scris nimic, însă pe care se poate scrie totul⁷⁰. Așa precum un scriitor priceput poate să scrie pe o tablă goală ceea ce dorește sau un pictor să picteze, tot așa cel ce posedă arta învățării poate imprima totul, cu ușurință, spiritului omenesc. De nu reușim, aceasta în nici un caz nu se datorește tablei, chiar de ar fi aspră, ci nepriceperii scriitorului sau pictorului. O deosebire este însă numai într-aceea că în timp ce pe tablă putem scrie numai pînă la marginea ei, în spiritul omenesc putem scrie și modela tot mai departe și mai departe, fără să ajungem la un capăt pentru că el (așa cum s-a mai spus) nu cunoaște limite.*

Compararea minții noastre cu :

1. *pămîntul*

2. *grădina*

3. *tabula rasa*

4. cu ceara
în care se
imprimă
încontinuu
sigilii

10. Creierul nostru, atelierul cugetărilor noastre (cogitationum officina), se poate bine compara cu *ceara*, în care se imprimă sigiliul sau din care se modelează figuri mici. Căci precum ceara poate lua orice formă și o poți modela și transforma după cum vrei, tot așa creierul primește în el imaginile tuturor lucrurilor pe care le cuprinde lumea. Acest exemplu ne arată, în același timp, sugestiv, din ce constă gândirea și știința noastră. Tot ce atinge vederea, auzul, mirosul și pipăitul meu se aseamănă cu un sigiliu cu ajutorul căruia imaginea lucrurilor se imprimă pe creier, și anume atât de clar încât această imagine persistă și după îndepărtarea obiectului dinaintea ochilor, urechilor, a nasului sau a mâinii. Ea persistă mai puțin doar atunci când, din neatenție, a rămas o impresie prea slabă. Dacă, *de pildă*, am zărit un om oarecare și i-am vorbit, sau dacă într-o călătorie am văzut un munte, un râu, un câmp, o pădure, un oraș sau altele, sau am auzit o dată un tunet, o piesă muzicală, o cuvântare, sau am citit ceva cu atenție dintr-un autor — toate acestea se imprimă în minte în așa fel încât, ori de câte ori ne amintim de ele, este întocmai ca și cum lucrurile ne-ar sta înaintea ochilor, ar suna în urechi, ar fi gustate sau ar fi atinse. Dacă totuși creierul primește mai clar unele impresii decât altele, le reprezintă mai clar și atunci le reține mai temeinic. Pe fiecare în parte o recepționează, o reprezintă și o reține într-un anumit mod.

Capacitatea
minții noastre
este un
miracol al
lui
Dumnezeu

11. Oare nu ne demonstrează într-un chip minunat înțelepciunea divină faptul că această masă de creier, nu prea mare, este suficientă pentru a primi mii și mii de imagini? Deoarece fiecare dintre noi (mai cu seamă cel ce a fost instruit științific), din tot ce în curs de atîția ani a văzut, a auzit, a gustat, a citit ori a adunat prin experiență sau meditare și de care, după împrejurări, își poate aminti, toate acestea le frămîntă în creierul său. Imaginile a tot ceea ce o dată am văzut, am auzit sau citit, din care există mii și zeci de mii și care se înmulțesc înmii și pînă la infinit prin

tot ce zilnic vedem, auzim, citim sau aflăm nou — toate acestea își găsesc acolo locul. Cît de necuprinsă este înțelepciunea atotputernicului Dumnezeu! Solomon se minuna de faptul că toate rîurile se varsă în mare, și marea tot nu se umple (Eccl. 1,7); cine nu se miră de profunzimea memoriei noastre, care reține totul și redă totul, dar nicidecum nu se umple și nici nu se goleşte! Tot așa este de fapt și mintea noastră, mai mare decît lumea, întrucît *puterea de cuprindere trebuie să fie mai mare decît ceea ce poate fi cuprins*.

12. În sfîrșit, mintea noastră se poate compara foarte bine cu *ochiul* sau cu *ogînda*. Dacă punem ceva în fața ei, indiferent de ce formă sau culoare, ea va oferi imediat o imagine foarte asemănătoare obiectului respectiv, afară numai dacă i se va apropia obiectul în întineric, sau cu partea dorsală, ori îl vom ține prea departe, astfel încît să se împiedice sau să se tulbure imaginea. Trebuie să spunem că în acest caz imaginea nu va reuși. Mă refer însă la ceea ce se întîmplă la o lumină bună și la o apropiere potrivită, spre a nu sili ochiul să se deschidă pentru ca să privească obiectul, căci el de la sine (fiind de la natură însetat după lumină) are bucuria în a privi și este îndestulător pentru orice (numai dacă nu este suprasolicitat și copleșit de prea multe obiecte simultane) și nu se obosește privind. Tot așa este însetată și mintea noastră după obiecte, fiind mereu deschisă către ele, le privește singură spre a cuprinde și înțelege totul în mod neobosit, numai să nu fie supraîncărcată, ci să le poată supune privirii sale unul după altul, în succesiunea corespunzătoare.

Mintea
noastră este o
ogînda

13. Că îi este înăscută omului armonia moravurilor au știut-o și păgînii, dar n-au cunoscut lumina ce ne-a fost dăruită de Dumnezeu și ne conduce spre viața veșnică, și își făceau facile din acele scînteii mici (zadarnic început!). Așa ne spune Cicero: „*Semintele virtuților sînt înăscute spiritului nostru. De le lăsăm numai să crească, atunci natura însăși ne va călăuzi spre o viață*

II. Rădăcina
onestității în
om este
armonia :

fericită" (ceea ce desigur e prea mult!) ⁷¹. „De îndată însă ce ne-am născut și am văzut lumina, ne agățăm permanent de felurite absurdități, astfel încât s-ar părea că am supt erorile o dată cu laptele mamei" (Tuscul. III) ⁷². Că de fapt semințele virtuții sînt înnăscute omului, aceasta rezultă și din următoarele două argumente: *în primul rînd, pentru că fiecare om se bucură de armonie, iar în al doilea rînd, el însuși, atît în interiorul său cît și în exteriorul său, nu este altceva decît armonie.*

date încît mecanismul întreg se între-pătrunde de armonie și asigură mersul continuu al tuturor părților, la fel este și omul. *În corp, care e alcătuit cu atîta artă, se află mai întîi motorul — inima, izvorul vieții și al acțiunilor, de la care capătă celelalte membre mișcarea și măsura mișcării. Greutatea care provoacă mișcările este creierul: cu ajutorul nervilor, ca niște cordoane, el acționează roțile (membrele), printr-o mișcare de atracție și retracție. Varia-tatea acțiunilor interne și externe constă tocmai în acea relație ponderată a miș-cărilor.*

16. *Tot astfel, în mișcările spiritului, voința este roata principală. Greutățile care pun în mișcare și înclină voința într-o parte sau alta sînt dorințele și afectele. Zăvorul care declanșează sau oprește mișcările este rațiunea, ea deter-mină ce lucruri trebuie să le dorim sau să le evităm, unde și cît. Celelalte mișcări ale sufletului sînt ca niște roțițe mai mici, care urmează celei mari. De aceea, dacă nu se dă importanță prea mare dorințelor și pasiunilor, iar zăvorul — ra-țiunea, se închide și deschide cum se cuvine, atunci nu poate rezulta altceva decît armonia și acordul virtuților, rela-ție convenită între acțiuni și pasiuni.*

*la fel și în
spiritul său*

17. *Iată, omul în sinea sa nu-i altceva decît armonie. Așa după cum nu putem spune despre un orologiu sau despre un instrument muzical, care provine din mîna unui meșter iscusit, că nu mai este de folos dacă s-a stricat sau dezacor-dat (pentru că poate fi reparat și îmbună-tățit), tot așa se poate spune și despre om, oricît ar fi el de decăzut prin păcatul originar, că poate fi restabilit în armonia sa prin puterea și virtutea lui Dumnezeu, cu ajutorul mijloacelor corespunzătoare.*

*Armonia
tulburată
poate fi
restabilită*

18. *Că rădăcinile pietății se află în natura omului rezultă din aceea că omul este chipul lui Dumnezeu. Într-adevăr, chipul cuprinde în sine asemănarea: iar asemănătorul se bucură cu cel deo-potrivă, aceasta fiind legea imuabilă a tuturor lucrurilor (Sirah 13,18). Întru-*

*III. Că în om
se află
rădăcinile
pietății se
dovedește
prin:
1) natura
imaginii
(chipului)*

1. Că se bucură de ea pretutinden: în tot ceea ce este vizibil, 14. *Este evident că omul se bucură de armonie și o caută pretutinden cu mare zel. Căci cine nu se bucură la vederea unui om bine făcut, a unui cal elegant, a unei imagini frumoase, a unei picturi prețioase? Și de unde provine aceasta, dacă nu din bucuria pe care ne-o oferă proporțiile și plăcuta îmbinare a culorilor? Această desfătare a ochilor e întru totul naturală. Mai întreb: pe cine nu impresionează muzica? Și de ce? Pentru că armonia tonurilor produce un acord plăcut. Și cui nu-i plăc bucatele gustoase? Printr-o condimentare potri-vită și prin amestecul gusturilor, ele gîdîlă plăcut cerul gurii. De ce se bucură fiecare de căldura potrivită și de frigul potrivit, de mișcări potrivite și de odihna potrivită a membrelor? Numai pentru că naturii îi sînt prietene și favorabile toate cele care sînt în măsură corespunzătoare și devin în schimb dușmă-noase și primejdioase toate care întrec măsura. La semenii noștri, noi iubim mai ales virtuțile (pentru că cei ce sînt virtuțioși admiră virtuțile altora, și dacă nu-i urmează, aceasta pentru faptul că se consideră incapabili să învingă deprinderile lor rele), de ce nu le-ar iubi fiecare la el însuși? În adevăr, sîntem orbi dacă nu recunoaștem că rădăcinile oricărei armonii sînt în noi!*

2. Ea se găsește în noi înșine și mai întîi în corpul nostru, 15. *Dar și omul însuși nu este altceva decît armonie, atît în ceea ce privește corpul cît și sufletul său. Căci după cum însăși lumea cea mare ⁷³ (major mundus) seamănă cu un mare orologiu, compus din multe roțițe și clopoței, atît de acor-*

cît nu există nimeni cu care să se asemene decît cu acela după al cărui chip a fost creat, în consecință nu există ceva către care omul să fie atras mai mult prin dorințele sale decît spre izvorul din care provine, numai dacă a ajuns să-l cunoască destul de clar.

2) *tuturor le este înmăscut respectul față de divinitate*

19. Aceasta reiese clar și din exemplul păgînilor, care fără să fie instruiți prin cuvîntul lui Dumnezeu, singuri, prin instinctul tainic al naturii, au recunoscut, stimat și adorat zeitatea, deși au greșit prin numărul și felul cultului ei. „*Toți oamenii au o idee despre zei, toți atribuie unei divinități locul cel mai înalt*”, scrie Aristotel în Cartea I, Despre cer, cap. 3⁷⁴. Iar Seneca arată: „*Cea dintîi adorare a zeilor este de a crede în ei, iar după aceea, a stima măreția lor, a recunoaște bunătatea lor, fără de care nu e posibilă nici o mărire, de a ști că ei sînt cei ce conduc lumea, care guvernează universul ca pe o proprietate a lor și-l iau sub oblăduirea lor*” (Epistola 96⁷⁵). Cît de puțin se depărtează aceasta de ceea ce zice Apostolul: „*Căci cine se apropie de Dumnezeu, trebuie să creadă că el este și că răsplătește pe cel 'ce-l caută'*” (Evrei 11,6).

3) *dorința celui mai înalt bun (care este Dumnezeu)*

20. Platon spune: „*Dumnezeu este bunul suprem către care aspiră toate, el stă deasupra oricărei substanțe și oricărei naturi*” (Platon, Timaios)⁷⁶. Acest adevăr, și anume că Dumnezeu este cel mai înalt bun, către care tinde totul, îl confirmă și Cicero: „*Natura este prima învățătoare a pietății*” (De natura deorum, cartea I)⁷⁷. Pentru că noi sîntem născuți (după cum scrie Lactantius, cartea a IV-a cap. 28) „*cu condiția să dăm dreapta și cuvenita ascultare lui Dumnezeu, creatorul nostru, numai pe el să-l cunoaștem, pe el să-l urmăm. Prin această legătură a pietății sîntem îndatorați și uniți cu Dumnezeu. De aici provine însuși cuvîntul de religie*.”⁷⁸

Aceasta nu s-a pierdut nici prin căderea în păcat a speciei umane

21. Trebuie însă să mărturisim că această dorință naturală către Dumnezeu, ca spre bunul suprem, prin căderea în păcatul originar a fost coruptă și a ajuns într-o asemenea decădere încît o întoar-

cere la calea dreaptă, prin propriile noastre puteri, este imposibilă. Aceia însă pe care Dumnezeu, prin cuvîntul și spiritul său, i-a luminat din nou, vor reînnoi și această dorință atît de mult încît David poate exclama către Dumnezeu: „*Pe cine altul am eu în cer afară de tine? Și pe pămînt nu-mi găsesc plăcerea în nimeni decît în tine. Carnea și inima mea pot să mi se prăpădească: fiindcă Dumnezeu va fi pururea stîncă inimii mele și partea mea de moștenire*” (Psalm 73, 25, 26).

22. Dacă ne sfătuim asupra mijloacelor de îndreptare ce s-ar folosi împotriva corupției, nimeni să nu ne opună corupția generală, pentru că Dumnezeu voiește să o înlătore prin Spiritul său sfînt și cu ajutorul mijloacelor orînduite. Cînd lui Nabucodonosor i s-a luat mintea omenească și i s-a dat o inimă de animal, atunci i-a rămas speranța că va redobîndi mintea omenească și chiar demnitatea regească, de îndată ce va recunoaște „că cerul deține stăpînirea” (Daniel 4,23). Tot așa și nouă, care sîntem asemenea copacilor transplantați din raiul lui Dumnezeu, ne-au rămas rădăcini, ce vor încolți din nou cu ajutorul ploii și al grației divine. Oare Dumnezeu, îndată după căderea noastră în păcat, alungarea și pedepsirea cu moartea, n-a răsădit în inimi noi lăstari ai grației sale (prin promisiunea seminței binecuvîntate)? N-a trimis el pe Fiul său ca să-l ridice pe cel căzut?

Pretexte împotriva năzuinței spre pietate caută numai nelegiuirii

23. Rușinos și nelegiuit este și totodată un semn evident de nerecunoștință dacă noi pălăvrăgim mereu despre corupție și trecem sub tăcere restabilirea (restitutio), că scoatem la iveală ce ne-a lăsat vechiul Adam și nu aplicăm cu adevărat ce ne cere noul Adam — Hristos. De aceea zice și Apostolul, în numele său și al tuturor renăscuților: „*Toate sînt cu putință într-o cale care mă întărește întru Hristos*” (Filipeni 4, 13). Și dacă este posibil ca un altoi cu care se altoiește o salcie, un spin sau orice alt copac din pădure să prindă și să devină fructifer, ce se va întîmpla dacă

De asemenea, nu trebuie să se înarmeze vechiul Adam contra celui nou

se va pune altoiul direct la rădăcină? Să vedem și argumentația Apostolului (Romani, 11, 24). Dacă „Dumnezeu poate și din pietre să ridice fiii lui Avraam” (Matei 3, 9), de ce n-ar putea el să deștepte la orice fel de faptă bună pe oameni, care sînt făcuți drept copii lui Dumnezeu de la începutul creațiunii, iar prin Hristos din nou adoptați drept copii și renăscuți prin spiritul grației.

socotiți neprihăniți, în numele Domnului Isus Hristos, și prin Duhul Dumnezeului nostru” (I. Corinteni 6, 11). De aceea, dacă noi cerem să formăm copiii creștinilor (nu ca urmași ai vechiului Adam, ci ca renăscuți ai noului Adam, copiii lui Dumnezeu, toți frați și surori ale lui Hristos) și îi considerăm demni să primească sămînța vieții veșnice, aceasta n-ar trebui să apară nimănui ca imposibil! Pentru că noi nu cerem fruct de la măslinul sălbatic, ci venim numai în ajutor, împlintind pomului vieții un altoi nou, astfel ca acesta, prinzîndu-se, să aducă rod.

25. Rămîne deci stabilit că este mai natural pentru om și mai ușor, prin grația Sfîntului Spirit, să devină înțelept, cinstit și sfînt, decît de a frîna progresul datorită corupției intervenite; căci fiecare obiect revine mai ușor la propria sa natură. Aceasta ne amintește și Scriptura prin cuvintele: „Înțelepciunea este ușor de văzut de cei care o iubesc, căci li se arată celor doritori ca să o cunoască, dinainte, și este aflată fără trudă de cei care sînt atenți la înțelepciune, ce stă la ușile lor.” (Înțelep. 6, 13, 14). Este cunoscut și acel vers al poetului din Venusia:

Concluzie

Nici unul nu este atît de sălbatic încît să nu poată fi îmblînzit,

Numai de și-ar potrivi răbdător urechea pentru cultură.⁸⁰

Capitolul VI

Omul ca să devină om trebuie să fie format

Semințele nu sînt încă fructe

1. Am văzut că natura ne dă semințele științei, ale virtuții și ale credinței, dar nu ne dă însăși știința, virtutea și credința, ci ele se dobîndesc prin rugăciune, învățare și activitate. De aceea, pe bună dreptate l-a definit cineva pe om drept un *animal disciplinabil* (animal

disciplinabile), întrucît el fără disciplină nu poate deveni om.

2. Dacă luăm în considerare mai îndeaproape știința lucrurilor (scientia rerum) atunci vedem că numai lui Dumnezeu îi este rezervat să știe tot, printr-o privire unică și simplă, fără început, con-

Nu știința însăși, ci aptitudinea pentru știință îi este înmăscută

tinuare și sfârșit. Oamenilor și îngerilor nu le-a fost dat acesta, pentru că nu li s-a putut da infinitul și eternitatea, adică dumnezeirea. Există un privilegiu suficient de mare acordat oamenilor și îngerilor prin aceea că au primit un spirit ascuțit⁸¹ prin care pot să explozeze operele lui Dumnezeu și să dobîndească o comoară de cunoștințe. Se știe despre îngeri că și ei învață totul prin privire (1. Pentru I, 12; Efes 3, 10; I. Reg. 22, 20; Iob. 1,6), iar cunoștințele lor ca și ale noastre se întemeiază pe experiență.

*Că omul
trebuie să se
formeze
pentru
umanitate
se atestă:*

*1. Prin
exemplul
celorlalte
creaturi*

3. Nimeni să nu se creadă, așadar, că poate fi cu adevărat om, decît cel ce a învățat să acționeze ca om, adică a fost format spre ceea ce-l face pe om. *Acest lucru este evident din exemplele tuturor creaturilor, care deși sînt destinate să-i servească omului⁸², nu ajung la menirea lor dacă nu sînt pregătite pentru aceasta de mîna noastră.* De exemplu: *pietrele* sînt create ca să servească la construcția caselor, a turnurilor, a zidurilor, a coloanelor ș.a. Totuși, ele nu pot servi pentru aceasta dacă nu sînt cioplite, netezite și împreunate de mîna noastră. *Mărgăritarele și pietrele scumpe* sînt destinate pentru împodobirea oamenilor, dar ele trebuie mai întîi să fie tăiate, șlefuite și lustruite. *Metalele* sînt create pentru nevoile cu totul speciale ale vieții noastre, ele însă trebuie mai întîi să fie scoase, topite, purificate de mai multe ori, turnate și forjate. Fără aceasta, ele n-au pentru noi un folos mai mare decît pulberea pămîntului. De la *plante* noi obținem hrană, băutură și medicamente, dar pentru aceasta legumele și cerealele le semănăm, le săpăm, le secerăm, le treierăm, le măcinăm, le pisăm, iar pomii îi plantăm, îi curățim și îi îngrășăm cu gunoi, fructele le culegem și le uscăm. Și, mai mult, dacă e să le întrebuințăm în medicină sau în construcții, atunci ele trebuie să fie pregătite în fel și fel de chipuri. *Animalele*, cu viața și mișcarea lor, par a fi pentru ele însele îndestulătoare. Cînd vrem însă să utilizăm forța lor de muncă, și într-a-

ceasta constă și rostul lor, atunci trebuie să le pregătim prin exercițiu. Iată, de pildă, calul este apt din naștere să fie folosit în război, boul pentru jug, măgarul pentru poveri, ciinele pentru pază și vînătoare, șoimul pentru vînatul păsărilor ș.a.m.d.

4. *Omul, în ceea ce privește corpul său, este destinat muncii. Pentru aceasta, omului nu-i este innăscută decît numai aptitudinea pură (nuda aptitudo);* treptat, el trebuie învățat să șadă jos, să stea drept, să meargă și să întrebuințeze mîinile. De ce tocmai spiritul nostru trebuie să fie atît de avantajat încît fără nici o pregătire anterioară să fie perfect prin sine și de la sine? Căci este o lege a tuturor creaturilor de a-și lua începutul din nimic și de a se dezvolta numai treptat, atît în privința ființei lor cît și a acțiunilor. Chiar și îngerii, care prin perfecțiune stau cel mai aproape de Dumnezeu, nici ei nu cunosc desigur totul, ci numai treptat înaintează în cunoașterea minunatei înțelepciuni a lui Dumnezeu, după cum am arătat mai sus.

5. *Este evident că omului, înaintea căderii în păcat, i s-a deschis o școală în grădina raiului, în care treptat trebuia să progreseze.* Desigur, celor dintîi oameni, îndată după ce au fost creați, nu le-au lipsit nici mersul, nici graiul și nici gîndirea rațională, dar le lipseau cunoștințele ce puteau fi dobîndite prin experiență. Aceasta o demonstrează discuția Evei cu șarpele: de ar fi avut ea o experiență mai bogată, nu ar fi fost atît de ușor ademenită, ci ar fi știut că o asemenea creatură nu-i capabilă să vorbească și că vorbirea șarpelui nu este altceva decît o înșelătorie ascunsă. Și aceasta cu atît mai mult acum, în starea de corupere, cînd orînicare știință trebuie învățată, pentru că noi venim pe lume cu spiritul lipsit de orice cunoștințe, întocmai ca o tabula rasa, nu sîntem în stare nici să facem sau să vorbim ori să înțelegem ceva; totul trebuie provocat chiar de la început. Ori pentru noi aceasta este cu mult mai greu

*2. Prin
exemplul
omului însuși,
în ceea ce
privește corpul
său*

*3. Și fiindcă
înaintea
căderii în
păcat avea
nevoie de
exercițiu, cu
atît mai mult
după corupere
are nevoie
de el*

acum decît ar fi fost în starea purității inițiale și a perfecțiunii, pentru că lucrurile ne sînt întunecate și limbile mai încurcate⁸³ (în loc de una singură, trebuie să învățăm atîtea limbi, dacă vrem să cunoaștem operele autorilor decedați sau ale celor în viață). Chiar și limbile materne au devenit mai complicate și nimic nu primim din naștere.

4. Și pentru
că exem-
plele arată
că oamenii
fără disci-
plină de-
vin niște
brute

6. Avem exemple ce ne arată că cei răpiți în copilărie de animale sălbatice și care au crescut între ele, nu știau mai mult decît animalele⁸⁴, ba chiar se serveau de limbă, de mâini și de picioare la fel ca și animalele sălbatice, revenindu-și numai după reîntoarcerea între oameni. În acest sens avem două exemple: în jurul anului 1540, într-un oarecare sat din Hessa, situat în mijlocul unei păduri, s-a pierdut un copil de 3 ani, prin neglijența părinților lui. Cîțiva ani mai tîrziu, țărani au observat că o dată cu lupii fugea o ființă care după înfățișare se deosebea de ei, deși alerga pe patru picioare, iar chipul semăna cu al omului. Răspîndindu-se vestea, primarul localității a dat poruncă să se cerceteze locurile, spre a-l putea prinde viu. A fost prins și dus la primărie, iar apoi la contele de Kassel. Cînd a fost adus la curtea contelui, a scăpat din prinsoare, a fugit și s-a ascuns sub o bancă, privind furios și scoțînd urlete înfiorătoare. Contele a poruncit să crească între oameni, ceea ce s-a și făcut. Animalul sălbatic începu treptat să se îmblînzească, să meargă pe picioare și, în sfîrșit, să vorbească și să devină om. Și acest om povestea, în măsura în care își putea aminti, că a fost răpit și crescut de lupi, iar apoi s-a deprins a ieși cu ei la pradă. Istorioara aceasta o descrie M. Dresser⁸⁵ în cartea sa *De nova et antiqua disciplina*. Aceeași întîmplare este menționată de Camerarius⁸⁶ în *Horarum subcisivarum* (*Ore de răgaz*), cartea I, 75, adăugîndu-și una asemănătoare. La fel, Gulartius⁸⁷, în cartea sa *Mirabilibus nostri seculi* (*Despre minunile secolului nostru*) scrie că în Franța,

în 1563, cîțiva nobili care au fost la vînătoare și au ucis 12 lupi, au prins în haita lor un tînăr, cam de 7 ani, gol, cu pielea cenușie și cu părul creț. Avea unghii îndoită ca vulturul și nu putea vorbi, ci scotea numai sunete nearticulate. Fiind adus cu multă osteneală în cetate, i s-au pus fiare pentru că se comporta ca un sălbatic. După o perioadă de cîteva zile de nemîncare, fiind slăbit, a devenit mai blînd, iar după 7 luni a început să vorbească. A fost purtat apoi ca o arătare prin orașe, aducînd venituri însemnate stăpînilor săi. În sfîrșit, a fost recunoscut de o femeie săracă ca fiind fiul ei. Așadar este adevărat ceea ce scrie Plató (în cartea a VI-a, Despre legi): „*Omul ar fi ființa cea mai blîndă și cea mai divină, dacă ar primi o disciplinare corespunzătoare, dacă însă nu are parte de ea sau capătă una falsă, atunci e cel mai sălbatic din tot ce produce pămîntul*”⁸⁸.

7. Aceasta, în general: de cultură au toți nevoie. La aceeași concluzie ajungem cînd luăm în considerare situațiile și însușirile individuale ale oamenilor. Cei mîrginiți au nevoie de disciplinare spre a se debarasa de prostie, fapt pe care nu-l poate nega nimeni. Dar mai multă nevoie au de ea cei deștepti, pentru că o minte ascuțită, dacă nu este ocupată cu lucruri folositoare, se îndreaptă spre lucruri nefolositoare, bizare și periculoase. La fel cum un cîmp cu cît este mai roditor cu atît poate produce mai mulți spini și mărăcini, tot așa o minte mai isteată poate fi plină de gînduri ciudate dacă nu este însămîntată cu sămînța înțelepciunii și a virtuții. Și o moară în funcțiune, dacă nu primește grăunțe, materie pentru făină, atunci merge în gol, se autodistruge, își pulverizează cu zgomot și fără rost pietrele, suferă pagube sau se sfărîmă în bucăți. Același lucru se întîmplă cu spiritul agil, sprinten, căruia îi lipsesc preocupările serioase: se încurcă în lucruri vanitoare, bizare și întru totul păgubitoare, și ajunge în cele din urmă cauza propriei sale pieiri.

De instruire
au nevoie cei
1. mîrginiți
ca și cei
capabili

2. *bogații și săracii* 8. Ce sînt *cei bogați* fără înțelepciune, decît niște porci îngrășați cu tărîțe? Și ce sînt *cei săraci* fără înțelegerea lucrurilor, decît niște măgăruși condamnați să ducă poveri? Ce este *cel frumos care n-a învățat nimic*, decît un papagal împodobit cu pene, sau după cum a mai spus cineva — o sabie de plumb într-o teacă de aur ⁸⁹.

3. *cîrmuitorii cu și supușii* 9. *Acei care o dată vor conduce pe alții*, cum sînt regii, prinții, funcționarii, preoții și învățații, au nevoie în primul rînd de înțelepciune, fiindu-le necesară întocmai ca unei călăuze ochii, unui traducător limba, unei trompete tonul, iar unei săbii tăișul. *La fel trebuie lămuriti și supușii*, pentru ca dispozițiile inteligente să le urmeze cu înțelepciune, nu din constrîngere, ca măgarul ascultător, ci liber, din dragoste pentru ordine, *întrucît o făptură inteligentă nu trebuie*

condusă cu țipete, închisoare și nuiiele, ci prin rațiune. De se procedează astfel, hula cade și asupra lui Dumnezeu, care deopotrivă a făcut pe toți după chipul său, iar relațiile omenești vor fi pline, de nu sînt încă, de violențe și neliniște.

N. B.

10. De aici reiese că toți cei ce s-au născut oameni au nevoie de instrucție (institute opus), tocmai pentru ca ei să fie oameni și nu animale feroce, niște brute sau bușteni inerti. Iar concluzia ce se desprinde arată că *cricine ajunge cu atît mai departe cu cît este mai bine exersat decît altul*. Încheiem acest capitol cu un cuvînt din Cartea Înțelepciunii: „*Cel ce disprețuiește înțelepciunea și învățătura ticălos este, zadarnică e speranța aceloră (și nici nu-și ajung scopul) și strădaniile fără rod și faptele lor fără folos*“ (Înțelepciunea 3, 11).

Așadar, toți fără nici o excepție

Capitolul VII

Formarea omului poate începe cel mai bine —și trebuie să înceapă— de la prima vîrstă

Condiția omului se aseamănă cu a plantei

1. Din cele expuse pînă aici rezultă că omul și pomul au o condiție similară. Deoarece așa cum un pom roditor (*un măr, un pîr, un smochin sau o viță*) poate crește de la sine, dar rămîne sălbatic și produce fructe sălbaticice, iar ca să producă fructe gustoase și dulci trebuie plantat, udat și tăiat de un grădinar priceput, tot așa și omul, prin el însuși, ajunge să aibă o înfățișare omenească (cum, de altfel, orice animal își are propria sa înfățișare), dar ca să devină *o ființă deșteaptă, inteligentă, morală și pioasă* trebuie să i se împlînteze altoiul înțelepciunii, al onestității și al pietății. *Să vedem cum trebuie făcut acest altoi, atîta vreme cît plantele sînt încă tinere.*

2. *Cît privește pe om, acest lucru se poate fundamenta sub șase aspecte. Mai întîi prin nesiguranța acestei vieți: noi știm că va trebui s-o părăsim, cînd însă și unde nu știm. Este un lucru periculos ca cineva să fie smuls de moarte nepregătît, deoarece nu se mai poate întoarce. Iată de ce timpul prezent este dat omului spre a afla grația divină sau a o pierde pentru vecie. Căci așa precum în uterul matern se formează corpul omenească, încît cel care se naște fără un membru va fi lipsit de el toată viața, tot așa și pentru noi cei ce avem viață în corp, sufletul este alcătuit astfel pentru cunoașterea lui Dumnezeu și comunitatea cu el, încît cel ce nu o realizează aici,*

Formarea omului trebuie să înceapă de la prima vîrstă I. din cauza nesiguranței acestei vieți

după moartea corporală nu mai găsește nici timp și nici prilejul pentru aceasta. Și fiindcă este vorba de un lucru atât de important, trebuie să ne grăbim spre a nu fi surprinși de moarte.

II. Să fii pregătit pentru acțiunile vieții înainte începerii lor

3. Chiar dacă moartea amenințătoare nu ne-ar presa la grabă și chiar de am fi siguri de o viață foarte lungă, formarea tot ar trebui să înceapă de timpuriu, pentru că viața trebuie petrecută nu prin învățare, ci prin activitate. De aceea, este necesar ca noi să fim îndrumați cât mai de timpuriu spre acțiunile vieții, ca să nu ni se poruncească să o părăsim înainte de a fi învățat să acționăm. Dacă însă cineva ar vrea să-și petreacă întreaga viață cu învățătura, există o imensă mulțime de lucruri pe care Creatorul le oferă înflăcăratei noastre cercetări. Și astfel de i-ar fi hărăzită viața unui Nestor⁹⁰, el va avea lucruri foarte utile de care să se ocupe: dezgropînd peste tot tezaurele înțelepciunii divine și pregătindu-și comori pentru o viață fericită în ceruri. De aceea, de timpuriu, trebuie deschise simțurile omului spre contemplarea lucrurilor, pentru că are multe de învățat, de cercetat și de năzuit.

III. Cu cât sînt mai fragede cu atât sînt mai ușor de modelat

4. Este o proprietate a tot ceea ce se naște, faptul că se poate foarte ușor îndoi și forma cînd se află la o vîrstă mai fragedă, pe cînd cele întărite refuză ascultarea. Ceara moale se lasă modelată și remodelată, pe cînd cea întărită crapă foarte lesne. Copăcelul îngăduie să fie plantat, răsădit, tăiat și încovoiat încolo și înapoi, copacul însă în nici un chip. Cine vrea să-și răsucescă o coardă dintr-un lemn, trebuie să ia unul verde și proaspăt, cel uscat și noduros nu se mai lasă răsucit. Din ouăle proaspete, prin clocire, se încălzesc și ies puii, dar din cele vechi zadarnic nădăjduiești așa ceva. Pentru muncă, crescătorul își caută un cal, țăranul o vită, vînătorul un ciine, și un șoim, ursarul un urs pentru joc, o femeie bătrînă — o coșofană, o cioară sau un papagal pentru imitarea vocii omenestii; dar numai animale foarte tinere, pentru a le putea obișnui; de ar

lua animale bătrîne, efortul lor ar fi zadarnic.

5. Toate acestea sînt valabile în egală măsură și pentru om. Creierul lui, pe care l-am asenănat mai sus cu ceara, pentru că el reține imaginile ce-i provin de la simțuri, este la vîrsta copilăriei încă foarte umed și moale și capabil să recepționeze toate imaginile primite. Mai tîrziu, devine treptat mai uscat și mai tare, astfel că, după cum ne arată experiența, lucrurile impresionează și se imprimă mai greu. De aceea spune Cicero⁹¹: „Copiii asimilează foarte repede nenumărate lucruri”. Tot așa mîinile și celelalte membre se pot exersa pentru activități artistice și manuale numai la vîrsta copilăriei, atîta cît tendoanele sînt moi. Dacă cineva vrea să devină un bun scrib, zugrav, croitor, meseriaș sau muzician, atunci trebuie să înceapă de la vîrsta timpurie să se pregătească pentru aceste activități, atîta vreme cît imaginația (imaginatio) este sprintenă și degetele sînt încă elastice, altfel nu va putea realiza nimic. În același fel trebuie împlîntată, din primii ani, și pietatea aceluia în a cărui inimă ea trebuie să prindă rădăcini. Vrem ca cineva să aibă deprinderi frumoase, atunci trebuie crescut pentru aceasta de la vîrsta cea mai fragedă. De vrea cineva să realizeze progrese mari în studiul înțelepciunii, aceluia trebuie să i se deschidă mintea pentru toate din primii ani, atît timp cît zelul este viu, spiritul încă ager, iar memoria fidelă. Apare ridicol și demn de dispreț bătrînul ce se preocupă de primele elemente; tînarul trebuie să pregătească ceea ce bătrînul trebuie să aplice — zice Seneca în Scrisoarea 36.⁹²

6. Ca omul să se poată pregăti pentru omenie (ad humanitatem), Dumnezeu i-a dat anii tinereții, în care el nu este apt pentru altceva decît numai pentru formare. În adevăr, calul, boul, elefantul și celelalte ființe, oricît de mari ar fi ele, ajung la deplina dezvoltare în primul sau în al doilea an, și numai singurul om abia în al douăzecilea sau al

La fel și omul

IV. I s-a dat omului suficient timp pentru creșterea sa, dar acesta nu trebuie utilizat pentru alte scopuri

treizecilea an. De crede cineva că acestea s-au petrecut așa dintr-o întâmplare sau din motive secundare, își dezvăluie astfel întreaga sa necunoaștere. Dumnezeu i-a dat fiecărui lucru pe măsură, oare numai omului, stăpînului lucrurilor, să-i fi permis să-și irosească timpul? Sau poate i-a venit în întîmpinarea naturii pentru ca ea să realizeze mai ușor formarea omului printr-o acțiune mai înceată? Dar ea realizează fără efort, în cîteva luni, corpuri cu mult mai mari! Desigur, nu ne rămîne altă concluzie decît aceea că Dumnezeu în chip deliberat, vrînd să-și manifeste bunăvoința față de noi, a stabilit această durată spre a asigura creșterii un spațiu mai mare pentru exerciții, făcîndu-ne inapți atîta vreme pentru viața economică și politică, pentru ca noi să devenim cu atît mai apți pentru restul vieții — ba chiar pentru veșnicie!

V. Sigur este
ceea ce se
dobîndește
la prima
vîrstă

7. Numai ceea ce omul a absorbit la prima vîrstă este solid și persistent în el. Aceasta rezultă din următoarele exemple: un vas de lut păstrează mirosul a ceea ce a fost umplut mai întîi pînă ce se sparge ⁹³. Un copac, așa cum, din fragedă vîrstă și-a întins ramurile în sus, în jos sau lateral, astfel le păstrează de-a lungul secolelor pînă la tăiere. Lîna își păstrează atît de puternic culoarea cu care a fost îmbibată prima dată, încît nu se lasă revopsită. O obadă, o dată întărită, mai degrabă crapă în mii de bucăți

decît să se îndrepte. Tot așa în om persistă atît de puternic primele impresii, încît, ca să le putem schimba, mai degrabă, s-ar produce o minune. Iată de ce recomandăm ca aceste impresii din prima tinerețe să corespundă regulilor (ad normas) adevăratei înțelepciuni.

8. În sfîrșit este foarte periculos de a nu-l înzestra pe om chiar din leagăn cu regulile salutare ale vieții. Căci de îndată ce intră în acțiune simțurile, spiritul omului nu-și mai găsește liniștea dacă nu este ocupat cu lucruri utile, altfel nu se poate reține de a nu se deda lucrurilor extrem de nefolositoare — sau dăunătoare (dacă nimerește exemplele rele ale epocii noastre corupte). Mai tîrziu, dacă vrei să le uiți este imposibil sau extrem de greu, după cum am arătat mai sus. Lumea de aici este plină de monstruoșități, care nu pot fi înlăturate nici de autoritățile statale și nici de slujitorii bisericii, atîta vreme cît nu ne străduim, în mod serios, să secăm sorgintea primă a răului.

VI. Este
foarte
periculos să
nu fii educat
cum trebuie

9. Așadar, oricine se preocupă de binele urmașilor săi, conducătorii lucrurilor omenști, ai serviciilor politice sau religioase, care au în inimă salvarea neamului omenesc, trebuie să se grăbească cu atît mai mult să îngrijească ca răsadurile cerului să fie sădite la timp, să fie copilate, udate și să înceapă să fie conduse la fericita propășire în știință, morală și pietate.

Concluzie

Capitolul VIII

Tineretul trebuie să fie format laolaltă, pentru aceasta e nevoie de școli

Grija de
educarea
copiilor revine
părinților

1. După ce am arătat că tineretul creștin, această plantație a raiului, nu poate crește la fel ca o pădure, ci are nevoie de îngrijire (curaj), să vedem acum în a cui sarcină cade aceasta. În mod foarte firesc ea revine părinților, ei fiind

cei ce le-au dat viață, au datoria să-i îndrume spre o viață rațională, onestă, sfîntă. Dumnezeu atestă că pentru Abraham aceasta a fost o sfîntă datorie: „Că l-am ales, ca să învețe pe fiii și casa sa după sine să umble în calea Domnului

și să facă judecată și dreptate" (Facerea 18, 19). Același lucru cere Dumnezeu, în general, de la toți părinții, prin următoarea poruncă: „Să le întipărești cuvintele mele în fiii tăi și să vorbești de ele când șezi în casa ta, când mergi pe cale, când te culci și când te scolii" (Deuteronomul 6, 7). Și prin Apostolul zice: „Iar voi, părinților, nu întăriți în minie pe copiii voștri, ci creșteți-i pre ei întru învățătura și cercetarea Domnului" (Efesieni 6, 4).

Lor le sînt dați,
drept ajutor,
învățătorii
școlilor

2. Întrucît, din cauza creșterii populației și a preocupărilor omenești, rari sînt părinții care să cunoască, sau să poată, sau să mai aibă, în afara activității lor, timpul necesar spre a se dedica învățării copiilor lor, s-a statornicit încă de mult obiceiul ⁹⁴ ca copiii mai multor părinți să fie încredințați, pentru instruire științifică simultană, unor persoane alese și distinse prin înțelegerea acestui lucru și prin seriozitatea lor morală. Pe acești formatori ai tineretului (juven-tutis formatores) ne-am obișnuit să-i numim: *preceptori, magistri, învățători școlari* sau *profesori*, iar localurile destinate pentru asemenea exerciții comune sînt: *școlile, instituțiile de învățămînt, auditoriile, colegiile, gimnaziile, academiile* ș.a.

Originea și
înmulțirea
școlilor

1. Prima școală a fost deschisă imediat după deluviu de patriarhul Sem și a fost numită mai tîrziu Hebraea, după cum ne informează Josephus ⁹⁵. Cine nu știe că în Caldeia, și în special în Babilon era mare numărul școlilor în care, pe lîngă alte discipline, s-a dezvoltat în special astronomia? În această știință a caldeienilor au fost instruiți, mai tîrziu (pe vremea lui Nabucodonosor), Daniel și tovarășii săi (Daniel, 1, 20). Tot așa și în Egipt, unde Moise a primit învățătura sa (Faptele Sf. Apostoli, 7, 22).
2. La poporul izraelitean, din porunca lui Dumnezeu, erau școli pe orașe, numite sinagogi, unde leviții învățau Legea. Ele au existat pînă în vremea lui Hristos, și au fost lăudate prin predicele sale și ale apostolilor săi. De la egipteni au preluat obiceiul de a înființa școli grecii,
- 3.
- 4.
- 5.

iar de la aceștia, romanii. Iar de la romani s-a răspîndit acest obicei lăudabil de a înființa școli în întreg imperiul, mai ales prin pătrunderea religiei creștine, prin grija principilor și episcopilor pioși. Istoria atestă despre Carol cel Mare că acesta, oriunde supunea o gîntă păgînă, rînduia imediat episcopi și învățători și înființa biserici și școli. Exemplul său a fost urmat de către alți împărați, regi și principii creștini sau de către organe orășenești și au înmulțit astfel numărul de școli, încît nu le mai putem număra.

4. Este în interesul întregii creștinătăți ca acest obicei sfînt nu numai că trebuie păstrat, dar și amplificat, astfel ca peste tot unde oamenii trăiesc organizat (fie că e oraș, orașel sau sat) să se înființeze o școală ca loc de educare în comun a tineretului. Acest lucru este cerut de:

Este nevoie
să se
înființeze
școli în toate
locurile

5. Ordinea cuvenită a lucrului. Dacă un părinte de familie nu se poate dedica singur procurării tuturor lucrurilor necesare gospodăriei, ci apelează pentru aceasta la diverși meșteșugari — oare nu-i aceeași situație și în domeniul nostru? Pentru faină se duce la morar, pentru carne — la măcelar, pentru băuturi — la cîrciumar, pentru haine — la croitor, pentru cizme — la cizmar, pentru o construcție, un brăzdar, un cui ș.a. — la dulgher, zidar, fierar sau lăcătuș. Întrucît pentru instruirea adulților în credință avem biserici, pentru discutarea cauzelor litigioase și pentru convocarea și informarea necesară a poporului avem judecătorii și primării, de ce n-am avea și școli pentru tineret? Pînă și țaranii nu-și pasc porcii și vitele fiecare pentru sine, ci angajează cu sim-brie porcari și văcari, care servesc pe toți deopotrivă, în care timp — cei dinții — se pot dedica netulburați muncii lor. Aceasta scurtează în chipul cel mai nimerit muncile, cînd unul face numai una și nu este deranjat de alta, astfel unul poate folosi multora și iarăși mulți pot folosi unuia singur.

I. Peste tot
trebuie
păstrată
ordinea
cuvinită a
lucrului

II. Din
necesitate

6. În al doilea rând: *necesitatea* (împrejurărilor). Rar se întâmplă ca părinții înșiși să fie capabili pentru aceasta și să dispună de timpul necesar să-și învețe copiii. De aceea trebuie să fie oameni care să se dedice prin profesie numai acestei sarcini și astfel să poarte de grija întregii comunități.

III. Din
cauza
folosului

7. Chiar dacă ar exista părinți care s-ar putea dedica învățării copiilor lor, totuși *este mai bine să învățăm tineretul împreună, într-un grup mai mare (în coetă), pentru că rezultatele muncii și plăcerea sînt mai mari atunci cînd ești stimulat de altul și-l iei ca exemplu. Pentru că este foarte firesc să faci ceea ce fac alții, să mergi într-acolo unde se duc alții, să urmezi pe fruntași și să pășești înaintea celor rămași în urmă.*

Tum bene fortis equus reserato carcere currit, Quum quos praetereat quosque, sequatur habet (Iute aleargă calul puternic din grajduri prin poarta deschisă.

De a fugit înainte vreunul, urmează desigur și ceilalți). ⁹⁶

Copilăria, mai cu seamă, se lasă mai ușor condusă și dirijată prin exemple decît prin reguli. Puțin rămîne, se fixează și se însușește din ce predai, prescrii; văzînd însă cum fac alții, prin imitație copiii fac de bună voie.

IV. Din exem-
plele continue
ale naturii

8. În sfîrșit, *natura ne oferă peste tot exemple că ceea ce trebuie să se producă din abundență, trebuie să se nască într-un singur loc. Așa cresc copacii în păduri, iarba pe cîmpii, peștii în apă, metalele în măruntaiele pămîntului etc. și se produc în cantități mari. Și cam așa se face că ceea ce crește într-o pădure, fie brazi, fie cedri, fie stejari, se produce din belșug, în timp ce alte soiuri de copaci nu mai pot prospera la*

fel de favorabil, iar dacă un pămînt conține aur, atunci alte metale nu se mai găsesc în aceeași cantitate. *Mai concludent iese în evidență ceea ce vrem să spunem aici dacă ne referim la corpul nostru: fiecare membru trebuie să primească partea sa de hrană, dar el nu o primește în forma crudă, pentru ca apoi s-o pregătească și s-o adapteze, ci există organe speciale, care la fel ca un laborator sînt destinate pentru această sarcină, ca să preia hrana pentru folosul întregului corp, s-o prelucereze și s-o mistuie și abia astfel pregătită s-o distribuie celorlalte părți ale corpului. Astfel, stomacul formează chilul, ficatul sîngele, inima spiritul vieții ⁹⁷, creierul sufletul. Pregătite astfel, ele sînt distribuite peste tot, fără dificultate și mențin astfel viața în tot corpul în mod armonios. Așa precum atelierele asigură și administrează meseriile, bisericile — religiozitatea, judecătoriile — dreptatea, de ce n-ar trebui școlile să aprindă, să întrețină pură și să mărească lumina, răspîndind-o în corpul întreg al comunității umane?*

9. În sfîrșit, observăm același lucru în domeniul realizărilor meșteșugărești atunci cînd se procedează rațional. Un grădinar care cutreieră pădurea și desigur și găsește undeva un răsad bun pentru sădire, nu-l plantează la fața locului, ci-l scoate și-l duce într-o răsadniță, unde îl poate îngriji împreună cu alte sute. Iar cine se ocupă cu piscicultura pentru nevoile culinare, acela face heleșteie pentru pești, înmulțindu-i în miit. Și cu cît e mai mare grădina, cu atît se îngrijesc și se dezvoltă mai bine pomii, și cu cît e mai mare heleșteul, cu atîta sînt mai numeroși peștii. De aceea, *asa precum pentru pești sînt destinate heleșteiele, iar pentru pomi grădinile, tot așa și pentru tineret sînt destinate școlile.*

V. Priceperile

Tot tineretul, de ambele sexe, trebuie încredințat școlilor

Școlile trebuie să primească tot tineretul

1. Nu numai copiii celor avuți sau ai frunțașilor trebuie îndreptați spre școală, ci toți deopotrivă: de nobili și de nobile, de bogați și săraci, băieți și fete, din toate orașele și târgurile, din sate și așezări izolate, după cum reiese din următoarele:

1. Pentru că toți trebuie formați după chipul lui Dumnezeu

2. Mai întâi toți cei născuți ca oameni, sînt născuți pentru scopul principal de a fi om, adică o creatură rațională, stăpînă peste celelalte creaturi, fiind imaginea fidelă a creatorului său. Iată de ce toți trebuie astfel îndrumați și corect introduși în știință, moralitate și religie, încît ei să poată petrece cu folos viața actuală și să se pregătească cu demnitate pentru cea viitoare. *Dumnezeu nu face nici o deosebire de persoane, ceea ce o mărturisește el însuși de atîtea ori* ⁹⁴. Așadar, dacă noi admitem pentru cultivarea spiritului (ingenii cultura) numai pe unii, iar pe alții îi excludem, nu manifestăm nedreptate numai față de cei ce sînt de aceeași natură cu noi, ci și față de Dumnezeu însuși, care vrea să fie cunoscut, iubit și lăudat de toți aceia cărora le-a imprimat chipul său. Această adorare va fi cu atît mai caldă cu cît va fi mai aprinsă lumina cunoștinței. *Căci noi iubim pe măsura cunoașterii* ⁹⁵.

2. Toți trebuie să fie pregătiți pentru chemarea viitoare

3. Mai ales că noi nu știm ce a hotărît Providența pentru unul sau altul. Numai atît este sigur că Dumnezeu face adesea instrumente ale mării sale din cei mai săraci, mai disprețuiți și mai necunoscuți. Să fim deci ca soarele ceresc care luminează, încălzește și însufletește tot pămîntul pentru ca tot ce trăiește, înverzește, înflorește și poate purta rod să trăiască, să înverzească, să înflorească și să poarte rod.

3. Mai ales unii (cei proști și

4. Aceasta nu este contrazis de faptul că unii oameni apar greoi și proști de la natură, căci tocmai aceasta recomandă

și reclamă o cultivare și mai atentă a spiritelor. Într-adevăr, cu cît e cineva mai greoi sau mai puțin dotat de la natură, cu atît mai mult are nevoie de ajutor spre a se elibera de mărginirea și de prostia sa. Pentru că nu există nici un caz atît de nefericit de spirit care să nu fie prin cultivare susceptibil de îmbunătățire. Căci la fel ca un vas găurit, care a fost adeseori spălat, deși nu ține apa, devine totuși mai neted și mai curat, tot așa și cei cu mintea slabă, chiar dacă nu ajung prea departe în știință, devin totuși mai cultivați în comportare și dau ascultare autorităților de stat și slujitorilor bisericii. Nu mai puțin ne învață și experiența că unii extrem de greoi de la natură și-au însușit o asemenea cultură științifică, încît au depășit chiar pe cei mai dotați, și aceasta ne-o spune și poetul: *labor omnia vincit improbus* (munca neconținută învinge totul ⁹⁶). Cîte unul este din copilărie deosebit de puternic sub aspect corporal, apoi se îmbolnăvește și slăbește, un altul, din contra, în tinerețe de-abia își tirăște corpul slăbănog, apoi se înzdrăvește și crește puternic. La fel se întîmplă cu dispozițiile (ingenii) spirituale: unii sînt precoci, se epuizează însă repede și termină prin îndobitocire, în timp ce alții la început sînt proști, apoi se deșteaptă și înaintează bine. La fel noi n-am vrea în grădinile noastre să avem numai pomi cu fructe timpurii, ci și medii (vâratice) și mai tîrzii (de toamnă), pentru că fiecare este corespunzător timpului său (după cum se exprimă Isus Sirah) ⁹⁷ și se arată că nici fructele tîrzii nu sînt zadarnice. Vrem noi oare în gîndirea științei să acceptăm spirite de la natură numai de un singur fel, numai precoci și agere? Nimeni, așadar, nu trebuie exclus din cei cărora Dumnezeu le-a dat minte și rațiune.

nedotați din fire) trebuie ajutați

fi admise
femeile la
studii
tiințifice?
irmăni că
da

5. Nu există nici un motiv întemeiat (și aceasta o subliniez în mod special) ca sexul slab să fie total exclus de la studiile înțelepciunii (fie cele în limba latină sau în cea maternă). Ele sînt în egală măsură imaginea lui Dumnezeu ca și sexul nostru, părășe în mod egal la grația și împărăția timpurilor viitoare, ele sînt înzestrate — adesea mai mult chiar decît bărbații — cu un spirit viu și mai receptiv pentru înțelepciune; lor le este deschisă accesibilitatea către orice culme, pentru că însuși Dumnezeu le-a chemat adesea la conducerea popoarelor, la sfătuirea salvatoare a regilor și principilor, la știința medicinei și la alte scopuri binefăcătoare pentru omenire, chiar pentru profeție, spre a avertiza pe preoți și episcopi. De ce să le învățăm abecedarul și să le gonim apoi de la științe? Ne temem de nechibzuința lor? Cu cît le ocupăm mai mult mintea, cu atît mai puțin se va manifesta nechibzuința care obișnuiește să se ivească într-o minte pustie.

Dar cu o
anumită
precauție

6. Totuși să nu le oferim orice pleavă de cărți (tot așa nici tinerimii de celălalt sex; este regretabil că pînă acum nu s-a evitat cu grijă acest lucru), ci cărți din care să extragă continuu adevărata cunoaștere a lui Dumnezeu și a creației sale, a adevăratelor virtuți și a adevăratei pietăți.

văturarea
unei
obiecțiuni

7. Deci nimeni să nu-mi obiecteze prin cuvintele Apostolului: „Nu îngădui femeii să învețe pe altul...” (I, Tim. 2, 12), sau ale lui Juvenal din Satira a 6-a: „Femeia măritată cu tine nu trebuie să aibă darul cuvîntului, nici să fie meșteră în vorbe repede scăpate, nici să cunoască fel de fel de istorioare”⁹⁸, sau după cum spune Hippolit al lui Euripide⁹⁹: „Urăsc femeia doctă, nici cînd să nu fie la casa mea

una care știe mai mult decît se cuvine unei femei, căci cîmpriota¹⁰⁰ însăși a dat celor învățate mai multă viclenie”.

Aceste păreri nu contrazic sfatul nostru, pentru că noi sfătuim ca femeile să învețe nu spre a deveni curioase, ci, din contra, pentru a deveni morale și evlavioase și mai ales pentru a învăța în domeniile care le sînt familiare pentru cunoaștere și stăpînire, fie în justa procurare a lucrurilor necesare vieții casnice, fie pentru bunăstarea proprie, a soțului, a copiilor și a familiei.

8. De ar spune cineva: *ce se va întîmpla cînd muncitorii, țărani, hamalii, ba chiar și femeile vor deveni învățați?* Răspund: după instituirea unui învățămînt legal pentru întreaga tinerime, vom ajunge acolo ca nimeni dintre ei toți să nu mai ducă lipsă de materie necesară gîndirii juste, opțiunii, aspirației și chiar acțiunii. Fiecare să știe cum să-și orienteze toate faptele și dorințele vieții, în cadrul căroro lumile să se miște și să-și cucerească locul cuvenit. Afară de aceasta, chiar în mijlocul muncii și trudei se vor delecta meditănd asupra cuvintelor și operelor lui Dumnezeu și vor evita tîrînd desfătarea lor ceea ce este dăunător cărnii și singelui, prin neîncetata citire a Bibliei și a altor cărți bune (altminteri, porniți o dată pe un asemenea drum, îi vor atrage tot mai mult asemenea ispite). Într-un cuvînt: *ei vor învăța să vadă pretutîndeni pe Dumnezeu, pretutîndeni să-l laude și pretutîndeni să-l îmbrățișeze și astfel să facă mai plăcută această viață obositoare și să aștepte pe cea veșnică cu o dorință și nădejde mai mare.* Oare biserica așa cum e nu ne poate reprezenta raiul, în măsura în care este posibil acest lucru sub soare?

Capitolul X

Învățămîntul din școli trebuie să cuprindă totul

pre toate
ce se pot
preda și
învăța în
școli

1. Acum este necesar să arătăm că în școli trebuie să-i învățăm pe toți toate (*omnes omnia docendos*). Aceasta să nu se înțeleagă în sensul că noi cerem de la

toți cunoașterea tuturor științelor și artelor (mai cu seamă exact și amănunțit.) Lucrul acesta nu este nici măcar util, iar practic este imposibil oricărui om, din

cauza scurtimii vieții noastre. Noi vedem că fiecare artă este atît de larg și fin ramificată (de exemplu, fizica, aritmetica, geometria, astronomia sau și agricultura ori pomicultura etc.) încît unui om cu cele mai bune dispoziții naturale îi poate solicita viața sa întreagă dacă vrea s-o fundamenteze teoretic și experimental. Așa i s-a întîmplat lui Pitagora cu aritmetica ¹⁰¹, lui Arhimede cu mecanica ¹⁰², lui Agricola cu metalurgia ¹⁰³ și lui Longolius ¹⁰¹ cu retorica (care nu avea decît un singur scop, acela de a deveni un ciceronian perfect). Dar asupra fundamentelor, cauzelor și scopurilor celor mai importante fapte și evenimente, toți oamenii trebuie să fie instruiți, ca să nu păsească în lume ca simpli spectatori, ci ca viitori oameni de acțiune. Aceasta de bună seamă pentru ca, locuind în lume, să nu întîlnească ceva necunoscut, fără să-l poată aprecia cu modestie și aplica corespunzător pentru folosința uzuală, fără eroare nocivă; pentru aceasta trebuie să ne străduim și aceasta trebuie realizat în totalitate.

Anume, ceea ce privește cultura omului întreg

2. De aceea, să tindem inexorabil și fără excepție ca prin școli și apoi în întreaga viață prin bunul efect al școlilor:

I. să fie cultivate dispozițiile prin științe și prin arte, II. să fie perfecționate limbile, III. să fie formate moravurile în vederea deplinei onestități, IV. să fie sincer adorat Dumnezeu.

Înțelepciune, prudență, pietate

3. Înțelept a vorbit cel care a spus: școlile sînt atelierele umanității (Scholas esse humanitatis officinas ¹⁰⁵), care acționează pentru ca omul să devină cu adevărat om (adică conform țărilor noastre indicate mai sus): I. *creatură rațională*, II. *creatură care este stăpîină* (chiar pe sine) și pe celelalte creaturi, III. *creatură care este încîntarea creatorului său*. Aceasta se va realiza dacă școlile se vor strădui să-i facă pe oameni *înțelepți la minte, prudenți în acțiune și cucernici în inimă*.

4. Așadar, aceste trei trăsături trebuie împlinite întregului tineret din toate școlile. Voi dovedi aceasta luînd baza acestui fapt:

Demonstrarea că aceste trei nu se pot separa

I. *din lucrurile care ne înconjură aici,*

II. *din noi înșine,*

III. *de la Hristos Θεανθρώπου (Omul-Dumnezeu), modelul cel mai perfect al perfecțiunii noastre.*

I. Din coerența însăși a lucrurilor

5. *Lucrurile înseși, întrucît ne privesc, nu pot fi împărțite decît în trei grupe:* unele constituie obiectul speculației noastre mintale, cum este cerul și pămîntul și tot ce ele conțin. Altele sînt spre a fi imitate, cum e ordinea cea minunată, răspîndită pretutindeni și pe care omul trebuie s-o imite în acțiunile sale. În sfîrșit, altele sînt spre desfătarea noastră, cum este grația divină și binecuvîntarea sa multiplă — aici și în veșnicie. Iar ca omul să fie capabil pentru toate acestea, el trebuie învățat mai întîi să cunoască ce este expus privirii sale în acest mărșet amfiteatru, apoi să facă ceea ce îi revine să efectueze și în sfîrșit să se bucure de ceea ce îi oferă bunul creator cu mîna deschisă (ca unui oaspete în casa sa).

II. Din compunerea sufletului nostru

6. *Constatăm același lucru cînd ne observăm pe noi înșine, și anume că toți, în egală măsură, tindem spre erudiție, moralitate și pietate, fie că privim din punctul de vedere al sufletului nostru, al scopului creării noastre sau al poziției noastre în lume.*

7. Esența sufletului nostru se compune din trei puteri (care reflectă trinitatea cea necreată): *intelectul, voința și memoria*. *Intelectul (intellectus)* se preocupă de observarea deosebirilor dintre lucruri (pînă în cel mai mic detaliu). *Voința (voluntas)* se îndreaptă spre selecția lucrurilor, și anume alege cele utile și respinge cele păgubitoare. *Memoria (memoria)*, în sfîrșit, reține ceea ce preocupă intelectul și voința spre folosul viitor și amintește sufletului de dependența sa față de Dum-

nezeu, precum și de datorita sa — și în funcție de aceasta este denumită și conștiință (conscientia). Pentru ca aceste facultăți să-și poată îndeplini corect menirea lor trebuie să fie prevăzute cu tot ceea ce este necesar, cu ceea ce luminează intelectul, dirijează voința și ține trează conștiința, ca în felul acesta intelectul să poată clar discerne, voința să aleagă fără eroare, iar conștiința să oglindească toate cu zel la Dumnezeu. Așa precum aceste facultăți — *intelectul, voința și conștiința* —, care constituie unul și același suflet, nu pot fi despărțite, tot astfel nu pot fi despărțite cele trei ornamente ale sale: erudiția, virtutea și pietatea.

*În scopul
venirii noastre
în lume*

8. Dacă reflectăm pentru ce am fost așezați în lume, atunci se vede că aceasta are de două ori un triplu scop, și anume: spre a servi lui Dumnezeu, creaturilor și nouă înșine; spre a ne bucura de plăcerea care emană de la Dumnezeu, de la creaturi și de la noi înșine.

*1. Spre a
servi lui
Dumnezeu,
aproapelui și
nouă înșine*

9. Dacă vrem să servim lui Dumnezeu, aproapelui și nouă înșine, atunci trebuie să avem evlavie față de Dumnezeu, moralitate față de aproapele nostru și știință cu privire la noi înșine. Toate acestea sînt laolaltă atît de întrepătrunse, încît omul pentru sine însuși nu trebuie să fie numai prudent, dar și moral, și pios; tot așa în ceea ce privește slujirea aproapelui, îi este necesară nu numai moralitatea, dar și știința și pietatea, iar pentru lauda lui Dumnezeu nu ajunge numai pietatea, ci în egală măsură și știința, și moralitatea.

*2. Spre a ne
bucura de o
întreită
plăcere*

10. Să ne oprim asupra plăcerii (*voluptas*) pe care Dumnezeu a destinat-o omului, așa cum a dovedit-o în creație, aducîndu-l pe lume atunci cînd aceasta a fost prevăzută cu de toate și de dragul lui a creat raiul desfătării și, în fine, l-a făcut părtaș la fericirea sa veșnică.

11. Prin plăcere nu trebuie să se înțeleagă cea corporală (deși aceasta nu e altceva decît puterea sănătății, plăcerea în mîncare sau în dulceața somnului, ce nu poate să rezulte decît din virtutea cumpătării), ci plăcerea sufletului. Ea provine

fie de la lucrurile care ne înconjură, fie de la noi înșine sau, în sfîrșit, de la Dumnezeu.

*a. Din
lucrurile
înseși*

12. *Plăcerea care emană de la lucrurile înseși este acea bucurie a cercetărilor pe care o încearcă bărbatul înțelept.* Căci orișunde se află, orișice i se oferă spre observare și orișice ar lua în considerare și meditare, pretutindeni el găsește mrejele unei asemenea satisfacții, încît adesea, răpit parcă în afara sa, uită de sine însuși. Aceasta desigur ne arată Cartea Înțelepciunii: „Căci petrecerea cu înțelepciune n-are amărăciune și viețuirea cu ea n-are silă, ci veselie și bucurie“ (Cartea înțelepciunii, 8, 16). Și un înțelept păgîn zice: „Nimic nu este mai dulce în viață decît a filozofa“ ¹⁰⁶ (τοῦ φιλοσοφεῖν οὐδὲν ἥδιον ἐν βίῳ).

*b. Din noi
înșine*

13. *Plăcerea de sine* este cea prea dulce încîntare în care omul datat virtuții se bucură de buna sa dispoziție interioară, fiind gata pentru tot ce reclamă ordine dreaptă. Această plăcere este cu mult mai mare decît cea precedentă, conform zicătoarei: „O conștiință bună este o petrecere neîntreruptă“ ¹⁰⁷.

*c. Din
Dumnezeu*

14. *Plăcerea de Dumnezeu* este gradul cel mai înalt de bucurie în această viață, dacă omul, simțindu-l veșnic pe Dumnezeu binevoitor lui, se împărtășește din favoarea sa părintească și neschimbată, așa încît inima sa se contopește cu iubirea de Dumnezeu și știe că nu trebuie să facă sau să dorească mai mult decît să se confunde întreg în mila lui Dumnezeu și să stea liniștit și să savureze plăcerea vieții eterne. Aceasta este pacea aceea a lui Dumnezeu, care covîrșește orice minte (Filipeni 4, 7), peste care nu se mai poate dori sau cugeta ceva mai sublim. Așadar, cele trei: *crudiția, virtutea și pietatea* — sînt cele trei izvoare din care curg rîurile celor mai desăvîrșite bucurii.

15. În sfîrșit, *Dumnezeu, care s-a revelat în carne* (spre a oferi tuturor forma și norma), a învățat prin propriul său exemplu că aceste trei lucruri trebuie să se găsească în toți și în fiecare în parte.

*3. Din
exemplul lui
Hristos, care
e modelul
nostru*

Iar Isus sporeea cu vîrsta *în înțelepciune și har, în fața lui Dumnezeu și a oamenilor*, mărturisește evanghelistul (Luca 2, 52). Acest cuvînt cuprinde trinitatea proprietăților noastre bune! Ce e înțelepciunea altceva decît cunoașterea tuturor lucrurilor așa cum sînt? Oare grația nu conferă oamenilor *atractivitatea moravurilor*? Ce este grația lui Dumnezeu pentru noi, dacă nu e mijlocită de *teama de Dumnezeu*? Adică evlavie intimă, serioasă și arzătoare. *Să cultivăm așadar în noi ceea ce am văzut la Isus Hristos*, care întru-chipează ideea cea mai desăvîrșită a oricărei perfecțiuni cu care noi trebuie să ne identificăm.

16. Iată de ce el a spus: „*Învățați de la mine*” (Matei 11, 29). Și pentru că acest Hristos a fost dat neamului omenesc ca cel mai luminat învățător, ca cel mai sfînt preot și ca cel mai puternic rege, este limpede că și creștinii trebuie să fie formați după exemplul lui, luminați în spirit, sfinți în sîrguința conștiinței, puternici în fapte (fiecare după vocația sa). Abia atunci școlile noastre vor fi cu adevărat creștine, cînd ne vom forma cît mai asemănători lui Hristos.

*Nefericită
dezlinare*

17. Ar fi o dezlinare nefericită oriunde aceste trei însușiri n-ar fi unite printr-o legătură de fier. Nefericită este erudiția care nu se contopește cu moralitatea și pietatea! Căci ce este știința fără moralitate? *Cine înaintază în știință și rămîne*

în urmă în privința moravurilor, mai mult pierde decît cîștigă (după un vechi proverb¹⁰⁸). Iar ceea ce a spus Solomon despre o femeie frumoasă, dar neinteligentă, este valabil și pentru un (om) învățat, dar lipsit de moralitate. *Erudiția la un bărbat fără moralitate este întocmai „ca inelul de aur în ritul porcului”* (Pilde 11, 22). Și după cum nu se montează pietre scumpe în plumb, ci în aur, și atunci amîndouă strălucesc mai puternic, tot așa știința nu trebuie unită cu disoluția, ci cu virtutea, și atunci se servesc reciproc spre podoabă. Dacă însă la amîndouă se adaugă și pietatea pură, se atinge perfecțiunea. Căci așa cum frica de Dumnezeu este începutul și sfîrșitul înțelepciunii, tot așa ea este culmea și cununa științei, pentru că *desăvîrșirea înțelepciunii este frica de Dumnezeu* (Pilde 1, 7; Isus fiul lui Sirah I și în alte locuri¹⁰⁹).

Concluzie

18. În concluzie, pentru că de vîrsta și educația copilăriei depinde întreaga viață, totul este pierdut dacă acum spiritul nu este pregătit pentru tot în viață. Așa precum în uterul matern se formează pentru fiecare om aceleași membre, fiecare ins primind mîini, picioare, limbă, deși nu toți vor ajunge meseriași, alergători, secretari sau oratori, tot așa și în școală toți trebuie să fie instruiți în toate ce se referă la om, chiar dacă în viitor unuia îi va fi de folos una, iar altuia alta.

Capitolul XI

Școli care să corespundă întru totul scopului lor n-au fost pînă acum

*Cînd o să
avem o școală
care să
corespundă
pe deplin
scopului ei?*

1. Apar poate mult prea pretențios cu această îndrăzneță afirmație. Dar eu mă refer la problema însăși și te propun pe tine, cititorule, ca judecător; eu însumi îmi rezerv rolul de actor. Numesc

școală perfect adecvată scopului ei acea școală care este cu adevărat un *atelier al oamenilor (hominum officina)*, unde mințile celor ce învață sînt cu adevărat luminate de strălucirea științei, ca să

poată pătrunde prompt în toate fenomenele și tainele (Cartea Înțelepciunii lui Solomon 7, 21), unde afectele și înclinările să fie dirijate spre armonia generală a virtuții, iar inimile să fie atrase prin dragostea divină, și să se entuziasmeze în așa fel încît toți aceia care sînt încredințați școlilor creștine să se obișnuiască, de pe acum, de dragul acestei adevărate înțelepciuni, să trăiască pe pămînt o viață cerească; într-un cuvînt, acolo unde învață toți *totul și pe de-a-ntregul* (omnes, omnia, omnino).

Dovadă că asemenea școli trebuie să fie, dar nu există

2. Oare ce școală a urmărit pînă acum treapta acestei perfecțiuni? Să nu mai vorbim de faptul că nu a atins-o. Dar ca să nu apar că vînez idei platonice¹⁰ și că visez o perfecțiune care n-a existat vreodată și nici nu poate fi cumva sperată în viața aceasta, voi arăta cu un alt argument că școlile trebuie să fie așa, dar pînă acum nu există.

Dorința dr. Luther

3. Doctorul Luther, în „Chemarea către orașele Germaniei“ (din 1525), între altele, își exprimă două dorințe: mai întîi să se înființeze în toate orașele, ținturile și satele școli în care întreaga tinerime, de ambele sexe, să fie instruită (cum trebuie să se facă, am prezentat în cap. IX); *astfel că și cei ce s-au dedicat agriculturii sau altei meserii trebuie să meargă zilnic cîte 2 ore la școală ca să învețe științe, moravuri și religie. În al doilea rînd, ei trebuie să fie învățați printr-o metodă ușoară, ca învățătura să nu-i îngrozească, ci să-i atragă ca în niște mreje, și astfel copiii să participe la studii cu aceeași bucurie ca și cum și-ar petrece ziua întreagă jucîndu-se cu nuci, cu mingea sau alergînd. Așa spune Luther*¹¹¹.

Prin însăși mărturia obiectelor Căci:

4. Înțelept sfat, desigur, și demn de un bărbat atît de mare! Dar cine nu vede că a rămas pînă acum doar o dorință? Unde sînt acele școli generale? Unde este metoda aceea ușoară?

1. Mai întîi nu s-au înființat pretutindeni școli

5. Toate le vedem dimpotrivă: căci în așezările cele mici, în ținuturi și sate n-au fost înființate peste tot școli.

6. Iar acolo unde există, ele nu sînt comune pentru toți, ci numai pentru unii, și anume pentru cei înstăriți. Întrucît acolo unde există sînt foarte scumpe, cei săraci nu sînt primiți decît în anumite cazuri, adică din mila cuiva. Dar între ei se află minți strălucite (excellentia ingenia), care, spre paguba mare a bisericii și a statului, este de crezut că rămîn neobservate și se pierd.

7. Pe lîngă aceasta, la învățarea tineretului s-a folosit de cele mai multe ori o metodă atît de aspră, încît școlile sînt considerate mai degrabă o sperietoare de copii și loc de tortură a minților, astfel că cei mai mulți elevi, căpătînd dezgust față de știință și cărți, s-au grăbit spre maghernițele meșteșugărești sau spre alte căi ale vieții.

8. Celor care au fost reținuți (fie siliți prin voința părinților sau a binefăcătorilor, fie ademeniți în speranța unei demnități prin știință sau, în sfîrșit, din înclinare naturală către artele liberale) nu li se asigură o cultură serioasă și înțeleaptă, ci mai degrabă una nepotrivită și falsă. Căci tocmai ceea ce în mod special ar trebui inoculat spiritului, s-a neglijat: *pietatea și moralitatea*. În schimb, peste tot în școli (chiar în academii, care de fapt ar trebui să fie în fruntea culturii omenesti) s-a acordat puțină grijă, încît de cele mai multe ori în loc de miei blînzi, au ieșit măgari sălbatici și neîmblînziți. Și în locul unui caracter format pentru virtute, numai o spoială de bună comportare, cu îmbrăcăminte fastuoasă și exotică, iar ochii, mîinile și picioarele exersate pentru nimicniciile lumești. Oare cui dintre acești omuleți, lustruiți atîta vreme prin studiul limbilor și al artelor, i-ar fi venit în minte să fie pentru ceilalți muritori un model în cumpătare, castitate, umilință, omenie, seriozitate, răbdare, stăpînire de sine? Cum se explică oare aceasta? Numai prin aceea că *în școli nici nu s-a tîns către o viață model*. Aceasta o dovedește slăbirea disciplinei aproape în toate școlile, decăderea moravurilor în toate stările, precum și nesfîrșitele

2. Nici acolo unde sînt nu s-au luat măsuri să descriască pe toți

3. Nu sînt școli, ci locuri de supliciu

4. Nicăieri nu sînt învățați de toate, nici în ceea ce e principal

plîngerii, suspine și lacrimi ale multor evlavioși. Și mai poate oare cineva să mai apere o astfel de stare a școlilor? ¹¹² Păcatul originar transmis nouă de la cei dintîi creați ne stăpînește într-atîta încît ne îndepărtăm de la arborele vieții și tindem în dezordine către arborele cunoștinței. Spre această tendință dezordonată s-au îndreptat școlile și nu au urmărit pînă acum decît științele.

5. Nu o metodă ușoară, ci una dură

9. În ce ordine și cu ce rezultat au făcut acest lucru? De fapt, ele au procedat în așa fel încît pentru ceea ce i-a fost posibil minții omenеști să cuprindă într-un an, s-au acordat cinci, zece și chiar mai mulți ani. Și ceea ce se putea infiltra și picura spiritului într-un mod foarte lesnicios, din contra, s-a imprimat și a fost umplut în mod forțat. Ceea ce se putea prezenta ochilor clar și evident, a fost oferit obscuro, perplex și încurcat, adeseori în mod pur enigmatic.

6. Învățămîntul se bazează mai mult pe vorbe decît pe fapte

10. Să nu mai vorbim acum de faptul că spiritele au fost nutrite nu cu adevăratul nucleu al lucrurilor, ci cu coaja de cuvinte goale (un fel de papagalism), cu pleava opiniilor și cu fum.

Se știe cît este de extins și complicat studiul limbii latine

11. Cît privește însuși studiul limbii latine (spre a da în treacăt un exemplu), o, bunule Dumnezeu, cît era de încurcat, cît de obositor și cît de complicat. În adevăr, circiumarii, ostașii și salahorii învață mult mai ușor oricare limbă diferită de cea proprie, chiar două-trei, în circiumi, la serviciul militar sau într-o altă muncă inferioară, decît învață numai limba latină elevii în școli, într-un timp extrem de lung și cu maximum de efortare. Și cu ce rezultat neegal! Aceia flecăresc curgător abia după cîteva luni, pe cînd aceștia de-abia pot, după 15 sau 20 de ani, să spună ceva latinește și în acest caz sprijinindu-se pe gramatică și dicționar și încă nu fără șovăială și nesiguranță. De unde poate proveni o astfel de pierdere de timp și de muncă dacă nu dintr-o metodă defectuoasă?

Și Lubinus se plînge în această privință

12. Despre aceasta, vestitul Eilhard Lubinus, doctor în teologie și profesor la Academia din Rostock, scrie pe bună dreptate următoarele ¹¹³: „Mie îmi face

impresia că metoda obișnuită de a învăța pe copii în școli pare să fie o invenție a cuiva care a primit sarcina ca prin mare osteneală și chin să găsească o metodă cu ajutorul căreia învățătorii ca și elevii pot fi conduși să-și însușească limba latină după o muncă imensă, o aversiune puternică, chinuri nesfîrșite și un timp foarte lung.

De cîte ori mă gîndesc la aceasta mi se revoltă mintea, mă cutremur tot de atîtea ori și mă îngrozesc pînă în adîncul ființei mele“.

Și puțin mai departe: „în timp ce reflectam adesea asupra acestui lucru, mărturisesc că am ajuns la ideea și convingerea că așa ceva a fost introdus în școală de către un geniu rău și invidios, de către un dușman al neamului omenesc“. Așa se exprimă acesta, pe care am vrut să-l menționez ca pe unul dintre mulți alți martori distinși.

13. Dar de ce să mai căutăm martori? Toți ai noștri care provin din școli și universități n-au fost atinși nici măcar de umbra unei pregătiri științifice adevărate. Dintre multele mii, sînt și eu unul, un biet necăjit, căruia delicioasa primăvară a întregii sale vieți, anii înfloritori ai tinereții, i s-a pierdut în mod mizerabil cu fleacurile scolastice. Ah, după ce mi-a fost dat să privesc lucrurile mai bine, de cîte ori amintirea timpului pierdut nu mi-a scos suspine din piept, lacrimi din ochi și nu mi-a provocat dureri de inimă! Ah, de cîte ori această durere nu m-a silit să exclam:

O, dacă Jupiter mi-ar da înapoi anii pierduți! ¹¹⁴

14. Ce zadarnice sînt aceste dorințe; ziua care a trecut nu se va mai întoarce! Nici unul dintre noi, ai cărui ani au trecut, nu mai reîntînirește, încît să-și înceapă din nou veleatul și să învețe a se pregăti pentru o viață mai bună; aci nu ajută nici un sfat. Există doar o singură posibilitate, una singură, ca

Păreră autorului

Plîngerile și dorințele trebuie să se transforme în găsirea a ceva mai bun

noi efectiv să ajutăm pe urmașii noștri. După ce am văzut greșelile în care ne-au împins învățătorii noștri, trebuie să arătăm acum calea prin care le putem

evita. Aceasta să se facă în numele și sub conducerea aceluia care este singur în stare să numere greșelile noastre și să îndrepte strîmbătățile (Ecclesiast 1, 15).

Capitolul XII

Școlile pot fi reformate în mai bine

*Au fost
eficace oare
medicamentele
în bolile
cronice?*

1. A vindeca bolile vechi este foarte greu și aproape imposibil. Dar dacă s-ar găsi un leac promițător, îl va respinge oare bolnavul? Nu cumva oare, el va dori să-l aplice cît mai repede cu putință, mai ales cînd simte că nici medicul nu este condus de o părere neîntemeiată, ci de o rațiune fermă. Tot așa și noi trebuie să ajungem acolo cu propunerea noastră neobișnuită, încît să devină clar: *mai întîi ce promitem* și apoi care este baza (de la care pornim).

*Ce propune
și ce promite
autorul?*

2. Noi făgăduim o astfel de organizare a școlilor prin care:

I. să fie instruit *întreg tineretul* (afară de cei cărora Dumnezeu nu le-a dat minte);

II. în tot ceea ce îl poate face pe om înțelept, bun și sfînt;

III. în așa fel ca formarea (formatura), un fel de pregătire pentru viață, să se termine *înaintea vîrstei adulte*;

IV. *aceeași formare să decurgă fără bătaii și asprime, fără vreo constrîngere, ci pe cît posibil ușor, plăcut și aproape de la sine (quasi sua sponte)*. În felul acesta, și corpul viu își mărește statura sa, fără a avea nevoie să-și întindă sau extindă membrele, deoarece corpul însuși crește de la sine în mărime și vigoare, treptat și în mai multe sensuri, dacă știm să-i oferim rațional hrană, îngrijire și exercițiu.

La fel, hrana, căldura și exercițiul pe care le oferim în chip rațional spiritului, se transformă în înțelepciune, virtute și pietate;

V. *erudiția să nu fie sclipitoare, ci autentică, nu superficială, ci temeinică*, omul — ca ființă rațională — să nu se călăuzească de o rațiune străină, ci de a sa proprie, să nu citească și să înțeleagă numai opiniile străine despre lucruri și cărți, sau chiar să și le întipărească și să le repete, ci să pătrundă el însuși la rădăcinile lucrurilor și să se obișnuiască a-și însuși adevărul lor sens și adevărata lor întrebuițare. Același lucru este valabil și cu privire la fermitatea morală și pietate;

VI. *Formarea să nu fie ostenitoare, ci cu totul ușoară*, astfel ca zilnic să se întrebuițeze numai 4 ore pentru exerciții comune, și anume cîte un singur învățător să ajungă pentru 100 de elevi la învățarea simultană și aceasta s-o facă de zece ori mai ușor, și nu cum se obișnuiește pînă acum ca un învățător să fie pentru fiecare elev în parte.

3. Dar cine va crede aceasta înainte de a vedea? Este o *atitudine cunoscută a muritorilor, de a se mira în fața unei descoperiri deosebite, cum de este posibil s-o faci, iar după ce o asemenea descoperire este făcută, se miră cum de n-ai făcut-o*

Atitudinea oamenilor față de noile invenții este ilustrată prin exemplul mașinii lui Arhimede

mai de mult; cînd Arhimede i-a promis regelui Hieron că va trage cu o singură mîină pînă la mare o corabie foarte mare, pe care nici o sută de oameni n-au putut-o mișca din loc, pe rege l-a apucat rîsul, iar apoi a văzut faptul cu uimire.¹¹⁵

Și prin
exemplul
luminii noi

4. Columb, care spera să descopere în Apus insule noi, nu găsea acces la nici un rege pentru aceasta, nici unul n-a vrut să contribuie cu cît de puțin pentru o asemenea încercare, cu excepția celui din Castilia.¹¹⁶ După cum aflăm din istorie, n-a lipsit mult ca tovarășii săi marinari, cuprinși mereu de disperare, să-l arunce pe Columb în mare și astfel să se întoarcă acasă fără realizarea scopului. Și totuși a fost descoperită această imensă lume nouă și ne minunăm acum cu toții cum de a putut să rămînă necunoscută atîta vreme. Dar de asta ține și aceea faptă glumeață a lui Columb: aflîndu-se la un ospăț, spaniolii, care îl invidiau pe el italianul pentru renumele unei asemenea descoperiri, l-au atacat cu cuvinte sarcastice, obligîndu-l să asculte între altele că descoperirea celeilalte emisfere a pămîntului s-a făcut întîmplător și că n-ar fi o mare artă, că oricine altul ar fi putut-o face. Atunci el le-a răspuns elegant prin următoarea ghicitoare: *cum se poate așeza un ou de găină cu vîrfurile ascuțite în jos astfel ca să stea drept, fără să se întrebuițeze vreun suport?* Cînd toți au încercat zadarnic, el a luat oul, l-a ciocnit ușor la vîrf și l-a așezat să stea pe farfurie. Atunci toți au început să ridă și să strige că aceasta ar fi putut și ei s-o face. „Da — le răspunse el, fiindcă ati văzut că e posibil. Dar de ce n-a făcut-o nimeni înaintea mea?”¹¹⁷

Și prin
exemplul
artei
tipografiei

5. Tot așa s-ar fi întîmplat, cred eu, dacă *Johannis Faustus*, inventatorul artei tipografice¹¹⁸, ar fi făcut cunoscut că el posedă un procedeu cu ajutorul căruia un om poate copia în opt zile mai multe cărți decît pot într-un an zece copişti dintre cei mai iuți, și că acestea vor fi mai elegant scrise, că toate exemplarele vor avea aceeași formă pînă la ultimul punct, și nici o greșeală în cazul în care unul singur a fost corectat ș.a.m.d. Cine l-ar fi crezut?

Cui nu i s-ar fi părut acestea niște enigme sau desigur zădărnicii și fanfaronade? Și totuși, acum știe orișice copil că se pot realiza.

6. Cînd *Berthold Schwarz*¹¹⁹, inventatorul prafului de pușcă, le-a spus arcașilor: „*arcurile voastre, balistele voastre și aruncătoarele voastre au puțină valoare. Vă voi da un instrument care, fără încordarea brațului, ci numai cu ajutorul focului, va arunca fier și pietre și va trage mai departe, lovind ținta cu mai multă forță, distrugînd-o*”; cine dintre ei nu ar fi luat pe acest om în derîdere? Este așa de obișnuit ca tot ce e nou și necunoscut să fie considerat ca ceva miraculos și de necrezut!

Și prin
(exemplul)
prafului
de pușcă

7. Nici americanii¹²⁰ nu-și puteau închipui cum un om, fără să vorbească cu altul, fără a parlamenta (sine internuntio), numai prin trimiterea unei hîrtii, poate comunica gîndurile sale — ori asta acum o pricepe la noi orice prost. Așa e peste tot, în toate lucrurile:

Și prin
(exemplul)
scrisurii

„Ce părea odată greu, urmașilor le pare demn de ris”.

8. Că nici cu începutul nostru nu va fi altfel, aceasta o prevăd lesne — în parte am și simțit-o. Unii se miră și se indignează de faptul că se găsesc oameni care se încumetă să reproșeze școlilor, cărților și metodelor folosite că sînt imperfecte și promit ceva cu totul neobișnuit, ce întrece orice verosimilitate.

La fel și
aflarea unei
metode noi e
supusă criticii

9. Nouă ne-ar fi ușor, ca rezultat al celor ce am promis, să constituim o mărturie viitoare veridică (pentru aceasta am încredere în Dumnezeuul meu). Întrucît noi aici nu scriem pentru ignoranți, ci pentru cei culți, de aceea trebuie să arătăm că e posibil ca tot tineretul să fie introdus în știință, moralitate și pietate, și aceasta fără neplăceri și dificultăți, pe care le resimt deseori atît cei ce predau, cît și cei ce învață, folosind metoda obișnuită.

Ce se poate
face împotriva

10. Pentru această demonstrație, singura bază, dar absolut îndestulătoare, să fie următoarea: că orice lucru, nu numai că tinde ușor într-acolo unde înclină

Baza
științifică a
demonstrației

de la natură, dar și de la sine — aproape cu oarecare nesaț — se grăbește într-acolo, încît simte durere de l-ar împiedica cineva.

Explicație 11. Desigur că o pasăre spre a deprinde să zboare, un pește — să înoate și un animal sălbatic — să fugă nu trebuie să-i deprinzi cu violență, deoarece ei o fac de la sine de îndată ce simt că membrele care trebuie să servească acestei activități sînt destul de puternice. Nici apei nu trebuie să-i impui să curgă la vale, nici focului să ardă cînd are combustibil și aer, și nici pietrei rotunde să se rostogolească la vale, sau celei pătrate să stea pe loc, și nici ochiului sau oglindei, cînd e suficientă lumină, să prindă obiectele, și nici sămînței să încolțească atunci cînd are destulă umiditate și căldură. Cu totul de la sine reclamă fiecare să facă ceea ce e capabil de la natură, și o face de îndată ce primește un ajutor oricît de mic.

Aplicație 12. Întrucît (după cum am văzut în cap. V), *semintele erudiției, moralității și pietății* se află de la natură în fiecare (nu vorbim de oameni anormali), de aici rezultă că nimic nu este necesar în continuare decît un ușor impuls și o îndrumare inteligentă.

Prima obiecție 13. Se spune „că nu din orice lemn se poate face zeul Mercur”¹²¹. Răspund: *dar din orice om — un om*, dacă nu intervine coruperea.

A doua obiecție 14. *Forțele noastre interne au slăbit datorită păcatului originar* (ar putea spune cineva). Răspund: *dar nu s-au stins*. Și forțele noastre corporale au slăbit, dar noi am știut să le readucem la forța vieții lor naturale prin mers, fugă, exerciții și prin activități speciale. E adevărat că primii oameni au putut să meargă, să vorbească și să gîndească imediat după creare, în timp ce noi nu putem merge, vorbi și gîndi decît după ce am învățat practic (usu) lucrurile acestea. De aici însă nu rezultă că aceasta nu se poate învăța altfel, decît confuz, cu multă osteneală și nesigur. Căci dacă învățăm ce ține de corp, și anume: *să mîncăm, să bem, să mergem, să dansăm, să exe-*

cutăm lucrări manuale, fără prea mari greutateți, de ce n-am învăța și pe cele ale minții, cînd nu lipsește o bună îndrumare? Ce aș mai putea completa? Un călăreț învață în cîteva luni un cal să meargă la trap, să sară, să facă volte și să execute mișcări la semnul cu biciușca. Un scamator de rînd învață ursul să danseze, iepurele să bată din tipsie, cîinele să are, să lupte, să ghicească ș.a. O sărmană bătrînă învață papagalul, ghionoaia sau corbul să imite vocea sau sunetele omenești — toate acestea împotriva naturii și într-un timp scurt. Să nu poată fi oare instruit omul, cu efort minim, în lucrurile pe care natura nu numai că i le admite sau spre care îl conduce, dar chiar îl trage și îl răpește (rapit)? Ar trebui să ne rușinăm să afirmăm așa ceva, spre a nu ne face de ocară în fața dresorilor de animale.

15. Ni se mai obiectează de asemenea *că însăși greutatea lucrurilor face ca să nu le poată înțelege orișicine*. Răspund: În ce constă acea greutate? Există oare, întreb eu, în natură un obiect de o culoare atît de întunecată încît să nu-l poată reflecta o oglindă, dacă îl răsucești într-o lumină potrivită? Există oare ceva ce n-ar putea fi pictat într-un tablou de cineva care cunoaște pictura? Există oare o sămînță sau o rădăcină pe care n-ar accepta-o pămîntul și prin căldura lui n-ar lăsa-o să încolțească, de îndată ce există cineva care să știe unde, cînd și cum să semene și să sădească? Mai adaug: în lume nu există nici o stîncă și nici un turn de o asemenea înălțime încît să nu poată fi escaladate de oricine are picioare, dacă se așază bine scările sau se sapă în stîncă trepte în ordinea și succesiunea firească și se iau măsuri prin parapete împotriva căderii. Dacă însă așa de puțini ating culmile științei, deși mulți se îndreaptă într-acolo cu zel și pasiune, iar acei care ajung pînă la un anumit punct, o fac numai cu greutate, fără vlagă, gîfîind și amețiți după poticniri și căderi dese, de aici nu se poate trage concluzia că spiritului uman i-ar fi ceva inaccesibil,

ci numai că treptele n-au fost bine dispuse, prea puține, cu distanțe mari, dărăpănate, adică metodele sînt încurcate. Cert este că treptele just dispuse — integral, solid și sigur — vor permite oricui să ajungă la înălțimea dorită.

A 4-a obiecție

16. Vei spune: *Există totuși firi cu totul mărginite, de care nu se prinde nimic.*

I Răspuns

Răspund: cu greu există o oglindă atît de murdară încît, într-un oarecare mod, să nu recepționeze imagini, sau o tablă atît de aspră încît să nu se poată scrie pe ea, în vreun chip, ceva. Și dacă se folosește o oglindă prăfuită sau pătată, ea trebuie mai întîi curățată, iar de este tabla aspră, ea trebuie mai întîi netezită și apoi vor corespunde scopului lor. Tot așa și tinerii, dacă sînt cultivați (politatur) și îndemnați corect, se vor forma și se vor îndemna reciproc, pînă cînd toți vor înțelege totul. (*Nestrămutat rămîn la afirmația mea, pentru că fundamentul ei este de nestrămutat.*) Desigur, există o diferență în sensul că cei mai greoi se lasă abia-abia introduși în cunoștințe, dar pînă la urmă se lasă. Cei mai capabili, din contra, în strădania lor vor fi conduși de la una la alta, vor pătrunde tot mai adînc în lucruri și vor aduna, pe diverse căi, observații folositoare, noi. În sfîrșit,

N.B.

III Răspuns

pot exista firi care sînt cu desăvîrșire înapte pentru cultură, la fel cum un lemn cu totul noduros nu corespunde pentru gravură. Pentru cei cu mintea mijlocie însă, care, datorită grației lui Dumnezeu, sînt cei mai numeroși, afirmația noastră păstrează întregul adevăr. Pe cei cu totul slabi de minte îi întîlnim tot atît de rar ca și pe cei cu membre diforme de la natură. Este cunoscut că orbirea, surzenia, schiopătarea, starea de boală, rar sînt înnăscute, ci rezultă mai mult din vina noastră; la fel este și cu imensa slăbiciune a creierului.

N.B.

A 5-a obiecție

17. În sfîrșit, se mai poate obiecta că *unora nu le lipsește aptitudinea de a învăța, ci plăcerea, și a-i constrînge împotriva voinței lor este chinuitor și inutil.* Răspund: în adevăr, se povestește despre un filozof că avea doi școlari: unul era

indocil, iar altul zburdalnic, și i-a gonit pe amîndoi, deoarece unul deși avea voință nu putea, iar celălalt deși avea putere, nu voia.¹²² Dar ce se întîmplă cînd cauza acestei aversiuni față de știință este însuși învățătorul? În orice caz, *Aristotel a susținut că dorința către știință este înnăscută omului*¹²³, că este așa am văzut în capitolul V¹²⁴ și în cel anterior celui de față, al XI-lea¹²⁵. Cîteodată, dezmiardarea părinților corupe pofta naturală a copiilor pentru învățătură; altădată, o camaraderie rea îi ademeneste la acțiuni dăunătoare, alteleori copiii înșiși sînt abătuti și îndepărtați de la atracția înnăscută a minții prin activități exterioare acestuia sau casnice, sau prin fel de fel de alte lucruri. Așa se explică că nu apare nici o dorință pentru necunoscut¹²⁶ și nu-și pot reveni ușor. (Astfel, precum limba dacă e deprinsă cu un gust oarecare nu poate aprecia un altul, tot așa și mintea, dacă este preocupată într-o parte, nu poate fi atentă la ceea ce i se oferă din altă parte.) În această situație, trebuie mai întîi înlăturată acea zăpăceală suprapusă și readusă natura la vigoarea ei proprie, și atunci, desigur, va reapare pofta după știință. Dar cine, dintre toți aceia care se ocupă de formarea tineretului, se gîndește să-l facă mai întîi receptiv pentru această formare? Strungarul, înainte de a strunji lemnul, îl așchiază, iar fierarul, înainte de a prelucra fierul, îl înroșește. Țesătorul mai întîi curăță, spală și scarmănă lîna înainte de a o toarce, de a pregăti urzeala și de a o țese. Și cizmarul prelucrează, întinde și netezește pielea înainte de a coase carîmbul. Care dintre învățători se preocupă în aceeași măsură, ca înainte de a deprinde pe un elev cu gustul pentru cultură, să-l pregătească pentru aceasta, făcîndu-l receptiv pentru toate? Aproape fiecare îl ia așa cum vine, cum îl găsește, și îndată îl strunjește, îl ciocănește, îl piaptănă și îl țese, îndată îi aplică propriul său model și vrea apoi ca acesta imediat să lucească și să strălucească. Cui nu-i reușește (și cum i-ar reuși, vă rog?), se indignează, se supără,

se înfurie. Și ne mirăm că unii condamnă și evită o astfel de formare? Este de mirare mai degrabă faptul că aceasta a putut fi suportată de cineva.

Deosebiri sau
feluri de
aptitudini
(ingenia)

18. Ni se oferă însă prilejul să discutăm câte ceva despre diferite aptitudini. Unii au un spirit viu, alții tocit, unii sînt molatici și flexibili, alții rigizi și nemaleabili, unii dornici de știință din proprie inițiativă, iar pe alții îi bucură munca manuală. Din aceste trei posibilități, care se subîmpart în câte două, rezultă șase grade de aptitudini (spirituale).

I 19. Pe primul loc se află aceia care sînt ageri, zeloși și mlădioși: ei sînt potriviți pentru studiu înaintea tuturor celorlalți. Lor trebuie numai să li se ofere hrana științei, și ei vor crește de la sine ca și o plantă nobilă. E necesară totuși prudența, spre a nu le permite o prea mare grabă, pentru ca să nu-și piardă înainte de vreme florile și să devină fără rod.

II 20. Alții sînt ageri, dar molateci, și totuși asidui. Aceștia au nevoie de impuls.

III 21. În al treilea rînd sînt cei care, deși sînt pătrunzători și dornici să știe, sînt însă feroci și nemaleabili. În general, aceștia sînt urîți în școli și sînt considerați cel mai des ca pierduți, dar tocmai dintre ei, adesea, se ridică oameni mari, dacă primesc o instrucție justă. Istoria ne oferă un exemplu prin Themistocle, cel mai mare comandant atenian, care, tînăr fiind, era atît de sălbatic, încît învățătorul i-a spus: „Din tine, copile, nu va ieși ceva de mijloc, vei fi sau un mare bine sau o mare nenorocire pentru stat”¹²⁷. Cînd mai tîrziu se mira cineva de schimbarea petrecută în comportarea sa, el obișnuia să spună — „mînjii sălbatici devin cei mai buni cai, dacă li se oferă disciplina corectă”¹²⁸. Acest lucru se potrivește lui Bucephal al lui Alexandru cel Mare. Cînd Alexandru a văzut că tatăl său Filip vrea să cedeze un cal foarte năruș ca nefolositor, pentru că nu suportă nici un călăreț pe spinarea sa, i-a spus: „Ce cal deosebit pierd aceștia, fiindcă din nepriecere nu știu să-l folosească”. După ce a

reușit să stăpînească calul, printr-un uimitor meșteșug, fără bățai, Alexandru l-a călărit nu numai atunci, dar și în continuare, și pe tot pămîntul nu s-ar fi găsit un cal mai nobil și mai demn de un asemenea erou. Plutarch, transmițînd această istorioară, adaugă: „Acest cal ne aduce aminte că multe minți bune din naștere se pierd din vina învățătorilor, care transformă caii în măgari, pentru că nu știu să comande celor dreپți și liberi”¹²⁹.

22. În al patrulea rînd sînt cei ascultători și lacomi de învățătură, dar greoi și mărginiți (tardi ac hebetes.) Ei pot călca pe urmele celor de mai sus, dar spre a putea face aceasta trebuie să ne coborîm la nivelul infirmității lor, să nu-i supraîncărcăm, să nu le cerem nimic cu asprime, ci, din contra, să-i ajutăm, să-i întărim și să-i îndreptăm cu bunătate și răbdare, pentru ca să nu-și piardă curajul. Căci ei își ating scopul mai tîrziu, dar mai durabil, ca și fructele ce se coc toamna tîrziu. Și după cum un sigiliu se imprimă mai greu în plumb, însă ține mai mult, tot așa și aceștia sînt adesea mai vioi decît cei talentați, și ce au înțeles odată nu uită ușor. De aceea, nu trebuie să fie îndepărtați din școală.

23. În al cincilea rînd sînt cei mărginiți, și pe deasupra leneși și indolenți. Și aceștia se pot îndrepta dacă nu sînt încăpățînați. Se cere însă multă prudență și răbdare.

24. Pe ultimul loc stau proștii, de asemenea cei zăpăciți și răi de la natură — de cele mai multe ori nerecuperabili. Dar întrucît este cert că pentru orice rău se găsește un antidot¹³⁰ în natură și că pomii neroditori, printr-o tratare corespunzătoare, pot deveni roditori, nu trebuie nici aici să pierdem cu totul speranța, ci să vedem dacă putem cel puțin să combatem încăpățînarea și s-o îndepărtăm. Numai dacă nu se va putea, să lăsăm la o parte lemnul întortocheat și noduros, fiindcă orișice speranță de a face din el un Mercur este zadarnică¹³¹.

IV

V

VI

Pământul infestat nu trebuie nici cultivat și nici atins, zice Cato ¹³². Dar o asemenea degenerare a aptitudinii mentale de-abia de se găsește una la o mie, dovadă convingătoare a bunătății lui Dumnezeu.

25. Tot ce s-a spus pînă acum rezultă și din acele cuvinte ale lui Plutarch: „Cum se nasc copiii nu depinde de noi, dar ca ei, printr-o educație justă, să devină buni, aceasta e în puterea noastră” ¹³³. Așadar, în puterea noastră, zice el. Tot așa, desigur, și grădinarul, dintr-un răsad produce un pom, folosind pretutindeni aceeași artă a plantării.

Că toți pot fi tratați cu aceeași artă și metoadă o dovedim prin patru puncte:

26. Faptul că tot tineretul, deși cu dispoziții atît de diferite, poate fi educat și instruit (institui ac formari) după aceeași metoadă, rezultă din următoarele patru puncte:

I 27. Întîii: toți oamenii trebuie conduși spre aceleași scopuri de înțelepciune, moralitate și evlavie.

II 28. Al doilea: toți oamenii, oricît s-ar deosebi între ei în privința dispozițiilor naturale, au totuși aceeași natură și dispun de aceleași organe.

III 29. Al treilea: cea diferențiere a dispozițiilor nu este altceva decît o abatere și o eroare a armoniei naturale, tot așa precum bolile corpului nu sînt decît anomalii și lipsuri ale umidității sau ale uscăciunii, ale căldurii sau ale frigului. De pildă, agerimea minții este oare altceva decît finețea și mobilitatea spiritului de viață în creier, iuțea de comunicare a organelor de simț și înțelegerea rapidă a obiectelor? Și dacă această mobilitate nu este oarecum înfrînată de rațiune, atunci se întîmplă că spiritul se dispersează, iar creierul se debilitază și se tîmpește. De aceea, vedem că mințile precece adesea fie că sînt smulse de o moarte timpurie, fie că se înăbușă. Dimpotrivă, ce este tîmpenia înăscută decît o crasă viscozitate și obscuritate a spiritului în creier, care este necesar apoi să fie împrăștiată și limpezită printr-o acțiune

continuă. Dacă mă întreb mai departe, ce este zburdălnicia și cruzimea (*petulantia ac ferocia*), altceva decît o perseverență excesivă a voinței de a nu ceda, care trebuie apoi slăbită, relaxată prin disciplină? Ce este în sfîrșit *lenevia* (*segnities*), altceva decît o mare slăbiciune a inimii (*cordis laxitas*), care are nevoie de întărire? După cum pentru corp medicamentul cel mai eficace nu este cel care opune contrariul contrariului (căci aceasta ar putea provoca o luptă puternică), ci care stîrnește temperarea contrariului, așa ca să nu fie de o parte prea puțin, iar de cealaltă prea mult, tot astfel pentru viciile spiritului uman cel mai bun remediu constă într-o metoadă prin care se echilibrează excesele și lacunele înăscute și totul se transformă în armonie și concordantă. Prin aceasta, metoda noastră este potrivită minților mijlocii (care formează totdeauna majoritatea), dar nici pe cele subtile nu le scutește de anumite piedici (ca să nu se istovească înainte de vreme) și nici pe cele mai greoaie (mai încete), pe care le îndeamnă și le stimulează.

N.B.

30. În sfîrșit, prisosul sau lipsa de aptitudini se pot mai bine remedia cîtă vreme sînt recente. Așa cum la armată recruții sînt amestecați cu soldații mai vechi, cei slabi cu cei robuști, cei molatici cu cei iuți și trebuie să lupte sub același steag, în ordine, și să asculte aceeași comandă atîta vreme cît durează lupta, iar după obținerea victoriei fiecare poate urmări pe dușman cît vrea și cît poate, făcînd pradă cît dorește. Tot așa ar trebui să se procedeze și în armata științei, cei înceți să fie amestecați cu cei iuți, cei slabi cu cei ageri, cei încăpățînați cu cei ascultători și să fie conduși după aceleași precepte și exemple atîta vreme cît este nevoie. După ce părăsesc școala, fiecare poate urma restul studiilor cu agerimea pe care o posedă.

IV

31. Prin această intermixtiune nu înțeleg numai pe aceea cu privire la loc, ci mult mai mult, pe aceea cu privire la întrajutorare, ca atunci cînd învă-

Intermixtiunea diferitelor firi să se facă cu precauție

țătorul descoperă pe unul mai capabil, să i se încredințeze încă 2—3 mai înapoiți la învățătură. Unde vede pe unul cu o purtare frumoasă, acelaia să-i încredințeze spre supraveghere și îndrumare pe cei cu apucături rele. În felul

acesta profită ambele părți, numai dacă învățătorul nu scapă din vedere ca totul să se desfășoare după precepte raționale. Dar a venit timpul să trecem la explicarea lucrului însuși.

Capitolul XIII

Fundamentul îmbunătățirii școlilor constă în respectarea ordinii în toate

Ordinea este sufletul lucrurilor

1. Dacă urmărim să vedem ce conservă acest univers cu toate lucrurile sale cele mai mici, atunci descoperim că nu e altceva decât ordinea, adică o justă dispunere a precedentului și succedentului, a superiorului și a inferiorului, a celui mai mare și a celui mai mic, a ceea ce se aseamănă și a ceea ce nu se aseamănă, după loc, timp, număr, măsură și greutate, așa cum îi convine și-i corespunde fiecăruia. De aceea a definit cineva *ordinea*, corect și adecvat, *ca fiind sufletul lucrurilor*. Pentru că totul își menține starea sa neschimbată atât timp cât își menține ordinea, iar dacă ordinea încetează, atunci slăbește, se clatină, cade și se prăbușește. Aceasta rezultă din exemplele naturii și ale artei. Căci:

Aceasta se explică prin exemplul:
1. *Lumii*

2. Ce face, întreb eu, ca *lumea* să fie lume și să existe în toată plenitudinea ei? Evident că fiecare creatură, după descripțiile naturii, rămâne în cadrul limitelor sale, și prin această respectare a ordinii particulare se asigură ordinea universală.

2. *Firmamentului*

3. Ce face ca *scurgerea timpului* să se desfășoare în intervale atât de ordonate ale anilor, lunilor și zilelor și fără nici o confuzie? Singură numai ordinea de necintit a firmamentului.

4. Ce face ca *albinele, furnicile și păianjenii* să execute lucrări atât de subtile, pe care spiritul omenesc le poate doar admira, dar nu și imita? Nimic decât abilitatea înăscută (innata dexteritas) de a observa în acțiunile sale ordinea, numărul și măsura.

3. *Insectelor care lucrează cu alita exactitate*

5. Ce face ca și *corpul omenesc* să fie un minunat organ, capabil să execute aproape un număr infinit de acțiuni, deși nu este înarmat cu un număr infinit de instrumente? Adică, cum se face că, deși dispune de puține membre, poate să execute lucrări de o varietate vrednică de admirat, fără ca să mai fie vreun motiv de dorință sau de transformare? Aceasta o realizează desigur proporția înțeleaptă a tuturor membrilor, și anume atât a fiecăruia în parte cât și a tuturor, în relațiile lor reciproce.

4. *Corpului omenesc*

6. Cum se face că singur *spiritul* insufolat în corp este îndestulător spre a dirija atât corpul în ansamblu cât și multiplele sale activități? Aceasta numai datorită ordinii cu ajutorul căreia toate membrele noastre stau într-o permanentă coerență și reacționăm doar la primul semnal al spiritului.

5. *Spiritului nostru*

7. Ce face ca un singur om, *un rege sau împărat* să poată conduce popoare întregi? Deși sînt atîtea minți cîte capete,

6. *Conducerii prudente a statului*

totuși toți servesc aceeași intenție, iar dacă acesta ar conduce bine lucrurile, de ce n-ar decurge totul bine? Nimic altceva decât ordinea, prin care toți sînt uniți pe baza legăturilor dintre legi și a supunerii față de acel conducător unic al lucrurilor. Unii îi sînt lui direct subordonați, iar la rîndul lor acestora le sînt alții subordonați și așa pînă la capăt. Se întîmplă întocmai ca într-un lanț unde fiecare verigă este unită cu cealaltă și dacă se mișcă prima se mișcă toate celelalte, și de rămîne nemișcată, nemișcate rămîn și celelalte.

7. *Mașinii lui Arhimede*

8. Cum de a putut singur *Hieron*¹³⁴ să miște după bunul său plac o greutate atît de mare, pe care n-au putut-o urni din loc sute de oameni? A știut să construiască o mașină ingenioasă, compusă din atîtea role, macarale și funii încît una ajuta alteia să-și multiplice forțele.

8. *Tunului*

9. *Efectul îngrozitor al tunurilor*, care sparg zidurile, dărîmă turnurile și distrug armatele provine nu numai dintr-o anumită montare a părților, dar și din efectul pe care-l are activul asupra pasivului: anume, de la o justă combinare a nitratului cu sulful (a ceea ce e mai cald cu ceea ce e mai rece)¹³⁵, de la proporția justă a tunului sau a obuzului, de la încărcarea corespunzătoare cu praful de pușcă, cu focos și ghiulele și, în sfîrșit, de la ochirea bună a obiectivului. De lipsește una din acestea, atunci întregul aparat este fără valoare.

9. *Artei tipografice*

10. Ce este *arta tipografiei* cu ajutorul căreia se multiplică cărțile repede, elegant și corect? O ordine precisă în așezarea literelor metalice, în turnare, nivelare și rînduire, în așezare, în punerea sub teasc, în pregătirea, umezirea și întinderea hîrtiei etc.

10. *Căruței*

11. Cum se face — ca să dăm un exemplu din domeniul mecanic — că o *căruță*, adică lemnul și fierul (pentru că din acestea este făcută), se rotește atît de repede în urma cailor grăbiți și este extrem

de folositoare pentru transportul oamenilor și al greutăților? Aceasta provine numai dintr-o coordonare ingenioasă a lemnului și fierului în roți, osii, oiște, jug ș.a.m.d. Dacă crapă sau se rupe numai una dintre acestea, carul nu se poate folosi.

12. Și cum se face că oamenii se urcă pe un lemn și se lasă în seama mării furtunoase și ajung pînă la antipozi, de unde se întorc teferi? Nimic altceva decât coordonarea, care din chilă, catarg, lemnul de la catarg pentru legarea pinzei, vele, visle, cîrmă, ancoră și busolă face o *corabie*. De se deteriorează numai unul din acestea, apare pericolul rătăcirii, al naufragiului și al morții.

13. În sfîrșit, cum de este posibil ca în instrumentul de măsurat timpul, în *ceas*, metalul să se miște de la sine, să-și schimbe locul, oscilînd încolo și înc-oace? Cum de numără regulat minutele, orele, zilele și lunile, poate chiar anii, indicîndu-le nu numai ochilor, ci și urechilor, prin aceea că bate semnul de la distanță și poate chiar în întuneric? Da, cum de instrumentul trezește pe om chiar din somn la o anumită oră și luminează, pentru ca cel trezit să poată vedea? Mai mult chiar, cum de poate indica schimbarea sărbătorilor după calendar, luna nouă și luna plină, mișcarea tuturor planetelor și chiar eclipsele. Mă întreb: ce ar mai fi de admirat de n-ar exista acest *ceas*? Că un lucru în sine lipsit de viață, cum e metalul, să producă mișcări atît de vii, de constante și de regulate nu s-ar fi considerat, oare, înainte de a se fi inventat, ca ceva imposibil, ca și cînd cineva ar afirma că pomii ar putea să meargă, iar pietrele să vorbească? Dar acum, ochii ne atestă aceste fapte.

14. *Oare prin ce forță ascunsă se produce aceasta?* Prin nici una, decât numai prin puterea ordinii, care se manifestă aici peste tot. Adică forța bunei orînduiri a tuturor părților pe deplin concordante în număr, măsură și or-

11. *Corabiei*

12. *Ceasului*

13. *Tot misterul orologiului constă în ordinea sa*

dine, din care fiecare își are sarcina sa precisă și mijloacele adecvate pentru realizarea modului de funcționare corespunzător. Peste tot se găsesc raporturi de mărimi juste ale părților față de întreg și corelația necesară a fiecăreia cu partenerul său de lucru, dominate fiind de legi obligatorii privind utilizarea și efectul reciproc al forței. Astfel, totul se derulează cu o exactitate mai mare decât într-un corp viu, dirijat de propriul spirit. Dacă însă se desprinde ceva în interior, se desface, se despică (crapă), se încetinește sau se încovoie și chiar de ar fi vorba de-o rotiță cât de mică, de o axă minusculă sau de cel mai mic cuișor, totul se oprește sau se abate din calea sa. De aici rezultă extrem de evident faptul că *totul depinde numai de ordine*.

Se speră că se va inventa o școală similară orologiului

15. *Arta de a învăța nu reclamă nimic mai mult decât o distribuire ingenioasă a timpului, a materiei și a metodei. Dacă toate acestea le potrivim bine, atunci,*

oricât de mare ar fi numărul de elevi, nu este greu să-i înveți totul, așa cum arta tipografică — cu ajutorul instrumentelor de care dispune — poate să imprime zilnic mii de coli cu cea mai frumoasă literă, sau cu ajutorul mașinii lui Arhimede¹³⁶ se pot strămuta case, turnuri și alte greutăți, sau cu o corabie se poate străbate un ocean și se ajunge în lumea nouă. Totul va merge la fel de ușor și de comod ca și ceasul bine reglat de greutatea sa, și aceasta va provoca atîta plăcere și bucurie, precum provoacă privirea unei asemenea mașini; și, în sfîrșit, cu aceeași siguranță, cum nu o putem găsi la nici un alt instrument, cît de ingenios.

16. Să încercăm, așadar, ca, în numele Atotputernicului, să întemeiem școli cu o asemenea structură, încît să corespundă întocmai unui ceas atît de ingenios făurit și elegant împodobit, cu un aparat complex.

Concluzie

Capitolul XIV

Ordinea precisă a școlii trebuie împrumutată de la natură: astfel ca să nu o poată frîna nici un impediment

Bazele artei trebuie căutate în natură

1. Să începem în numele lui Dumnezeu să căutăm temeliile pe care să se poată construi, întocmai ca pe o stîncă de neclintit, *metoda de a învăța pe altul și de a învăța singur*. Dacă vrem să căutăm mijloace pentru remedierea defectelor din natură, acestea nu le putem găsi decât tot în natură. Pentru că este un adevăr de netăgăduit că *arta nu poate nimic fără imitarea naturii*.

2. Aceasta se poate lămuri prin exemple. Vedem că peștele înoată în apă? Aceasta este pentru el ceva cu totul natural. Vrea omul să-l imite, atunci este necesar să folosească instrumente și să facă mișcări asemănătoare, și anume: în loc de aripioare și coadă, să întindă brațele și picioarele, mișcîndu-le cum ar mișca peștele aripioarele. De asemenea, și *corăbiile* sînt construite

Aceasta se poate lămuri cu exemple, ca:
1. *înotul*

2. *corabia*

- după același chip. În loc de aripioare, apar vîsle sau vele, iar în loc de coadă, cîrma. Vezi cum zboară *pasărea* în aer? E ceva natural. Cînd Daedal¹³⁷ a vrut s-o imite, a trebuit să-și puie aripi (corespunzător greutateii corpului său) și să le miște.
3. *pasărea* 3. *Organul care produce sunete la animale este un tub aspru*, format din inele cartilaginoase și prevăzut în partea de sus cu laringele, întocmai ca o supapă, iar în partea de jos fiind legat de plămîni printr-un tub prin care circulă aerul. După acest model se construiesc fluierile, cimpoaiele și alte instrumente de suflat.
4. *producerea sunetelor* 4. S-a constatat că ceea ce *produce tunetul în nori*, aruncînd foc și pietre¹³⁸, nu e altceva decît salpetru aprins cu sulf. Prin imitarea acestuia, *traful de pușcă* se compune din salpetru și sulf, care aprinzîndu-se și declanșîndu-se din pușcă produce fulger și tunet imitat.
5. *fulgerul* 5. S-a observat că *apa formează întodeauna același nivel*, chiar și în două vase aflate la distanță ce comunică între ele. Pornind de aici, s-au construit diferite *conducte de apă*, în care apa de la orice adîncime se ridică la orice înălțime, cu condiția ca în partea opusă să fie presiunea corespunzătoare. Și aceasta este o artă pe care o datorăm naturii. Cînd se realizează acest lucru, este o artă, care în funcționarea sa se bazează pe o lege a naturii.
6. *apa poate fi răspîndită în orice loc* 6. Din contemplarea *firmamentului* s-a constatat că el se învîrtește permanent, iar diversele traiectorii ale stelelor produc în lume plăcuta schimbare a anotimpurilor. După acest model a fost inventat *instrumentul care indică rotația zilnică a bolții cerești și măsoară orele*. El este compus din roțițe, care nu numai că se pun în mișcare una pe alta, dar îi asigură mișcării continuitatea nesfîrșită. De aceea a fost necesar ca acest instrument să fie compus din piese mobile și imobile, ca și lumea însăși. Astfel, pentru partea fixă în lume, în locul
7. *cu măsurarea timpului* (Analiza orologiului automat spre a descoperi rostul întregii structuri)

pămîntului au fost puse pedestalul imobil, suportii, monturile și în locul sferei cerești mobile, diferite roți¹³⁹. Întrucît, însă, n-a fost posibil să se încredințeze mișcarea unei singure roți și o dată cu ea să se rotească celelalte (așa cum Creatorul a atribuit putere luminii stelelor de a se mișca singure și de a mișca o dată cu ele și altele), a fost necesar să se împrumute de la natură puterea mișcării — și anume, fie puterea gravitației, fie a autoeliberării. *De aceea, fie că atîrnăm de axa roțiței principale o greutate*, care, trăgînd în jos, rotește axa și mișcă astfel nu numai roata respectivă, ci și pe celelalte; *fie că se confecționează un arc de oțel*, care se rulează cilindric și, cînd este lăsat liber, se întinde și pune astfel axele și roțile în mișcare. *Dar pentru ca desfășurarea să nu se producă prea repede*, ci lent, în desfășurarea arcului sînt intercalate alte roțițe, din care cea extremă cu mișcarea de du-te-vino, înspiralată de doi dințișori, redă alternarea luminii cu întunericul, a zilei cu noaptea. Acelei părți însă ce trebuie să indice semnul orei exacte sau al sferturilor de oră i s-au prevăzut *mecanisme speciale*, care, după nevoie, frînează sau accelerează mersul în același fel în care natura, prin mișcarea bolții cerești, lasă să vină sau să treacă iarna, primăvara, vara și toamna, subîmpărțite în luni.

7. Din toate acestea rezultă că ordinea care dorim să fie modelul universal al artei de a învăța pe alții și de a învăța singur, *de nicăieri nu poate fi și nici nu trebuie să fie luat decît de la pîlduitoarea natură*. De îndată ce se stabilește exact această ordine, atunci totul se va desfășura cu artă tot atît de ușor și spontan pe cît de spontan decurge totul în natură. Pe bună dreptate spune Cicero: „*Dacă urmărim naturii conducătoare, nicicînd nu vom greși*“¹⁴⁰. Și în continuare: „*Nu ne putem rătați nicicînd dacă ne conducem după natură*.“¹⁴¹ Aceasta sperăm și noi, iată de ce sfătuim să se procedeze în același mod pe care l-am putut observa ici și colo în acțiunea naturii.

Concluzia: în domeniul artei didactice trebuie să imităm fenomenele naturii

8. Față de marea speranță pe care noi am trezit-o, se poate opune aforismul lui Hipocrate: $\acute{o} \beta\acute{i}\acute{o}\varsigma \beta\rho\alpha\chi\upsilon\varsigma, \eta \delta\epsilon \tau\acute{\epsilon}\chi\eta\eta \mu\alpha\kappa\rho\eta, \acute{o} \delta\epsilon \kappa\alpha\iota\rho\acute{o}\varsigma \acute{o}\xi\upsilon\varsigma, \eta \delta\epsilon \pi\epsilon\iota\rho\alpha \sigma\phi\alpha\lambda\epsilon\rho\eta, \eta \delta\epsilon \kappa\rho\acute{\iota}\varsigma\iota\varsigma \chi\alpha\lambda\epsilon\pi\eta$. „Viața e scurtă, arta e lungă, ocazia efemeră, experiența înșelătoare și judecata grea”.¹⁴² Cum vedem, el enumeră cinci motive care fac ca așa de puțini să ajungă la culmile științei, și anume: I. Scurtimea vieții face ca, de obicei, când ne pregătim pentru ea, să fim ruși din viață. II. Varietatea nesfârșită a lucrurilor pe care trebuie să le stăpânească spiritul face ca să fie extrem de greu să le poată cuprinde intelectul în limitele sale. III. Insuficiența ocaziilor de a învăța artele frumoase, iar dacă acestea ni se ivesc, dispar foarte repede (mai ales că anii tinereții, care se pretează cel mai bine pentru cultivarea spiritului, se pierd adesea cu jocul, iar vârsta următoare, după cum ne e dat nouă muritorilor, oferă prilejuri mai mult spre lucruri de nimic, decît spre lucruri serioase. Iar dacă se ivește o ocazie bună, ea dispare înainte de a putea face uz de ea¹⁴³). IV. Confuzia spiritului nostru și neclaritatea judecății noastre, care adesea ne lasă la suprafața lucrurilor și nu ne permite să pătrun-dem pînă în miezul lor. V. În sfîrșit, dacă vrea cineva, prin observații lungi și prin experimentări repetate, să cunoască natura lucrurilor, acest fapt este prea obo-sitor și în același timp riscant și nesigur. (Ce ușor pot scăpa multe din vedere, chiar și celui mai ascuțit observator, din complexitatea firii lucrurilor; dacă se furișează numai o singură eroare, atunci întreaga observație devine îndoielnică.)

Răspuns

9. Dacă toate acestea sînt adevărate, cum de mai îndrăznim să indicăm un drum de studii general valabil, sigur, ușor și temeinic? Răspund: că toate acestea sînt adevărate ne arată experiența. Dar că împotriva acestora există suficiente remedii, pe lângă rațiune, ne demonstrează tot experiența. Toate acestea au fost astfel rînduite de cel mai înțelept mediator al lucrurilor — de Dumnezeu — încît să

Așa a voit
Dumnezeu să
orînduiască
prin sfatul
său cel
înțelept

fie spre binele nostru. Toate, așadar, se vor schimba în bine prin înțelepciune. Ne-a dat un timp scurt pentru a trăi, fiindcă noi în starea aceasta de corupție nu știm să folosim viața. Dacă noi de pe acum, cînd încă de la naștere începem să murim și sfîrșitului atîrnă peste noi chiar de la început¹⁴⁴, ne pierdem în nimicuri, ce s-ar întîmpla atunci cînd noi am avea înaintea noastră sute sau chiar mii de ani? Dumnezeu ne-a acordat, așadar, numai o viață atît de lungă pe cît a gă-sit ei de cuviință ca să ne ajungă să ne pregătim pentru o viață mai bună. Pentru aceasta, viața noastră este suficient de lungă, numai dacă vom ști s-o folosim.

În primul
rînd

10. Tot așa, spre folosul nostru, Dum-nezeu a voit să fie felurite lucruri și să existe multe cu care noi să ne ocupăm și să ne putem exersa și studia.

În al doilea
rînd

11. El a voit ca ocaziile să fie fugi-tive și să nu poată fi ușor înțelese¹⁴⁵, pentru că știind acest lucru să ne străduim să le valorificăm din plin ori de cîte ori ni se oferă.

În al treilea
rînd

12. Experiențele trebuie să fie înșelă-toare, pentru ca noi să fim atenți și con-strînși să scotocim lucrurile mai adînc.

În al patrulea
rînd

13. În sfîrșit, judecata noastră asupra lucrurilor trebuie să fie temeinică, pentru ca să ne ascuțim zelul și perseverența în cercetare, și anume pentru ca înțelep-ciunea lui Dumnezeu, care este răspîn-dită în ascuns peste tot, să fie mai evi-dentă, spre o mai mare bucurie a noastră. Căci de ar fi totul ușor de înțeles (spune Augustin), atunci adevărul n-ar mai fi căutat cu zel și nici n-ar mai fi găsit cu satisfacție.

În al cincilea
rînd

14. Acum trebuie să vedem cum aceste piedici externe, pe care providența divină ni le-a scos în cale spre a mări sîrguința noastră, pot fi înlăturate cu ajutorul lui Dumnezeu. Aceasta nu este posibil decît dacă:

Aceste piedici
pot fi ușor
îndepărtate

I. prelungim viața, astfel ca să ne ajungă pentru împlinirea misiunii date;

II. *scurtăm preocupările*, spre a co-
respunde duratei vieții;

III. *prindem ocaziile* și să nu le lăsăm
să ne scape fără folos;

IV. *ne deschidem mintea*, ca să pătrundă
mai ușor în lucruri;

V. *în locul unor observații vagi, creăm*
o bază de nestrămulat și infailibilă.

15. Să pornim, așadar, potrivit îndru-
mărilor naturii, să cercetăm:

Bazele

pentru prelungirea vieții, spre a
învăța tot ce este necesar ¹⁴⁶,
pentru scurtarea artelor, spre
a învăța mai repede ¹⁴⁷,
pentru prinderea ocaziilor, ca
să învățăm mai sigur ¹⁴⁸,
pentru deschiderea minții, spre
a învăța cu ușurință ¹⁴⁹,
pentru ascuțirea judecății, spre
a învăța mai temeinic. ¹⁵⁰

Ordinea
capitolelor
următoare

Toate acestea vrem să le discutăm pe
fiecare în câte un capitol, iar modul de
scurtare a artelor să-l tratăm la sfir-
sit. ¹⁵¹

Capitolul XV

Principiile prelungirii vieții

*Viața omului
este destul de
lungă*

Aristotel ¹⁵² și Hippocrate ¹⁵³ se plîng
cu privire la scurtimea vieții și impută
naturii că a dat cerbilor, corbilor și altor
animale sălbatice o viață mai lungă, în
schimb omului, destinat pentru ceva mare,
i-a fixat limite mai înguste. Dar foarte
bine replica Seneca: „*Noi n-am primit
o viață scurtă, dar noi o scurtăm. În
privința aceasta, noi nu ducem lipsă, dar
o întrebuițăm fără rost. Viața este sufi-
cient de lungă dacă știi s-o folosești. Și
mai departe: Viața e destul de lungă și
suficientă pentru realizarea lucrurilor im-
portante, dacă știm s-o întrebuițăm bine*”
(De brevitae vitae, 8. I. și II).

*Însă noi o
scurtăm*

2. Dacă aceasta este adevărat, și este
de fapt, atunci e vina noastră că viața
nu ne ajunge nici pentru realizarea cel-
lor mai importante lucruri, mai ales că
noi singuri o irosim și o distrugem, astfel
că ea se stinge înaintea sfîrșitului firesc,
sau o folosim pentru lucrurile de nimic. ¹⁵⁴

3. Un autor, nu fără importanță (Hip-
polytus Guarinonius), a scris și a demon-
strat cu argumente că și omul cel mai
plăpînd, dacă se naște teafăr, dispune
de atîta putere de viață că poate trăi pînă
la 60 de ani, iar altul mai robust, și
pînă la 120 de ani în chip firesc. Dar
de moare vreunul înaintea acestui ter-
men (și cine nu știe că cei mai mulți mor
în copilărie, tinerețe și maturitate?),
aceasta se datorește vinei oamenilor,
care prin diferite abuzuri sau prin lipsa
de mijloace de existență subrezesc nu nu-
mai propria sănătate, dar și pe a viitorilor
lor copii și grăbesc moartea. ¹⁵⁵

*Și anume
prin stabilirea
puterilor*

4. Că o durată de viață mai scurtă
(de pildă, 50, 40 sau 30 de ani) este sufi-
cientă pentru lucrurile cele mai impor-
tante, dacă știm s-o folosim bine, ne în-
văță exemplele celor care, fără să fi
atins vîrsta deplinei bărbății, au reali-
zat atîta cît alții nu realizează într-o

*Sau prin
aceea că nu
întrebuițăm
tot timpul
așa cum l-a
folosit
Alexandru
cel Mare*

viață cât de lungă. *Alexandru cel Mare* a murit în al 33-lea an al vieții și nu era numai cultivat în știință, ci în același timp stăpînitorul lumii, pe care a cucerit-o, nu atît prin puterea armelor, cît mai ales printr-un plan înțelept și o iuțeală în execuție demnă de admirat (ὀυδέν ἄναβαλλόμεν). I. *Pico della Mirandola*¹⁵⁶ n-a atins nici vîrsta lui *Alexandru*, dar s-a ridicat în studiile sale de filozofie atît de mult peste tot ce poate să pătrundă istețimea spiritului uman, încît a fost considerat ca o minune a veacului său.

*Pico della
Mirandola*

*Însuși Isus
Hristos*

5. Ca să nu mă mai refer la alții, însuși Domnul nostru *Isus Hristos* care, deși a trăit pe pămînt doar 34 de ani, a împlinit marea operă de mîntuire, dîndu-ne, fără îndoială, un exemplu (cum, de altfel, toate faptele sale au importanță mistică), și anume că omului, oricîtă viață i-ar fi hărăzită, îi ajunge spre a dobîndi tot ceea ce-i este necesar pentru eternitate.

*Prin urmare,
nu trebuie să
ne plîngem de
scurtimea
vieții*

6. Nu pot să nu reamintesc, în acest sens, cuvintele de aur pronunțate de *Seneca*¹⁵⁷ (Epistola 94): „Am găsit mulți, zice el, care sînt drepti față de oameni, dar nici unul față de Dumnezeu. Zilnic blestemăm soarta ș.a.m.d. Ce interesează cît de repede va trebui să pleci de aici, dacă trebuie să pleci? Viața-i lungă cînd e plină. Devine plină însă cînd spiritul și-a redobîndit bunul său, și anume stăpînirea de sine“. În același sens: „Te conjur, *Lucilius* al meu, viața noastră, care este o comoară, să nu fie lungă, ci să fie plină de greutate. Să o măsurăm după fapte, nu după timp“. Mai departe: „Să laudăm așadar și să-l așezăm în rîndul fericiților pe cel care a folosit bine timpul ce i-a fost dat, oricît de scurt ar fi fost. Pentru că el a văzut lumina cea adevărată și n-a fost unul între cei mulți, ci a trăit și a înflori“. Și în sfîrșit: „După cum într-un corp mic poate fi un om perfect, tot așa poate fi și o viață perfectă într-un timp scurt. Vîrsta ține de bunurile exterioare. Mă întreb: care este cea mai îndelungată viață? Este aceea de a trăi pînă ce ai atins înțelepciunea. Cine a ajuns-o, a

atins nu numai cel mai îndepărtat scop, dar și pe cel mai înalt.“

7. Împotriva plîngerilor că viața este scurtă există, pentru noi și pentru copiii noștri (așadar și pentru școli), două remedii: Să ne îngrijim cît putem, ca:

Două remedii

I. să păzim corpul de boală și de moarte și

II. mintea să fie astfel îndrumată încît să execute totul cu înțelepciune.

8. Sîntem obligați să protejăm corpul de boli și de accidente, mai întîi pentru că el este locuința sufletului și în adevăr singura locuință, căci dacă ea este distrusă, sufletul este constrîns imediat să plece. Iar dacă ea se distruge treptat și capătă cînd ici cînd colo cîte o fisură, atunci oaspetele ei — sufletul — are o locuință incomodă. Dacă ne place să locuim cît mai multă vreme și mai comod în palatul lumesc, în care sîntem introduși prin bunătatea lui Dumnezeu, atunci pentru paza corpului nostru trebuie să purtăm de grijă cu prudență. În al doilea rînd, acest corp nu este destinat să fie numai locuința sufletului rațional, dar în același timp și instrumentul său, fără de care el nu poate auzi, vedea, vorbi, acționa și nici măcar gîndi. Căci deoarece nimic nu este în intelect ce n-a fost mai înainte în simțuri, mintea primește materialul tuturor cugetărilor numai de la simțuri și nu îndeplinește actul gîndirii decît printr-un fel de senzație internă, adică prin observarea imaginilor rămase de la obiecte. Iar cînd creierul este vătămat, este vătămată și facultatea de a imagina, și dacă se îmbolnăvesc mădulele corpului, se îmbolnăvește și mintea. Iată de ce pe drept spune acela: „Să ne rugăm pentru o minte sănătoasă într-un corp sănătos“ (Orandum est ut sit Mens sana in corpore sano).

I. corpul
trebuie ferit
de boală. De
ce? Pentru că
el este:

1. locuință

2. instrument

9. Corpul nostru își păstrează vigoarea printr-o alimentație cumpătată, de care se ocupă medicii de profesie; eu voi da numai o scurtă indicație prin exemplul unui copac. Ca un copac să trăiască mult are nevoie de trei lucruri: 1. de

Și în ce chip?
Prin modul de
viață. Ca
argument ne
învață
exemplul
arborelui,

care are
nevoie de
1. alimentație
moderată

umiditate continuă, 2. de respirație frecventă, 3. de un repaus periodic. De umiditate are nevoie pentru că altfel se vestejește și se usucă. Dar umiditatea trebuie să fie cumpătată, ca să nu putrezească rădăcinile. Tot așa și corpul are nevoie de hrană, căci altfel, lipsit de ea, slăbește de foame și sete. Dar nu trebuie să primească nici prea multă, ca să nu îngreueze și să nu deregleze funcția digestivă. Cu cât îi vei da o alimentație mai cumpătată, cu atât se asimilează mai sigur și mai bine. Cum, de obicei, nu se ține seama de aceasta, cei mai mulți își distrug puterile și viața printr-o alimentație excesivă. Pentru că moartea provine din boală, boala din sucuri rele, sucurile stricate dintr-o proastă digestie, iar digestia proastă din excesul de mâncare cu care se împovărează stomacul, care nu mai poate mistui, astfel că lasă să pătrundă în mădulele lichide semi-crude. De aici este posibil să provină și bolile. „Din nesat mulți au pierit” (spune Ecclesiastul 37, 34, resp. 31); „dar cel înfrînat își va spori viața”.

Și aceasta să
fie simplă

N.B.

10. Pentru păstrarea sănătății, hrana nu trebuie să fie numai cumpătată, dar și simplă. Copacul, fie chiar fraged, nu-l udă grădinarul cu vin sau lapte, ci cu un lichid obișnuit pentru plante, cu apă. De aceea, părinții trebuie să se ferească să deprindă pe copii — în special pe cei care s-au dedicat studiilor sau li se vor dedica — cu atracția bucatelor. Pentru că nu în zadar stă scris că „Daniel cu tovarășii săi, de sînge regesc, care trebuiau să se ocupe cu studiul, mîncînd legume și bînd apă, arătau mai frumoși și mai grași la trup decît toți tinerii care mîncau din bucatele regelui” (Daniel, 1, 12 etc.). Dar despre aceasta vom arăta mai pe larg în altă parte.¹⁵⁹

2. De
respirație
frecventă

11. Copacul are de asemenea nevoie de respirație și de o înviorare frecventă prin vînt, ploaie și frig. Altfel slăbește și se usucă ușor. La fel și corpul omenesc are nevoie de mișcare și activitate, precum și de exerciții serioase sau vesele.

12. În sfîrșit, copacul trebuie să aibă în anumite perioade și liniște. El nu trebuie să producă mereu ramuri, flori și fructe, ci trebuie să aibă și posibilitatea să lucreze în interior, să prelucereze sucurile și în acest fel să se fortifice singur. De aceea, Dumnezeu a lăsat ca după vară să urmeze iarna, pentru ca astfel tot ce crește pe pămînt și chiar pămîntul însuși să aibă liniște. De altfel, el a stabilit prin lege ca fiecare al șaptelea an să fie un an de odihnă a pămîntului (3. Moise 25). Tot așa, el a dat oamenilor (ca și celorlalte ființe) noaptea, în care ei să-și poată redobîndi, prin somn și odihnă, forțele uzate în munca zilnică. Dar chiar la intervale mai mici, atât mintea cît și corpul au nevoie de o anumită relaxare, spre a nu se produce vreo forțare, opusă naturii. De aceea se recomandă ca și în munca zilnică să intervină o anumită odihnă, prin conversație, joc, glume, muzică și prin tot ceea ce desfată simțurile noastre interne și externe.

13. Dacă se acordă atenție acestor trei lucruri (alimentație cumpătată, exerciții corporale și utilizarea mijloacelor de întărire a naturii), atunci prin aceasta se menține viața și sănătatea atât de mult pe cît e posibil, cu excepția unui accident ce poate proveni de la Cel de sus. Iată de ce de o bună organizare a școlilor tînc, în bună parte, justa împărțire a muncii și a repausului, a ocupațiilor și a timpului liber, a vacanțelor.

3. De repaus
periodic

De respectarea
acestor trei
lucruri
depinde
păstrarea
vieții

N.B.

14. Urmează acum împărțirea rațională a timpului, spre a stabili cît revine muncii. S-ar părea că este redus și se pronunță cu multă ușurință: treizeci de ani; totuși, ei cuprind multe luni și mai multe zile și foarte multe ore. Într-un asemenea interval poate înainta o bună parte cel care merge, chiar dacă pășește încet. Aceasta o putem vedea în creșterea copacilor; ei cresc așa de încet, încît observîndu-i cu cea mai mare atenție nu se poate vedea nimic, pentru că aceasta se face pe nesimțite, pe neobservate. Că ei au crescut, asta o constatăm în fiecare lună, iar după 30 de ani vedem

II. Timpul
destinat
lucrului
trebuie
împărțit
corect

un copac mult ramificat. Tot așa se întâmplă și cu creșterea corpului nostru. Noi nu-l vedem cum crește, vedem doar că a crescut. Că și mintea asimilează în același fel cunoștința lucrurilor ne învață cunoscutul vers:

*La mic de adaugi puțin și la puțin puțințel,
Astfel, în scurt timp, vei strînge o mare
grămadă!*¹⁶⁰

*Minunata
putere a
progresului*

15. Cine cunoaște puterea progresului va observa aceasta cu ușurință. Dacă la un pom dintr-un mugure apare anual numai o singură ramură sau un lăstar, după treizeci de ani îl vedem cu mii de ramuri mari și mici, cu nenumărate frunze, flori și fructe. Oare omul, prin sîrguință, nu poate ajunge, după douăzeci sau treizeci de ani, la o anumită înălțime și extindere? Să examinăm puțin acest fapt.

*O împărțire
potrivită a
timpului*

16. Ziua obișnuită are 24 de ore. Dacă le împărțim în 3, atunci 8 revin somnului, tot atît nevoilor exterioare (am în vedere îngrijirea sănătății, masa, îmbrăcarea și

dezbrăcarea, odihna cuviincioasă, conversația cu prietenii etc.), mai rămîn 8 destinate muncii serioase, făcută cu plăcere și fără plictiseală. Aceasta înseamnă săptămînal 48 de ore de muncă (considerînd a șaptea zi destinată odihnei), anual 2495¹⁶¹ — și la cît s-ar ridica în zece, douăzeci sau în treizeci de ani?

17. Dacă cineva ar învăța într-o oră numai un singur principiu dintr-un domeniu al științei, o singură regulă meșteșugărească, o singură istorioară frumoasă sau o maximă, ceea ce evident se poate face fără efort, ce tezaur de erudiție ar dobîndi el!?

*E de ajuns
spre a dobîndi
un adevărat
tezaur
cultural*

18. De aceea are dreptate Seneca¹⁶² cînd spune că *viața este suficient de lungă, dacă vom ști să o folosim — și trebuie să o folosim pentru realizarea celor mai importante lucruri, întrebuintînd-o deci bine*. Astfel, întreaga artă constă în a învăța să o folosim bine. Ceea ce tocmai trebuie să cercetăm.

Concluzia

Capitolul XVI

Cerințele generale ale predării și învățării, adică ale predării și învățării în așa fel încît efectul să fie sigur

*Creșterea
lucrurilor
naturale se
face spontan*

Frumoasă este parabola Domnului nostru Isus Hristos, după evanghelist: „Așa este împărăția lui Dumnezeu ca un om care aruncă sămînța în pămînt, și doarme și se scoală, noaptea și ziua, și sămînța răsare și crește, în ce chip, nici el nu știe. Pămîntul rodește de la sine: mai întîi firul, apoi spicul, după aceea grîul plin în spic. Iar cînd rodul se coace, trimite secerătorii că a sosit secerișul” (Marcu 4,26).

2. Mîntuitorul arată că Dumnezeu acționează în toate lucrurile, și omului nu-i rămîne altceva de făcut decît să primească *semintele învățăturii*, cu inimă credincioasă. Pentru că ele vor încolți în taină și vor crește pînă la coacere, fără ca el să observe în vreun chip. Iar cei care învață tîncetul n-au altă sarcină decît să semene bine în inimă și să ude cu atenție plantele lui Dumnezeu, căci ele de la sine vor crește și înflori.

*Așa trebuie să
fie și în cele
artificiale*

N.B.

Plantarea este
o artă

3. Cine nu știe că spre a semăna și planta este necesară o anumită artă și experiență? Unui grădinar neexperimentat care și-a plantat grădina, cea mai mare parte i se pierde, iar dacă unele plante cresc, aceasta mai degrabă din întâmplare decât prin arta sa. În schimb, cunoscătorul procedează cu îndemânare, știind bine ce, când și unde trebuie să facă sau să elimine ceva, ca să evite orice insucces. Bineînțeles că și un experimentat poate avea uneori insuccese (mai ales că omul cu greu poate observa absolut totul, astfel ca să nu-i scape ceva dintr-un anumit motiv). Noi aici însă nu ne referim la prudență și accidente, ci la arta prin care se pot preveni cu prudență accidentele.

Metoda
învățării
trebuie să se
fundamenteze
pe artă

4. Până acum, metoda de învățămînt era atît de nesigură, încît cu greu cineva ar fi îndrăznit să spună: *voi conduce pe acest tînăr pînă într-acolo în atîția și atîția ani, asigurîndu-i cutare și cutare instrucție etc.* Trebuie de aceea să vedem dacă această artă a cultivării spirituale poate fi așezată pe o bază solidă, ca să meargă la sigur și să nu greșescă.

Aceasta prin
paralelismul
artei cu
natura

5. Întrucît această bază nu poate fi alta, decât să potrivim, cît mai grijuliu, acțiunea artei cu normele fenomenelor naturii (cum am văzut în cap. XIV), de aceea putem cerceta căile naturii prin exemplul păsării, care își clocește puii săi, apoi cu ce succes urmăresc aceste căi grădinarii, pictorii și constructorii, spre a înțelege ușor pe ce căi trebuie să meargă formatorii tineretului.¹⁶³

Și pentru ce
aceasta?

6. Iar dacă cineva va găsi că exemplele noastre sînt prea neînsemnate, prea cunoscute și frămîntate, acela să-și amintească că noi le folosim aici ca să desprindem din aceste fenomene zilnice, cunoscute, care sînt pline de succes în natură și artă (numai în școală încă nu), pe cele mai puțin cunoscute, pe care ni le-am fixat drept scop. Și dacă în adevăr acestea, din care ne scbatem ideile pentru preceptele noastre, sînt atît de cunoscute, să sperăm că și concluziile noastre vor fi cu atît mai evidente.

PRIMUL PRINCIPIU

7. Natura acționează la timpul său.

De exemplu, *pasărea* care vrea să-și înmulțească specia nu trece la aceasta iarna, cînd totul îngheață și amortește, nici vara, cînd totul arde de căldură și se vestejește, nici toamna, cînd puterea de viață a tuturor creaturilor este în declin o dată cu soarele și cînd iarna nemiiloasă se apropie de tinerele ființe, ci primăvara, cînd soarele redă tuturor viață și vigoare. Și aceasta iarăși numai treptat. Cît timp vremea se menține încă rece, pasărea concepe și menține ouăle în corpul său, unde ele sînt protejate de frig; iar cînd se mai încălzește, ea se ouă în cuib, pentru ca o dată cu perioada caldă să apară puii din găoace, spre a se deprinde, încetul cu încetul, cu lumina și căldura.

Primul
principiu
al naturii
Nu
întreprinde
nimic
neoportun

8. Tot așa și *grădinarul* este atent să nu întreprindă nimic ce n-ar fi la timp. Astfel, el nu plantează nimic în timpul iernii (fiindcă sucii se află atunci în rădăcină și nu se ridică spre a nutri lăstarele), nici vara (fiindcă sucii s-a răspîndit prin ramuri), nici toamna (pentru că sucii se retrage atunci în rădăcini), ci primăvara, cînd încep să se ridice sucurile și înviorază partea superioară a plantei. Dar și după aceea, el trebuie să știe cu exactitate cînd e necesar să dea îngrijire copacului, adică timpul de îngrașat, de curățat, de săpat etc. Apoi și copacul în sine are și el timpul său favorabil de deschidere, de înflorire, de înverzire și de maturizare a fructelor. Tot așa și un arhitect înțelept trebuie să observe timpul potrivit pentru tăierea lemnului, arderea cărămizii, construirea temeliei, executarea zidăriei și a tencuiei.

O imitare
întocmai a
acestui
principiu în
grădinarie și
arhitectură

9. Împotriva acestui principiu, în școli se comite un dublu păcat:

O dublă
abatere în
școli de la
această idee

I. nu se alege timpul potrivit pentru exersarea spiritelor,

II. exercițiile de mai tîrziu nu sînt în așa fel introduse încît totul să progreseze

impecabil în succesiunea potrivită. Când copilul este mic, nu putem începe cu învățarea, pentru că rădăcinile înțelegerii nu sînt încă dezvoltate. La bătrînețe este prea tîrziu să-l instruiesti pe om, pentru că priceperea și memoria sînt de acum în scădere. La vîrsta mijlocie este dificil, pentru că puterea intelectului este dispersată în diverse lucruri și numai cu greutate se poate concentra. Iată de ce trebuie să ne oprim la vîrsta tinereții, cînd vigoarea vieții și a rațiunii sînt în creștere: atunci totul prosperă ușor și lasă rădăcini adînci.

O triplă îmbunătățire

10. De aici rezultă:

I. *Formarea omului trebuie să înceapă în primăvara vieții, adică în copilărie (copilăria o comparăm cu primăvara, tinerețea cu vara, vîrsta adultă cu toamna și bătrînețea cu iarna).*

II. *Orele de dimineată sînt cele mai potrivite pentru studiu (pentru că iarăși dimineța corespunde cu primăvara, amiaza cu vara, seara cu toamna și noaptea cu iarna).*

III. *Tot ce trebuie învățat trebuie să fie distribuit corespunzător treptelor de vîrstă, astfel încît să nu se predea nimic ce ar depăși capacitatea de înțelegere respectivă.*

*Al II-lea principiu
Materia
înaintea
forme*

AL II-LEA PRINCIPIU

11. *Natura însă prepară materia, înainte de a începe să-i dea forma.*

Pasărea, de pildă, cînd vrea să producă o ființă asemănătoare, primește mai întîi sămînța dintr-o picătură de sînge; după aceea își face cuibul în care să poată oua, apoi clocind le încălzește pînă se formează puiul și iese afară din găoace.

Imitare

12. *Așa procedează și un arhitect pre-văzător; înainte de a începe să construiască o casă, aduce grămezile de lemn, pietre, calcar, fier și tot ce e nevoie, pentru ca să nu întîrzie cu lucrul din cauza lipsei de material sau să sufere temeinicia clădirii.*

La fel se îngrijește pictorul, care vrea să picteze un tablou, de pînă, pe care o întinde, îi dă grundul, diluează culorile și pregătește pensulele ca să le aibă la îndemînă și, în sfîrșit, pictează.

Tot așa și grădinarul, înainte să înceapă să planteze, are grijă ca grădina să fie pregătită, iar materialul de sădit și unelte să fie la îndemînă, *pentru ca în timpul lucrului să nu umble după cele strict necesare, destul de numeroase.*

13. *Împotriva acestui principiu păcătuiesc școlile. I. Mai întîi, pentru că ele nu se îngrijesc să existe, spre folosul comun, tot soiul de instrumente, cărți, table, modele, imagini și altele, ci tocmai atunci cînd este mai mare nevoie de ele, căutăm, facem, dictăm și copiem¹⁶⁴, și dacă aceasta se întîmplă unui învățător neexperimentat sau neglijent (din păcate aceștia predomină permanent), atunci totul schiopătează. E la fel ca și cum un medic care, ori de cîte ori prescrie un medicament, trebuie mai întîi să fugă în grădină sau în pădure, să caute plante și rădăcini să le fiarbă și să le distileze, în loc să aibă gata medicamentul pentru fiecare caz.*

14. *În al doilea rînd, fiindcă în cărțile de care dispun școlile nu este respectată această ordine naturală, ca materia să preceadă forme. Aproape pretutindeni se întîmplă contrariul: ordinea lucrurilor vine înaintea lucrurilor înseși, ori este imposibil ca să rînduiești cînd nu există ceea ce trebuie rînduit. Voi lămuri aceasta prin patru exemple:*

15. (1) *În școli se predau limbile înaintea lucrurilor (res), pentru că spiritul este ocupat ani în șir cu artele retorice, înainte ca el să fie introdus, cine știe cînd, în studiile reale ale matematicii, fizicii ș.a. Și totuși lucrurile constituie esențialul (substantia), iar cuvintele ceva întîmplător (accidens), lucrurile — corpul, iar cuvintele — îmbrăcămîntea; lucrurile — nucleul, iar cuvintele — coajă și înveliș. Ambele, așadar, trebuie oferite simultan intelectului,*

în care totuși lucrurile constituie atât obiectul cunoașterii cît și al vorbirii.

16. (2) Apoi, în însuși studiul limbii se procedează greșit, prin aceea că el nu începe cu un autor oarecare sau cu un dicționar bine alcătuit, ci cu gramatica. Or, autorii (și în felul lor și dicționarele) furnizează materialul de limbă, iar gramatica doar îi completează forma, adică legile pentru formarea, ordinea și legătura cuvintelor.

17. (3) În al treilea rînd, se prezintă o privire generală asupra disciplinelor în enciclopedia, în care premereg artile, iar științele și cunoștințele (scientiae et prudentiae) le urmează la distanță, ori tocmai cele dintîi ne învață despre lucrurile înseși, iar celelalte despre modalitatea lor.¹⁶⁵

18. (4) În sfîrșit, se avansează reguli concepute abstract,¹⁶⁶ și abia după aceea se explică prin exemple, or lumina trebuie să precedă celui căruia vrei să-i luminezi.

Îndreptarea

19. De aici rezultă că spre a îmbunătăți fundamental metoda este necesar:

- I. să fie pregătite cărțile și celelalte materiale de învățămînt,
- II. să se formeze capacitatea de cunoaștere înaintea limbilor,
- III. limbile să fie învățate din autori potriviți, nu din gramatică, iar
- IV. științele reale să premerge celor ce le ordonează, celor logice¹⁶⁷ și
- V. exemplele să premerge regulilor.

Al treilea principiu

AL III-LEA PRINCIPIU

Materia trebuie să devină aptă spre a primi forma

20. Natura își alege pentru prelucrările ei un obiect corespunzător sau ca să-l facă în mod sigur corespunzător, îl pregătește mai întîi cum trebuie.

Pasărea, de pildă, nu depune orice obiect în cuib ca să-l clocească, ci ceva din care poate ieși un pui, și anume un ou. Dacă o pietricică sau altceva cade în cuib, ea o aruncă afară ca pe ceva ne-

folositor. Apoi încălzește, întoarce și formează, clocind atîta vreme materia pînă iese puiul.

21. Tot așa și arhitectul, mai întîi taie, pe cît posibil, lemnul cît mai bun, îl usucă, îl cioplește și-l taie cu ferăstrăul; apoi trece la curățirea locului și construiește o nouă temelie sau repară și întărește pe cea veche, astfel ca să o poată folosi.

Imitare

22. În același chip și pictorului, dacă nu-i convine pînza și grunduirea pentru culoare, atunci caută pe cît posibil să o îmbunătățească prin curățare, netezire și oricare mijloace, numai s-o facă utilizabilă.

23. La fel și grădinarul: 1) Mai întîi alege un lăstar, pe cît posibil viguros, dintr-o specie fructiferă, 2) îl duce în grădină și-l sădește în pămînt cu atenție, 3) nu-l altoiește cu un nou altoi pînă n-au prins rădăcinile și 4) înainte de a-l altoi îi taie ramurile și chiar o parte din tulpină, astfel ca nici o picătură de sevă să nu se urce în altă parte decît în altoi.

24. Acest principiu s-a încălcat în școli, nu atît prin faptul că sînt primiți cei proști și înceți (căci după părerea noastră tot tineretul trebuie să fie admis), cît

Abatere

1) prin aceea că aceste lăstare nu sînt aduse în grădină, adică nu sînt încredințate complet școlilor, astfel ca nimeni care trebuie să fie format ca om să nu fie lăsat din atelier înainte ca formarea sa să fie terminată;

2) prin aceea că vrem să le inoculăm mai cu seamă lăstarul științei, moralității și pietății, înainte ca tulpina să fi prins rădăcină, adică înainte ca în ei să se fi deșteptat dragostea pentru învățătură, la cei în care natura însăși nu a deșteptat-o;

3) prin aceea că plantulele sau lăstarele n-au fost curățate înainte de plantare, adică, așa cum se cuvine, spiritul n-a fost eliberat de ocupații inutile, și n-a fost disciplinat și adus la ordine.

- I. Oricine este încredințat școlii să persevereze.
- II. Spiritul elevilor să fie pregătit pentru tot ce se va preda acolo (despre aceasta mai mult în capitolul următor, principiul II).
- III. Tot ce ar putea împiedica pe elevi să fie îndepărtat.

Este fără rost să dai precepte, dacă nu îndepărtezi tot ce le stă în cale, spune Seneca ¹⁶⁸. Dar și despre aceasta în capitolul următor.

Al IV-lea principiu :

AL IV-LEA PRINCIPIU

Totul se formează distinct, nimic confuz

26. *Natura nu acționează de-a valma, ci rezolvă distinct fiecare lucru în parte.*

De exemplu, dacă se formează o păsărică, mai întâi apar într-un anumit timp oasele, vinele și nervii, mai târziu se întărește carnea și apoi se acoperă cu piele, ca în sfârșit să capete pene, să învețe să zboare etc.

Imitare

27. Când construiește arhitectul temelia, atunci el nu ridică simultan și pereții, cu atât mai puțin nu așază acoperișul, ci pe fiecare le face la timpul și locul potrivit.

28. Tot așa, nici pictorul nu lucrează deodată la douăzeci sau treizeci de tablouri, ci se ocupă de unul singur. Iar dacă, pe lângă aceasta, din când în când mai face pregătiri pentru alte tablouri sau execută altceva, are totuși mereu o muncă principală.

29. În mod asemănător, grădinarul nu plantează deodată mai mulți lăstari, ci separat, unul după altul, ca să nu se încurce nici el însuși și nici să nu stînjenească natura în activitatea ei.

Abatere

30. *De aceea, în școli a existat confuzie prin predarea deodată a mai multor obiecte elevilor, de exemplu: gramatică, latină și greacă, poate și retorică și poezie — și cine mai știe încă ce! Cine nu știe că în școlile clasice se schimbă*

zilnic, aproape în fiecare oră, materia lecțiilor, și a exercițiilor? Atunci ce este aceasta dacă nu zăpăceală? Ca și cum un cizmar ar vrea să confecționeze deodată șase sau șapte perechi de ghete și mereu le-ar lua când pe una când pe alta în mână și apoi le-ar pune la o parte. Sau ca și când un brutar ar voi când să bage în cuptor diferite feluri de piine, când să le scoată afară, ca și cum ar fi necesar să bage și să scoată din cuptor fiecare piine în parte de mai multe ori. Dar cine dintre aceștia face o asemenea neghiobie? Înainte de a termina o gheată, cizmarul nu se apucă de alta. Nici brutarul nu bagă alte piini în cuptor pînă nu s-au copt cele dinainte.

Îndreptarea

31. Să-i imităm deci, vă implor! Și să avem grijă ca cei ce sînt ocupați cu gramatica să nu fie presați cu dialectica, și în timp ce dialectica formează spiritul, acesta din urmă să nu fie deranjat prin retorică, iar limba greacă să aștepte cît timp sîntem ocupați cu latina. Căci altfel se frînează reciproc, iar dacă spiritul se îndreaptă deodată asupra mai multora, acordă mai puțină atenție fiecăruia în parte. Acest lucru îl cunoștea marele bărbat Josephus Scaliger ¹⁶⁹, despre care se spune că (probabil în urma sfatului tatălui său) niciodată nu s-a ocupat decît de un singur studiu, concentrîndu-și în același timp asupra lui toate forțele sale spirituale. Așa i-a fost posibil să-și însușească patrusprezece limbi și toate artele și științele care sînt accesibile spiritului uman, fiind în sfârșit, mai versat în toate decît cei ce învățau numai una. Oricine a încercat să meargă pe calea lui, n-a încercat zadarnic.

32. Iată de ce și în școli elevii trebuie să fie ocupați în același timp numai cu un singur studiu (obiect).

AL V-LEA PRINCIPIU

Al V-lea principiu

33. Natura începe orice acțiune din interior.

Mai întii partea interioară

De exemplu: Nu se formează mai întâi ghearele, penele sau pielea *păsării*, ci mai întâi măruntaiele, iar tot ce-i exterior, mai târziu, la timpul său.

Imitare 34. Așa și *grădinarul*, nu altoiește orișunde, în coajă sau la suprafața lemnului, ci despică trunchiul plantei pînă la măduvă și introduce altoiul bine pregătit cît mai adînc, astupă marginile despicăturii atît de strîns încît seva să nu curgă în afară, ci să pătrundă imediat în interiorul altoiului, pentru ca acesta să se prindă cu toată vigoarea.

35. Nici *copacul* care se nutrește cu ploaia cerului și cu seva pămîntului nu-și trage hrana prin partea exterioară, prin coajă, ci prin porii părților sale interioare. De aceea, *grădinarul* nu udă ramurile, ci rădăcinile; și nici un animal nu absoarbe hrana printr-un mădular extern, ci prin stomac, care o prelucreează și o distribuie întregului corp. *Așadar, dacă un formator („formator“) al tineretului* se ocupă suficient de rădăcinile științelor, adică de *intelect*, atunci și forța vitală va trece (de aici) mai ușor în trunchi, în *memorie* și vor apărea florile și fructele, adică dibăcia limbilor și practica lucrurilor.¹⁷⁰

Abatere 36. *Păcătuiesc împotriva acestui principiu învățătorii, care vor să izbutească formarea tineretului ce le-a fost îndreptat prin multă dictare și memorizare, fără o prealabilă dezghiocare a lucrurilor, fără lămurirea lor; iar cînd vor să explice nu cunosc modul cum se pot dezvolta, cu grijă, rădăcinile și cum să inoculeze altoiul științei. În felul acesta chinuiesc elevii, la fel cum unul care vrea să despice o plantă, în loc de cuțit, ar lua un ciomag sau un mai.*

Îndreptarea 37. De aceea de acum înainte:

- I. *trebuie mai întâi să se formeze înțelegerea lucrurilor (intellectus rerum), apoi memoria și în al treilea rînd limbile și mîna;*

II. *învățătorul trebuie să folosească toate mijloacele pentru deschiderea minții și justa ei folosire (ceea ce vom cerceta în capitoul următor).*

AL VI-LEA PRINCIPIU

Al VI-lea principiu
Mai întîi ce e general

38. *În tot ce formează, natura începe cu ceea ce este general și abia la urmă face ceea ce este special.* De pildă, dacă vrea să formeze din ou o pasăre, atunci nu creează sau formează mai întîi capul sau ochii, penele sau ghearele, ci încălzește întreaga masă a oului, apoi formează venele în întreaga masă prin mișcarea produsă de căldură, astfel că se stabilesc trăsăturile întregii păsări (adică ceea ce trebuie să devină cap, aripi și picioare); abia apoi se dezvoltă fiecare parte pînă la perfecțiune.

39. *Arhitectul* imită întocmai; el conține mai întîi, în mintea sa sau conturînd pe hîrtie, imaginea generală a clădirii întregi, sau face un model din lemn, și după aceea pune temelia, execută pereții și construiește acoperișul. Abia apoi trece la detalii, ca: uși, ferestre, scări ș.a.m.d., care desăvîrșesc casa. La urmă de tot se ocupă cu împodobirea — cu picturi, sculpturi, tapete etc.

40. Tot așa procedează și *pictorul* care vrea să facă un portret; nu își imaginează și pictează mai întîi o ureche, un ochi, nasul sau gura, ci schițează cu cărbune în mare fața (sau omul întreg). *Apoi* dacă vede că proporția este exactă, accentuează schița cu mișcări ușoare de penel — dar tot în general. După aceea indică distribuția luminii și a umbrei, apoi trece la desenarea membrilor, fiecare în parte, și le pictează cu diferite culori.

41. La fel și *sculptorul* care vrea să facă o statuie, ia un bloc de piatră, îl cioplește de jur împrejur, mai întîi în mare, apoi mai fin, astfel că apar contururile unui model, și apoi cioplește cu grijă fiecare membru în parte și-l împodobește cu culori.

42. În chip asemănător ia și grădinarul conturul arborelui, adică, ia altoiul, care mai târziu va produce tot atâtea ramuri, câți muguri are acum.

Abatere 43. De aici rezultă că este greșit să
N.B. predai științele în detaliu, înainte ca să se fi dat o privire generală, în mare, asupra tuturor cunoștințelor, precum și faptul că nimeni nu poate fi instruit pe deplin într-o anumită ramură a științei fără să-i dai o privire asupra altor domenii.

44. Tot așa de rău sînt predate artele, științele și limbile, dacă nu se începe cu elementele de bază (primele începuturi). Așa s-a procedat cu noi, după cite îmi amintesc: de-abia am ajuns la studiul dialecticii, retoricii și metafizicii, cînd ne-a și copleșit cu reguli atotcuprinzătoare, comentarii, expuneri ale comentariilor, concordanțele și discordanțele autorilor. Astfel am fost îmbîcsiți cu gramatică latină, cu tot felul de excepții, cu cea greacă, cu toate dialectele, în timp ce bieții de noi, buimăciți, stăteam și nu știam despre ce este propriu-zis vorba.

Îndreptarea 45. Remediul împotriva acestei dezordini constă în:

I. a oferi copiilor care se consacră studiului, chiar de la începutul școlarității, bazele unei instrucții generale (*universalis eruditio*), adică materia trebuie astfel orînduită încît la studiile următoare să nu se mai adauge nimic nou, ci să fie numai un fel de amplificare specială a materiei anterioare; așa cum se întîmplă cu un copac, care chiar de-ar crește o sută de ani, nu mai apar ramuri noi, doar cele apărute anterior se lătesc mereu prin rămurele noi;

N.B. II. orice limbă, știință sau artă trebuie începută cu elementele cele mai simple și să ofere astfel o idee generală asupra studiului respectiv. Apoi, pentru completare, se vor da reguli și exemple. În al treilea rînd, pentru întregirea

sistematizării se vor indica excepțiile și, în sfîrșit, comentariile, în măsura în care sînt necesare¹⁷¹, căci cine a priceput temeiurile nu mai are nevoie de comentarii, putîndu-le face apoi singur.

AL I-LEA PRINCIPIU

Al VII-lea principiu

46. Natura nu face salturi, ci procedează treptat.

Totul gradat, nimic prin salturi

Și formarea păsării își are treptele sale, care nu se pot sări, nici schimba, pînă ce puiul nu iese din găoacea spartă a oului. De îndată ce s-a făcut aceasta, pasărea mamă nu-l lasă să zboare imediat și să-și caute singur hrana (căci n-ar putea), ci îl hrănește singură și îl încălzește cu propria căldură și îl ajută astfel să-i crească penele. După ce i-au crescut penele, nu-l aruncă imediat din cuib ca să zboare, ci-l exersează puțin cite puțin să-și întindă aripile, mai întîi în cuib, apoi să se ridice deasupra cuibului spre a le mișca și, în sfîrșit, afară din cuib, dar în imediata apropiere, încearcă primul zbor. Și apoi zboară din cracă în cracă, din copac în copac, din munte în munte. Abia apoi se poate avînta sigur spre înaltul cerului. Dar fiecare din acești pași reclamă timpul său cuvenit, și nu numai timp, ci și o gradare, și în afară de gradare, și o succesiune invariabilă!

47. Cine își construiește o casă procedează la fel: nu începe cu creasta și nici cu pereții, ci cu temelia. După ce a pus baza, nu-i pune imediat acoperișul, ci clădește mai întîi pereții. Într-un cuvînt: după cum în orice există o condiționare reciprocă, tot așa și nu altfel trebuie să se și îmbine.

Imitare

48. Tot așa și grădinarul, în lucrările sale, trebuie să observe diferite trepte. El își alege o tulpiniță, o dezgroapă, o plantează, o curăță, o despică și introduce altoiul etc. și nu lasă nimic la o parte și nici nu se îngrijește de una înaintea alteia. Și dacă el înaintează trep-

tat, corespunzător propriei sale legități (suis legitime procedunt), atunci nu e posibil ca lucrarea să nu-i reușească.

Abatere 49. Evident, este un nonsens dacă învățătorii nu împart studiile, nici pentru ei și nici pentru elevi, astfel ca nu numai unul să urmeze permanent altuia, dar și fiecare să se termine negreșit într-un timp determinat. Iar dacă nu se stabilește scopul și mijloacele de realizare, ca și ordinea de urmat, atunci se trece ușor peste ceva, se inversează lesne succesiunea, și astfel lucrarea ușor se conturbă.

Îndreptarea 50. *De aceea pe viitor :*

- I. *întregul material de studiu trebuie distribuit cu grijă pe clase, astfel ca tot ceea ce e anterior să pregătească calea celor ce urmează și să aprindă făclia ;*
- II. *timpul trebuie cu grijă împărțit, astfel încât fiecare an, fiecare lună, fiecare zi și fiecare oră să aibă pensumul său ;*
- III. *diviziunea muncii și a timpului trebuie strict respectată, pentru ca nimic să nu fie trecut cu vederea și să nu fie inversat, răsturnat.*

AL VIII-LEA PRINCIPIU

Al VIII-lea principiu
Nimeni să nu înceteze pînă nu-și termină lucrarea

Cînd începe ceva natura, nu se oprește pînă nu termină.

51. *Pasărea care e acționată de natură să-și clocească ouăle nu încetează să clocească pînă nu iese puii. Dacă ar întrerupe numai cîteva ceasuri, embrionul răcit ar pieri. Și chiar dacă a scos puii, nu încetează de a-i încălzi pînă ce, întăriți pentru viață și bine acoperiți cu pene, pot astfel să suporte atmosfera.*

Imitare 52. Și pictorul care a început să picteze un tablou procedează bine cînd nu-și întrerupe munca sa. Atunci și culorile se acordă reciproc și se prind mai temeinic.

53. Din aceleași motive este cel mai bine să continui neîncetat construcția unei case pînă la terminarea ei. Altfel, soarele, ploaia și vîntul distrug munca și ceea ce se adaugă mai tîrziu nu se mai prinde atît de bine. Pînă la urmă totul se deteriorează, crapă și se distruge.

54. De asemenea, și *grădinarul* procedează destul de chibzuit cînd, punînd o dată mîna pe plantă, și-o retrage abia după terminarea lucrului ; căci dacă lasă între timp ca seva triunchiului sau a altoiului să se usuce, atunci și planta se va usca.

Abatere 55. De aceea este dăunător cînd copiii sînt trimiși luni și ani de zile la școală, iar apoi sînt retrași pentru alte ocupații pe timp mai scurt sau mai lung ; *la fel*, dacă învățătorul împreună cu elevii săi începe cînd una cînd alta, dar nu duce nimic în mod serios la capăt, *în sfîrșit*, și atunci cînd el nu se ocupă și nu prelucreză în fiecare oră ceva precis, astfel încît, luînd în considerare întregul, să se apropie simțitor, de fiecare dată, de scop. Unde lipsește această năzuință, totul se răcește. Nu zadarnic se dă sfatul de *a se bate fierul cît e cald*. Dacă-l lași să se răcească, zadarnic mai bați cu ciocanul. Trebuie din nou să-l bagi în foc, ceea ce înseamnă pierdere de timp și de fier, pentru că ori de cîte ori îl încălzești, el pierde din substanța sa.

56. *De aici rezultă :*

- I. *cine intră în școală trebuie să rămînă acolo pînă iese un om învățat, moral și pios ;*
- II. *școala trebuie să fie așezată într-un loc liniștit, departe de zgomot și de distracții ;*
- III. *tot ce trebuie făcut conform prescripțiilor, să se facă fără întrerupere ;*
- IV. *să nu se admită nimănui absențe și vagabondaj (sub nici un motiv).*

Contrariul
trebuie evitat

57. *Natura evită cu grijă tot ce-i stă împotriva sau îi dăunează.*

Cînd *pasărea*, clocind, încălzește ouăle, ea nu lasă să pătrundă vîntul rece, nici ploaia și nici grindina. Ea gonește chiar și șerpui, păsările răpitoare sau alți dăunători.

Imitare

58. La fel *arhitectul*, păstrează lemnul, cărămida și varul pe cît posibil uscate și nici nu lasă să se dărîme sau să se distrugă ceea ce este o dată construit.

59. În același chip, *pictorul* nu expune un tablou de curînd pictat să-l bată un vînt rece, sau la o căldură prea mare sau să se umple de praf, ori să pună cineva mîna pe el.

60. Și *grădinarul* îngrădește lăstarii fragezi cu pari sau cu gard, spre a nu fi roși sau smulși de capre și iepuri.

Abatere

61. Se procedează imprudent ori de cîte ori se *predă tineretului*, chiar de la începutul studiului, *controverse în vreo*

chestiune oarecare, adică i se deșteaptă îndoiala asupra lucrului în curs de a fi înțeles de minte. N-ar însemna oare aceasta ca și cum am clătina o plantă care dorim să prindă rădăcini? (Foarte bine scrie Hugo¹⁷², *niciînd nu se va putea ajunge la rațiunea adevărului dacă instruirea începe cu probleme controversate.*) Tot așa, *dacă tineretul nu este izolat de citirea cărților obscene, dăunătoare și confuze, ca și de mediul viciat.*

62. De aceea recomandăm :

Îndreptarea

I. să nu se dea elevilor decît cărțile prevăzute pentru clasa lor ;

II. aceste cărți trebuie să fie astfel întocmite încît pe bună dreptate să fie adevărate izvoare ale înțelepciunii, moralității și pietății ;

III. să nu se tolereze relații ușurative în școală și nici în afara ei.

63. Dacă se vor respecta toate acestea *Concluzia* cu grija cuvenită, atunci nu va fi posibil ca școlile să nu-și atingă scopul.

Capitolul XVIII

Principiile predării și învățării lesnicioase

Nu ajunge să
poți ceva cu
siguranță

Trebuie să
dorești să fie
și lesnicios

Zece principii

1. După ce am arătat prin ce mijloace formatorul tineretului (juventutis formator) poate să-și atingă scopul cu siguranță, să cercetăm acum modul de adaptare a acelor mijloace la aptitudinile spirituale, astfel ca folosirea lor să se facă lesnicios și plăcut.

2. După ce urmăim calea pe care ne-o arată natura, considerăm că instruirea tineretului se poate face ușor dacă :

I. va începe de timpuriu, înainte ca mintea să fie coruptă,

II. dacă se va face cu pregătirea corespunzătoare a spiritului,

III. dacă se va proceda de la general la special,

IV. și de la ușor la greu,

V. dacă nimeni nu va fi supraîncărcat cu prea multă materie,

VI. peste tot să se procedeze lent,

VII. mințile să nu fie constrînse la nimic, ci singure să solicite, în funcție de vîrstă și metodă,

VIII. totul să se predea intuitiv (sensus praesentes),

IX. și pentru utilizare prezentă,

X. totul după una și aceeași metodă continuă.

Procedînd astfel, totul se va asimila încet și plăcut. Să vedem totuși cum procedează natura însăși.

PRIMUL PRINCIPIU

Primul principiu

Se ia materia pură

3. *Natura începe întotdeauna cu ceea ce este curat. Pasărea*, de exemplu, clocește numai ouăle proaspete, care conțin cea mai curată materie. Dacă puiul a început să se formeze mai dinainte, atunci zadarnic se așteaptă vreun rezultat bun.

Imitare

4. Dacă arhitectul vrea să construiască o clădire, are nevoie de un loc viran, sau dacă vrea s-o clădească în locul alteia, atunci neapărat trebuie s-o dărîme pe aceea.

5. Asemenea și pictorul pictează cel mai bine pe o scîndură goală; dacă aceasta este pictată sau pătată, ori aspră și negeluită, atunci trebuie mai întîi s-o curețe și s-o netezească.

6. Dacă cineva are de conservat alifii scumpe, atunci le pune în recipiente noi sau bine curățate de conținutul anterior.

7. La fel și grădinarul plantează mai cu plăcere lăstarii tineri. Iar de e nevoie să planteze arbori mai mari, atunci îi curăță de ramuri, spre a împiedica astfel ca seva să se răspîndească în direcție nepotrivită. De aceea, *Aristotel a considerat liberarea între principiile lucrurilor*.¹⁷³ Pentru că el considera ca imposibil să-i dai unei materii o formă nouă, înainte de a fi distrus pe cea veche.

Abatere

1

8. De aici rezultă: mai întîi că este mai bine de a îndruma mințile tinere spre studii înțelepciunii, înainte ca alte ocupații să le distragă și să le risipească. *Și cu cît începe instrucția mai tîrziu, cu atît se izbește de greutateți mai mari*, pentru că mintea este ocupată de acum cu altceva. *Al doilea*, că un copil nu poate să fie învățat, cu succes, în același timp de mai mulți învățători, fiindcă e aproape imposibil ca toți să observe una și aceeași

2

formă (a învățămîntului), ceea ce zăpăcește pe un copil sensibil și frînează pregătirea sa (formarea sa). *Al treilea*: procedează neîndemînic acela care se ocupă de formarea copiilor mici și a adolescenților și nu începe cu morala, pentru ca stăpînindu-le afectele să-i facă apți pentru rest. Un dresor de cai ia mai întîi calul său de zăbală și-l face să-l asculte, apoi trece la dresarea cutărui sau cutărui mers. De aceea, pe bună dreptate spune Seneca: „*Mai întîi învață morală și apoi înțelepciune, care cu greu se poate învăța fără morală*.”¹⁷⁴ Iar Cicero: „*Filozofia morală pregătește mintea pentru viitoarea înșămîntare*” etc.¹⁷⁵

3

9. De aceea:

Îndreptarea

I. *formarea tineretului să înceapă cît de devreme;*

II. *același elev pentru aceeași materie să aibă un singur învățător;*

III. *înainte de toate, formatorul tineretului trebuie să realizeze armonia morală.*

AL II-LEA PRINCIPIU

Al II-lea principiu

Materia trebuie pregătită pentru a primi forma

10. *Natura pregătește materia spre a primi forma*. Cînd puiul s-a format suficient în ou și tinde spre o perfecțiune superioară, se mișcă să spargă coaja, sau o sparge cu ciocul. O dată eliberat de această carceră, se bucură că este încălzit, se bucură că este hrănit de mama sa, deschide lacom ciocul și înghite hrana oferită. Se bucură la vederea cerului, se bucură că se deprinde a zbura și îndată după aceea că poate cu adevărat să zboare. Într-un cuvînt: el se grăbește bucuros spre toate darurile naturii, însă treptat.

11. Așa trebuie să se îngrijească și grădinarul ca planta să fie prevăzută cu umezeală și căldura necesară vieții și să crească cu bucurie.

Imitare

12. *Așadar, rău procedează acela care constrînge copiii la studiu împotriva voin-*

Abatere

tei lor, căci ce se poate aștepta de la așa ceva? Dacă stomacul nu cere mâncare, și totuși este îndopat, consecința acestui fapt nu poate fi decât greață și vărsături, ori proastă mistuire și boală. În schimb, dacă se oferă mâncare unui stomac flămînd, el o acceptă cu nesaț, o mistuie repede cît mai e caldă și o transformă cu grijă în suc gastric și sînge. De aceea și spune pe bună dreptate Isocrate¹⁷⁶: εὖν ἦς φιλομαθής», ἔση πολυμαθής, (dacă înveți cu drag, înveți mult)“. Și Quintilian: „Dorința de a studia se întemeiază pe voința care nu poate fi constrînsă“.¹⁷⁷

Îndreptarea 13. Așadar:

I. *trebuie aprinsă în copil, în orice chip, dorința de a ști și de a învăța;*

II. *metoda de predare să diminueze truda învățării, pentru ca să nu-i displacă elevului și să se sperie de continuarea studiilor.*

Cum se poate deștepta și menține la copil arderea de a învăța
1. De către părinți:

1 15. Din partea *părinților* se face aceasta cînd ei laudă adesea învățătura și pe învățați față de copii, cînd îi îndeamnă la sîrguință, le promit cărți frumoase, haine sau altceva plăcut, cînd scot în evidență în fața copiilor pe învățător (și mai ales pe al lor), atît pentru strălucita lui cultură cît și pentru conduita lui umană față de elevi (căci *iubirea și admirația trezesc cel mai mult plăcerea de a imita*); și, în sfîrșit, dacă ei îi trimit cîteodată cu vreo treabă sau cu cîte un mic dar la el, atunci ei vor reuși lesne să dezvolte la copii atît încrederea în învățătura cît și față de învățătorul însuși.¹⁷⁸

2. De către învățători
1 16. Dacă *învățătorii sînt afabili* și blînzi și nu-și îndepărtează inimile prin asprimea lor, ci din contra le atrag prin afecțiunea lor pîrintească, prin comportarea și cuvîntul lor, dacă scot în evidență

2 avantajul, atracția și accesibilitatea *studiilor* pe care le practică, *dacă ei laudă*
3 *pe cei silitori* (și celor mici le distribuie chiar mere, nuci, dulciuri și altele); *dacă*
4 *pe cîte unii îi cheamă* și le arată imagini despre ceea ce urmează tocmai să se predea sau instrumente optice și geometrice, planigloburi și alte lucruri asemănătoare ce îi pot entuziasma; și *dacă*
5 *trimit părinților din cînd în cînd, prin copii, cîte o înștiințare* — pe scurt, *dacă ei tratează cu dragoste pe copii*, reușesc
6 să le cucerească ușor inimile, astfel încît ei să prefere să stea mai mult la școală decât acasă.

17. Școala însăși trebuie să fie un loc plăcut, oferind ochilor atracții atît pe dinăuntru cît și pe dinafară. *Înlăuntru să fie o cameră luminoasă, curată și împodobită de jur împrejur cu picturi.* Picturile pot reprezenta personalități marcante sau evenimente istorice, pot fi și hărți sau embleme oarecare. *În afară, împrejurul școlii, să fie nu numai un teren liber pentru plimbare și jocuri comune* (căci aceasta nu se poate interzice copiilor, după cum vom vedea mai jos¹⁷⁹), *ci și o grădină* în care să fie introduși copiii cîteodată, ca să se bucure privind arborii, florile și alte plante. De se va proceda astfel, atunci copiii vor merge la școală nu cu mai puțină plăcere de cum merg de obicei la bilciuri, unde întotdeauna speră să vadă și să audă ceva nou.

18. Și *înseși materiile de studiu* atrag tineretul dacă sînt adaptate capacității de înțelegere după vîrstă, predate clar, și însoțite de observații fie glumețe, fie puțin mai serioase, însă întotdeauna plăcute. Căci aceasta înseamnă a uni plăcutul cu utilul.¹⁸⁰

19. *Metoda însăși*, spre a putea deștepta gustul de studii, *trebuie mai întîi să fie naturală.* Căci ceea ce este natural se desfășoară de la sine. Apa n-are nevoie să fie silită să curgă la vale; înlătură doar stăvilarul sau altceva ce o oprește și îndată o vei vedea curgînd. Nici pa-

3. Școala însăși trebuie să fie prevăzută, atît pe dinăuntru cît și pe dinafară, cu lucruri atrăgătoare

4. Din partea materiei

5. Din partea metodei (ca să fie naturală)

sărea nu trebuie îndemnată să zboare, numai să se deschidă colivia. La fel, nici ochiul sau urechea n-au nevoie să fie obligate să privească un tablou frumos sau să asculte o melodie plăcută care li se oferă. Din contra, este mai degrabă nevoie să le reținem. Ceea ce reclamă însă o metodă conformă naturii s-a desprins din capitolul anterior și va rezulta și din regulile ce urmează.

23. *Cu totul enormă este abaterea din școli împotriva acestui principiu:* majoritatea învățătorilor se chinuiesc să semene răsaduri în loc de semințe — și în loc de altoi, plantează copaci întregi, adică în loc să predea școlarilor elementele fundamentale, le oferă un haos de concluzii și chiar de texte întregi. Și totuși, după cum este sigur că lumea e compusă din patru elemente¹⁸³ (*chiar dacă apare în multe forme*), tot așa este sigur că și instrucția (eruditionem) se întemeiază pe foarte puține principii, din care (dacă se cunoaște regula diferențierii) crește apoi o *mulțime imensă de corolarii* (infinita porismatum), după cum la un pom pot să iasă dintr-o rădăcină puternică sute de ramuri, mii de frunze, flori și fructe. O, de s-ar îndura Dumnezeu de timpul nostru și ne-ar deschide ochii minții spre a observa bine legătura dintre lucruri și a o face cunoscută și altora! Cu ajutorul lui Dumnezeu vreau să dau în *Pansophiae christianae synopsis*¹⁸⁴ (tabloul sinoptic al enciclopediei creștine) o probă a unei asemenea încercări, cu umila speranță ca Dumnezeu să dea la lumină, poate prin alții, la timpul potrivit, mai mult decât prin mine.

24. Deocamdată să avem în vedere *îndreptarea* trei lucruri:

- I. *Fiecare artă să fie delimitată în regulile cele mai scurte și precise.*
- II. *Fiecare regulă trebuie exprimată cu cele mai scurte și mai clare cuvinte.*
- III. *Fiecare regulă să fie urmată de cât mai multe exemple, spre a evidenția sfera de aplicare a acesteia.*

AL IV-LEA PRINCIPIU

25. *Natura pășește de la cele mai ușoare la cele mai grele.*

De exemplu: Formarea oului nu începe cu partea cea mai tare, cu coaja, ci cu interiorul (medulla), care la început e

Să se unească
cu prudență
plăcutul cu
utilul

Al doilea, ca metoda să poată atrage spiritele, trebuie să fie îndulcită cu o anumită prudență, așa încît toate obiectele de învățămînt, oricît de importante ar fi, să se predea într-un mod plăcut și atrăgător, și anume sub forma unei conversații, a rezolvării unor ghicitori¹⁸¹ și, desigur, sub forma de parabole și povești. Mai amănunțit despre aceasta, mai jos.¹⁸²

6. Autoritatea
publică

20. *Autoritățile*, ca și edilii școlii, pot să stimuleze la silință pe școlari dacă participă personal la solemnitățile școlare publice, de exemplu, la exerciții, recitări și dispute, sau la examene și promovări, și distribuie celor silitori (fără deosebire de persoană) laude și mici cadouri.

Al III-lea
principiu
Totul din
începuturile
cuenite

AL III-LEA PRINCIPIU

21. *Natura scoate totul din începuturi, care sînt mici ca mărime, dar mari cu privire la forțele interioare.* De exemplu: materia din care trebuie să fie formată pasărea se concentrează într-o picătură și se înconjură de o crustă spre a putea fi purtată mai ușor în pîntece și încălzită la clocire. Și totuși conține în sine virtual întreaga pasăre, pentru că din ceea ce se găsește înăuntru, cu spiritul vieții, se formează corpul păsării.

Imitare

22. Tot așa *arborele*, oricît de mare ar fi, esența sa întreagă se cuprinde în simburile fructului său, sau în vârful ramurilor, în altoi. Dacă-l punem în pămînt se formează un arbore, datorită puterii care lucrează în interiorul său.

Al IV-lea
principiu
Mai întii ce
e mai ușor

înconjurat numai de o pielită și abia mai târziu de o coajă tare. Tot așa și *pasărea* care trebuie să zboare, se obișnuiește mai întâi să stea în picioare, apoi să miște aripile, după aceea să le vibreze și, în sfârșit, printr-un avânt puternic, să se ridice în aer.

Imitare 26. Așa și *dulgherul*, mai întâi învață să taie lemnul cu ferăstrăul, apoi să-l ciofleaască, în continuare să-l îmbine și la urmă să construiască casa întreagă.

Diferite abateri 27. Este greșit dacă în școli se predă ceva necunoscut prin altceva tot atât de necunoscut, după cum se întâmplă, de exemplu: 1) *când începătorilor în studiul limbii latine li se dau reguli de asemenea în latină*, ceea ce este tocmai așa ca și când cineva ar voi să explice ebraica prin ebraică și araba prin regulile în limba arabă; 2) *când începătorilor li se dă în ajutor un dicționar tradus din latină*¹⁸⁵ *în limba maternă, când ei tocmai ar trebui să aibă contrariul*. Căci ei nu vor să învețe limba maternă cu ajutorul celei latine, ci cea latină cu ajutorul celei materne (despre acest neajuns, mai mult în cap. XXII); 3) *când se dă copilului indigen un învățător străin care nu cunoaște limba maternă a elevului său, întrucât li se răpește mijlocul comun de a se putea înțelege unul cu altul, ei se mulțumesc numai cu semne și cu presupuneri; oare aceasta e altceva decât turnul Babilonului?* 4) *de asemenea se deviază de la calea rațională că se învață după aceleași reguli gramaticale* (de exemplu, după ale lui Melanchton sau ale lui Ramus)¹⁸⁶ *tineretului tuturor națiunilor* (francezi, germani, cehi, polonezi, unguri etc.); ori fiecare din aceste limbi are o poziție deosebită, proprie ei, față de latină, lucru care trebuie evidențiat când vrem să-i facem cunoscut copilului temeinic specificul limbii latine.

Îndreptare 28. Acestea se vor îndrepta dacă:

I. *învățătorul și școlarul vorbesc aceeași limbă;*

II. *toate explicațiile se dau în limba cunoscută;*

III. *când gramatica și dicționarul limbii străine se adaptează limbii cu ajutorul căreia se învață limba străină* (limba latină cu ajutorul celei materne, iar greaca cu al latinei etc.);

IV. *când studiul unei limbi noi progresa treptat, astfel ca școlarul să învețe mai întâi să înțeleagă* (aceasta este cel mai simplu), *apoi să scrie* (când are timp să se gândească) *și în sfârșit să vorbească* (ceea ce este cel mai greu, pentru că se face pe nepregătite);

V. *dacă se face legătura limbii latine cu cea maternă, atunci îi premerge limba maternă, fiind cunoscută, și îi urmează limba latină;*

VI. *materia însăși trebuie întotdeauna astfel ordonată încât elevul să învețe mai întâi ceea ce este apropiat, apoi mai îndepărtat și la urmă ceea ce este foarte îndepărtat*. De aceea când se expun copiilor pentru prima oară reguli (de exemplu, din logică sau retorică), ele nu trebuie să fie explicate prin exemple care depășesc capacitatea lor de înțelegere, de pildă, din teologie, politică sau poetică, ci prin asemenea exemple care sînt desprinse din viața cotidiană. Altfel, nu vor înțelege nici regulile și nici exemplele;

VII. *mai întâi trebuie exersate simțurile* (sensus) *copiilor* (este cel mai ușor), *după aceea memoria, apoi capacitatea de înțelegere* (intellectus) *și la urmă puterea de judecată* (iudicium). Aceasta este succesiunea firească, pentru că orișice cunoștință provine *de la simțuri*, de unde prin imaginație se transmite memoriei, apoi, prin inducție, din ceea ce e particular se formează înțelegerea noțiunii generale (universalium) și,

în sfârșit, din cunoștința avansată — *judicata*, care dă certitudine științei.

Al V-lea principiu

AL V-LEA PRINCIPIU

Nimic nu trebuie supraîncărcat

29. *Natura nu supraîncarcă, ci se mulțumește cu puțin.* De exemplu: Ea nu cere doi pui dintr-un ou, ci e mulțumită dacă iese unul cum trebuie. *Grădinarul* nu pune pe un portaltoi un număr nesfârșit de altoi, ci cel mult unul, ori doi dacă observă că trunchiul este puternic.

Abatere

30. Așadar este o dispersare a spiritului dacă se dau școlarilor în același timp mai multe obiecte. De exemplu, dacă se dau în același an gramatica, dialectica, retorica, limba greacă și poetica (compară al IV-lea principiu din capitolul precedent).

Al VI-lea principiu

AL VI-LEA PRINCIPIU

Nimic cu grabă

31. *Natura nu se precipită, ci procedează lent.* Pasărea nu-și aruncă ouăle în foc ca să iasă puii mai devreme, ci le clocește încet, cu căldura naturală. Nici după aceea nu-i îndoapă cu mâncare ca să crească mai repede (căci așa i-ar sufoca), ci, din contra, le dă cu încetul și cu măsură, atîta cît poate să mistuiască fragilul lor stomac.

Imitare

32. Nici *arhitectul* nu clădește în grabă zidurile pe temelie și acoperișul pe ziduri, pînă ce temelia nu este îndeajuns de uscată și întinsă ca să nu cedeze la greutate, căci altfel s-ar dărîma întreaga clădire. De aceea, nici o construcție de zid mai mare nu poate fi terminată într-un an, ci trebuie lăsat timpul corespunzător.

33. De asemenea, nici *pomicultorul* nu cere ca planta să crească în prima lună sau să dea fructe în primul an. De aceea, nici nu o îngrijește zilnic, nu o udă, nici

nu o încălzește cu foc sau var nestins, ci se mulțumește cu ploaia cerului și cu căldura soarelui.

34. De aceea a fost o tortură pentru *Abatere* tinerime:

- I. să fie ocupată zilnic 6, 7 sau 8 ore cu lecții școlare și exerciții, la care trebuie adăugate și orele de lecții particulare;
- II. să se împovăreze cu dictare, exerciții, memorizare pînă la scîrbire, ba chiar pînă la pierderea cumpătului, după cum mi s-a întîmplat. Dacă se toarnă cu forța într-un vas cu deschizătura mică (cu care se poate compara spiritul copiilor), iar nu picătură cu picătură — cît poate intra?¹⁸⁷ Desigur că cea mai mare parte a lichidului va da pe de lături și mult mai puțin va intra înăuntru, decît ar intra dacă s-ar turna picătură cu picătură. Nebun este acela care vrea să predea elevilor atît cît dorește el și nu atît cît pot ei înțelege. Puterile copilului trebuie ajutate și nu apăsate, iar formatorul tineretului trebuie să fie întocmai ca un medic, numai slujitorul naturii, nu și stăpînul ei.

35. De aceea, studiile se vor ușura *îndreptarea* mult și vor deveni mai plăcute elevilor dacă:

- I. li se vor fixa cît mai puține ore în școală, și anume 4 (pe zi), și li se va lăsa tot atîta timp pentru preocupări particulare;
- II. memoria va fi cît mai puțin încărcată, și anume doar cu lucrurile fundamentale, iar celelalte lăsate la libera reținere;
- III. totul în funcție de puterea de înțelegere, care crește o dată cu vîrsta și cu avansarea în studiu.

36. *Natura nu forțează și scoate numai ceea ce s-a maturizat singur în interior și vrea să iasă la iveală.* Ea nu silește ca puiul de pasăre să iasă din ou pînă ce nu i s-au format și întărit bine mădularele; nu-l silește să zboare înainte de a avea aripi, nu-l alungă din cuib mai înainte de a ști că e în stare să zboare etc. La fel și copacul, nu dă naștere la ramuri pînă nu-l silește seva care se ridică din rădăcini; și el deschide mugurii abia atunci cînd frunzele și florile, formate din sevă, tind să se dezvolte liber. Nici florile nu și le leapădă pînă ce fructul cuprins în ele nu s-a acoperit cu o piele, cum nici frunzele nu-i cad pînă ce acesta nu s-a copt.

Abatere 37. Așadar se forțează spiritul atunci cînd: 1) i se impune ceva pentru care nu s-a maturizat încă, potrivit vârstei și capacității de înțelegere; 2) dacă i se dă să memoreze sau să execute ceva fără o expunere pregătitoare, lămurire sau îndrumare.

Îndreptarea 38. *De aceea trebuie pe viitor:*

N.B. I. *să nu se întreprindă cu tineretul nimic altceva decît ceea ce permite și cere vîrsta și aptitudinile;*

N.B. II. *să se memoreze numai ceea ce a fost bine înțeles.* De asemenea să se ceară pe de rost numai ceea ce sîntem siguri că copilul poate să rețină;

III. *să se dea să se execute ceva numai atunci cînd s-a explicat suficient forma și regula după care trebuie să se efectueze.*

39. *Natura se ajută singură prin mijloacele de care dispune.*

De exemplu: oului nu-i lipsește căldura vitală proprie, și totuși, datorită grijii lui Dumnezeu, tatăl naturii, ea este

sprijinită de căldura soarelui și de penajul păsării clocitoare. De asemenea, puiul ieșit din găoace este încălzit de mama sa atîta vreme cît are nevoie și este format și întărit de ea pentru diferitele trebuințe ale vieții. Aceasta o putem observa la berze, care-și ajută puii, luîndu-i în spinare și purtîndu-i în jurul cuibului, iar aceștia, mișcîndu-se, bat din aripi. Tot așa, doicile ajută copiii în neputințele lor, în diferite chipuri. Ele îi învață să ridice capul, apoi să vadă, să stea în picioare, să miște picioarele pentru pași, să pășească, să meargă mai întîi încet, apoi mai repede, pînă capătă, în sfîrșit, agilitate în fugă. Iar dacă îi învață să vorbească, le pronunță cuvintele și indică cu mîna ce înseamnă acestea.

40. Așadar, cumplit este învățătorul care dă elevilor o temă fără să le explice suficient despre ce este vorba și fără să le indice calea rezolvării ei, ba nici măcar nu-i ajută în încercările lor, ci îi lasă să transpire și să fiarbă, iritîndu-se cînd ceva nu este făcut cum trebuie. Oare nu reprezintă aceasta o tortură a tinerimii? Este întocmai ca și cum o doică ar constrînge un copilăș — ce se clatină cînd stă în picioare — să meargă, și l-ar bate cînd n-ar putea. Altfel ne învață însă natura: să răbdăm atîta timp slăbiciunea cît lipsește puterea.

Abatere

41. *De aceea în viitor:*

Îndreptarea

I. *Nimeni să nu fie bătut din cauza învățării* (căci dacă nu se învață, cine altul e de vină decît învățătorul, care nu se pricepe sau nu-și dă silința să-i facă pe elevi receptivi).

II. *Tot ce trebuie învățat pe de rost trebuie să fie atît de bine expus și lămurit elevilor, încît să le fie clar, ca și cele cinci degete de la mînă.*

III. *Și ca totul să li se imprime cît mai ușor, trebuie apelat ori de cîte ori este posibil la simțuri.*

42. De pildă, este necesar ca mereu să fie unite: auzul cu vederea, limba cu mîna. Astfel ca materia care trebuie să fie învățată să nu fie doar povestită, ca să pătrundă în urechi, ci prezentată și prin imagini, ca în acest fel reprezentarea să se imprime ochiului. La rîndul lor, elevii trebuie să învețe de timpuriu să se exprime prin limbă și să arate cu mîna, încît nici un lucru să nu fie pus la o parte pînă ce nu s-a imprimat suficient urechii, ochiului, intelectului și memoriei. În acest scop ar fi bine ca materia unei clase să fie reprezentată figurat pe peretii clasei¹⁸⁸, fie că e vorba de teoreme și reguli, fie de imagini și embleme din ceea ce cuprinde obiectul respectiv. Dacă s-ar face așa este de necrezut cît de mult s-ar ușura reținerea. La aceasta mai poate contribui faptul ca elevii, tot ce aud sau citesc din cărți, să noteze în caietele lor sau în inventarul de cunoștințe generale (locos communes), pentru că în acest fel se sprijină imaginația și se ușurează aducerea aminte.

Al IX-lea principiu

AL IX-LEA PRINCIPIU

Totul necesar pentru folosul practic

43. Natura nu creează nimic al cărui folos să nu fie imediat și evident. Dacă formează o pasăre se vede imediat că aripile le-a primit pentru zbor, picioarele pentru fugă etc. La fel, tot ce apare în pom are folosul său, pînă la pielița și puful care acoperă fructul. Așadar:

Imitarea

44. Munca elevului se ușurează cînd i se arată ce folos are în viața cotidiană ceea ce i se predă să învețe. Aceasta trebuie respectat în toate domeniile, în gramatică, dialectică, aritmetică, geometrie, fizică etc. Dacă nu se procedează așa, atunci tot ce se povestește va apărea ca o arătare din Lumea nouă, și copilul nu-i va da importanță, considerînd că ar fi ceva firesc și mai degrabă va crede decît va ști. Dacă însă i se va arăta care este rostul fiecărui lucru, într-un cuvînt, dacă i se dă în mînă, el își dă seama că

știe ceva și se bucură de munca sa. Așadar:

45. Nimic să nu se predea decît spre folosul actual. N.B

AL X-LEA PRINCIPIU

Al X-lea principiu

46. Natura acționează peste tot în mod invariabil. De exemplu: după cum se naște o pasăre, așa se nasc toate celelalte, la fel și toate animalele, numai în anumite împrejurări există devieri. De asemenea și la plante. Cum apare și crește o plantă din sămînța ei, cum se sădește, crește și înfloarește un copac, tot așa se întîmplă cu toți ceilalți pretutindeni și întotdeauna. Și cum este o frunză pe un copac, la fel sînt și toate celelalte, și cum este în acest om, va fi și în ceilalți și tot așa mereu.

Toate în chip uniform

47. De aceea, deosebirea în metodă zăpăcește tineretul și face ca studiile să fie complicate, cînd adesea nu numai diferiți profesori predau artele în mod diferit, dar chiar același profesor predă de asemenea diferit — de exemplu, gramatica într-un fel, iar dialectica¹⁸⁹ în alt fel etc., de vreme ce totul ar trebui să fie predat la fel, avînd în vedere armonia întregului ce există în univers și cea a relațiilor și legăturilor reciproce dintre lucruri și cuvinte.

Abatre

48. Pentru aceasta trebuie să ne îngrijim ca în viitor

Îndreptarea

- I. să fie una și aceeași metodă la învățarea tuturor științelor, artelor și limbilor,
- II. în aceeași școală să existe aceeași ordine și aceeași măsură pentru toate exercitiile,
- III. editarea cărților pentru același obiect să fie pe cît posibil aceeași.

Atunci toate se vor desfășura fără întrerupere și cu ușurință.

Principiile predării și învățării temeinice

*Instrucția
obișnuită
este un lucru
superficial*

1. Sînt puțini dintre aceia care termină școala cu o instrucție temeinică (solidă eruditio), majoritatea însă ies cu ceva superficial, cu un fel de spoială, fapt de care se plîng mulți și o dovedește însăși starea lucrurilor.

*O cauză
dublă*

2. De se întreabă cineva care ar fi cauza acestei stări de lucruri, ea este dublă: pe de o parte, școlile se ocupă de lucruri nefolositoare și de prisos, neglijînd pe cele esențiale, iar pe de altă parte, *elevii* uită ce au învățat, pentru că cunoștințele trec prin minte, dar nu se opresc acolo. Cel din urmă neajuns este atît de frecvent încît sînt puțini aceia care să nu se plîngă de el. Căci, dacă am putea să reproducem tot ce am învățat, auzit și înțeles, cît de învățați ar trebui să fim considerați! Și totuși lucrurile nu stau așa, e cert că am cărat apă cu sita.

*Remediile
pentru
înlăturarea
acestei
situații ni le
oferă metoda
naturală*

3. Oare nu există nici un remediu împotriva acestui rău? Bineînțeles, dacă *întrăm din nou în școala naturii și căutăm căile pe care le urmează spre a asigura durată creațiilor ei*. Afirm că se va găsi un mijloc, cu ajutorul căruia fiecare va fi în stare să știe ceea ce a învățat, și mai mult decît a învățat, de exemplu, va putea nu numai să reproducă ușor cunoștințele primite de la învățători sau scoase din autori, dar el însuși va putea să judece asupra temeiului lucrurilor.

Zece trepte

4. Aceasta se va realiza dacă:

- I. se vor transmite numai lucrurile de folos permanent;
- II. în totalitatea lor, fără omisiuni;
- III. așezîndu-le pe o bază solidă;
- IV. această bază să fie cît mai profundă;
- V. tot ce urmează mai tîrziu să se sprijine pe această bază;

VI. tot ce se poate deosebi se va distinge cît mai amănunțit;

VII. tot ce succede se va baza pe ceea ce precede;

VIII. tot ce este coorent se va lega permanent;

IX. totul va fi organizat pe măsura minții, a memoriei și a limbii; și

X. toate se vor consolida prin exerciții continue.

Să ne ocupăm mai detaliat de fiecare treaptă.

PRINCIPIUL I

5. *Natura nu începe nimic nefolositor.* De exemplu: dacă natura începe să creeze o pasăre, nu-i dă solzi, aripioare de pește, coarne, patru picioare sau altceva de care n-ar avea nevoie, ci îi dă un cap, o inimă, aripi etc. Nici copacului natura nu-i dă urechi, ochi, pene sau păr, ci coajă, fibre, măduvă, rădăcini și altele.

*Principiul I
Nu începe
nimic
nepotrivit*

6. Un ogor, o vie sau o grădină, ca să aducă rod, nu se însămînțează cu neghină, urzici, spini și scaieți, ci cu sămînță și plante nobile.

*Imitare
meșteșugă-
rească*

7. De asemenea, și *arhitectul* care vrea să ridice o clădire solidă nu întrebuințează paie, pleavă, șlam sau lemn de salcie, ci piatră, cărămidă, lemn de stejar și alte asemenea materiale rezistente și dense.

8. Așadar în școli:

Și în școli

I. Să se trateze numai ceea ce poate fi de folos permanent, atît pentru viața aceasta, cît și pentru cealaltă — și în special pentru cea viitoare. (După Hieronymus tre-

buie să se învețe pe pământ acele cunoștințe care să aibă trăinicie și în cer.)¹⁹⁰

II. Ceea ce se dă tineretului pentru nevoile acestei vieți nu trebuie să stea în calea celei veșnice, iar pentru cea actuală, să aducă rod permanent.

Numai lucruri importante 9. Cui îi folosesc nimicurile? Pentru ce să învățăm ceva ce nici nu ne ajută dacă-l știm, și nici nu ne strică dacă nu-l știm, și care se uită fie din cauza înaintării în vîrstă, fie din cauza altor preocupări? Găsim din abundență material ca să împlinim scurta noastră viață, fără ca să-i mai oferim nimicuri. De aceea este de datoria școlilor să nu preocupe tinerimea cu lucruri nefolositoare. (Cum că jocurile se pot transforma în rezultate serioase, despre aceasta va fi vorba la locul cuvenit.)¹⁹¹

Al II-lea principiu
Nu trebuie nimic uitat din ceea ce aparține lucrurilor

Imitare în școli

AL II-LEA PRINCIPIU

10. *Natura nu omite nimic ce crede util pentru corpul ce-l formează.*

De exemplu: cînd ea creează o pasăre, nu uită capul, aripile, picioarele, ghearele, pielea, ochii și nimic altceva ce ține de ființa păsării (speciei respective) etc.

11. *La fel și școlile, cînd formează pe om trebuie să-l formeze în întregime, ca el să fie înarmat în egală măsură pentru sarcinile acestei vieți, ca și pentru veșnicia însăși, către care năzuiește tot ce este trecător.*

12. *De aceea în școli trebuie să se învețe nu numai științe, dar și moralitate și pietate. Cultura științifică trebuie însă să-i formeze omului intelectul, limba și mîna pentru ca el să poată în mod rațional studia, exprima și realiza tot ce este util. De se omite ceva, va apărea un gol care nu înseamnă numai o defecțiune în instrucție, dar și o deteriorare a construcției solide. Căci nimic nu poate fi durabil dacă nu este coerent între toate părțile.*

AL III-LEA PRINCIPIU

Al III-lea principiu
Cele solide trebuie construite în mod solid

13. *Natura nu face nimic fără temelie sau rădăcini.*

Desigur, o plantă nu crește pînă n-a prins rădăcini, și dacă ar încerca, ea s-ar ofili și ar pieri. De aceea, un grădinar prudent nu trece la plantare pînă nu vede că lăstarul are rădăcini. La pasăre și la celelalte animale, în locul rădăcinii există viscere (organe vitale), care întotdeauna se formează mai întîi, pentru că constituie temelia întregului corp.

14. Așa și arhitectul execută numai atunci clădirea, cînd înainte s-a pus o temelie rezistentă, căci altfel totul s-ar dărîma. La fel și pictorul grundește tablourile sale, căci altfel culorile s-ar pierde, s-ar deteriora ori s-ar decolora.

Imitare

15. O asemenea temelie nu o creează pentru instrucțiune acei învățători care 1) nu-și dau nici o osteneală să-i facă 1 pe școlari studioși și atenți, 2) nu delimitează în prealabil imaginea generală 2 asupra întregului studiu, ca astfel elevii să înțeleagă foarte clar ce trebuie să facem acum și ce urmează să fie făcut. Dacă însă copilul învață fără plăcere, fără atenție și fără înțelegere, cum de ne putem aștepta la ceva temeinic?

Abatere

16. De aceea trebuie ca în viitor: Îndreptarea

I. *Să se deștepte la elevi o dragoste serioasă pentru fiecare studiu de care se apucă, făcînd apel pentru aceasta la demnitate, folos, plăcere ș.a.*

II. *Înainte de a se trece la tratarea analitică a obiectului, să se ofere întotdeauna minții o prezentare asupra limbii sau artei respective (adică — pe cît posibil — să se dea o schiță generală, dar care să cuprindă toate părțile obiectului), astfel ca elevul chiar de la început să aibă o privire de ansamblu asupra scopului, a limitelor și a structurii interne a domeniului respectiv. Căci așa cum scheletul constituie baza corpului întreg, tot astfel o schiță reprezintă începutul și fundamentul unei arte (unei discipline).*

Al IV-lea
principiu
Temeliile
să fie adânci

AL IV-LEA PRINCIPIU

17. *Natura își afundă adânc rădăcinile.*

Astfel, la animale, organele vieții le ascunde în interiorul corpului. Și cu cât un copac își afundă mai adânc rădăcinile, cu atât stă mai sigur. Dacă le întinde numai la suprafața pământului, este mai ușor răsturnat.

Îndreptarea
aberației

18. De aici rezultă atât necesitatea trezirii, cu seriozitate, a docilității elevului, cât și imprimarea în mintea acestuia a ideii de a nu trece la studierea sistemului unei arte sau limbi înainte de a fi sigur că reprezentarea acestuia este complet înțeleasă și bine înrădăcinată.

Al V-lea
principiu
Totul din
rădăcinile
proprii

AL V-LEA PRINCIPIU

19. *Natura scoate totul din rădăcină și nimic din altă parte.*

Tot ce găsim la un arbore — ca lemnul, coaja, frunzele, florile și fructele — provine numai din rădăcini. Chiar dacă ploaia cade de sus sau grădinarul udă de jos, totul însă trebuie să fie absorbit de rădăcini și apoi poate să se răspândească prin trunchi, ramuri, rămurele, frunze și fructe. De aceea și pomicultorul, deși aduce altoiul din altă parte, trebuie să-l altoiască astfel pe trunchi încât să se încorporeze substanței acestuia și să tragă seva din aceleași rădăcini, să se nutrească și, datorită rădăcinilor, să se poată dezvolta. Din ea primește copacul totul și n-are nevoie să-și procure ramuri și frunze din altă parte spre a-i fi integrate. Așa și cu pasărea, dacă e să se acopere cu pene, acestea nu se iau de pe pielea altei păsări, ci ies din organele interioare ale propriului său corp.

Imitarea
meșteșugă-
rească

20. La fel, un arhitect prudent construiește totul în așa fel încât să se sprijine pe temelia proprie și să fie fixat în propriile balamale, fără suport extern. Căci, dacă o clădire ar avea nevoie de suport extern, arată că e defectuoasă și gata să se dărîme.

21. La fel cel ce vrea să-și facă un heleșteu sau o fîntînă, acela nu aduce apă din altă parte sau nu așteaptă apa de ploaie, ci sapă pînă dă de izvoare de apă proaspătă și le dirijează prin conducte și tuburi subterane spre rezervorul său.

22. Din această regulă rezultă că a instrui just tineretul nu înseamnă a-i îmbîcsi mintea cu pleava de cuvinte, fraze, expresii și păreri adunate din diverși autori, ci a-i înlesni înțelegerea lucrurilor, ca apoi din aceasta însăși, ca dintr-un izvor viu, să țîșnească pîraiele, precum din mugurii copacilor răsar frunze, flori și fructe și în fiecare an din fiecare mugur apare o nouă rămurică cu frunzele, florile și fructele ei.

23. Ce-i adevărat, școlile n-au făcut acest lucru pînă acum, ca spiritele să învețe și asemeni arborilor să dea lăstare tinere din propria rădăcină, ci doar le-au îndrumat să se încarce cu rămurele culese numai din altă parte, ca și coțofana lui Esop, împodobită cu pene străine.¹⁹² Nici măcar nu s-au învrednicit să destupe izvorul cunoștinței ascuns în școlari, ci i-au udat doar cu apă din rîulețe străine. Adică nu le-au arătat cum sînt lucrurile înseși din sine și în sine (quomodo a seipsis, ac in seipsis sint), ci ce gîndește sau scrie despre ele unul sau altul, al treilea sau al zecelea, așa că se aprecia drept semn de mare erudiție să cunoști despre multe lucruri păreri numeroase și contradictorii. Așa se explică că cei mai mulți nu fac altceva decît să se repeadă asupra autorilor, extrăgînd expresii, fraze și păreri, îmbîcind știința ca niște cîrpati. Lor li se adresează Horațiu¹⁹³: „O, voi imitatori — turmă de sclavi!” (*O imitatores, servum pecus!*). Cu adevărat, turmă de sclavi, deprinsă a purta numai sarcini străine.

Enormă
anomalie
a școlilor

N.B.

24. Ce înseamnă, întreb, să te ocupi de numeroasele opinii despre lucruri, în timp ce este vorba de cunoașterea adevăratei esențe a lucrurilor? Oare în viața aceasta n-avem ceva mai bun de

Spoiala unei
erudiții
superficiale

făcut decît să alergăm încolo și încoace pe cărările bătătorite de alții și să cercețăm care dintre ei se abate, se poticnește sau se rătăcește? O, voi muritorilor, să părăsim ocolișurile, să ne grăbim spre scopul nostru! Dacă-l vedem clar și precis, de ce nu ne grăbim drept într-acolo? De ce ne folosim mai degrabă de ochi străini în loc de ai noștri?

*Cauza
e metoda
greșită*

25. Că de fapt în școli se învață să se vadă cu ochi străini și să se înțeleagă cu minte străină ne arată metoda în toate științele. Școlile nu învață cum se deschid felurite izvoare și se desprind piraiele, ci prezintă numai piraiele desprinse din autori și cer ca prin ele să se ajungă la izvoare. Căci nici un *dictionar* (cel puțin din cele pe care le cunosc, cu excepția celui al lui Cnapius Polonus¹⁹⁴, dar și acesta lasă de dorit, cum vom arăta la cap. XXII) nu ne învață să vorbim, ci numai să înțelegem; nici o *gramatică* nu ne indică cum se construiește o limbă, ci cel mult cum se analizează; și nici o *frazologie* nu indică modul cum ar putea cineva să formeze o cuvîntare în mod artistic și cum ar putea s-o modifice, ci oferă doar o amestecătură încurcată de fraze. Aproape nimeni nu predă *fizica* prin demonstrație vizuală (oculari demonstrații) și experiment, ci numai prin citirea *textelor* lui Aristotel sau ale altuia. Nici *unul* nu caută să formeze *moravurile* prin transformarea afectelor interne, ci le întunecă prin simple definiții superficiale ale virtuților și prin diverse împărțiri. Aceasta se va arăta mai lămurit cînd vom ajunge, cu ajutorul Domnului, la metoda specială a artelor și a limbilor¹⁹⁵, dar și mai clar, dacă va binevoi Dumnezeu, în Schița pansophiei.¹⁹⁶

*Mesteșugarii
procedează
mai bine*

26. Pe bună dreptate ne mirăm că anticii n-au avut grijă de aceasta, sau că cel puțin cei noi n-au îndreptat de mult greșeala, sigur fiind că aci stă într-adevăr pricina rezultatelor atît de întirziate. Cum așa? Oare dulgherul arată ucenicului său arta construcției prin demolarea casei? Nicidecum, ci, din

contra, îl învață atunci cînd o construiește, și anume ce material să aleagă, cum trebuie dimensionat pentru locul corespunzător, cioplit, fasonat, sfredelit, așezat, îmbinat etc. Căci cine cunoaște meșteșugul construirii, n-are nevoie de a cunoaște demolarea, după cum descusutul unei haine nu este nici o problemă pentru cel care știe s-o coase. Prin demolarea unei clădiri n-a învățat nimeni meseria construcției, cum nici prin descusut, pe cea a croitoriei.

27. În realitate, neajunsurile, chiar pagubele metodei sînt evidente, dacă ea nu va fi îmbunătățită în această latură: 1. instrucția multora, dacă nu chiar a celor mai mulți, se reduce la *cunoașterea unei simple nomenclaturi*, adică ei pot să expună mecanic denumirile și regulile artelor, dar nu știu să le aplice în practică; 2. la nici unul *instrucția nu ajunge la o știință universală, care să se reazeme pe ea însăși, plină de vigoare și capabilă de extindere, ci rămîne o cîrpitură — de ici un petic, de colo altul —, fără o justă legătură și fără un rod permanent*. Căci acea știință care e formată numai din diferite citate și opinii ale autorilor, e asemenea unui arbore ce se înalță de obicei la petrecerile țărănești, care deși este împodobit cu ramuri, flori și fructe, chiar cu ghirlande de flori și cununi, totuși acestea nu pot să mai crească și să se mențină, întrucît întreaga podoabă nu provine din propria-i rădăcină, fiind atîrnată dinafară. Un asemenea pom nicicînd nu produce fructe, iar verdeața atîrnată se vestejește și cade. *Un om*

*Nepregătirea
învățătorilor
pentru
activitatea
lor are un
dublu
inconvenient*

N.B.

28. Rezultă, în general, de aici că *îndreptarea oamenii trebuie să învețe a fi înțelepți, pe cît posibil, nu din cărți, ci de la cer și pămînt, de la stejari și fagi*, adică să cunoască și să cerceteze lucrurile înseși, iar nu din observațiile și mărturiile străine. Aceasta ar însemna să calci din nou

pe urmele înțelepților străvechi și să nu extragi știință de altundeva decât din însuși prototipul lucrului. *Fie dar drept lege:*

- I. *totul să derive din principiile permanente ale lucrurilor;*
- II. *să nu se învețe nimic pe bază de autoritate nudă, ci totul să se demonstreze cu ajutorul simțurilor și al rațiunii;*
- III. *nimic numai după metoda analitică, dar mai ales totul după cea sintetică.*

Al VI-lea
principiu
Totul cit
mai distinct

AL VI-LEA PRINCIPIU

29. *Cu cât ceva pregătit de natură va avea mai multe utilizări, cu atât se distinge prin mai multe articulații. De exemplu, cu cât este mai mare numărul articulațiilor ce compun membrele unui animal, cu atât și capacitatea acestuia de mișcare este mai mare: a calului mai mare decât a boului, a șopîrlei decât a melcului. Tot așa un copac bine divizat în rădăcini și ramuri este mai solid și mai frumos.*

De imitat

30. *Prin urmare, în învățarea tineretului totul trebuie să fie atât de distinct conceput, încît nu numai cel ce predă, dar și cel ce învață să poată recunoaște, fără vreo confuzie, unde a ajuns și ce va face. Iar aceasta depinde în mare măsură de faptul ca toate cărțile folosite în școală să fie cit mai grijuliu adaptate acestei lumini a naturii.*

Al VII-lea
principiu
Totul
într-un
continuu
progres

AL VII-LEA PRINCIPIU

31. *Natura este într-un continuu progres și nicicînd nu se oprește; ea nu lasă să stea ceva anterior început ca să înceapă altceva nou, ci o dată ceva început, îl continuă, mărindu-l și perfecționîndu-l.*

De exemplu: formarea foetusului începe cu capul, picioarele și inima etc. care rămîn în continuare, perfecționîndu-se. Pomul plantat nu-și leapadă

primele ramuri, ci continuă cu asiduitate să le alimenteze cu seva vieții, pentru ca el să dezvolte, în fiecare an, noi rămurile.

32. De aceea în școli:

De imitat

- I. *este necesar să se organizeze în așa fel toate studiile, încît ceea ce urmează să se bazeze pe ceea ce precede, iar ceea ce precede să se întărească prin ceea ce urmează;*
- II. *tot ce s-a predat și mintea a înțeles, să fie imprimat și memoriei.*

33. Întrucît prin această metodă naturală tot ce s-a predat trebuie să formeze temelia pentru ceea ce se va preda, este necesar ca totul să fie întipărit cit mai solid. Se va întipări temeinic în minte numai ceea ce s-a înțeles just și s-a reținut corect de către memorie. Cu adevărat zice Quintilian: „Orice învățătură se bazează pe memorie, și în zădar învățăm dacă doar plutește ceva pe lângă noi din ceea ce am auzit (sau citit)“¹⁹⁷. La fel spune și Ludovic Vives: „În prima etate trebuie exersată memoria, întrucît ea crește prin exercițiu, oferindu-i cu grijă cit mai multe și mai des. Căci această vîrstă nu simte oboseala muncii, și nici nu o ia în considerare. Astfel se va dezvolta memoria fără greutate și cu mare capacitate“. (De tradendis disciplinis, cartea a III-a)¹⁹⁸. Iar în cartea sa „Introducere în înțelepciune“¹⁹⁹, el spune: „Nu lăsa memoria să se odihnească. Nimic altceva nu se bucură și nu se dezvoltă la fel prin efort. Încredințează-i zilnic cite ceva: cu cit îi vei încredința mai multe, cu atît va păstra mai fidel toate, iar cu cit mai puține, cu atît mai infidel.“ Că aceste cuvinte sînt adevărate ne învață exemplele din natură: cu cit absoarbe un copac mai multă umiditate, cu atît crește mai viguros, și invers, cu cit crește mai viguros cu atît absoarbe mai mult. Cu cit un animal mistuie mai multă hrană, cu atît devine mai mare, și devenind mai mare reclamă mai multă hrană și asimilează mai mult. În acest chip crește totul în natură prin propria

Memoria
trebuie să se
îmbogățească
și să se
fortifice
mai ales la
prima vîrstă

mărire. Din acest punct de vedere, nu trebuie să crutăm prima vîrstă (bineînțeles, rămînînd rezonabili), căci numai astfel poate deveni baza unei înaintări durabile.

Al VIII-lea
principiu
Toate sînt
în relații
permanente

AL VIII-LEA PRINCIPIU

34. *Natura unește totul prin legături permanente.*

De exemplu, dacă formează o pășărică, atunci unește toate părțile: membru cu membru, os cu os și nerv cu nerv. Același lucru la un copac: din rădăcină crește trunchiul, din trunchi ramuri, din ramuri crenguțe și pe acestea mlădițe, iar din mlădițe muguri, iar din muguri frunze, flori și fructe și, în sfîrșit, noi mlădițe, așa că de ar fi de o mie de ori o mie de ramuri, rămurele, frunze și fructe, ele nu sînt totuși decît unul și același copac. Tot așa, dacă vrem ca o clădire să dureze, atunci fundamentul, pereții, tavanul și acoperișul, într-un cuvînt, de la cel mai mare pînă la cel mai mic, nu numai că trebuie potrivite, ci unul în altul astfel întrepătrunse, încît toate părțile să țină solid și să constituie o singură casă.

De imitat

35. *De aici urmează:*

- I. *cunoștințele întregii vieți trebuie astfel rînduite, încît să constituie o enciclopedie în care toate au crescut dintr-o rădăcină comună și se găsesc la locul potrivit;*
- II. *tot ce se învață trebuie astfel întărit prin motivări raționale încît să nu poată fi dat ușor uitării sau îndorelii.*

Motivele raționale sînt acele cuie, scoabe și clame care fixează clădirea ca să nu se clatine sau să se prăbușească.

A învăța
ceva prin
arătarea
cauzelor

36. *A motiva totul prin argumente raționale înseamnă a lua cunoștință de cauze, adică nu numai a arăta cum și ce este un lucru, dar de ce nu poate fi altfel. A ști ceva înseamnă a cunoaște un lucru în conexiunea cauzală. De*

pildă, dacă se pune întrebarea cum este mai corect să spui „*totus populus*” sau „*cunctus populus*”, iar învățătorul răspunde „*cunctus populus*”, fără să dea nici o explicație, atunci elevul va uita îndată. Dacă va spune însă „*cunctus*” provine de la „*conjunctus*”, de aceea „*totus*” se folosește mai degrabă pentru un lucru solid, iar „*cunctus*” cînd e ceva colectiv, cum e în cazul de față, n-aș vedea cum de ar putea uita un copil, doar dacă e prea mărginit. La fel discută și gramaticienii; cum este mai corect de spus: „*mea refert, tua refert, ejus refert*”, adică *de ce se folosește la persoana I și a II-a ablativul* (cum cred ei), iar *la a III-a genitivul*? Dacă voi explica însă că „*refert*” provine din contractarea lui „*res fert*” (prin eliminarea lui „*s*”) și de aceea trebuie să spunem „*mea res fert, tua res fert, ejus res fert*” (sau contractat: *mea refert, tua refert, ejus refert*) și în consecință „*mea*” și „*tua*” nu sînt ablativ, ci nominativ — oare prin aceasta nu-l luminez pe școlar? ²⁰⁰ Așadar, noi vrem ca elevii să învețe să cunoască originea tuturor cuvintelor, cauzele tuturor expresiilor (sau construcțiilor) și *temeiul tuturor regulilor*, ale obiectelor de studiu și să le aibă permanent la îndemîină (iar *regulile științelor* trebuie consolidate mai întîi prin lucrul însuși, și nu prin judecare sau presupunere). Aceasta pe lîngă faptul că va procura elevilor plăcere, le va aduce și un mare folos, căci le va forma calea spre cunoștințe solide și le va deschide ochii într-un chip minunat, ca ei înșiși și cu propriile lor puteri să cunoască una din alta.

N.B.

37. *De aceea în școli totul trebuie învățat prin cauze.* Concluzia

AL IX-LEA PRINCIPIU

Al IX-lea
principiu

38. *Natura păstrează proporția între rădăcină și ramuri, respectînd, o dată cu aceasta, cantitatea și calitatea.*

Așa cum rădăcina se extinde mai viguros sau mai slab sub pămînt, tot

Toate sînt
în proporție
continuă din
lăuntru spre
în afară

aşa deasupra pământului se extind ramurile, nici mai mult nici mai puțin. Și așa trebuie să fie, căci altfel, dacă copacul ar crește numai în înălțime, el n-ar putea să mai stea drept, pentru că trebuie să-l susțină rădăcina. Dacă ar crește numai în jos, aceasta ar fi fără rost, căci ramurile produc fructe, și nu rădăcinile. La fel și la animale, mădulele exterioare se dezvoltă în aceeași proporție cu cele interioare. Iar dacă cele interioare sînt în bună stare, atunci și cele exterioare capătă o stare bună.

De imitat

39. La fel și în instruire (eruditio), trebuie mai întîi să începi să îngrijești și să consolidezi rădăcina internă a cunoștinței și în același timp să ai grijă ca ea să se lărgească corespunzător în afară, în ramuri și frunze; adică *dacă învățăm pe cineva să priceapă un lucru, concomitent trebuie să-l învățăm să-l exprime și să-l poată face sau să-l folosească și invers.*

40. Așadar:

- I. *tot ce am asimilat să cumpănim în același timp cum îl putem folosi, ca să nu învățăm ceva zadarnic;*
- II. *tot ce am priceput să împărtășim și altora, ca nici o cunoștință să nu fie o știință zadarnică.*

În acest sens este adevărată expresia: „Știința ta e nimic, afară numai dacă altul știe cît știi tu.”²⁰¹ De aceea, nici un izvorăș al științei să nu se deschidă, fără să iasă din el rîulețe. Dar despre aceasta mai mult la principiul următor.

Al X-lea principiu

AL X-LEA PRINCIPIU

Totul prin exerciții continue

41. *Natura singură se reîmprospătează și se întărește printr-o mișcare frecventă. Pasărea încălzește ouăle nu numai prin clocire, ci le întoarce zilnic încolo și încoace, pentru ca ele să fie încălzite uniform. (Acest fapt se poate ușor observa la găștele, găinile și porumbeii care scot*

puii în gospodăriile noastre.) Cum iese puiul din ou, el execută continue mișcări cu ciocul și cu picioarele, întinde aripile și încearcă să meargă și să zboare pînă se întărește. La fel și *copacul*, cu cît este mai mult mișcat de vînt, cu atît crește mai repede în sus și afundă mai adînc rădăcinile în pămînt. În general, tuturor plantelor le face bine cînd sînt mișcate de ploaie și grindină, de tunete și fulgere; de aceea se și spune că locurile care sînt mai mult expuse vînturilor și furtunilor dau lemn mai tare.

42. Așa și *arhitectul* știe că lucrările sale se usucă și se întăresc la soare și la vînt. Iar *fierarul* care vrea să călească fierul și să facă din el diferite unelte, îl pune cînd la foc, cînd în apă, ca în acest fel, alternînd căldura cu răceala, să-l întărească cu atît mai mult printr-o continuă plastifiere.

Imitarea meșteșugarilor

43. *De aici reiese că instruirea nu poate să fie temeinică fără o repetare și exersare continuă, stabilită cu îndemînare. Care ar putea fi mijlocul cel mai bun de exersare ne învață mișcările naturale pe care le execută corpul viu în procesul alimentației: primirea hranei, digestia și repartiția.*

Exercițiile din școală să se facă prin imitarea naturii

La animale (dar și la plante), fiecare membru cere hrană, spre a o mistui, și o mistuie nu numai pentru sine (prin aceea că o parte din ea o reține și o asimilează), dar spre a o transmite și membrilor învecinate pentru menținerea întregului. (Așadar, fiecare membru servește altora spre a putea fi servit de ele.) La fel se va înmulți știința aceluia care întotdeauna hrana spirituală

- I. *caută și o preia;*
- II. *ce a găsit și a preluat va digera și va asimila;*
- III. *ceea ce a asimilat va distribui și altora.*

44. Aceste trei lucruri sînt exprimate și în cunoscutul vers:

Multa rogare, rogata tenere, retentia docere; Haec tria discipulum faciunt superare magistrum.

A întreba multe, a reține și a preda altora,

aceasta este
taina
instruirii

(A întreba multe, a reține cele aflate, a preda altora cele reținute. Aceste trei fac ca elevul să întreacă pe magistru.)

A întreba înseamnă a consulta pe magistru, pe un coleg sau cărțile despre ceva necunoscut. A reține înseamnă a încredința memoriei ceea ce ai cunoscut și priceput îndeajuns și pentru o siguranță mai mare se notează (căci puțini sînt dintre aceia atît de bine înzestrați încît să poată reține totul în cap). A învăța pe altul înseamnă a explica din nou unui coleg sau oricui tot ce ai priceput. Primele două puncte sînt cunoscute în școală, al treilea încă nu în suficientă măsură, deci ar fi foarte potrivit să se introducă și acest procedeu. Căci este foarte adevărat că: „*cine învață pe alții se învață pe sine*”, nu numai prin aceea că prin repetare se întipăresc mai bine cunoștințele asimilate, dar se oferă prilejul de a pătrunde mai profund în natura lucrurilor. Aceasta o mărturisește și ingenuosul *Joachimus Fortius*, spunînd că *ceea ce a auzit vreodată sau a citit numai a și uitat cel mult în cursul unei luni, dar ceea ce a explicat altora îi este atît de familiar ca și numărul degetelor sale și crede că nu-i va dispărea din memorie decît prin moarte*. De aceea recomandă oricui vrea să progreseze în studiile sale să-și caute elevi cărora să le explice zilnic ceea ce a învățat, chiar de i-ar plăti cu aur ca să vină la el. Este mai bine (zice el) să renunți la unele plăceri exterioare, numai să ai pe cineva care să te asculte cînd îi explici, adică să poți progresa.²⁰² Așa spune el.

Cum ar
trebui să se
introducă
aceasta
în școală
N.B.

45. Aceasta s-ar realiza comod și cu folos sigur pentru mulți, dacă învățătorul fiecărei clase ar organiza acest fel admirabil de exerciții în modul următor: în fiecare oră, după ce materia a fost expusă pe scurt și sensul cuvintelor explicat clar și s-a arătat lămurit folosul lucrului, este chemat un elev (ca și cînd el însuși ar fi învățător) și pus să repete tot ce a predat învățătorul în aceeași ordine, lămurind folosul cu aceleași cuvinte și arătînd aplicarea cu aceleași exemple. Acolo unde greșește îl îndreaptă învăța-

torul. Apoi este chemat un altul care face același lucru, în timp ce toți ceilalți ascultă; apoi încă un al treilea, al patrulea — atîția pînă ce devine evident că toți au înțeles, pot reproduce și învăța pe alții. Nu recomand să se respecte aici o anumită ordine, decît ca să fie chemați mai întîi cei mai capabili, pentru ca cei mai înceți, întăriți prin exemplul celor dintîi, să-i poată urma mai ușor.

46. Un asemenea exercițiu va aduce un incîncit folos:

Folosul unor
asemenea
exerciții

- I. Învățătorul va menține întotdeauna prin aceasta atenția elevilor, pentru că în orice clipă unul trebuie să se scoale și să repete întreaga lecție, și fiecare știe că oricare altul vine la rînd și, volens nolens, oricine își va ascuți auzul ca să nu-i scape nimic. O asemenea atenție vie și întărită prin aplicare în decursul cîtorva ani face ca tînarul să devină foarte atent la toate problemele vieții.
- II. Învățătorul are posibilitatea să-și dea seama dacă tot ce s-a predat a fost înțeles corect de toți și, unde nu, el poate ajuta imediat în folosul propriu și al elevilor.
- III. Dacă același lucru se repetă de atîtea ori, vor înțelege pînă la urmă și cei mai slabi (înceți) și vor putea ține pasul cu ceilalți, iar cei capabili se vor putea bucura că stăpînesc materia cu o precizie curentă.
- IV. Printr-o asemenea repetare frecventă se ajunge ca toți să cunoască lecția mai bine decît prin îndelungata frămîntare personală. Dacă o mai recitesc cîte o dată dimineața și seara, atunci vor face experiența că orișice se întipărește bine în memorie într-o formă plăcută și de joc.
- V. Dacă elevul în acest chip va fi admis din cînd în cînd în funcția de învățător, atunci se va deștepta în spiritul său o anumită agerime

și ardoare de a învăța, și el va dobîndi o anumită libertate față de semenii săi și va ști să expună deschis. Aceasta îi va fi de mare folos în viață.

*Exerciții
pentru
a învăța
pe alții
în afară
de școală*

47. În același mod, elevii, și cînd se găsesc în afară de școală, vor putea să facă scurte expuneri și discuții asupra materiei parcurse mai recent sau mai de mult sau chiar asupra unei probleme noi. În scopul acesta este necesar ca, atunci cînd se adună într-un număr oarecare, să-și aleagă (prin tragere la sorți sau votare) un locțiitor de învățător, care

să conducă discuțiile. Dacă vreunul dintre elevi este solicitat de colegii săi într-o asemenea ocazie și o refuză, trebuie să fie aspru pedepsit. Pentru că trebuie să rămîna drept normă faptul că nimeni n-are voie să fugă de la o ocazie de a învăța pe alții sau de a învăța singur, ci chiar să o caute. Despre exercițiile scrise (care trebuie să contribuie din plin la realizarea unui progres continuu) vom trata mai tîrziu, cînd ne vom ocupa de școala maternă și de cea latină (capitolul XXVII și XXVIII).²⁰³

Capitolul XIX

Principiile învățării concise și rapide

*Obiecții
privind
dificultățile*

*Răspuns:
este necesar
să le
înlăturăm*

1. O asemenea acțiune este obositoare și prea complexă, ar putea reproșa cineva. *Cîți învățători, cîte biblioteci și cîtă osteneală nu va reclama un asemenea învățămînt general?* Răspund: Bineînțeles că așa e, dacă n-ar exista căi scurte de acces, ar fi o sarcină extrem de complexă și chinuitoare. Căci arta este lungă, extinsă și profundă ca lumea însăși care trebuie să fie supusă spiritului. Dar cine nu știe că cele ce sînt lungi se pot scurta și cele ce sînt grele se pot rezuma? Cui nu-i este cunoscut faptul că țesătorii țes mii și mii de fire cu o mare iuteală și realizează modele minunate? Cine nu știe că morarii macină ușor mii și mii de boabe și separă țărița de făină fără nici o dificultate? Cine nu știe că mecanicii ridică greutate enorme cu mașini nu prea mari, și aproape fără dificultate, iar cel ce cîntărește, prin manevrarea unei uncii fixate excentric pe cîntar, ține în echilibru atîtea livre? *Pînă într-atît spre a produce ceva nu depinde de o forță mare, cît mai ales de artă.* Să lipsească oare tocmai învățaților

arta de a-și rezolva ingenios sarcinile lor? Chiar numai și din pudoare ar trebui să ne străduim asemănător meșterilor să căutăm remedii împotriva greutateilor cu care a avut de luptat pînă acum învățămîntul.

2. *Nu vom găsi asemenea remedii pînă ce nu vom descoperi bolile și cauzele lor,* care au frînat într-atîta munca și progresul școlilor, încît cei mai mulți, chiar dacă au petrecut în școală o viață de om, n-au reușit să studieze toate științele și artele, ba poate unele nici nu le-au înțeles.

*Boala trebuie
cunoscută
înainte
leacului*

3. Adevăratele cauze ale acestei stări sînt următoarele: *Mai întîi, n-au fost stabilite scopurile către care trebuiau să fie conduși cei ce învăță într-un anumit an, anumită lună, anumită zi; totul era fluctuant.*

*Opt cauze ale
tărăgănărilor
din școli*

I

4. În al doilea rînd, *n-au fost indicate căile infailibile care să ducă la aceste scopuri.*

II

- III 5. În al treilea rînd, *fiindcă cele ce sînt unite de la natură nu s-au tratat împreună, ci separat*. Aşa, de pildă, începătorilor din clasa I li s-a predat mai întîi numai *citirea*, iar *scrierea* a fost amînată cu cîteva luni. În şcoala latină, tinerii trebuiau să lupte ani în şir numai cu vocabule, fără să cunoască lucrurile pe care le denuceau, aşa că şi-au trecut tinereţea numai cu studiile de gramatică, studiile filozofice fiind destinate vîrstei mai mature. Tot astfel ei au fost puşi numai să buchisească, dar nu să şi înţeleagă, reproducînd altora, mai ales că toate acestea (*citirea şi scrierea, cuvintele şi lucrurile, învăţarea pentru sine şi învăţarea altora*) sînt tot aşa de unite, ca şi la alergare — ridicarea şi lăsarea în jos a picioarelor, în discuţie — ascultarea şi răspunsul, iar la jocul cu mingea — aruncarea şi prinderea, după cum am mai discutat acest lucru în altă parte.
- IV 6. În al patrulea rînd: *artele şi ştiinţele rar au fost predate în forma enciclopedică, ci numai fragmentar*. Aşa se face că în faţa ochilor elevilor apăreau parcă nişte grămezi de lemne sau de vreascuri, dar cine şi-a dat seama cum de s-au adunat şi din ce motiv? Aşa se face că unul a prins una, altul alta, dar nimeni nu şi-a însuşit o instrucţie totală, universală şi deci solidă.
- V 7. În al cincilea rînd, *erau folosite o mulţime de metode, în fiecare şcoală altele*. Ba chiar fiecare învăţător avea pe ale lui, şi preda cîteodată acelaşi învăţător la o artă sau limbă după o metodă, iar la alta, după alta, şi ceea ce era şi mai rău, că nici măcar la acelaşi obiect nu folosea aceeaşi metodă, aşa că elevii abia de mai înţelegeau despre ce este vorba. De aici, incertitudinile, întîrzierile, iar la alte discipline, aversiunea şi descurajarea, chiar înainte de a se ajunge la vreo nouă materie, astfel că mulţi nici nu voiau să mai audă de ele.
- VI 8. În al şaselea rînd, *lipsea o metodă de a învăţa odată pe toţi elevii aceleiaşi clase şi învăţătorul se chinuia cu cite unul*. În caz că erau mai mulţi elevi, atunci învăţătorul muncea ca un măgar de povară, în schimb elevii fie că se dedau la fel de fel de năzbîtii, ori de primeau ceva de lucru, atunci era pentru ei o frămîntare chinuitoare.
- VII 9. În al şaptelea rînd, *dacă erau mai mulţi învăţători, atunci apărea o mai mare zăpăceală, deoarece aproape în fiecare oră nu expunea şi prelucra unul singur, abstracţie făcînd de faptul că mai mulţi învăţători, ca şi mai multe cărţi, dispersează gîndirea*.
- VIII 10. În sfîrşit, *elevii aveau dreptul, fără ca învăţătorul să poată obiecta ceva, să folosească în şcoală şi în afara ei alte cărţi*, pentru că se credea că cu cît vor răscoli mai mulţi autori, cu atîta progresul va fi mai sigur, ori tocmai aceasta distrăgea şi mai mult spiritele. Şi de aceea nu trebuie să ne mirăm că numai puţini au parcurs toate disciplinele, ci mai mult că au reuşit să străbată acele labirinte, ceea ce n-a putut reuşi decît unor minţi mai strălucite.
11. Vor trebui înlăturate pe viitor toate aceste piedici şi întîrzieri şi să se urmărească ceea ce duce drept la ţintă, fără ocolişuri, aşa cum spune zicătoarea populară: „*Pentru ceea ce se poate realiza cu puţin să nu foloseşti multe*“.
12. Să urmărim aici pentru imitare un exemplu strălucit pe care ni-l oferă natura: soarele cerească. Acesta îşi îndeplineşte sarcina obositoare şi totodată permanentă (aceea de a trimite razele sale peste tot globul pămîntesc, şi să dea lumină, căldură, viaţă şi prosperare tuturor elementelor şi combinaţiilor lor: pietrelor, plantelor, animalelor ale căror specii şi exemplare sînt nenumărate), totuşi, spre mulţumirea generală, îşi îndeplineşte excelent în fiecare an cercul obligaţiilor sale.
13. Să vedem mai de aproape modul de acţiune a soarelui şi să avem în vedere acele modalităţi exprese de activitate în şcoli.
- Exemple de înlăturare a piedicilor se pot lua de la natură
- La fel şi soarele cerească
- Procedeu cuprinzător de realizare a acţiunii soarelui

- I. *Soarele nu se ocupă cu fiecare obiect în parte, fie el un arbore sau un animal, ci luminează, încălzește și îmbăiază întregul pământ.*
 - II. *Cu aceleași raze el luminează totul, cu aceiași nori, care se formează și iarăși se destramă, el udă totul, cu același vânt adie totul și cu aceeași căldură sau răceală acționează asupra tuturor etc.*
 - III. *În același timp, pe întinse regiuni el face să apară primăvara, vara, toamna sau iarna și lasă ca totul să răsară simultan, să înflorească și să rodească, ceea ce nu împiedică ca unul să se coacă mai repede, altul mai încet, fiecare conform naturii sale.*
 - IV. *El respectă întotdeauna aceeași ordine, astăzi ca și mâine, anul acesta ca și în cel următor, invariabil păstrează aceeași formă în același gen de lucrări.*
 - V. *El produce orișice din sămînța sa și nu din altă parte.*
 - VI. *El produce deodată ceea ce trebuie să stea împreună: lemnul cu coaja și măduva sa, floarea cu frunzele, fructul cu pielețele, pețiolul și simburii.*
 - VII. *El lasă totul să apară treptat, astfel ca unul să pregătească calea celuiilalt și unul să urmeze altuia.*
 - VIII. *În sfîrșit, nu produce nimic inutil, și de apare ceva, îl arde și-l înlătură.*
14. Conform acestui exemplu:
- I. *Un singur învățător să conducă o singură școală, sau desigur o clasă.*
 - II. *Să se folosească un singur autor pentru același obiect.*
 - III. *Una și aceeași muncă să se îndrepteze în comun clasei întregi.*
 - IV. *Să se predea după una și aceeași metodă toate obiectele și limbile.*

- V. *Totul să fie tratat din temelie, pe scurt și concis, astfel ca mintea să fie deschisă ca și cu o cheie și lucrurile să i se ofere singure.*
- VI. *Tot ce este unit laolaltă să se predea împreună.*
- VII. *Totul să se desfășoare într-o succesiune gradată indisolubilă, astfel ca ceea ce se învață astăzi să întărească ceea ce s-a învățat ieri și să netezească calea pentru ceea ce urmează mâine.*
- VIII. *Și, în sfîrșit, se va înlătura tot ce este inutil.*

15. De va fi posibil, spun eu, să se introducă acestea în școli, atunci nu trebuie să ne îndoim că circuitul științelor se va realiza ușor și plăcut, dincolo de așteptările noastre, la fel ca și soarele care își îplinește anual cursa în jurul lumii întregi. Să ne ocupăm mai îndeaproape de această problemă și să vedem cum și cît de ușor pot fi realizate aceste recomandări.

PRIMA PROBLEMĂ

Cum poate un învățător să satisfacă un număr oricît de mare de elevi?

De ce fiecare școală trebuie să aibă un învățător?

16. Nu numai că asigur că este posibil ca un singur învățător să conducă un număr de aproape 100 de elevi, dar susțin că trebuie să procedăm așa, fiind cu mult mai convenabil atît pentru cel ce predă, cît și pentru cei ce învață. Fără îndoială, învățătorul își va desfășura munca cu o plăcere sporită dacă și numărul elevilor din fața sa va fi mai mare (la fel ca și minerii care își înfig cu plăcere mîinile într-o galerie abundentă), și cu cît el va fi mai zelos cu atîta vor fi mai vioi și elevii săi. La fel și elevilor le va produce mai multă bucurie și mai mult folos cînd numărul lor va fi mai mare (să ai tovarăși la muncă este plăcut).²⁰⁴ Ei se vor stimula și se vor ajuta reciproc, pentru că emulația este specifică acestei vîrste.

1

2

Afară de aceasta, se poate ușor întîmpla, cînd învățătorul este ascultat de mai puțini, ca să le treacă pe lingă ureche una sau alta; dacă-l ascultă însă mulți, pricepe fiecare atît cît poate să priceapă și la recapitulările următoare se reamintește tot ce s-a spus și devine folositor pentru toți, pentru că un spirit stimulează pe altul și o memorie pe alta.

N.B.

Pe scurt, așa cum cu o singură frămîntare a aluatului și cu un singur cuptor încălzit brutarul poate coace mai multe pîini, și cărămidarul mai multe cărămizi, iar tipograful cu același zaț (text cules) poate tipări sute sau mii de cărți, tot așa și un învățător (ludi magister), cu aceleași exerciții de studiu, fără nici o osteneală deosebită, poate învăța dintr-o dată un mare număr de elevi. De altfel, noi vedem că o singură tulpină ajunge să țină un copac, oricîte ramuri ar avea, și să le alimenteze cu sevă, la fel cum e suficient un soare ca să anime tot pămîntul.

Cum de e
posibil
aceasta?
Ne învață
exemplele
din natură

17. Dar în ce mod e posibil aceasta? Să vedem procedeul naturii în exemplele de mai sus: Tulpina nu crește pînă la extremitățile ramurilor, ci se oprește într-un anumit loc și transmite direct seva mai departe ramurilor principale imediat desprinse din ea, iar acestea îndată altora, la cele mai apropiate, apoi în continuare celorlalte și tot așa pînă la părțile extreme cele mai mici ale copacului. Nici soarele nu se revarsă asupra fiecărui copac, plantă sau animal, ci radiază de la înălțime razele sale și luminează deodată o întregă emisferă, iar ființele individuale absorb spre folosul lor lumina și căldura. În același timp trebuie să remarcăm că eficacitatea soarelui este dependentă de poziția locului, căci razele adunate în depresiuni încălzesc mai mult regiunea învecinată.

Să imităm
natura
în școală:

18. Dacă se va organiza lucrul în forma arătată, atunci va fi suficient un singur învățător pentru un mare număr de elevi, dacă el:

I. Împărțind
efectivul

I. va subîmpărți întregul efectiv în grupe, de pildă, de cîte zece elevi, punînd peste

ei cîte un decurion, iar peste aceștia, pe clase un altul, pînă la cel mai înalt²⁰⁵;

II. nu va învăța niciodată numai pe unul singur, fie în particular, afară de școală, cu atît mai puțin în timpul învățămîntului public în școală, ci pe toți împreună, în același timp. El nu trebuie să meargă la nici unul și nici să nu admită să vie vreunul la el, ci să stea la catedră (de unde poate fi văzut și auzit de toți) și să radieze ca un soare peste toți razele sale. Toți trebuie să-și îndrepte însă spre el privirile, auzul și atenția lor și să rețină tot ce expune, execută sau prezintă. În felul acesta nu se omoară una sau două muște, ci mai multe.²⁰⁶

II. Învățînd
nu pe fiecare
în parte,
ci pe toți
împreună

19. Arta va consta numai în a-i face pe toți, împreună, și pe fiecare în parte atît de atenți încît să creadă (ceea ce este și de fapt) că gura învățătorului ar fi izvorul din care curg spre ei pîraiele științei și ca ei să se deprindă, ori de cîte ori văd că se deschide izvorul, să puie dedesupt ulciorul atenției lor, pentru ca să nu curgă nimic nefolositor. Iar grija cea mare a învățătorului trebuie să fie să nu vorbească cînd elevii nu-l ascultă și să nu predea cînd aceștia nu sînt atenți. De-i valabil undeva cuvîntul lui Seneca, apoi aici cu siguranță: „Să nu se vorbească decît aceluia care vrea să te asculte“²⁰⁷. La fel și pilda lui Solomon: „Omul priceput are înaintea lui înțelepciunea“ (Pilde, 17, 24), adică să nu o răspîndească în vînt, ci în mințile oamenilor.

III. Reți-
nînd atenției
tuturor

20. Această atenție nu va fi trezită și întreținută numai prin decurionii grupelor sau prin alții (în măsura în care îi supraveghează cu grijă pe colegii lor), ci mai ales prin învățător (praeceptor), sub opt aspecte:

Și cum o
poate face?
Cu ajutorul
celor îndi-
cate mai sus și
însuși învăță-
torul prin opt
procedee

1. Dacă el se va strădui cînd expune să le strecoare mereu cîte ceva pe cît de plăcut pe atît și de util, prin aceasta vor fi cîștigate spiritele, care îl vor urmări cu plăcere și cu atenția încordată.

1

2. Dacă el la începutul fiecărei activități cîștigă spiritele prin aceea că le reco-

2

mandă materia ce urmează să fie predată sau îi stimulează în așa fel prin întrebări din capitolele de acum tratate, cu ajutorul cărora vrea să treacă la materialul nou, sau chiar din materialul nou, încît ei își dau seama de neștiința lor în acest domeniu și curioși trec cu nesaț la clarificarea lucrului.

3 3. Cînd el, de pe locul său mai ridicat, își plimbă ochii în jur și nu-i permite nimănui să facă altceva decît să privească spre el.

4 4. Cînd el sustine atenția prin aceea că oferă tot ce-i posibil simțurilor, așa cum am arătat în cap. XVII, principiul VIII, regula III. Aceasta nu ușurează numai învățarea, dar stimulează și atenția.

5 5. Dacă, din timp în timp, își întrerupe expunerea și întreabă: *tu sau tu, despre ce am vorbit acum? Repetă aceasta! Explică-mi cum de am ajuns aici?* și altele, va fi în profitul fiecărei clase. Dacă vreunul este descoperit că n-a fost atent, imediat să fie certat sau pedepsit. Astfel se va putea întări atenția generală.

6 6. De asemenea, dacă întreabă pe unul și acela se împotmolește, să treacă mai departe la al doilea, la al treilea, la al zecilea, la al treizecilea, cerînd răspunsul fără să repete întrebarea. Toate acestea se fac cu scopul ca ei să-și dea silința să rețină ceea ce se spune altuia, și să-l prelucreze în folosul lor.

7 7. Se întîmplă, chiar dacă nu a răspuns unul sau altul, să se întrebe întregul efectiv. Cine va răspunde mai întîi sau cel mai bine, acela să fie lăudat în fața tuturor și să servească astfel ca exemplu de emulație. Dacă unul dă un răspuns greșit, învățătorul să-l îndrepte și chiar cu ocazia greșelii să-i descopere originea (pe care un învățător perspicace o va adulfmea repede) și s-o înlătore. Este de necrezut progresul rapid ce se realizează prin aceasta.

8 8. La sfîrșitul lecției, învățătorul oferă elevilor prilejul să întrebe tot ce vor — fiecă s-a strecurat vreo neclaritate la lecția actuală

N.B.

sau la cele anterioare. Nu se admit întrebări particulare, ci fiecare să ceară public sfatul învățătorului, dacă are nevoie de sfatul său, personal sau prin decurionul său (dacă acesta nu l-a putut mulțumi), pentru ca toate întrebările și răspunsurile să folosească tuturor. Dacă vreunul întreabă mai frecvent lucruri folositoare, atunci să fie lăudat mai des pentru ca și ceilalți prin exemplul său să fie stimulați la aceasta.

22. ²⁰⁸ O asemenea exersare zilnică a atenției va fi de folos tinerilor nu numai în prezent, ci pentru întreaga viață. Dacă se vor deprinde cîțiva ani, printr-un exercițiu continuu, să urmărească întotdeauna despre ce este vorba, atunci vor activa mereu cu prezență de spirit, fără să mai aștepte să fie îndrumați sau impulsionați de alți oameni. Și dacă vor fi astfel școlile nu putem spera oare să ne dea cea mai bogată recoltă de oameni capabili?

23. S-ar putea reproșa: *cu toate acestea este totuși necesar să se inspecteze pe fiecare în parte*, de pildă, să se verifice cît de curat își ține cărțile, dacă își execută cu grijă temele, cît de temeinic ține minte etc. La un efectiv mare de elevi, aceasta va reclama mult timp. Răspund: *nici nu este necesar de a asculta todeauna pe toți și de a le vedea caietele*, pentru că învățătorul are ca ajutor pe decurioni. Aceștia supraveghează fiecare în grupa sa, ca toți, pe cît este posibil, să-și îndeplinească bine toate obligațiile.

24. Învățătorul însuși, ca inspector suprem, își va îndrepta atenția sa specială o dată asupra unuia, altădată asupra altuia, spre a verifica încrederea mai ales a acelora de care nu este prea sigur. De exemplu, dacă s-a dat ceva de memorat, atunci va fi ascultat unul apoi altul, și al treilea, cîți va crede de cuviință, atît dintre cei buni, cît și dintre cei slabi, în timp ce restul clasei ascultă. În felul acesta, toți trebuie mereu să vină pregătiți la lecție, deoarece fiecare se poate aștepta oricînd să fie examinat. Sau dacă învățătorul observă că unul începe să expună

Cît de mare este folosul atenției astfel exersate?

Obiecție:
Se poate oare îngriji în felul acesta de toți și de fiecare în parte?

Afirm:

1. Cu ajutorul decurionilor

2. Prin controlul vigilent al învățătorului

N.B.

curgător lecția și este convins că acesta știe și restul la fel de bine, poate să pună pe altcineva să continue. Dacă și respectivul se prezintă tot atît de bine, poate să-l pună în continuare, la al treilea alineat sau paragraf, iarăși pe un altul. *Astfel că prin examinarea a cîtorva se poate convinge de toți.*

Modul de a
corecta
dictările și
temele scrise

25. La fel va proceda la corectarea dictărilor, dacă li se dau. El pune pe unul sau pe altul, la nevoie și mai mulți, să citească cu voce tare și clar ceea ce au scris, denumind chiar și semnele de punctuație. Ceilalți urmăresc în caietele lor și îndreaptă. Desigur, *poate și el să ia cînd un caiet, cînd altul*, să vadă repede una sau alta și să pedepsească pe cei descoperiți ca neglijenți.

Corectarea
exercițiilor
de stil

26. Corectarea lucrărilor scrise pare să prezinte mai multe greutateți, dar și aici există o soluție, dacă se continuă pe același drum. De pildă, la exercițiile de traducere dintr-o limbă într-alta, se va proceda astfel: după ce decurionii au constatat că toți au terminat lucrarea, se numește un elev care se scoală și provoacă pe un oponent, pe care-l vrea, după propria sa alegere. După ce se ridică cel ales, primul citește, pe fragmente, lucrarea sa. Toți îl urmăresc cu atenție. Învățătorul (sau cel puțin decurionul) stă în acest timp lângă elevul care citește și urmărește ortografia. După ce a citit o propoziție, se oprește și în acest timp oponentul său îl face atent dacă a semnalat vreo greșeală. După aceea, decurionul său permite clasei înțregi să verifice propoziția. În cele din urmă, la nevoie îl corectează învățătorul. Între timp toți se uită în caietele lor și îndreaptă dacă au făcut greșeli asemănătoare, cu excepția oponentului, a cărui lucrare rămîne neschimbată, pentru apreciere. După ce prima propoziție s-a terminat și a fost cercetată așa cum se cuvine, se trece la următoarea ș.a.m.d., pînă la sfîrșit. Apoi urmează să-și citească lucrarea oponentul în același fel, iar cel ce l-a provocat se uită în caietul acestuia, ca să nu-i permită să prezinte lucrarea

îndreptată, ci așa cum a scris-o. În același mod ca înainte sînt verificate rînd pe rînd cuvintele, propozițiile și expresiile. Apoi, aplicînd același procedeu, sînt solicitate alte perechi, atîtea cît permite timpul.

27. Decurionii trebuie să fie atenți ca toți ai lor, înaintea începerii corectării, să fie gata cu compunerea. Iar în timpul corectării trebuie să urmărească ca toți — cu ajutorul greșelilor străine — să le corecteze pe ale lor proprii.

Datoriile
decurionilor
față de
aceste
lucrări

28. În felul acesta:

I. se micșorează munca învățătorului; Folosul
acestei
metode

II. toți se vor instrui fără să se neglijeze vreunul;

III. atenția tuturor se va ascuți;

IV. tot ce se spune într-o împrejurare unuia, servește tuturor celorlalți;

V. varietatea expresiilor, care nu pot să nu fie diferite la diverși elevi, vor forma și întări admirabil atît judecata asupra lucrurilor, cît și uzul limbii;

VI. în sfîrșit, se va vedea că după ce au citit două sau trei perechi de elevi, la ceilalți va rămîne de corectat foarte puțin sau nimic.

După aceea, timpul care a mai rămas disponibil poate folosi tuturor, pentru ca cei care fie că au un dubiu în lucrarea lor sau cred că au lucrat mai deosebit decît alții, să arate aceasta public și să se facă aprecieri asupra lor.

29. Acestea am avut de spus ca exemplu despre exercițiile de traducere, ceea ce se poate foarte ușor aplica la exercițiile stilistice, logice, teologice și filozofice, în orice clasă.

30. Am văzut astfel în ce mod un învățător poate fi de ajuns pentru o sută de elevi, fără ca să aibă mai multe preocupări decît cu unul sau cu doi.

Cum se poate obține ca toți să fie învățați din aceleași cărți.

Aici trebuie să observăm 5 lucruri

31. Nimeni nu ignoră că simțurile sînt atrase de prezența mai multor lucruri. De aceea va fi un excelent avantaj:

I. Să nu se permită în acest timp alte cărți

1. Mai întîi dacă elevilor li se va permite să aibă numai cărțile destinate studiilor clasei din care fac parte. În acest fel se va putea practica ceea ce făceau cei vechi cînd adresa celor ce efectuau jertfele: *Aceasta să faci!*²⁰⁹. Căci cu cît celelalte cărți vor distra mai puțin ochii, cu atît mai mult mințile vor fi ocupate cu cărțile prescrise.

II. Trebuie să fie suficiente cărți pentru învățămînt

32. În al doilea rînd: *dacă vor fi pregătite toate mijloacele de învățămînt de felul acesta, ca table, programe, cărți elementare, dicționare, lucrări sistematice asupra artelor*. Căci, dacă învățătorii (după cum adesea se întîmplă) abia confecționează elevilor table alfabetice, modele caligrafice sau dictează reguli, texte sau traduceri și altele, vai, cît timp se pierde cu aceasta! De aceea ar fi nimerit să existe suficiente exemplare din toate cărțile, care se folosesc în toate clasele, iar cele din care urmează să se facă traduceri în limba maternă să aibă versiunea anexată. Astfel, timpul care se irosește cu dictarea, transcrierea și traducerea ar putea fi folosit mult mai util pentru explicare, repetare și exerciții.

Ocupația

33. Să nu se teamă cineva că prin aceasta se favorizează întrucîtva lenea învățătorilor. Așa cum un predicator își îndeplinește bine obligațiile sale cînd explică textul citit mai înainte din Biblie și arată auditorilor folosul ce poate rezulta din el (învățătura, îndemnul, consolarea etc.), se poate socoti că și-a făcut datoria chiar dacă n-a tradus singur textul din surse originale, ci a primit traducerea gata din altă parte, tot așa pentru elevi este cu totul indiferent dacă materialul ce urmează să fie explicat a fost alcătuit de învățător sau de altcineva; important este ca ceea ce se cere să stea la îndemînă și să fie bine predat de învățător, cu arătarea

folosului ce rezultă din el. Este însă mai bine să ai totul pregătit, astfel ca să se poată evita greșelile, iar pe de altă parte să rămîie mai mult timp pentru exerciții practice asupra celor învățate.

34. *Așadar va fi necesar să fie elaborate asemenea cărți pentru toate școlile, conformîndu-se legii noastre cu privire la ușurință, temeinicie și concizie. Ele trebuie să conțină totul atît de complet, temeinic și îngrijit încît să fie o adevărată imagine a întregului univers* (și să o poată forma în spirite). Totodată, cer și doresc urgent ca ele să descrie totul accesibil și pe înțeles (familiariter ac populariter) și în orice împrejurare să ofere sprijin elevului, ca să poată pricepe totul chiar fără învățător.

35. În acest scop aș dori ca ele să fie scrise, pe cît posibil, sub forma de dialog, avînd în vedere următoarele motive:

1. este mai ușor să adoptăm conținutul și stilul la mințile copiilor, pentru ca ei să nu-și închipuie că este ceva imposibil, inaccesibil sau prea greu, căci *nu există nimic mai atrăgător și mai natural ca dialogul*; prin dialog omul poate fi condus oriunde, ușor și pe nesimțite. În această formă au scris satiricii, spre a avertiza poporul, observațiile lor asupra decăderii moravurilor; la fel și Platon — filozofia sa universală, ca și Cicero — numeroase opere ale sale, precum și Augustin — întreaga sa teologie, ei urmărind capacitatea de înțelegere a cititorului.

2. Dialogurile trezesc, înviorează și stimulează atenția din cauza variației întrebărilor și răspunsurilor, ca și a deosebitelor lor forme presărate cu replici de înșeninare. Tocmai datorită varietății și alternării ce are loc între persoanele angajate în discuție, spiritul nu numai că este degajat de plictiseală, ci, din contră, i se deșteaptă pofta să audă din ce în ce mai mult.

3. Ele fac ca instrucția să fie mai temeinică. Căci așa cum noi ne aducem mai lesne aminte de o întîmplare petrecută decît de aceea pe care am auzit-o numai

III. Cărțile să fie elaborate cît mai îngrijit și accesibil

N.B.

1. De ce să fie alcătuite sub forma de dialog?

2

3

istorisindu-se, fapt confirmat de experiență, tot așa rețin mai bine mințile elevilor ceea ce au văzut în forma unei piese de teatru sau a unui dialog (deoarece aici se prezintă lucrurile ca și cum le-ar vedea, și nu numai le-ar auzi), decât dacă s-ar limita la simpla ascultare a expunerii lecției de către învățători.

4. Cea mai mare parte a vieții noastre constă în conversație, de aceea tineretul trebuie pregătit succint pentru aceasta, nu numai să cunoască ceea ce este util, dar și să se deprindă a se pronunța despre aceasta în mod variat, elegant, cu seriozitate și cu ușurință.

5. În sfârșit, conversația servește la repetarea mai ușoară pe care elevii o pot folosi între ei.

IV. Despre o singură ediție

36. Bine ar fi chiar dacă cărțile vor proveni din aceeași ediție, ca să corespundă paginile, chiar și rîndurile și toate celelalte, aceasta din cauza citării și a memoriei vizuale, ca să nu existe nici un motiv de rămînere în urmă.

V. Conținutul lor să fie reprezentat pe pereți

37. Ar mai fi de mare folos dacă s-ar face o prezentare succintă a textului, imaginilor și a desenelor din toate cărțile unei clase și s-ar afișa pe pereții camerei, astfel ca simțurile, memoria și mintea elevilor să se poată exersa zilnic. Nu în zadar se găseau afișate pe pereții templului lui Aesculap, după mărturiile celor vechi, toate recomandările medicinei, pe care Hippocrates, după ce a pătruns pe furiș acolo, și le-a copiat ²¹⁰. Căci și Dumnezeu a umplut acest mare teatru al lumii cu tablouri, statui și imagini, ca niște semne vii ale înțelepciunii sale, și vrea ca noi să ne instruim prin ele. (Dar despre aceste reprezentări picturale se va discuta mai mult la descrierea particulară a claselor.) ²¹¹.

A TREIA PROBLEMĂ

Cum se poate ca toți în același timp să facă același lucru în școală.

Cum se face că într-o

38. Evident, ar fi o dispoziție folositoare dacă toți dintr-o clasă ar trata în

același timp aceeași materie, mai ales că învățătorului i-ar reduce osteneala, iar elevii ar avea mai mult profit. Căci numai atunci se naște emulația între unul și celălalt, cînd toate gîndurile se îndreaptă asupra aceluiași obiect și fac exercițiile respective, iar după aceea, toți, printr-o confruntare reciprocă, se corectează într-olaltă. După cum un ofițer nu execută exercițiile sale cu fiecare recrut în parte, ci le execută pe terenul de instrucție cu toți împreună, arătîndu-le folosirea și mînuirea armei, și cere apoi, chiar dacă se ocupă de instrucția individuală a vreunuia, ca toți ceilalți să facă, să observe și să încerce același lucru, la fel trebuie să procedeze peste tot și învățătorul.

39. Pentru ca să se poată face acest lucru, este necesar ca:

Și cum e posibil aceasta?

1. școlile să înceapă numai o dată pe an, la fel ca și soarele, care își începe acțiunea sa pentru toate ființele numai o dată (primăvara);

1

2. tot ce trebuie făcut să fie astfel rînduit încît fiecare an, fiecare lună, fiecare săptămînă, fiecare zi și chiar fiecare oră să aibă pensumul său, așa încît toți, simultan, nu numai să fie conduși fără obstacole, dar și aduși la țintă. Despre aceasta urmează mai amănunțit la locul cuvenit ²¹², mai departe.

2

A PATRA PROBLEMĂ

Cum se poate face ca toți să predea după una și aceeași metodă.

40. Că pentru toate științele, artele și limbile există o singură metodă naturală, va rezulta din cap. XX, XXI și XXII. Deoarece acolo unde apare o deviere sau o deosebire, este prea neînsemnată ca să poată constitui o metodă nouă; aceasta nici nu rezultă din esența însăși a lucrului, ci din reflexiunea învățătorului, care are în vedere relația reciprocă dintre arte sau limbi, sau capacitatea de price-

Metoda naturală este una singură, dar poate fi folosită peste tot

pere și de progres a elevilor săi. Procedarea peste tot după metoda naturală va aduce elevilor un profit, la fel cum e pentru un călător calea dreaptă, fără devieri. Diferențele particulare se vor observa mai ușor când ne vom ocupa de ele, dar acestea nu pot atinge ceea ce este general și comun.

PROBLEMA A CINCEA

Cum se poate oferi intelectului, în puține cuvinte, multe lucruri.

Să se dea
preferință
cărților
concise față
de cele
dezlinate

41. A încărca spiritul cu o grămadă de cărți sau cuvinte este un lucru inutil. Căci o bucată de pîine și o gură de vin oferă corpului omenesc mai multă hrană decît o covată de pleavă și zoaie. O monedă de aur în pungă valorează mai mult decît o sută de plumb. Iar despre reguli, Seneca spune textual: „Să fie împrăștiate cum se seamănă semințele: nu multe, dar eficace.”²¹³ Rămîne deci ce am spus în cap. V²¹⁴: „în om, ca și într-un microcosm, se găsește totul, e nevoie doar să se aprindă o lumină și el îndată va vedea.” Cine nu știe că unui om care vrea să lucreze noaptea îi ajunge flacăra mică a unui opaiț? De aceea este necesar să se aleagă sau să se elaboreze din nou, pentru limbi și pentru arte, manuale de bază, mici ca volum, importante ca utilitate. Ele să prezinte materia într-un volum mic, în cuvinte puține, să conțină mult (lucru la care ne îndeamnă și Sirah 32, 10), adică să ofere ochilor elevilor lucrurile de bază așa cum sînt, în precepte și reguli puține, dar alese și ușor de înțeles și din care tot ce urmează să se poată pricepe de la sine.

PROBLEMA A ȘASEA

Cum se poate organiza ca printr-o lucrare să se rezolve două sau trei lucruri?

Că într-o
singură

42. Exemplele naturii ne învață că în același timp și prin aceeași lucrare se

pot îndeplini diferite altele. *Arborele* se dezvoltă în același timp în jos, în sus și lateral; el efectuează deodată creșterea lemnului, a cojii, a frunzelor și a fructelor. Același lucru se observă și la *animal*, ale cărui mădular se dezvoltă simultan. Iar fiecare mădular are mai multe funcțiuni. Picioarele, de pildă, îl ridică pe om, îl duc, îl mișcă înainte și înapoi, în diferite feluri. Gura este și poarta corpului, și moara, și trompeta sa, care răsună ori de cîte ori i se cere. Plămînul, cu aceeași răsuflare, poate să răcorească inima, să aerisească creierul și să producă sunete etc.

lucrare se
pot executa
mai multe
lucruri
ne arată
natura

43. La fel se întîmplă și la lucrurile artificiale. Un ceas solar poate, cu același arătător, cu aceeași umbră, să indice toate orele zilei (chiar la orologii diferite), indică și zodiacul în care se află tocmai atunci soarele, lungimea zilei și a nopții, ziua lunii și multe altele. La un car servește aceeași oiște la conducere, la întoarcere și la oprire. Dar și un bun orator sau poet ne învață, ne mișcă și ne delectează prin aceeași operă, deși cele trei efecte sînt diferite între ele.

Și arta imită

1

2

3

44. În același chip trebuie organizată formarea tineretului, ca orice lucrare să aibă mai mult decît un singur rod. Pentru aceasta avem regula generală: oriunde și întotdeauna, ceea ce se stă în relație reciprocă să se trateze împreună, ca, de pildă, cuvintele și lucrurile, citirea, și scrierea, exercițiile de stil și de pricepere, predarea și învățarea, jocul și seriozitatea și orice altceva ce putem inventa.

Și școlile
la fel trebuie
s-o imite;
regulă
generală
pentru aceasta

45. Așadar, cuvintele trebuie să se predea și să se învețe numai în legătură cu lucrurile, la fel cum se vinde, se cumpără și se trimite vinul cu sticla, sabia cu teaca, lemnul cu scoarța, fructul cu coaja. În fond, ce sînt cuvintele altceva decît învelișurile și tecile lucrurilor? Orișice limbă ar învăța elevii, fie și limba maternă, trebuie să le arătăm lucrurile pe care le denumim cu cuvinte, și iarăși orișice vîd, aud, pipăie sau gustă trebuie să în-

Și cinci
(reguli)
speciale

I. Cuvintele
în unire
cu lucrurile
și viceversa

vețe să le exprime prin cuvinte, astfel ca limba și intelectul să se dezvolte întotdeauna paralel și să se perfecționeze. De aceea, să fie ca o regulă: *atît cît pricepe cineva, atît să și vorbească, și invers — ceea ce vorbește să și priceapă*. Să nu se permită nimănui să redea ceea ce nu pricepe, sau să priceapă ceea ce nu poate exprima. Căci cel ce nu poate exprima ce simte spiritul, acela este o statuie, iar cel care vorbește fără să înțeleagă este un papagal. Noi însă formăm oameni și vrem să-i formăm integri și aceasta este posibil numai dacă pretutindeni *limba va ține același pas cu lucrurile, și lucrurile cu limba*.

Concluzie:
să se
considere
ca necores-
punzătoare
cărțile
ce oferă
numai
vorbărie

46. Corespunzător acestei reguli, trebuie să înlăturăm din școală toți autorii care cuprind numai cuvinte și nu oferă nici o cunoștință asupra lucrurilor utile. Pentru că mai întii trebuie să avem grijă de ceea ce este mai important. „Trebuie să acționăm astfel (spune Seneca în scrisoarea a 9-a) *încît să nu servim cuvintelor, ci sensului*”²¹³. Dacă le place să citească asemenea autori, să-i citească în afară de școală, întîmplător și cursiv (obiter ac cursim), fără prelucrări detaliate și obositoare și fără tendința de a-i imita, pentru că un asemenea efort trebuie îndreptat spre lucrurile reale.

II. citirea
și scrierea
unite

47. De asemenea va fi un câștig frumos dacă exercițiile de citire și scriere se vor învăța întotdeauna împreună: căci nici pentru elevii care deprind alfabetul nu poate fi găsit un stimulent sau o atracție mai eficace ca aceea de a le cere să învețe scriind. Și cum tendința de a picta este aproape înăscută la copii, ei se vor delecta cu acest exercițiu, mai ales că imaginația lor va fi susținută într-un dublu sens. Mai tîrziu, cînd pot să citească curent, atunci să se deprindă să citească acele materii care în orice caz trebuie să fie studiate, și anume lecturi care procură cunoștințe cu privire la lucruri, moravuri și pietate. Și dacă trec să învețe latina, greaca sau ebraica, va fi eficient pentru ei dacă *declinarea și conjugarea le recitesc și le transcriu*

de atîtea ori pînă ce deprind atît citirea cît și scrierea, iar o dată cu aceasta semnificația cuvintelor și în cele din urmă formarea și terminațiile acestora. Iată dar cum aceeași muncă aduce un rod împătrit! Un asemenea randament (foarte util) se poate obține la toate materiile și studiile, sau așa cum scrie Seneca:²¹⁷ „*ceea ce am dobîndit prin lectură, prin condei, pătrunde în corp*”, sau cum se exprimă Augustin²¹⁵, „*noi scriem progresînd și progresăm scriînd*”.

un sfat
foarte bun
ce poate fi
realizat
în toate

48. Se fac, de obicei, exerciții stilistice aproape fără o prealabilă alegere a materiei și a legăturii ei cu tema, de unde rezultă că ele rămîn exerciții pur stilistice, dar nu exersează în mod egal sau de loc mintea. Oricît de îngrijit ar fi executate, ele nu sînt în cele din urmă decît o bucată de hîrtie bună de aruncat, care nu aduce nici un folos vieții. Iată de ce exercițiile de stil trebuie făcute asupra însăși acelei materii, a științei sau artei de care se ocupă tocmai atunci clasa, dîndu-se elevilor exerciții din istorie (de exemplu, despre inventatorii unei anumite arte, sau despre locul și timpul cînd ei au fost cel mai mult în floare) sau teme ori exerciții de imitare, pentru ca la aceeași lucrare să se exerseze atît stilul, mintea cît și limba, prin recitare.

III. Exerci-
țiile de stil
mentale și
lingvistice
să se facă
deodată

49. Cum e posibil ca ceea ce a învățat cineva să poată preda și altora am arătat către sfîrșitul capitolului XVIII²¹⁷, lucru care-i valabil și aici, pentru că contribuie nu numai la temeinicia progresului, ci și la accelerarea lui.

IV. Trebuie
unite
predarea
cu învățarea
imediată

50. În fine, va exista un deosebit randament, dacă jocurile care se permit tineretului pentru recrearea intelectuală se vor organiza astfel încît să ofere elevilor, într-o formă vie, seriozitatea vieții și de pe acum să le prefigureze o anumită atitudine față de aceasta. Așa, de pildă, se poate da o idee despre meserii cu ajutorul uneltelor acestora, despre activitatea gospodărească, despre afacerile de stat, ierarhie, organizare, despre arhitectură și altele. De asemenea pot să fie

V. Cu joc să se
unească și
lucrul serios

pregătite spiritele și pentru medicină, ducându-i primăvara pe cîmp sau în grădină, arătîndu-le diferite specii de plante și punîndu-i apoi să se întreacă cine cunoaște mai multe. În acest fel, nu numai că va ieși la iveală cine are o înclinare naturală pentru botanică, dar vor fi stimulate, înainte de vreme, pre-dispozițiile din ei. Și pentru ca să se nască un fel de emulație printre acei care dau dovadă de cele mai mari progrese, pot fi numiți *doctori, licențiați sau candidați în medicină*. Tot așa și la alte jocuri, de pildă, la cele militare, se poate numi unul *comandant, alții colonei, căpitani, stegari* etc.; în cele *politice*, unul *rege, alții consilieri, cancelar, mareșal, secretari, ambasadori sau consuli, senatori, avocați* și alții; asemenea jocuri duc la lucruri serioase. Atunci vom împlini dorința doctorului Luther, ca *tîncetul să se ocupe în școală cu studii atît de serioase, încît să nu-și găsească o plăcere mai mică decît în cazul în care ar petrece ziua întreagă în jocuri*.²¹⁸ Numai așa școlile pot deveni preludiul vieții.

PROBLEMA A ȘAPTEA

Cum se poate obține totul gradat?

Pe alocuri am indicat secretul gradării

51. Am arătat mai sus modalitatea acestei gradări în capitolul XVI, principiul V, VI, VII, VIII și în capitolul XVIII, principiul V, VI, VII. Conform acestor norme, trebuie să se alcătuiască manuale pentru școlile clasice, cu instrucțiuni anexate pentru învățător, ca să vadă cum pot fi ele just utilizate spre a obține pe fiecare treaptă, pînă în vîrf, erudiție, moralitate și pietate.

PROBLEMA A OPTA

Cum se pot înlătura și evita piedicile?

Frumoasa neglijare a lucrurilor

52. Nu fără temei s-a spus că *nimic nu este mai zadarnic decît să știi și să înveți multe, fără să ai vreun folos, și*

că nu este înțelept cel care știe multe, ci acela care știe lucruri folositoare. De aceea se va putea ușura munca școlilor dacă se va restructura prin abreviere materia școlară. Adică atunci cînd se va lăsa la o parte ceea ce este

I. inutil,

II. nepotrivit (străin),

III. prea special.

53. Inutil este ceea ce nu servește nici religiozității și nici pietății și de care erudiția se poate dispensa. Așa, de pildă, numele și faptele zeilor păgîni și cultul lor. La fel poeziile și piesele denumite ușurate ale unor poeți și scriitori de comedii și altele asemănătoare. Dacă totuși este ceva care dorește să citească pe autorii amintiți, n-are decît să citească, să nu-i introducă însă în școli, unde trebuie pusă baza înțelepciunii și unde sînt inutile. „Ce nebunie, zice Seneca, de a învăța lucruri inutile, cînd timpul e atît de scurt!”²¹⁹ Așadar, *nimic să nu se învețe exclusiv pentru școală, ci pentru viață, ca o dată ce iese ceva din școală, ceea ce a învățat să nu se risipească în vînt*.

I. inutilul (se găsește mult în cărțile păgîne)

N.B.

54. Nepotrivit este acel lucru care nu corespunde dispozițiilor spirituale ale unuia sau altuia. După cum este diferită natura ierburilor, arborilor și animalelor, și unul vrea să fie tratat într-un fel, iar altul în alt fel, și nu orice se poate folosi în același chip; așa sînt și aptitudinile omului. Se găsesc, în adevăr, destui fericiți, bine înzestrați, care pot să pătrundă în cunoștința tuturor lucrurilor, dar nu lipsesc nici din aceia care în fața unor lucruri se încețoșează de minune și se îndobitocesc. Unul poate fi vultur pentru științele speculative, în schimb pentru cele practice, un asinus ad lyram. Un altul este capabil pentru toate, dar în muzică este nul, ceea ce i se întîmplă altuia la matematică sau poezie, sau logică etc. Ce-i de făcut? Ca să constrîngi natura încotro nu vrea, înseamnă să vrei să lupți împotriva ei, deci a încerca ceva zadarnic. Căci sau nu se va ajunge la

II. Nepotrivit (pentru anumite spirite — anumite lucruri)

Corolar

N.B.

nici un rezultat, sau rezultatul nu va fi la nivelul efortului depus. Și fiindcă învățătorul este servitorul și nu stăpînul naturii, conformatorul și nu reformatorul ei, de aceea *el nu trebuie să constrîngă pe elev la ceva cu forța, ceea ce respectivul nu începe cu favoarea Minervei* ²²⁰, în speranța fermă că o asemenea lipsă, ca de obicei, se va compensa în altă parte. Căci dacă se rupe sau se taie o ramură dintr-un copac, atunci cresc celelalte cu o forță mai mare, deoarece întreaga putere vitală se transmite acestora. *Și dacă nici unul dintre elevi nu va fi constrîns să facă ceva împotriva voinței sale, atunci nu se va crea aversiunea sa și nu va slăbi nici capacitatea minții sale.* Fiecare va înainta în acel domeniu către care (conform prevederii divine) îl atrage un instinct înăscut, și mai tîrziu, fiind la locul său, va servi cu folos atît lui Dumnezeu cît și societății umane.

N.B.

III. Lăsarea la o parte a ceea ce este particular 55. *La fel, dacă cineva ar voi să cunoască toate lucrurile pînă în detaliu* (ca, de pildă, toate diferențele dintre ierburi și dintre animale, toate felurile de ocupații ale meșteșugarilor, denumirile tuturor

uneltelor și altele asemenea), *aceasta ar fi o adevărată prolixitate respingătoare. Este de ajuns dacă în școli se învață, complet și temeinic, speciile lucrurilor, cu deosebiriile cele mai importante (și totuși exacte). Minteă își va completa mai tîrziu restul cînd va veni ocazia.* La fel ca și cel ce urmărește să învingă repede pe inamic, nu se oprește să cucerească mai știu eu ce localități mici, ci își concentrează forțele asupra problemei principale a războiului, cu certitudinea că toate celelalte i se vor supune de bună voie, dacă va birui în lupta de cîmp deschis și va cuceri fortărețele cele mai importante; tot așa și aici, detaliile vor urma de la sine, dacă spiritului i-au fost imprimate lucrurile principale. Între lucrurile care rețin inutil se numără și așa-numitele dicționare și lexicoane complete, despre care se pretinde că cuprind toate cuvintele unei limbi. De ce oare să-i încărcăm cu acestea pe copii, ca să le memoreze și să le poarte cu ei, cînd ei și așa o bună parte din acestea nu vor folosi? Atîta despre predare și învățare concisă.

N.B.

N.B.

Capitolul XX

Metoda științelor în special ²²¹

Rîurile trebuie adunate într-un fluviu

1. Să încercăm acum să adunăm la un loc acele observații risipite și, conform tuturor regulilor artei ²²², să le aplicăm în predarea științelor, a artelor, a moravurilor și a pietății. Cînd spun conform tuturor regulilor artei, înțeleg prin aceasta: ușor, temeinic și repede.

Știința este privirea spiritului, asemănător și cu privirea ochiului

2. Întrucît știința sau cunoașterea lucrurilor nu este altceva decît *privirea interioră* ²²³ a lucrurilor, sînt necesare aceleași condiții ca și pentru cercetarea și privirea externă, și anume: **ochiul**,

obiectul și lumina. *Cînd acestea sînt întrunite, se realizează viziunea. Ochiul pentru privirea internă este mintea (mens) sau spiritul (ingenium). Obiectele sînt toate lucrurile care se află în afara sau în interiorul cunoașterii (intellectus). Lumina este atenția necesară.* Dar după cum la privirea externă trebuie o anumită procedare ca obiectul să fie văzut, tot așa și aici trebuie o anumită metodă, potrivit căreia obiectele se prezintă spiritului, astfel ca el să le poată pricepe și pătrunde sigur și repede.

3. Dacă un tânăr vrea să pătrundă în tainele științelor, trebuie să întrunească în total patru condiții:

- I 1) ochiul minții să fie curat,
- II 2) să i se prezinte lucrurile aproape,
- III 3) să fie atent. Și apoi
- IV 4) să i se prezinte lucrurile pentru privire, unul după altul, conform unei metode corespunzătoare. Atunci el va pricepe totul sigur și ușor.

I. Cum se pot păstra curății ochii minții

4. Ce fel de spirit ne revine, nu stă în puterea noastră. Dumnezeu distribuie această oglindă a minții, acest ochi intern, după buna sa cunoaștere. Depinde însă de noi să nu lăsăm ca această oglindă să se umple de praf și să i se întineze strălucirea. Acest praf îl reprezintă trândăvia, preocupările inutile și zadarnice ale minții. Spiritul nostru poate fi comparat cu o moară care, de obicei, este în continuă mișcare. Lui îi oferă simțurile externe, servitorii săi obișnuiți, permanent material, adunat de pretutindeni și care, de cele mai multe ori, este fără conținut (dacă nu este foarte atent verificatorul suprem — rațiunea), adică în loc de grăunte și făină, i se oferă pleavă, paie, nisip, talaș și altele asemănătoare. Atunci se întâmplă ca și într-o moară, că toate colțurile se umplu de praf. Ca să poți proteja împotriva prăfuirii această moară — mintea (care este în același timp și o oglindă), înseamnă să sustragi tineretul de la preocupări zadarnice și să-l deprinzi cu lucruri decente și utile.

III. Cum trebuie să i se prezinte de aproape obiectele

1

2

5. Ca oglinda să intercepteze bine obiectele, aceasta depinde mai întâi de soliditatea și evidența lor și apoi de felul cum se prezintă obiectele simțurilor. Ceața, de pildă, și alte lucruri de o slabă consistență se reflectă puțin și astfel apar șterse în oglindă, iar cele absente, bineînțeles, de loc. De aceea să se ofere tineretului pentru studiu lucrurile și nu umbra acestora: lucruri solide, spun eu, adevărate, utile, care acționează puternic asupra

simțurilor și imaginației. Aceasta se întâmplă dacă le aducem atât de aproape încât să poată fi percepute.

6. De aici regula de aur pentru toți învățătorii să fie: Totul, pe cât posibil, să se prezinte simțurilor.

Totul prin propria vedere

Și anume, ceea ce se vede, văzului, ceea ce se aude, auzului, ceea ce miroase, mirosului, ceea ce se gustă, gustului, ceea ce se pipăie, pipăitului, și dacă ceva poate fi perceput prin diferite simțuri, să li se prezinte acestora simultan, așa cum am arătat la capitolul XVII, principiul VIII.

7. Pentru aceasta există trei argumente convingătoare:

Triplu argument pentru această regulă

1. Începutul cunoașterii (cognitio) trebuie întotdeauna să plece de la simțuri (pentru că nimic nu se găsește în intelectul nostru, ceea ce n-a fost mai înainte în simțuri) ²²⁴. De ce atunci învățătura (doctrina) să nu plece inițial de la înțelegerea lucrurilor reale, iar nu de la descrierea lor prin cuvinte? Abia când lucrul a fost arătat, să urmeze cuvântul, care să explice mai departe lucrul respectiv.

1. Cunoașterea începe prin simțuri

8. Al doilea: adevărul și precizia științei nu depind de altceva decât de mărturia simțurilor, pentru că obiectele se imprimă mai întâi și nemijlocit simțurilor, și apoi intelectului prin intermediul simțurilor. Proba despre aceasta este că se dă crezare cunoașterii senzoriale prin ea însăși, pe când la raționament (ratiocinatio) sau la mărturii străine (testificatio), pentru certitudine apelăm tot la simțuri. Credem în rațiune numai în măsura în care ea poate demonstra prin exemplele inducției (a cărei certitudine se verifică prin simțuri). Căci nimeni și nicăieri nu va da crezare mărturiilor străine împotriva experienței propriilor simțuri. Iată de ce și știința este cu atât mai sigură cu cât se bazează pe simțuri. Prin urmare, dacă vrem să infiltrăm școlarilor cunoașterea reală și sigură a lucrurilor trebuie să facem în

2. Asigurarea

întregime așa ca să-i învățăm totul prin propria lor intuiție (autopsia) și demonstrație senzorială.

3. A întâpări
în memorie

9. Și pentru că simțul este cel mai fidel alimentator al memoriei, intuirea lucrurilor face ca ceea ce știe cineva pe această cale s-o păstreze. De fapt, dacă am gustat o singură dată din zahăr, am văzut o singură dată o cămilă, am auzit o singură dată cîntecul privighetorii sau am fost o dată la Roma și am parcurs-o (bineînțeles, cu atenție), acestea persistă în memorie și nu le mai poți uita. De aceea vedem că copiii rețin mai ușor istorioare biblice sau altele din tablouri. Mai ușor și mai durabil ne putem reprezenta un rinocer, dacă o dată l-am văzut în realitate (sau imaginea acestuia). Este evident că cineva cunoaște mai bine desfășurarea unei întâmplări la care a fost prezent, decît dacă i s-ar povesti de șase sute de ori una la care a fost absent. De aceea are dreptate Plaut că „un martor ocular este de zece ori mai prețios decît cei care știu numai din auzite”²²⁵. Iar Horațiu:

Segnius irritant animos demissa per aurem.

Quam quae sunt oculis subjecta fidelibus ac qua

Ipse sibi tradit spectator.

(Mult mai puțin agită spiritul ceea ce pătrunde prin urechi, decît ceea ce se prezintă înaintea ochilor și-și încredințează singur sieși, observatorul)²²⁶. De pildă, cine o dată a studiat cu atenție anatomia corpului omenesc, înțelege și reține totul mult mai sigur decît dacă ar fi citit despre aceasta cele mai extinse explicații, fără percepție vizuală. De aceea și proverbul „Ceea ce ai văzut cu ochii proprii servește ca argument”.

Imensul
folos al
imaginilor
în predare

N.B.

10. Dacă nu avem la îndemînă lucrurile înseși, atunci putem utiliza pe înlocuitorii lor: modele sau imagini confecționate pentru uzul învățămîntului, așa cum se obișnuiește la botanică, zoologie, geometrie, geodezie și geografie, unde la descrieri se anexează imagini. Aceasta ar trebui să se introducă în mod asemă-

nător în întregul domeniu al științelor naturii²²⁷, ca și în altele. Un exemplu: s-ar preda astfel extrem de intuitiv structura corpului omenesc, dacă oasele scheletului omenesc (așa cum îl găsim autentic sau din lemn, în universități) ar fi învelite de mușchi, tendoane, nervi, vine, artere, făcute din piele și umplute cu lînă, împreună cu viscere, plămîni, inimă, diafragmă, ficat, stomac și intestine, fiecare în mărimea cuvenită, cu inscripții de denumire și funcționare. Dacă i se prezintă acest exponat unui elev la științe naturale, i se explică și i se arată fiecare lucru amănunțit, atunci el va percepe totul extrem de ușor și va înțelege construcția propriului său corp. Asemenea materiale demonstrative (adică imaginile lucrurilor pe care nu le putem procura) ar trebui să fie confecționate pentru tot ce este demn de știut și să existe în școli. Cheltuiala și munca făcute cu acestea vor fi din plin răsplătite.

Prezentarea
artificială
a corpului
omenesc

11. Dacă cineva s-ar îndoi că toate lucrurile s-ar putea prezenta în acest fel simțurilor, chiar și cele spirituale și cele absente (aflate pe cer sau în profunzimii, ori în țări de peste mări), atunci trebuie să se gîndească că Dumnezeu a creat totul spre a forma o armonie, așa că pot fi complet reprezentate cele superioare prin cele inferioare, cele absente prin cele prezente și cele invizibile prin cele vizibile. Aceasta reiese deosebit de concludent și din Macromicrocosmosul lui Robert Fludd²²⁸, care știe să producă, în mod artificial, în fața ochilor, vîntul, ploaia și tunetul. Fără îndoială că acestea se pot perfecționa spre a putea deveni mai intuitive și mai ușor de priceput.

Dacă se pot
prezenta
toate lucrurile
simțurilor

12. Atîta despre reprezentarea obiectelor pentru simțuri. Ne referim acum la lumină. Dacă aceasta lipsește, atunci zădărnice oferim obiectele ochilor. În știință, această lumină este atenția; prin ea, elevul cu spiritul prezent și larg deschis primește totul. După cum cineva nu poate să vadă nimic în întuneric și cu ochii închiși, chiar dacă i s-ar prezenta lucruri înaintea ochilor, tot așa zboară pe dinain-

III. Ce se
înțelege
prin lumina
atenției

tea simțurilor dacă se spune sau se arată ceva unui neatenț, și aceasta o putem observa la acei ce sînt distrați și deci nu sînt atenți la ceea ce se întîmplă în prezența lor. Așadar, după cum acel care vrea să arate altuia ceva în timpul nopții trebuie să facă lumină și adesea să o curețe ca să lumineze bine, tot așa și învățătorul care vrea să lumineze cu lumina științei pe elevul cuprins de întunericul neștiinței, trebuie mai întîi să-i dezvolte atenția ca să primească învățătura cu nesaț și cu mințea larg receptivă pentru lucruri. În ce chip se întîmplă aceasta am arătat în capitolul XVII și în prima problemă a capitolului XIX.

IV. Ce cere metoda spre a reprezenta obiectele în lumină clară?

13. Atît despre lumină. *În continuare voi vorbi despre modul sau despre metoda cum trebuie să fie prezentate obiectele simțurilor, încît să lase o impresie puternică.* Cum trebuie să procedăm aici se poate deduce de la simțul vederii externe: dacă vrem să vedem ceva bine, atunci: 1) *trebuie să aducem înaintea ochilor, și anume* 2) *nu prea departe, ci la o distanță potrivită,* 3) *nu lateral, ci direct înaintea ochilor,* 4) *nu pe dos sau pieziș, ci drept, ca să se poată vedea bine,* 5) *asa ca vederea să poată cuprinde mai întîi întregul obiect și apoi* 6) *părțile, și anume* 7) *în ordine de la început pînă la sfîrșit și* 8) *să se oprească asupra fiecărei părți atîta pînă ce* 9) *totul va fi bine perceput,* cu toate caracteristicile sale. De se respectă această ordine, atunci vederea se va desfășura cum trebuie; dacă se neglijează numai o parte, atunci ori nu va reuși deloc sau foarte prost.

Lucrul se explică printr-un exemplu

14. De exemplu: vrea cineva să-i citească prietenului o scrisoare, trebuie 1) să o țină înaintea ochilor (căci cum ar putea s-o citească dacă nu vede?), 2) să o apropie de ochi la o distanță potrivită (căci dacă e prea departe, vederea nu o mai poate distinge), 3) să o țină drept (căci ceea ce se vede strîmb, se vede încurcat), 4) în poziția corespunzătoare (căci cine poate citi o scrisoare sau o carte întoarsă sau în poziție laterală?), 5) mai

întîi observăm ceea ce privește scrisoarea în general: *de la cine, cui, unde și cînd a fost scrisă?* (căci dacă nu vei ști mai întîi acestea, cu greu vei înțelege amănuntele textului), 6) apoi se va citi întreaga scrisoare, fără să se omită ceva (pentru că altfel nu vom afla totul și s-ar putea chiar să ometem ceea ce e important), 7) este necesar ca totul să se citească în ordine, așa cum urmează, parte după parte (căci dacă se citește pe sărite, și anume de aici o frază, de colo alta, s-ar putea să se încurce și să se întunece sensul), 8) să ne oprim asupra fiecărui detaliu pînă ce l-am înțeles (pentru că de citim totul repede putem scăpa din vedere ceva important), 9) la sfîrșit, cînd cunoaștem întregul conținut, trebuie să vedem ce este mai important și ce este mai puțin important.

15. Observînd aceasta, pentru cei ce predau științele, rezultă nouă reguli utile:

Aplicarea la arta predării științelor prin 9 reguli: Regula I

Tot ceea ce vrea să știe cineva trebuie să i se predea. Căci dacă nu i se oferă elevului ceea ce trebuie să știe, de unde poate să le știe? Învățătorii în orice să se păzească să ascundă ceva elevilor, fie intenționat, cum obișnuiesc invidioșii sau infidelii, fie din neglijență, cum o fac cei ce-și îndeplinesc superficial îndatoririle. Aici este necesară credința și hărnicia.

16. *Tot ceea ce se predă trebuie să fie de actualitate și de folos real.*

A II-a regulă

Elevul trebuie să vadă că ceea ce învață nu provine din utopii²²⁹ sau din idei platonice, ci sînt lucruri care-l înconjură cu adevărat și a căror cunoaștere aduce adevărate foloase pentru viață. Astfel, mințea se va apuca mai asiduu de lucru și va distinge mai cu îngrijire.

17. *Tot ceea ce se predă să se predea direct și nu prin ocolisuri.*

A III-a regulă

Aceasta înseamnă să se vadă drept și nu pieziș, căci atunci nu s-ar vedea propriu-zis obiectele, ci doar s-ar atinge cu privirea și ar apărea confuze și întu-

necate. Fiecare obiect trebuie pus în fața ochilor elevului prin esența sa, dezgolit și nu învelit în cuvinte, metafore, aluzii sau hiperbole. Aceasta este util când lucrurile sînt de acum cunoscute, spre a le augmenta sau micșora, recomanda sau ponegri, dar nu cînd sîntem în curs de a le cunoaște; aci trebuie să mergi de-a dreptul la fapt.

A IV-a regulă 18. Tot ce se învață trebuie predat așa cum este și cum a apărut, adică prin prezentarea cauzelor.

Căci cea mai bună cunoaștere este aceea cînd lucrul este cunoscut așa cum este. Dacă-l cunoaștem altfel de cum este, atunci nu avem de-a face cu o cunoaștere, ci cu o eroare. Fiecare lucru este așa cum a apărut, de este altfel de cum a apărut, îl considerăm stricat. Iar fiecare lucru apare prin cauzele sale. A explica cauzele unui lucru înseamnă a mijloci adevărata cunoaștere a lucrului, conform principiului: a ști înseamnă a pricepe un lucru prin cauzele sale²³⁰, iar cauza este diriguirea minții. Se cunosc lucrurile cel mai bine, cel mai ușor și cel mai sigur atunci cînd se cunoaște cum au apărut, întocmai după cum s-ar prezenta cuiva o scrisoare spre a fi citită în aceeași poziție în care au fost scrise literele. Din contra, e greu să citești o hîrtie întoarsă sau pe dos. La fel, un lucru se va pricepe ușor și sigur dacă va fi explicat așa cum s-a produs, dacă însă se va proceda prin *ὄπισθεν πρότερον*²³¹, atunci cel ce învață, se va încurca cu siguranță. Așadar:

Metoda învățării să urmeze metoda lucrurilor: ce-i mai devreme, mai devreme și ce-i mai tîrziu, mai tîrziu.

A V-a regulă 19. Tot ce se oferă cunoașterii să se ofere mai întîi în general și apoi în părțile sale.

Motivul pentru aceasta a fost expus în capitolul XVI, principiul 6. A oferi un lucru spre cunoaștere înseamnă a explica întreaga esență a lucrului și aspectele sale secundare. Esența se poate explica prin întrebările: „Ce?” „Cum?” și „De ce?”. Întrebarea „Ce?” se referă la denumirea, genul, acțiunea și scopul

lucrului. Întrebarea „Cum?” se referă la forma sau la modul său, datorită căruia el corespunde scopului său. Întrebarea „De ce?” se referă la eficiența sau la puterea sa, datorită căreia lucrul este apt pentru scopul său. De exemplu, cînd vreau să prezint elevului cunoașterea generală, adevărată despre om, atunci îi spun: *omul este 1) ultima creatură a lui Dumnezeu, ce este destinată să domnească peste celelalte; el este 2) dotat liber cu facultatea de a alege și a executa ce vrea, și pentru aceasta 3) este înzestrat cu lumina rațiunii spre a se conduce în mod înțelept în preferințele și acțiunile sale.* Aceasta este cunoașterea generală despre om, și anume una fundamentală, care conține tot ce este necesar despre el. Dacă vrea cineva să mai completeze unele caracteristici, deși secundare, totuși generale, atunci o poate face răspunzînd la întrebările „De la cine?”, „De unde?”, „Cînd?” etc. După aceea se trece la cunoașterea părților — *corpul și spiritul*. Corpul se explică cu ajutorul anatomiei membrelor, iar *sufletul*, prin facultățile din care constă, toate în ordinea cuvenită.

20. Este necesar să fie cunoscute toate părțile unui lucru, chiar și cele inobservabile, fără omisiuni, cu respectarea ordinii, poziției și a legăturii cu celelalte lucruri. *A VI-a regulă*

Pentru că nimic nu e fără importanță și cîteodată pe particulele cele mai mici se bazează puterea celei mai mari. Desigur, într-un ceas, un singur cuișor rupt, îndoit sau mutat din loc poate opri întregul mecanism. Tot așa s-ar distruge viața, dacă din corpul viu s-ar îndepărta un singur mădular, iar dacă din contextul unei cuvîntări ar lipsi un simplu cuvîntel (o prepoziție sau conjuncție), se poate schimba sau răsturna întregul sens și așa peste tot. Cunoașterea deplină a unui lucru se va obține prin cunoașterea tuturor părților, ce reprezintă fiecare și pentru ce.

21. Totul să se predea succesiv; în același timp, un singur lucru. *A VII-a regulă*

Așa precum privirea nu poate cuprinde deodată două sau trei obiecte decât difuz și haotic (dacă citește cineva o carte, desigur, nu poate citi simultan două pagini, nici două rînduri succesive și nici măcar două cuvinte sau chiar două litere, ci numai în ordinea cuvenită, una după alta), tot așa nici mintea nu poate să cugete în același timp decât asupra unui singur lucru. De aceea să se procedeze prin separare, trecîndu-se de la unul la altul, ca mințile să nu fie supraîncărcate.

A VIII-a regulă 22. La fiecare lucru trebuie să ne oprim atîta vreme pînă ce a fost înțeles.

Nimic nu se întîmplă într-o clipă, pentru că tot ce se face se realizează prin mișcare. Mișcarea însă se produce succesiv. De aceea trebuie să zăbovești cu elevul la fiecare parte a materiei atîta vreme pînă ce o cunoaște bine și devine conștient de știința sa. Aceasta se realizează prin imprimare, examinare și repetare pînă la deplină stăpînire (așa cum am arătat în cap. XVIII, principiul X).

A IX-a regulă 23. Este necesar ca diferențele dintre lucruri să fie clar evidențiate, spre a se obține o cunoaștere cît mai exactă a tuturor.

Mult adevăr zace în cunoscuta expresie „Qui bene distinguit, bene docet” (cine

deosebește bine, învață bine). *Multimea lucrurilor apasă* pe cel ce învață, iar *varietatea lor îl zăpăcește* dacă nu se găsesc remedii, și anume: *ordinea*, ca unul să urmeze după altul, în al doilea rînd o *atentă observare a deosebirilor*, ca să devină clar ce deosebește un obiect de altul. Toate acestea duc la o cunoaștere exactă, clară și temeinică, pentru că varietatea și adevărata cunoaștere a lucrurilor depind de diferențierea lor așa cum am indicat în capitolul XVIII, principiul VI.

24. Fiindcă nu e dat fiecărui învățător să-și îndeplinească cu dexteritate sarcinile funcției sale, de aceea este necesar ca toate obiectele de învățămînt din școală să fie coordonate după aceste prescripții metodice, întrucît nu este ușor dacă cineva se abate de la scop. Iar acestea o dată bine așezate și observate, se va întîmpla elevului ca și unuia pe care-l conduce cineva printr-un palat imperial și îi arată într-un anumit răstimp și fără dezgust tot ce se găsește acolo, picturi, sculpturi, draperii și alte podoabe; tot așa și tînarul pe care-l introducem în teatrul universului poate să pătrundă cu iscusința spiritului construcția lucrurilor și apoi cu ochi ageri să umble printre operele lui Dumnezeu și ale oamenilor.

Obiectele ce se vor preda în școli să se aranjeze după această metodă

Capitolul XXI

Metoda artelor

Artelor trebuie să ne dedicăm mai mult decât științelor 1. Teoria lucrurilor e ușoară, scurtă și oferă numai încîntare. În schimb, în practica vieții este grea și prolixă, dar aduce admirabile avantaje, după cum spune Vives²³². Așa stînd lucrurile, trebuie să căutăm cu grijă calea pe care poate fi condus cu ușurință tineretul la

utilizarea practică a lucrurilor, așa cum le cuprind artele.

2. *Artele cer trei condiții prealabile:* 1) *modelul sau ideea* cu forma exterioară, pe care artistul intuind-o caută să producă ceva similar, 2) *materia* căreia trebuie să-i imprime forma nouă

Trei cerințe principale ale artei
1
2

- 3 și 3) *uneltele* cu ajutorul cărora se poate executa obiectul.

Tot atâtea cerințe în realizare

- 1 3. *Practica folosirii artei* (date fiind uneltele, materia și modelul) cere: 1) *utilizarea firească*, 2) *procedarea înțeleaptă*, 3) *exercitarea frecventă*. Aceasta înseamnă că *elevul trebuie învățat* unde și când să le folosească. El trebuie să fie dirijat să nu greșească în activitatea (operatio) sa, iar dacă greșește, să fie corijat. În sfârșit, el poate continua să greșească, deci să fie corectat atita timp până ce știe să lucreze fără greșală, sigur și ușor.

Unsprezece reguli cu privire la aceasta

4. Aici este necesar să se observe 11 reguli, și anume: șase cu privire la întrebuințare, trei la procedare (conducere) și două cu privire la exercitare.

I 5. *Executarea se învață executînd.*

Meseriașii nu rețin pe ucenicii lor prin considerații speculative, ci îi pun deîndată la treabă, ca potcovind să învețe potcovăria, gravînd — gravura, pictînd — pictura, dansînd — dansul etc. De aceea, și în școli, scrisul să se învețe scriînd, vorbirea vorbind, cîntarea cîntînd, calculul calculînd etc. *Școlile să nu fie altceva decît ateliere în care să se lucreze serios*. Numai astfel vor putea toți să verifice adevărul, prin propria lor activitate (fabricando fabricamur), și anume: *munca ne creează pe noi*.

II 6. *Pentru tot ce se face trebuie să existe o anumită formă și o anumită normă.*

Elevul trebuie s-o intuiască și s-o imite. Căci acela care nu știe încă ce și cum trebuie să se facă ceva, nu poate să producă de la sine; așadar, acestuia trebuie să i se arate. De altfel ar fi o cruzime să constrîngi pe cineva să facă ceea ce vrei tu; el neștiind, să-i arăți ce vrei. Dacă, de pildă, îi ceri să deseneze linii drepte, unghiuri drepte și cercuri, să-i dai pentru aceasta o riglă, un raportor și un compas și să-i arăți utilizarea lor. Prin urmare trebuie să avem toată grija ca pentru tot ce trebuie făcut în școală să existe forme, modele și idei juste, sigure, simple, ușor de înțeles și

de imitat, fie că e vorba de schemă, schiță, model sau probe de lucru. Abia atunci nu va mai fi o neghiobie dacă celui căruia i-ai dat lumină îi ceri să vadă, celui ce stă în picioare — să meargă, iar celui ce știe să mînuiască uneltele — să lucreze.

7. *Arătarea utilizării uneltelor trebuie să se facă mai degrabă prin fapte decît prin vorbe, mai mult prin exemple decît prin reguli.* III

Spunea Quintilian odinioară: „*Lungă și grea este calea prin precepte, scurtă și eficace prin exemple.*”²³³ Dar vai! cît de puțin iau în considerație acest lucru școlile obișnuite. Căci cu anumite precepte și reguli, cu excepții de la reguli, delimitarea excepțiilor supraîncarcă pe începătorii în gramatică, în așa fel încît aceștia adesea nu mai știu despre ce este vorba și, mai înainte de a înțelege, se zăpăcesc. Pe meseriași nu-i vedem să procedeze așa, și anume ca ei inițial să spună ucenicilor începători o serie de reguli, ci îi introduc în ateliere, îi lasă să privească cum lucrează, și pe urmă să încerce, să imite și ei (căci omul este un animal μιμητικόν),²³⁴ le dau în mînă uneltele și îi învață cum să le țină și să le mînuiască. Dacă greșesc, le arată și îi corectează, dar întotdeauna mai mult prin exemplul lor decît prin cuvinte; iar practica atestă că o asemenea imitare dă rezultate. Căci e foarte adevărat ce zice un proverb german: „*Un bun antemergerător găsește un bun succesor*”²³⁵. De asemenea, și expresia lui Terentius: „*Mergi înainte — te voi urma*”²³⁶ își găsește aici locul. În felul acesta vedem cum, numai prin imitație, fără prescripții chinuitoare, copiii învață să meargă, să alerge, să vorbească, precum și diferite jocuri. Pentru că preceptele sînt în fond spini pentru spirit, reclamă atenție și ingeniozitate, în timp ce exemplele ajută și pe cei mai mărginiți. Numai prin precepte nimeni nu și-a însușit niciodată o limbă sau o artă, în schimb întotdeauna s-a realizat aceasta prin deprindere și chiar fără prescripții.

IV 8. *Exercițiul să înceapă cu elemente, iar nu cu lucrări complicate.*

Teslarul, de pildă, nu-și învață ucenicul să construiască chiar de la început din lemn turnuri și castele, ci cum să țină barda, cum să taie lemnul cu ferăstrăul, cum să aşchieze și să sfredească bîrnele, cum să bată şipci și să monteze. Și nici pictorul nu pune de la început pe elevul său să picteze chipuri ome-nești, ci îl învață să amestece culorile, să țină penelul, să tragă linii, abia apoi îl lasă să încerce să facă desene simple. Iar cine învață pe un copil să citească, nu-i dă în mînă o carte, ci începe mai întîi cu elementele de bază, și anume cu fiecare literă în parte, apoi unite în silabe, după care urmează cuvintele, propozițiile etc. Tot așa și începătorului în studiul gramaticii să i se dea mai întîi flexiunea cuvintelor izolate, apoi să le unească cîte două, după care să formeze propoziții simple, cu un singur membru, apoi cu doi, cu trei și, în sfîrșit, să se ajungă la construcția frazei, iar de aici la discursul complet. Tot așa și în dialectică: mai întîi să învețe să deosebească lucrurile și noțiunile despre lucruri, după gen și diferențele distincte, apoi să le coordoneze după relațiile lor reciproce (în ce chip stau unele față de altele), după aceea să le definească și să le clasifice și, în sfîrșit, să examineze lucrurile și noțiunile lor după legătura dintre ele: „Ce?”, „De ce?”, „Pentru ce?” — trebuie să se exprime ceva din necesitate sau numai întîmplător? Abia după ce s-au făcut multe exerciții asupra acestora, se poate trece la actul raționamentului, adică elevii să fie învățați cum din propoziții date sau acceptate se pot trage concluzii, și după aceea se trece la tratarea unor discursuri sau a unor teme mai largi. La fel se poate proceda prompt și în retorică. Mai întîi elevii sînt deprinși, un timp oarecare, să adune sinonime, apoi sînt învățați să adauge epitete din substantive, verbe, adverbe, apoi cum să le explice prin antiteze, cum să parafrazeze în diverse feluri, cum să înlocuiască unele cuvinte...

cu tropi²³⁷, cum să schimbe grupe de cuvinte spre a obține o sonoritate elegantă a limbii și cum să transforme propozițiile simple în altele cu sens figurat. Abia după ce se cunosc toate acestea, se poate trece la alcătuirea de cuvîntări complete, dar nu mai devreme. Dacă așa se procedează treptat în fiecare artă, atunci este imposibil să nu se obțină progrese rapide și temeinice.

Temeiul celor de mai sus s-a discutat la capitolul XVII, principiul IV.

9. *Primele exerciții cu începătorii să v se facă asupra materiei cunoscute.*

Această regulă rezultă din principiul IX, capitolul XVII și principiul IV, din același capitol. *Sensul ei este să evite supraîncărcarea elevilor cu lucruri ce nu corespund vârstei, capacității lor de pricepere și condițiilor lor actuale, astfel ca să nu fie siliți să lupte cu fantome. De pildă, un copil polonez care învață să citească și să scrie literele nu trebuie să facă aceasta pe un text latin, elin sau arab, ci pe unul în limba maternă, pentru ca să înțeleagă despre ce e vorba. Iar ca un copil să priceapă aplicarea regulilor dialecticii, nu-i vom da să facă exerciții cu exemple scoase din Virgil sau Cicero, din teologie, politică sau medicină, ci din lucruri accesibile copilului: o carte, o haină, un copac, o casă, o școală etc. Totodată este bine ca exemplele folosite pentru explicarea primei reguli să fie utilizate și în continuare, ca un material cunoscut. Așa în dialectică, de pildă, se va lua arborele și se va explica prin el ce este genul, diferențele, cauza, efectul, premisele (subjecta), circumstanțele, delimitarea noțiunii, clasificarea etc., apoi se va arăta în cîte feluri se poate exprima ceva relativ la copac și, în sfîrșit, cum din anumite concluzii spuse despre el se pot scoate și altele și cum pot fi acestea demonstrate etc.²³⁸ Dacă s-a explicat în acest fel aplicarea regulilor prin două sau trei exemple cunoscute, atunci copilul va proceda de la sine foarte ușor și în alte cazuri, prin imitare totală.*

VI 10. *Imitarea trebuie să respecte la început întocmai forma prescrisă, mai târziu însă ea poate deveni mai liberă.*

Deoarece cu cât imitarea unui obiect nou se potrivește cu modelul său, cu atât îi va semăna mai bine și mai exact. Monedele, de pildă, care sînt toate imprimate după același tipar (typus) seamănă foarte mult între ele, dar și cu tiparul lor; la fel și cărțile care sînt tipărite cu aceleași stanțe metalice, precum și obiectele turnate din ceară, ghips sau metal etc. De aceea, pe cât este posibil, trebuie să se respecte și în celelalte lucrări de imitare întocmai modelul (cel puțin la început), pînă ce mîna, mintea și limba capătă siguranță și s-au deprins să se miște liber și să formeze independent ceva asemănător.

N.B. De pildă, cei ce învață să scrie trebuie să ia o hîrtie subțire și să o așeze pe modelul de scris pe care vor să-l imite; și așa vor putea să vadă cu ușurință trăsăturile literelor și să le imite. Sau se imprimă modelul pe hîrtie albă, într-o culoare roșiatică sau cenușie foarte deschis, pentru ca elevii, trăgînd cu condeiul pe urmele imprimate, să se obișnuiască să imite aceleași litere în aceeași formă. La fel și în exercițiile de stil, se pot prezenta elevilor spre imitare orice construcții, propoziții sau perioade dintr-un autor. De pildă, dacă se zice: „*bogat în bunuri*“, atunci elevul poate imita, spunînd „*bogat în galbeni*“, „*bogat în bani*“, „*bogat în vite*“, „*bogat în vi*“²³⁹ etc. Cînd spune Cicero: „*Eudemus, după aprecierea celor mai învățați bărbați, este cel dintîi în astronomie*“²⁴⁰, prin imitație directă se poate spune: „*Cicero, după aprecierea celor mai învățați retori, este cel dintîi în oratorie*“, „*Paul, după aprecierea întregii biserici, este, desigur, cel dintîi în apostolat*“ etc. Tot așa pot imita elevii și acea dilemă din logică: „*ori este zi, ori este noapte; acum însă este noapte, deci nu poate fi zi*“; copilul va învăța să imite, prezentînd fel de fel de dileme directe, ca de exemplu: „*ori este incult, ori este cult, el însă este incult*“. *Cain a fost sau pios, sau nepios, el totuși n-a fost pios* etc.

VII 11. *Modelele celor ce urmează să fie executate trebuie să fie cît mai perfecte posibil, astfel ca cel ce se pricepe să le imite întocmai să poată fi considerat ca desăvîrșit în arta sa.*

Așa precum nimeni nu poate să tragă linii drepte după o riglă strîmbă, tot așa nu se poate face o copie bună după un model greșit. De aceea trebuie să avem grijă ca, *pentru tot ce se face în școală, ba chiar în viața întreagă, să avem modele adevărate, sigure, simple, ușor de imitat*, fie că sînt copiile, picturile sau desenele lucrurilor, fie precepte și reguli clare și scurte, ușor de priceput și adevărate, fără excepții.

N.B.

VIII 12. *Prima încercare de imitare trebuie să fie cît mai fidelă posibil, fără nici cea mai mică abatere de la model.*

Aceasta, desigur, în măsura în care se poate face. Este însă necesar. Pentru că orice început este într-un fel baza pentru tot ce urmează, astfel dacă aceasta este solidă, atunci se poate construi pe ea cu siguranță, dacă însă este șubredă, atunci toate se vor clătina. Și așa cum constată medicii, *dacă nu se înlătură neajunsurile primei digestii, prin cea de-a doua sau a treia, devine dăunătoare*, tot așa în orice activitate, abaterile de la prima dăunează tuturor celor următoare. De aceea cerea plată dublă *Timotheus muzicianul* de la elevii săi care au învățat primele elemente ale artei lor în altă parte, spunînd mereu că are cu ei o muncă dublă, pentru că mai întîi trebuie să-i dezvețe de ceea ce au învățat greșit, ca apoi să-i poată învăța cum trebuie²⁴¹. Iată de ce este necesar să ne străduim ca elevii să-și însușească întrutotul modelele artei lor, imitîndu-le întocmai. Dacă reușim să depășim această greutate, celelalte dispar de la sine, așa cum cade în mîna învingătorului orașul după ce a fost cucerită poarta de intrare. Să ne ferim însă de a ne grăbi și niciodată să nu trecem la cele ce urmează pînă ce precedentele n-au fost bine fixate. *Cine nu se abate de la drum, acela sosește cel mai devreme. Iar oprirea pentru consolidarea corespun-*

N.B.

zătoare a bazei nu înseamnă întârziere, ci mai degrabă un câștig (de timp), pentru că ceea ce urmează se va asimila mai ușor, mai repede și mai sigur.

IX 13. Este necesar ca greșelile să fie îndreptate imediat în prezența învățătorului, cu explicarea în același timp a regulilor corespunzătoare și a excepțiilor lor.

Am spus pînă acum că artele se predau mai mult prin exemple, decît prin precepte. Trebuie să completăm că sînt de luat în considerare și acele precepte și reguli care dirijează munca și evită erorile. Pentru că ele descoperă ceea ce este inclus în model, cu ce începe munca, ce urmărește, pe ce cale trebuie să se desăvîrșească și de ce totul s-a realizat astfel. Tocmai aceasta asigură cunoașterea temeinică a artei, încrederea și siguranța în imitare. Dar acele precepte

N.B.

X 14. Pregătirea perfectă într-o artă se realizează prin analiză și sinteză.

Exercițiile sintetice să se facă înaintea celor analitice

- 1) întotdeauna trebuie început cu ceea ce este mai ușor, dar ceea ce este al nostru înțelegem mai ușor decît ceea ce este străin; 2) autorii ascund intenționat arta lor, astfel că elevii la primul contact o înțeleg puțin sau n-o înțeleg de loc, dar ei vor fi în stare s-o înțeleagă dacă vor fi exersați într-o anumită măsură prin simple invenții proprii; 3) ceea ce intenționează cineva inițial să realizeze, cu aceea trebuie să și înceapă. Și noi

intenționăm să-i deprindem pe elevi să încerce noi invenții, nu numai să se folosească de cele realizate (compară cap. XVIII, principiul V).

15. Toate invențiile și lucrările străine trebuie să fie analizate atent, căci numai acela cunoaște temeinic un drum, dacă l-a parcurs, dus și întors, și a aflat bifurcațiile, trifurcațiile și căile de acces. Afară de aceasta, modul de existență a lucrurilor este atît de variat și infinit, încît nu poate fi cuprins în toate regulile, cu atît mai puțin de mintea unui om. Mai multora li se relevă mai mult, dar abia atunci devine proprietatea noastră cînd cercetăm, recunoaștem și, prin întrecere, imitație, învățăm să realizăm ceva asemănător.

Să le completăm și cu cele analitice

16. Doresc, așadar, ca în orice artă, pentru tot ce trebuie să se producă în cadrul ei și se urmărește să se realizeze, să existe modele sau exemplare complete și perfecte. Afară de aceasta, să se folosească instrucțiuni și reguli care indică modul cum s-a realizat ceva sau urmează să se realizeze, spre a folosi imitația, să ajutăm să se evite greșelile, iar cele comise să fie corectate. Apoi să se dea elevului, în mod continuu, mereu alte exemple de exerciții, pe care să le rezolve după modelul corespunzător, și, prin imitație, să facă unul asemănător. În sfîrșit, să vadă și opere străine (mai ales ale artiștilor renumiți) și să le cerceteze prin intermediul canoanelor și regulilor cunoscutе, pe de o parte, pentru ca aplicarea lor să fie cu atît mai evidentă, iar pe de altă parte, pentru ca să învețe cît mai curînd arta de a ascunde tehnica. Și numai dacă elevul este exersat cît mai des în felul acesta, el va putea să aprecieze, într-un mod corespunzător, invențiile proprii ca și pe cele străine, precum și avantajele lor.

Concluzia asupra celor spuse

17. Aceste exerciții trebuie să se continue pînă ce se ajunge la stăpînirea artei. Căci numai exercitiul îl face pe meșter. ²⁴²

XI

Metoda limbilor

De ce să învățăm limbile și care anume

1. Limbile nu se învață ca o parte integrantă a erudiției sau a înțelepciunii, ci ca un mijloc de a dobândi erudiție și a o comunica altora.²⁴³ De aceea, nu se învață toate limbile, ceea ce ar fi imposibil, și nici multe, ceea ce ar fi inutil, căci s-ar răpi timpul necesar studierii lucrurilor, ci numai cele necesare. Pentru viața cotidiană este necesară însă limba maternă, iar pentru relațiile cu vecinii, limba vecinilor, astfel pentru polonezi este germana, în altă parte, maghiara, româna, turca, iar pentru citirea cărților științifice, după cum este uzual între învățați, limba latină, și, în fine, pentru filozofi și medici, cea elină și arabă, iar pentru teologi, cea elină și ebraică.

Dacă e necesar, să se învețe fiecare integral

2. Toate aceste limbi nu trebuie să fie învățate în tot cuprinsul lor, pînă la perfecțiune, ci atîta cît este necesar. Greaca și ebraica nu trebuie să fie cunoscute curent, ca limba maternă, deoarece lipsesc oameni care să se poată întreține în aceste limbi. Este suficient dacă sînt cunoscute în măsura în care se pot citi și înțelege cărțile.

Să nu se învețe fără obiecte

3. Studiul limbilor trebuie să meargă paralel cu cel al lucrurilor și în special în tinerețe, pentru ca să se învețe ceva să înțeleagă și să exprime tot atîta material real ca și cel lingvistic. Noi formăm oameni, și nu papagali, așa cum arătat în capitolul XIX, principiul VI.

1 Concluzie: Din aceleași cărți se pot învăța lucrurile și limbile

4. De aici rezultă mai întîi că nu este bine să se învețe cuvintele independent de lucruri, întrucît lucrurile niși nu există separat și nici nu pot fi înțelese, ci numai în unirea lor cu cuvintele, așa le găsim pretutindeni și în orice acțiune. Din aceste considerente a rezultat *Janua linguarum* (Poarta limbilor), unde cuvintele unite în propoziții exprimau în

același timp trăsăturile esențiale ale lucrului respectiv.²⁴⁴ Cartea (după cum se apreciază) s-a bucurat de succes.

5. În al doilea rînd rezultă că nu este necesar să înveți o limbă complet, chiar dacă cineva ar urmări acest lucru, ar fi ridicol și o ineptie. De altfel, nici Cicero n-a posedat în întregime limba latină (deși el a fost cel mai mare maestru al ei), recunoscînd singur că expresiile meseriașilor îi erau necunoscute.²⁴⁵ El n-a avut nici un contact cu cizmarii și cu meseriașii, ca să poată avea o privire asupra muncii lor și să poată învăța denumirile a tot ce făceau ei. De altfel, la ce ar fi trebuit să le învețe?

6. De acest fapt n-au ținut cont cei care au revizuit „*Janua*” și au îmbîcsit-o cu cuvintele celor mai neobișnuite lucruri și care nu sînt accesibile capacității de înțelegere a copilului. Poarta (*Janua*) trebuie să rămînă o poartă, cele de mai tîrziu trebuie lăsate pentru mai tîrziu, poate nu va fi nevoie de ele niciodată, iar dacă vreodată ne vor fi necesare le vom găsi în cărți auxiliare (dicționare, lexicoane, antologii etc.). De aceea și eu am lăsat la o parte o scriere de a mea *Latinitatis posticum*²⁴⁸ (pe care am început să o compun din expresii învechite și mai puțin folosite).

7. Urmează în al treilea rînd, că mintea și limba copiilor trebuie cultivate numai cu lucruri potrivite vîrstei lor, iar cele potrivite vîrstei mature să rămînă pentru mai tîrziu. În zadar se oferă copiilor scrierile lui Cicero sau ale altor autori mari, căci conținutul acestora depășește înțelegerea lor. Dacă ei nu pricep conținutul, cum pot gusta adevărata artă a acestuia? Este mult mai util ca acest timp să fie folosit pentru lucrurile mai

2. Cunoașterea completă a altei limbi nu este pentru nimeni necesară

Considerau ca neimportantă lărgirea „Porții deschise a limbii” (*Docenius*²⁴⁶, *Kinner*²⁴⁷ etc.) și nici autorul n-a mai terminat „*Latinitatis posticum*” pe care l-a început

Copiii să se ocupe numai cu lucruri copilărești, iar nu cu Cicero sau cu alți autori renumiți

modeste, dar care să dezvolte treptat limba și intelectul. Natura nu face salturi și nici arta, dacă imită natura. Copilul trebuie mai întâi învățat să umble, înainte de a învăța să danseze, mai întâi să călărească pe cal de lemn, apoi pe cai cu paftale, mai întâi să gîngurească, apoi să vorbească, și mai întâi să vorbească, iar apoi să țină cuvîntări. Cicero spunea că el n-ar putea să învețe pe cineva să țină cuvîntări dacă nu știe să vorbească.²⁴⁹

Opt reguli
privind
poliglotia

8. Poliglotia (πολυγλωτία), învățarea diferitelor limbi, va fi scurtată și ușurată prin metoda noastră, pe care o expunem în următoarele opt reguli:

I 9. Fiecare limbă trebuie învățată pentru sine.

Desigur, mai întâi limba maternă, apoi aceea care se folosește adesea în locul celei materne, adică a poporului vecin (după părerea mea, învățarea unor asemenea limbi trebuie să premerge celor clasice), apoi latina, și după aceasta greaca, ebraica etc. — mereu una după alta și nu în același timp, pentru că una încurcă pe alta. Totuși, către sfîrșit, după ce s-a ajuns la stăpînirea lor uzuală este util să se facă comparația între ele prin intermediul dicționarelor și al gramaticelor bine elaborate etc.

II 10. Este necesar ca pentru învățarea fiecărei limbi să se prevadă un anumit timp.

Aceasta pentru ca să nu facem ἐργον ex parergo (dintr-o activitate accesorie una principală), iar timpul destinat studierii lucrurilor să-l pierdem cu însușirea vocabulelor, întrucît învățarea limbii materne este legată de cunoașterea lucrurilor, care se descoperă treptat minții, de aceea îi sînt necesari mai mulți ani, mă gîndesc opt pînă la zece, adică prima copilărie și o parte din a doua. Apoi se poate trece la învățarea altei limbi vii, pe care oricine o poate învăța ușor într-un an. Studiul limbii latine se poate termina în doi ani, al celei eline, într-unul, iar al celei ebraice, într-un semestru.

11. Fiecare limbă să se învețe mai mult prin practică decît prin reguli;

adică prin ascultare, citire, repetare, transcriere și prin încercări de imitare în scris și oral (compară, în capitolul precedent, regula I și XI).

12. Iar folosirea practică trebuie să fie susținută și întărită prin reguli.

Așa cum s-a arătat în capitolul precedent, regula II și urm., acest lucru este valabil îndeosebi pentru limbile vechi, care trebuie învățate din cărți, dar și pentru cele vii, deoarece și limbile italiană, franceză, germană, cehă și maghiară pot fi cuprinse în reguli, așa cum de altfel s-a și întîmplat.

13. Regulile lingvistice trebuie să fie gramaticale și nu filozofice.

Adică să nu se cerceteze în mod subtil originea și cauzele cuvintelor, a frazelor și conexiunilor și de ce se cheamă într-un fel sau altul, ci să se explice, prin cuvinte simple, ce se întîmplă și cum trebuie să se întîmple. Iar cercetările subtile ale cauzelor și legăturilor, ale asemănarilor și deosebirilor, ale analogiilor și anomalierilor lucrurilor și cuvintelor îi privește pe filozofi, iar pe filologi îi împiedică.

14. Norma pentru stabilirea de reguli pentru o limbă nouă trebuie să o dea limba cunoscută de mai înainte, încît să nu se arate decît diferențele între ele.

Pentru că a repeta ceea ce este comun celor două limbi nu numai că nu este util, dar este chiar dăunător, fiindcă aparența unui volum mare și a multor discordanțe mai degrabă înspăimîntă mintea. De pildă, la gramatica greacă nu este nevoie să se repete definițiile substantivelor și verbelor, ale cazurilor și timpurilor sau ale regulilor sintactice, ce nu conțin nimic nou, pentru că ele pot fi considerate că sînt înțelese. De aceea trebuie să se stabilească numai ceea ce deosebește limba greacă de cea latină de acum cunoscută. În felul acesta, gramatica greacă se va reduce la cîteva pagini și toate vor fi mai clare, mai ușoare, mai temeinice.

VII 15. Primele exerciții într-o limbă nouă să se facă cu ajutorul unui material deja cunoscut.

În felul acesta, mintea nu trebuie să-și îndrepte simultan atenția asupra lucrurilor și cuvintelor, ceea ce ar dispersa-o și ar slăbi-o, ci numai asupra cuvintelor, spre a le numi mai ușor și mai repede. Asemenea materiale ne oferă, de pildă, capitole din catehism, din istoria biblică sau din altă parte, suficient de cunoscute. (Se pot utiliza și cărțile mele *Vestibulum*²⁵⁰ sau *Janua*, care, fiind mai scurte, sînt mai nimerite pentru memorizare, iar cele menționate mai înainte, pentru citire și recitare, pentru că aceleași cuvinte se repetă adesea, și astfel se imprimă mai ușor în intelect și memorie.)

VIII 16. Toate limbile pot fi învățate după una și aceeași metodă.

Și anume prin practicare, prin cîteva reguli foarte simple menite să indice numai diferențele față de o limbă de acum cunoscută și prin exerciții pe material cunoscut.

Despre limbile care trebuie învățate perfect.

Limbile nu trebuie învățate perfect, afară de două, și acestea în patru trepte

17. Că nu toate limbile trebuie învățate perfect am arătat la începutul acestui capitol. Însă limbii materne și celei latine trebuie să li se acorde o asemenea atenție încît la sfîrșitul studiilor să fie pe deplin cunoscute. Un asemenea studiu se împarte în patru perioade de vîrstă:

Prima	vîrsta va fi	a copilăriei,	oricum
A doua		gîngăvirea cînd	
A treia		a adolescenței, înva-	
A patra		stăpînirea tă să	
		a tinereții, vor-	elegant
		înflorirea beas-	
		a maturității, că	cu efect
		puterea	

18. Așadar, nu trebuie procedat decît Și de ce așa? treptat, deoarece altfel toate vor fi confuze, cu fisuri și deslîinate, așa cum cei mai mulți pot constata adesea la ei înșiși. Prin aceste patru trepte elevii se lasă ușor conduși dacă există mijloacele necesare pentru studiul limbii, și anume: *manuale pentru elevi și cărți informative pentru învățători*, ambele concise și metodice.

19. Trebuie să existe patru manuale (didactici libelli) adecvate vîrștelor:

Patru cărți pentru învățarea limbilor

I. Vestibulum (vestibul)	{ pentru învățarea limbii
(de exemplu, a celei latine)
cu ajutorul acestor cărți
II. Janua (poarta)	
III. Palatium (casa) ²⁵¹	
IV. Thesaurus (tezaurul)	

20²⁵². **Vestibulum** trebuie să conțină material pentru vorbirea copiilor — cîteva sute de cuvinte combinate în mici propoziții, avînd anexate tabele de declinare și conjugare.²⁵³

I. Vestibulum

21. **Janua** trebuie să conțină cele mai uzuale cuvinte dintr-o limbă, aproximativ opt mii, și îmbinate în propoziții scurte, care exprimă lucrurile într-o formă simplă. La aceasta se adaugă reguli gramaticale scurte și clare, care să indice într-un mod adecvat și original scrierea cuvintelor din limba respectivă, pronunțarea lor, formarea și îmbinarea lor.

II. Janua

22. ²⁵⁴ **Casa** trebuie să cuprindă diferite extrase de fraze cu privire la felurite lucruri, cu mare varietate de noțiuni și înflorituri elegante, cu indicarea din ce autori provin fiecare. La sfîrșit trebuie să se găsească reguli cu privire la varierea și colorarea în mii de feluri a propozițiilor și expresiilor.

III. Palatium

23. În **Tezaur** trebuie să se indice autorii clasici, care au scris lucruri importante și cu efect, din diferite domenii. O dată cu aceasta sînt prevăzute reguli după care se pot observa și aduna diferite forme de exprimare și mai ales cum pot fi traduse *idiotismele* lingvistice. Din acești autori să fie aleși cîțiva pentru lectură în școală. Din ceilalți să se alcătuiască o listă, ca astfel fiecare mai tîrziu, dacă va avea prilej și plăcere, să recitească despre vreo problemă, vreun autor și să nu ignoreze cine sînt aceștia.

24. Numesc cărți ajutătoare acelea care servesc ca întrebuițarea cărților de școală să se facă cu mai mare înlesnire și cu mai mult folos. Astfel, pentru I *Vestibul*²⁵⁵ să se întrebuițeze un *index de cuvinte din limba maternă în cea latină și din latină în cea maternă*.

II Pentru *Janua* — un *dicționar etimologic* care să indice cuvintele de bază (primigenias), cu derivările, compunerile și semnificația lor din limba latină și cea maternă.²⁵⁶

III Pentru *Palatium* — un *lexicon frazeologic în limba maternă-maternă, latină-latină* (și dacă e necesar, greacă-greacă) și care să cuprindă diferite întorsături de fraze, sinonime elegante și perifraze, răspindite peste tot în *Palatium*, indicîndu-se locul unde se găsesc.

IV În sfîrșit, pentru **Tezaur** va servi un *Promptuarium Catholicum (cămară universală)*, care să lumineze întregul vocabular al ambelor limbi (matern-latin, și apoi latin-grec), în așa fel încît să nu existe nimic ce nu s ar putea găsi aici. Anume, toate expresiile celor două limbi să fie așezate paralel și să corespundă întocmai, ceea ce e simplu să fie exprimat simplu, în mod figurat - figurat, ceea ce este glumeț-glumeț, proverbial-proverbial etc. Pentru că este imposibil ca limba vreunui popor să fie atît de săracă încît să nu aibă suficiente cuvinte, fraze, expresii și proverbe care să nu poată corespunde celor latine, dacă sînt rațional căutate și ordonate, sau cel puțin

să nu poată fi însușite dacă există abilitatea de a imita și a forma cuvinte asemănătoare.

25. Pînă acum ne lipsește o asemenea „cămară“ universală. *Gregorius Cnapius*,²⁵⁷ iezuit polonez, a făcut un mare serviciu poporului său alcătuiind o asemenea operă, intitulată *Tezaurul polono-latino-grec*. Totuși, această excelentă lucrare lasă de dorit sub trei aspecte. Mai întîi, nu cuprinde toate cuvintele și expresiile patriei sale; în al doilea rînd, n-a menținut ordinea arătată mai sus, și anume să fi prezentat, pe cît posibil, în paralel, adică ceea ce e simplu să corespundă simplului, figurile de sens — figurilor de sens, ce-i învechit la ce e învechit, deoarece prin aceasta ar fi reieșit în mod egal specificul, frumusețea și bogăția ambelor limbi. Or, el traduce fiecare cuvînt sau expresie poloneză prin mai multe latinești, în timp ce noi dorim ca oricărui cuvînt simplu matern să-i corespundă întocmai expresia latină, și astfel să se poată traduce în limba maternă orice expresie latină oricît de subtilă. Numai așa această „cămară“ va fi folositoare în traducerea oricărei cărți din limba latină în limba maternă, și invers. În al treilea rînd, în *Tezaurul* lui Cnapius ordinea expresiilor lasă de dorit, adică ele n-ar trebui acumulate în chip indiferent, ci mai întîi să ofere modele simple și explicative ale lucrurilor și faptelor, apoi expresii oratorice, în continuare cele poetice, sublime, mai dure ori mai neobișnuite, și în cele din urmă pe cele învechite.

Este de dorit o cămară lingvistică în afară de aceea a polonezului G. Cnapius

26. O discuție completă asupra structurii unei asemenea „cămări“ lingvistice o amînăm însă pentru mai tîrziu, la fel și în ceea ce privește modul cum să se utilizeze *Vestibulul*, *Janua*, *Palatium* și *Thesaurus*, și anume pentru ca să se ajungă negreșit la ceea ce năzuim: *stăpînirea completă a limbii*. Mai precis, aceasta se va stabili cu prilejul organizării activității în fiecare clasă în parte.²⁵⁸

Metoda (educației) morale

Tot ce a precedat pînă acum a fost o activitate colaterală, tot ce urmează este o activitate principală: moralitatea și pietatea

1. Atîta despre predarea și învățarea mai promptă a științelor, artelor și limbilor. Pe bună dreptate, ne amintim în acest context de cuvîntul lui Seneca (epistola 89): „Nu trebuie să învățăm toate aceste, ci trebuiau învățate.”²⁵⁹ Căci toate acestea constituie numai o pregătire pentru ceva mai mare și, așa cum spune el, sînt numai primele noastre încercări de muncă, nu munca propriu-zisă. Și care este munca propriu-zisă? Studiul înțelepciunii, care ne înalță, care ne fortifică și ne face mărinimoși, adică ceea ce am indicat mai sus sub numele de moralitate și pietate. Numai prin aceasta ne ridicăm deasupra celorlalte creaturi și ne apropiem mai mult de Dumnezeu însuși.

Trebuie să transformăm în artă

2. De aceea trebuie să avem grijă ca această artă de a infiltra adevărata moralitate și pietate să fie bine constituită, spre a fi introdusă în școli, pentru ca acestea, pe drept cuvînt, să poată fi numite „atelieri ale umanității”.

Șaisprezece reguli ale artei moralității

3. Artă de a forma moralitatea are șaisprezece reguli principale, dintre care, prima este: trebuie însuflate tinerimii toate virtuțile, fără nici o excepție.

Pentru că din ceea ce este just și moral nu poatelipsi nimic, fără ca să apară o lacună și să se strice armonia.

II 4. Înainte de toate este necesar să fie însuflate așa-numitele virtuți fundamentale sau cardinale: **prudența, cumpătarea, tăria și dreptatea.**

Aceasta deoarece clădirea nu se poate construi fără temelie, iar părțile se leagă prost dacă nu se sprijină solid pe această temelie.

III 5. **Prudența** și-o însușesc elevii dintr-o bună instrucție, învățînd să deosebească corect lucrurile după esența și valoarea lor. Căci o dreaptă judecată asupra lucrurilor este adevărata temelie a tutu-

ror virtuților. Frumos se exprimă Vives: „Adevărata înțelepciune constă într-o judecată dreaptă asupra lucrurilor: ca să apreciem pe fiecare așa cum este, să nu urmărim lucruri de nimic, ca și cum ar avea valoare, iar ceea ce este valoros să repudiem; să nu dojenim ceea ce este vrednic de lăudat și să lăudăm ceea ce nu merită. Căci de aici provin toate greșelile și toate rătăcirile spiritului omenesc, pentru că lucrurile nu sînt just apreciate, și nimic nu este mai dăunător în viața omului decît o asemenea intervertire a judecății. De aceea trebuie (continuă el) să deprindem pe oricine din copilărie să aibă păreri adevărate despre lucruri și care să se maturizeze pe măsura înaintării în vîrstă. Trebuie să se susțină adevărul și să se repudieze contrariul lui, în felul acesta obișnuința de a acționa just va deveni o a doua natură” etc.²⁶⁰

6. Școlarii să fie deprinși cu **cumpătarea** pe tot timpul educației lor, la mîncare și băutură, la somn și veghe, la muncă și joc, la vorbă și tăcere.

Pentru aceasta există o regulă de aur care trebuie să le fie mereu prezentă tinerilor: **Nimic peste măsură!** spre a-i feri pretutindeni de saturație și dezgust.²⁶¹

7. Tăria să o învețe în stăpînirea de sine, v ca astfel să-și poată stăvili înclinația de a vorbi sau a se juca în afara sau peste timpul prevăzut, bineînțeles strunind și zăgăzuind nerăbdarea, crîcnirea și supărarea.

Baza pentru aceasta va consta în a-i deprinde să facă totul cu chibzuială, nimic cu patimă și impetuozitate. Căci omul este o ființă rațională și trebuie să se obișnuiască să fie condus de rațiune, deliberînd în toate: ce să facă, de ce face și cum să facă să procedeze drept, astfel ca să fie stăpînul acțiunilor sale. Întrucît însă copiii (chiar dacă nu toți) nu sînt capabili încă de o purtare

aşa de chibzuită şi raţională, ei trebuie să fie îndrumaţi astfel spre tărie şi auto-stăpânire, încît să se deprindă să urmeze mai degrabă voinţa altora decît pe a lor, adică să dea imediat ascultare în toate superiorilor săi. *Căci cei ce cresc caii*, spune Lactantius²⁶², *îi deprind mai întîi cu frîul, iar cei ce educă copiii trebuie să-i obişnuiască mai întîi să asculte de cuvînt*²⁶³. O, cîtă speranţă se poate pune în faptul de a scăpa omenirea de rătăcirile care inundă lumea, aducînd-o la o stare mai bună, şi asta dacă unii ar ceda altora şi nu toţi ar acţiona după propria lor raţiune, fiind deprinşi cu aceasta chiar de la prima vîrstă!

- VI 8. *Dreptatea o învaţă neaducînd nimă-nui prejudiciu şi dînd fiecăruia ceea ce i se cuvine, fugind de minciună şi înşelătorie, fiind servabil şi amabil.*

Căile şi mijloacele spre a-i forma ca să fie drepti şi mai buni se indică prin următoarele reguli:

- VII 9. *Aspecte ale tăriei, necesare mai întîi tinerimii, sînt: nobleţea sinceră şi perseverenţa în muncă.*

Întrucît viaţa se desfăşoară în contact cu oamenii şi în activitate, de aceea copiii trebuie să fie învăţaţi să suporte atît privirea oamenilor cît şi munca onestă pe care o preiau asupra lor, spre a nu fi sau bufniţe sau mizantropi (μισάνθρωποι), *burtă verde şi povară nefolositoare* a pămîntului.²⁶⁴ Virtutea se cultivă prin fapte, şi nu prin vorbe.

- VIII 10. *Nobleţea sinceră se dobîndeşte prin contactul zilnic cu oamenii cinstiţi şi prin executarea tuturor obligaţiilor care le revin faţă de aceştia.*

Aristotel l-a educat pe Alexandru în aşa fel încît acesta de la 12 ani a venit în contact cu tot felul de oameni, cu regi şi cu trimişii acestora, cu oameni învăţaţi şi oameni simpli, cu orăşeni, ţărani şi meseriaşi, punînd cu fiecare să discute orice temă, punînd întrebări şi dînd răspunsuri. Pentru ca, printr-o educaţie universală, toţi să înveţe să procedeze la fel, trebuie să se elaboreze

reguli de comportare şi să stăruim neconţinut să le traducem în viaţă, astfel încît copiii să se deprindă să discute zilnic, cu modestia cuvenită, despre diferite lucruri, cu învăţătorul lor, cu colegii, părinţii, cu oamenii de serviciu şi cu ceilalţi oameni. Desigur, învăţătorii trebuie să fie atenţi ca la oricine observă o oarecare neglijenţă, nechibzuinţă, grosolanie sau obraznicie să intervină, îndreptîndu-l.

- IX 11. *Perseverenţa în muncă o dobîndesc copiii dacă lucrează întotdeauna cîte ceva, fie în serios, fie jucîndu-se.*

În ceea ce priveşte intenţia, nu contează de ce şi cu ce scop se face un lucru, ci important este să se facă, deoarece şi în glumă se poate învăţa ceea ce foloseşte în serios, dacă o cere timpul şi împrejurările. Şi fiindcă *executarea se învaţă executînd*²⁶⁵ (după cum am văzut la locul cuvenit), şi *munca se învaţă muncînd*, tot aşa ocupaţia permanentă (chiar mai moderată) a spiritului şi a corpului trebuie să se transforme în sîrguinţă şi să-l deprindă pe omul activ de a nu se putea împăca cu lenea. Aşa se confirmă şi sentinţa lui Seneca, şi anume că: „*Spiritele generoase se nutresc cu munca*”²⁶⁶.

- X 12. *O altă virtute înrudită cu dreptatea este de a servi pe alţii cu promptitudine şi plăcere, ceea ce trebuie infiltrat în primul rînd copiilor.*

Unei naturi corupte îi este inerent un viciu urît – egoismul φιλαυτία, pe baza căruia oricine are în vedere numai ceea ce îi aparţine şi nu se sinchiseşte de soarta altuia. Iar aceasta constituie sursa tuturor rătăcirilor umane, pentru că fiecare urmăreşte satisfacerea propriilor sale interese şi nu ia în considerare binele obştesc. *Iată de ce trebuie inoculat temernic tineretului scopul vieţii noastre*, şi anume că noi nu ne naştem numai pentru noi, ci pentru Dumnezeu şi aproapele nostru, adică pentru societatea omenească, şi de aceea din copilărie trebuie să ne obişnuim să imităm pe Dumnezeu, pe îngeri, soarele şi toate creaturile nobile şi în

același timp trebuie să dorim și să ne străduim ca, în măsura posibilităților, să servim și să fim utili cât mai multora. Abia atunci va domni în familie și în stat o stare fericită, când toți vor contribui la folosul comun și pretutindeni vor ști și vor putea să se ajute unii pe alții. Iar ca să știi și să vrei trebuie să înveți.

XI 13. *Formarea virtuților trebuie să înceapă din prima copilărie, înainte ca spiritul să cadă pradă viciului.*

Căci dacă cîmpul nu este semănat cu sămînță bună, el va produce plante — dar ce fel de plante? Neghină și buruieni. Dacă însă îl cultivăm cum se cuvine, pentru ca să obținem o recoltă mai bună și mai sigură, atunci trebuie primăvara să-l arăm, să-l însămînțăm și să-l grăpăm. În general, *tot ce se deprinde din copilărie este deosebit de important* ²⁶⁷, *căci și vasul păstrează multă vreme mirosul lichidului cu care a fost umplut inițial.* ²⁶⁸

XII 14. *Virtuțile se învață acționînd con-
tinuu cinstit.*

Și cunoașterea se învață prin cunoaște-
re, acționarea prin acționare, fapt ce l-am
văzut în capitolele XX și XXI. Așa pre-
cum copiii învață ușor mersul prin mers,
vorbirea prin vorbire și scrierea prin scrie-
re, tot așa învață să fie ascultători (obedi-
entia) prin ascultare, abținerea prin reți-
nere, veracitatea prin spunerea adevărului,
perseverența prin statornicie etc. — numai
dacă nu lipsesc cei care le servesc de
model prin cuvînt și faptă.

XIII 15. *Un permanent exemplu luminos
de viață regulată trebuie să-l dea părintii,
tutorii, învățătorii și colegii de școală.*

Căci copiii sînt ca și tinerele maimuțe,
tot ce văd caută să imite, și bun și rău,
chiar fără să i se ceară, și de aceea învață
mai întîi să imite, înainte de a cunoaște.
Exemplele pot fi din viață, ca și din
povestiri, mai importante fiind însă cele
dintîi, pentru că acționează mai profund
și mai puternic. *Dacă părintii cinstiți
sînt păzitorii grijului ai disciplinei casnice,
iar învățătorii aleși sînt de o moralitate*

*demnă de admirat, atunci aceștia vor
constitui mediul cel mai propice spre a-i
conduce pe elevi către o viață liniștită.*

16. *La exemple trebuie să fie alăturate XIV
precepte și reguli de viață.*

Anume ca să întrească, să îmbunătă-
țească și să întărească imitația (revezi ce
s-a spus la cap. XXI, regula IX). Aseme-
nea reguli de viață se pot desprinde din Sf.
Scriptură și din sentințele înțelepților. De
exemplu: *De ce și cum să se ferească cineva
de invidie? Cu ce anume să-și așere cineva
pieptul împotriva durerii și a altor neno-
rociri din viață? Cum să-și tempereze
bucuriile? Cum, în ce mod să-și stăpî-
nească mînia? Cum să stăvilească dra-
gostea nepermisă și altele asemănătoare,
adequate vârstei și gradului de dezvoltare
spirituală.*

17. *De asemenea, copiii trebuie să fie XV
feriți cu mare grijă de însoțirea cu cei
răi, spre a nu se molipsi.*

Căci răul se prinde mai ușor și este
mai persistent, din cauza coruptivității
naturii. De aceea trebuie să ne străduim
să evităm orice ocazie de corupție a
tineretului, de exemplu: *asocierea vicioasă,
vorbele necuviincioase, cărțile lipsite de
conținut și obscene (vani et futiles)* (căci
exemplele vicioase, fie văzute, fie auzite,
sînt otravă pentru spirit) și, în fine,
inactivitatea, pentru ca lipsa de ocu-
pație să nu ducă la învățarea a ceva rău ²⁶⁹
și la adormirea spiritului. De aceea
este bine să-i ocupăm neîncetat, sau cu
ceva serios, sau de distracție, numai să
nu-i lăsăm în inactivitate.

18. *Și intrucît nu putem fi atît de vigi- XVI
lenți încît să nu se poată furișa ceva rău,
de aceea pentru combaterea moravurilor
rele este absolut necesară o disciplină
severă.*

Căci dușmanul veghează nu numai
atunci cînd dormim, dar și cînd sîntem
treji; ori cînd semănăm sămînța bună
pe ogorul spiritual, el se furișează printre
noi spre a împrăștiia neghina sa. Și cum
natura coruptă ea însăși se manifestă
îci și colo, este necesar să ne opunem

răului cu forța. Opunerea se face prin disciplinare, adică prin dojană și pedeapsă, cu cuvîntul și cu bătaia, după cum cere împrejurarea, dar totdeauna strîns legat de fapta recentă, astfel ca viciul ce se naște să fie sugrumat în fașă sau, și mai bine, să fie stîrpit pe cît posibil cu rădă-

cină cu tot. *Disciplina, așadar, trebuie să domnească în școală nu atît din cauza științelor* (care dacă sînt predate printr-o metodă justă oferă spiritului omenesc plăcere și atracție), *cît pentru morală.*

Despre disciplină însă în capitolul XXXI.

Capitolul XXIV

Metoda de inoculare a pietății

Este oare posibilă antrenarea în pietate printr-o metodă artistică?

1. Deși pietatea este un dar al lui Dumnezeu, fiindu-ne dată nouă din cer, sub conducerea și învățătura Sf. Spirit, cu toate acestea, fiindcă el se servește de mijloace obișnuite, alegîndu-și ca ajutoare pe părinți, pe învățători și pe slujitorii bisericii, care să planteze și să ude mai cu îngrijire lăstarii paradisiului (1. Corintieni 3, 6, 8), este bine ca aceștia să-și cunoască temeiul obligațiilor lor.

Ce se înțelege prin cuvîntul pietate

2. Ceea ce ține de *pietate* noi am arătat ²⁷⁰ deja, și anume că inima noastră (dacă noi am ajuns la înțelegerea justă a lucrurilor credinței și ale religiei) să știe să caute pretutindeni pe Dumnezeu (pe care Sf. Scriptură, Jes. 45, 15 sau Hebr. 11, 27, îl numește un rege invizibil, pentru că el se învăluie cu vălul operelor sale și este prezent, dar invizibil în tot ceea ce este vizibil și domnește), și unde îl află, *să-l urmeze*, și dacă l-a aflat, *să se bucure* de el. *Cel dintîi lucru se realizează cu mintea (mens), al doilea cu voința, iar al treilea cu încîntarea conștiinței.*

Trei : 1,2,3

Sensul acestora

3. Îl căutăm pe Dumnezeu prin aceea că observăm urmele divinității în toate creaturile. Il urmăm pe Dumnezeu dacă ne încredințăm în toate cu totul voinței sale, atît în tot ceea ce facem cît și în suportarea a tot ceea ce îi place. Ne bucurăm de *Dumnezeu*, dacă aflăm liniște

în iubirea și grația sa, așa ca să nu ne mai rămînă nici pe pămînt și nici în cer nimic mai de dorit decît Dumnezeu însuși, nimic mai plăcut decît gîndul la el, nimic mai dulce ca slava lui, așa ca inima noastră să se contopească în iubirea sa.

4. Avem trei feluri de izvoare din care am putea dobîndi asemenea sentimente, trei moduri sau grade de a le putea dobîndi.

Trei izvoare și trei mijloace de extragere din ele

5. Aceste izvoare sînt: **Sf. Scriptură, lumea și noi înșine.** Adică o dată *cuvîntul* lui Dumnezeu, apoi *opera* sa și *îndemnul* său în noi (instinctus). Este un fapt de netăgăduit că din Sf. Scriptură dobîndim cunoașterea și dragostea pentru Dumnezeu. Că într-adevăr din lume și din observarea înțeleaptă a minunatelor opere ale lui Dumnezeu cuprinse în ea ne pătrundem de sentimentul pietății o mărturisesc pîgînii înșiși, care numai prin contemplarea lumii au ajuns la venerarea unei existențe divine. Aceasta rezultă din exemplul lui *Socrate, Plato, Epictet, Seneca* și al altora, deși sentimentul iubirii lor era încă incomplet și abătut de la calea cea adevărată, fiindcă ei nu erau părtași la revelația divină. Aceia însă care se ostensec să ajungă la cunoașterea lui Dumnezeu din cuvintele și operele sale, fiind înflăcărați de o

Izvorul e întreitul cuvînt al lui Dumnezeu, și anume: lumea, Sf. Scriptură și noi înșine

iubire fierbinte pentru el, sînt asemenea lui Iov, Ilie ²⁷¹, David și alți pioși. Tot acolo ajungem și noi prin observarea providenței speciale a lui Dumnezeu pentru noi înșine (cît de minunat ne-a creat, ne-a păstrat pînă acum și ne conduce), și aceasta rezultă și din exemplul lui David (Psalmul 139 ²⁷² și al lui Iov, cap. X).

Trei moduri
de extras din
trei izvoare

6. Modul de a dobîndi pietatea din aceste trei izvoare este întreit, și anume: *meditația, rugăciunea și ispita* (tentatio). Aceste trei lucruri îl pregătesc pe teolog, spune Luther ²⁷³. Dar și pe un adevărat creștin tot aceste trei lucruri îl pot forma.

1. Meditația

7. *Meditația constă în frămîntarea continuă, atentă și pioasă a operei, cuvintelor și binefacerilor lui Dumnezeu*, căci tot ce există nu există decît din voința lui Dumnezeu (din creația sa sau din permișiunea sa) și pe ce căi minunate își ajung toate scopul, conform celor stabilite de Dumnezeu.

2. Rugăciunea

8. *Rugăciunea este suspinarea deasă și oarecum continuă* întru Dumnezeu, cu implorarea milei sale, spre a ne ajuta și a ne conduce cu spiritul său.

3. Ispita

9. *În sfîrșit, ispita (tentatio) nu este decît o cercetare repetată a progresului nostru în pietate*, făcută de noi înșine sau de altcineva. Aci ne referim la ispitele provenite de la oameni, de la diavol și de la Dumnezeu, fiecare în propriul lor fel. Căci mai întîi omul trebuie să se încerce pe sine însuși cît este de credincios (2. Corint. 63,5) și cu cît zel îndeplinește voința lui Dumnezeu. După aceea trebuie să ne lăsăm verificați de oameni, de prieteni și de dușmani. De exemplu, să ne verifice acei care ne întrec în conștiinciozitate, printr-o cercetare atentă, deschisă sau ascunsă, cît am progresat în pietate, sau însuși Dumnezeu ne poate pune la încercare printr-un dușman, spre a vedea în ce măsură căutăm refugiul nostru la El, ca astfel să iasă în evidență cît de mare este credința noastră. În sfîrșit, Dumnezeu obiș-

nuieste să trimită cîteodată pe însuși Satana sau singur se opune omului, spre a afla ce este în interiorul inimii acestuia. Toate acestea este necesar să fie infiltrate tineretului creștin și el să fie deprins ca prin tot ce este, se întîmplă și se va întîmpla să-și înalțe spiritul său spre acela care este începutul și sfîrșitul tuturor și numai în El să-și caute liniștea sufletului.

10. Metoda specială pentru aceasta este cuprinsă în următoarele 21 de reguli:

Grija de a infiltra pietatea trebuie să înceapă din prima copilărie.

Metoda pietății este cuprinsă în 21 de reguli

Fie că neamînarea este utilă, fie că I
amînarea este periculoasă, rațiunea ne arată că ceea ce este de făcut mai întîi și mai important trebuie realizat mai întîi. Și ce poate fi mai primordial și mai important ca *pietatea*? Fără ea, orice altă îndeletnicire nu aduce nici un folos, în timp ce ea conține făgăduința vieții acesteia și a celei viitoare (1. Timot. 4, 8). Căutarea împărăției lui Dumnezeu este **singurul lucru necesar** ²⁷⁴ (Luca 10, 42), și cine se preocupă de aceasta, restul va veni de la sine (Matei, 6, 33). Dar amînarea este periculoasă, întrucît dacă sufletul copilului nu se umple din frageda vîrstă cu iubirea lui Dumnezeu, se întîmplă lesne ca pe parcursul vieții să nu mai fie condus de venerația față de acesta și astfel se furișează pe nesimțite o desconsiderare și o profanare a divinității, care apoi la unii cu greu se lasă înlăturată, iar la alții niciodată. De aceea, zice Profetul, plîngîndu-se de îngrozitorul potop al impietății poporului său, că „n-a mai rămas nimeni pe care Dumnezeu să-l mai învețe, afară de cei întărcați sau pe cei abia depărtați de la sînul mamei lor, adică pe copiii mici” (Isaia 28,9). Iar despre ceilalți zice un alt profet, că: „ei nu se pot îndrepta să facă bine, deoarece sînt deprinși a face rău” (Jeremia 13, 23).

11. De aceea, de îndată ce copiii vor II
începe să facă uz de ochi, de limbă, de mîini și de picioare, trebuie să învețe să

privească către cer, să ridice mâinile în sus și să pronunțe numele lui Dumnezeu și al lui Hristos, să-și îndoie genunchii înaintea majestății nevăzute și să o venereze.

Pentru aceasta, copiii nu sînt nedocili, așa cum își închipuie cei ce neglijează lucrul acesta atît de important, pentru că ei nu-și dau seama cît de mare este nevoia de a ne desprinde de diavol, de lume și de noi înșine. Chiar dacă la început copiii nu înțeleg ce fac, întrucît rațiunea lor încă nu o pot folosi pe deplin, este foarte important ca ei să știe că acest lucru trebuie făcut și să-l învețe prin exercițiu. Căci dacă au învățat prin executare ceea ce trebuie să execute, tot ce urmează se va imprima mai ușor, astfel că mai târziu vor înțelege *ce fac și de ce o fac și cum trebuie făcut corect*. Dumnezeu a dispus prin lege ca orice început să fie sfințit²⁷⁵, de ce atunci nu s-ar sfinți primele începuturi ale gîndirii, vorbirii, ale mișcărilor și ale acțiunilor noastre?

III

12. Cînd copiii ajung la vîrsta de a putea fi instruiți, atunci trebuie să li se inoculeze înaintea de orice ideeă că noi nu sîntem aici numai pentru această viață și că țelul nostru este eternitatea, iar viața aceasta nu este decît un stadiu de trecere, ca noi să fim pregătiți cum se cuvine ca să intrăm cu demnitate în lăcașurile de veci.

Și aceasta li se poate ușor arăta prin exemplele zilnice ale celor care sînt răpiți de moarte și trec în altă viață: sugari, copii, tineri și bătrîni. Acest lucru trebuie repetat pentru ca să-i determinăm să mediteze că nimeni nu-și poate asigura în această viață o ședere veșnică.

IV

13. Mereu să li se spună că aici nu merită să te ostenești pentru altceva decît spre a te pregăti temeinic pentru viața următoare.

Și ar fi o nebunie să te ocupi cu cele pe care trebuie să le părăsești și să neglijezi cele ce ne vor însoți în veșnicia însăși.

V

14. Apoi trebuie să-i învățăm că există două vieți spre care pleacă de aici oamenii,

și anume una fericită întru Dumnezeu și alta nenorocită, în iad, amîndouă eterne.

Exemplul lui Lazăr și al lui Epulo, ale căror suflete au fost duse al celui dintîi de îngeri, în ceruri, al celuiilalt de diavol, în iad.

15. Mai departe, să li se arate că fericiti, și anume de trei și chiar de patru ori²⁷⁷, sînt aceia care se poartă în așa fel încît sînt considerați demni de a merge la Dumnezeu.

VI

Căci în afară de Dumnezeu, izvorul luminii și al vieții, nu există decît întuneric, teamă, chinuri și moarte veșnică, așa că pentru cei care se vor abate de la Dumnezeu și se vor prăbuși în hăul veșnicei pieiri ar fi mai bine să nu se mai fi născut.

16. Vor ajunge la Dumnezeu însă toți aceia care aici umblă cu Dumnezeu.

VII

(Așa ca Enoch și Ilie, ambii încă în timpul vieții lor, alții după moartea lor — Facerea 5, 24 etc.).²⁷⁸

17. Umblă cu Dumnezeu aceia care-l au întotdeauna înaintea ochilor, se tem de el și-i respectă poruncile.

VIII

„Acesta este un lucru cuvenit fiecărui om“ (*totum hominis*) (Eclesiastul 12, 13), ceea sumă despre care Hristos spune că de un lucru e nevoie (Luca 10, 42). Pe acesta toți creștinii trebuie să-l aibă pe buze și în inimă, ca astfel să nu se îngrijească vreodată ca Marta de nevoile acestei lumi.

18. De aceea trebuie să se deprindă ca tot ceea ce văd, aud, pipăie, fac și îndură să se refere direct sau indirect la Dumnezeu.

IX

Acesta se poate ilustra prin exemple. Anume, cel care se dedică studiilor științifice și unei vieți contemplative să facă aceasta în așa fel încît să vadă atotputernicia, înțelepciunea și bunătatea lui Dumnezeu răspîndite pretutindeni, ca astfel să se înflăcăreze de dragostea lui și prin această dragoste să se unească tot mai strîns și mai strîns cu el, așa încît nimic să nu-l mai poată desprinde de Dumnezeu pentru vecie.

Cel care însă execută lucrări în afară, ca agricultura, meseriile etc., acela trebuie să-și câștige pâinea și tot ce are nevoie pentru viață, dar numai cu intenția de a trăi comod, iar a trăi comod înseamnă a servi pe Dumnezeu cu mintea liniștită și bine dispusă (mente quietă et hilari) și, servindu-l, să-i poată plăcea, și, plăcându-i, să poți fi unit cu el în eternitate. Iar aceia care urmăresc alte scopuri în acțiunile lor, se îndepărtează de intențiile lui Dumnezeu și de Dumnezeu însuși.

- X 19. *Așadar, ei trebuie să se deprindă din prima vîrstă să se ocupe cît mai mult cu ceea ce conduce direct către Dumnezeu, și anume cu citirea Sf. Scripturi, cu exerciții religioase și cu fapte bune.*

Căci citirea Sf. Scripturi deșteaptă și stimulează aducerea aminte de Dumnezeu; exercițiile religioase prezintă omului pe Dumnezeu ca prezent și-l unește cu el; faptele bune însă întăresc această legătură, deoarece arată că noi umblăm într-adevăr în legea lui Dumnezeu. Aceste trei lucruri trebuie să fie recomandate în mod serios fiecărui „candidat la pietate” (candidatus pietatis), adică întregului tineret creștin, care prin botez a fost sfințit întru Domnul.

- XI 20. *De aceea, Sf. Scriptură să fie alfa și omega tuturor școlilor creștine.*

Ceea ce spune Hyperius²⁷⁹, că un teolog se naște în Sf. Scriptură, vedem că o dezvoltă și mai mult apostolul Petru cînd zice: „copiii lui Dumnezeu au fost născuți a doua oară nu din sămîntă stricăcioasă, ci din nestricăcioasă, prin cuvîntul lui Dumnezeu cel viu și care rămîne în veac” (I Petru 1, 23). De aceea, în școlile creștine această carte divină trebuie să fie preferată înaintea tuturor celorlalte cărți, pentru ca astfel, după exemplul lui Timotei, „de mic copil să cunoști Sfintele Scripturi, care pot să-ți dea înțelepciune spre mîntuire” (2 Timotei 3, 15), „fiind hrănit cu cuvintele credinței” (1 Timotei 4, 6). Frumos s-a exprimat la timpul său, asupra acestui lucru, Erasm²⁸⁰ în *Paraclesis* sau *Îndemnarea la studiul filo-*

zofiei, cînd a spus: „Sf. Scriptură se potrivește tuturor; ea se apleacă asupra celor mai mici și se potrivește modului lor de înțelegere, nutrindu-i ca laptele, îngrijindu-i, sprijinindu-i și făcînd totul pînă ce cresc în Hristos. Dar așa cum nu se dezice la cei mici, ea se confirmă într-un chip minunat la cei mari: pentru cei mici e mică, pentru cei mari, peste măsură de mare. Nici o etate, nici un sex, nici o situație și nici o stare nu este înlăturată de ea. Nici soarele însuși nu e în aceeași măsură comun și tuturor deschis, ca învățătura lui Hristos. Ea nu îndepărtează pe nimeni, afară numai dacă cineva se înstrăinează de ea” etc. Și continuă: „De ar fi tradusă în limbile tuturor popoarelor, ca să poată fi citită și cunoscută nu numai de scoțieni și irlandezi, ci și de turci și saraceni! S-ar putea ca mulți să ridă de aceasta, dar unii vor fi cîștigați. Ce bine ar fi dacă plugarul ar cînta din ea în urma plugului, țesătorul la războiul său, iar călătorul și-ar ușura greul drumului cu istorioarele ei. Toate convorbirile creștinilor să nu izvorască decît din ea! Căci așa sîntem, cum sînt discuțiile noastre zilnice! Fiecare să înțeleagă din ea ceea ce poate și să exprime ceea ce poate. Cine a rămas în urmă să nu invidieze pe cel din fața lui, iar cel din față să nu disprețuiască pe cel ce-l urmează, ci să-l încurajeze. De ce să limităm ocupația comună numai la citirea?”²⁸¹ Și către sfîrșit, conchide: „Noi toți care la botez am depus un jurămint pe cuvintele lui Hristos” (dacă într-adevăr am jurat din inimă), „trebuie, de îndată ce e posibil, încă din brațele părinților noștri și din mîngîierile dădăcelor, să fim introduși în învățătura lui Hristos. Căci prinde rădăcini mai adînci și mai solide ceea ce recipientul gol al spiritului a primit mai întîi. Numele lui Hristos să fie primul gungurit al copilului, iar prin evangheliile sale să fie cultivată prima copilărie și aș dori ca despre el astfel să se povestească, încît copiii să prindă drag de el din frageda vîrstă. Și să rămînă la aceste studii pînă ce printr-o creștere liniștită ajung să se maturizeze ca bărbați

desăvârșiți în Hristos. Fericiți acei pe care-i apucă moartea în mijlocul acestor studii! Așadar, să căutăm aceste studii din tot sufletul nostru, să ne îndeletnicim cu ele, să le iubim și, în sfârșit, să murim cu ele și chiar să ne transformăm în ele, pentru că studiile trec în moravuri" etc.²⁸² Același Erasm arată în Compendiul său de teologie: „După părerea mea n-ar fi nici o greșeală dacă scrierile sfinte s-ar învăța pe dinafară, chiar fără să le fi priceput, după cum zice Sf. Augustin" etc.²⁸³ Așadar, școlile creștine să nu răsune de Plaut, Terentius²⁸⁴, Ovidiu sau Aristotel, ci de Moise, David și Hristos. Să se caute însă mijloace și căi cum s-ar putea prezenta tinerimii creștine Biblia întocmai ca un abecedar al tinerimii consacrat lui Dumnezeu (căci toți copiii creștini sînt sfințiți. 1. Corint. 7, 14). Căci după cum orice vorbire constă din sunete și silabe, tot așa întreaga construcție a religiei și pietății este clădită pe elementele Sf. Scripturi.

- XII** 21. Tot ce se învață din Scriptură trebuie să se refere la credință, dragoste și speranță.

Căci aceste trei sînt acele clase supreme spre care converg toate cele ce Dumnezeu prin cuvintele sale a considerat bune spre a ne revela. Unele ni le descoperă el ca să le cunoaștem, altele ni le poruncește ca să le facem, sau ni le promite pentru ca noi să le așteptăm de la bunăvătatea sa în lumea aceasta și cea viitoare. Și în întreaga Sf. Scriptură nu întîlnim ceva care să nu se refere la unul din aceste trei lucruri. De aceea, toți trebuie să fie învățați asupra modului cum să priceapă și să se ocupe rațional cu cuvintele lui Dumnezeu.

- XIII** 22. Credința, iubirea și speranța să se învețe pentru practică.

Este necesar să formăm creștini practicieni, și nu teoreticieni, chiar de la începutul instrucției, dacă vrem să avem adevărați creștini. Religia este ceva viu și nu o pictură; ea își dezvăluie așadar vitalitatea în efectul său, după cum o

sămînță vie încolțește de îndată ce o semănăm într-un pămînt bun. De aceea și Sf. Scriptură cere o credință eficace (Gal. 5, 6), pe care altfel o numește moartă (Iacob 2, 20) „ne-am născut din nou, spre nădejde vie" (I. Petru 1, 3). De aceea este des repetată în Scriptură și avertizarea că revelația divină se produce pentru ca noi să acționăm conform ei. Și Hristos zice: „Cînd știți aceasta, fericiți sînteți dacă o veți face" (Ioan 13, 17).

XIV

23. Credința, iubirea și speranța se vor învăța spre aplicare în practică, dacă copiii (și toți ceilalți) vor fi educați să creadă cu tărie în tot ceea ce Dumnezeu a revelat, să execute ceea ce a poruncit și să spere ceea ce a promis.

Aceasta trebuie s-o reținem și s-o imprimăm cu grijă copiilor, pentru că de vor ca slova lui Dumnezeu să le dea virtute spre mîntuire, să-și ofere atunci o inimă umilită și devotată, gata de a i se supune lui întotdeauna și pretutindeni și să acționeze întocmai. Așa cum soarele cu lumina sa nu se arată aceluia care nu vrea să deschidă ochii și așa cum bucatele oferite nu saturează pe cei care nu vor să le mănînce, tot așa și lumina divină oferită spiritului nostru, poruncile sale prevăzute pentru acțiunile noastre, precum și fericirea care e promisă acelor care se tem de Dumnezeu ar fi în zadar dacă nu le primim cu credință sinceră, cu iubire plină de ardoare și cu speranță neclintită. Așa a făcut Avram, părintele credincioșilor, care în încrederea lui în Dumnezeu a crezut chiar ceea ce era contrar rațiunii. El a îndeplinit cu supunere tot ce putea fi mai aspru, numai fiindcă i-a poruncit Dumnezeu (de a-și părăsi patria sa și de a-și jertfi pe propriul său fiu). El a sperat cu încredere chiar acolo unde nu mai era nimic de sperat, sprijinit pe promisiunile lui Dumnezeu.²⁸⁵ O asemenea credință vie și activă a constituit justificarea sa. Și pentru ca cei ce se consacră lui Dumnezeu să simtă acest lucru și să-l observe permanent, trebuie să fie învățați.

XV 24. Tot ce se predă tinerimii creștine în afară de Sf. Scriptură (științe, arte, limbi etc.) trebuie astfel subordonat Sf. Scripturi, încât să fie clar că tot ce nu se referă la Dumnezeu și la viața veșnică este curată vanitate.

Socrate este lăudat de cei vechi pentru că el a eliberat filozofia de speculații goale și spinoase și a trecut în domeniul moralei; așa și apostolii au arătat că au fost chemați să întoarcă pe creștini de la discuții sterile și spinoase asupra Legii, la dragostea dulce a lui Hristos (1 Tim. 1, 5 și cont.). La fel au procedat și câțiva teologi pioși din vremi mai recente, care au părăsit disputa cu privire la problemele litigioase, încurcate, ce mai degrabă subminează biserica, în loc s-o întărească, spre a se îngriji mai mult de conștiință și de pietatea credincioșilor. O, de s-ar îndura Dumnezeu nostru de noi ca să ne lase să aflăm o metodă generală rațională după care să putem preda cu succes totul de ceea ce se ocupă spiritul nostru în afară de Dumnezeu și să îndreptăm spre el toate preocupările acestei vieți, în care s-a încurcat și a decăzut această lume, spre a aspira la viața cerească! Aceasta ar fi cu adevărat o scară sfântă pe care spiritele noastre, prin tot ce este și se întâmplă, s-ar putea înălța neîmpiedicat la izvorul cel mai înalt și veșnic, atotstăpînitor, al adevăratei fericiri. ²⁸⁶

XVI 25. Toți trebuie să fie învățați să cultive cu conștiinciozitate pietatea internă și externă, pentru ca cea internă să nu întepenească fără cea externă, iar cea externă să nu degenereze în ipocrizie, fără cea internă.

Cultul extern al lui Dumnezeu constă în vorbirea despre Dumnezeu, în predică și în ascultarea cuvîntului său, în invocarea lui cu genunchii plecați, în cîntarea imnurilor religioase, în utilizarea sacramentelor și a altor forme de cult publice sau particulare. Cultul intern al lui Dumnezeu constă în neîncetata gîndire la prezența lui Dumnezeu, temerea și iubirea lui, propria abnegație și resemnare

în mîinile lui Dumnezeu, adică dorința vădită de a face și pătimi tot ce-i place lui Dumnezeu. Acestea trebuie îmbinate, și nu despărțite, nu numai pentru faptul că este just de a-l glorifica pe Dumnezeu prin corpul și spiritul nostru care-i aparțin (1 Cor. 6, 20), dar și pentru faptul că ele nu pot fi despărțite fără a fi în primejdie. Cultul extern fără conștiința internă a adevărului este condamnat de Dumnezeu cînd spune: „cine cere acest lucru din mîinile voastre?” (Jes. 1, 10). Căci duh este Dumnezeu și cei ce i se închină trebuie să i se închine în duh și în adevăr (Ioan 4, 24). Pe de altă parte, deoarece noi nu sîntem numai o creatură spirituală, ci și corporală, cu simțiri, este necesar ca simțurile noastre să fie mereu stimulate să facă în afară ceea ce trebuie să se producă în interior, în spirit și în adevăr. De aceea Dumnezeu vrea, deși pune mai mult preț pe interior, să fie observat și ceea ce este exterior. Insuși Hristos, cu toate că a eliberat cultul Noului Testament de ceremonii și a învățat ca să servim lui Dumnezeu în spirit și adevăr, totuși s-a rugat tatălui cu capul plecat și a continuat această rugăciune nopți întregi, a participat la adunările sfinte, a ascultat și i-a întrebat pe cărturari, a predicat cuvîntul lui Dumnezeu și a cîntat imnuri religioase etc. De aceea, dacă vrem să educăm tinerii în pietate, atunci trebuie să-i instruiim complet — extern și intern — spre a nu se forma ipocriți, adică adoratori, superficiali, falși, închipuiți, simulanți ai cultului divin, dar nici fanatici, care să se delecteze în ale lor visuri și, prin disprețuirea cultului exterior, să distrugă ordinea și strălucirea bisericii, dar nici indiferenți, pentru care exteriorul nu oferă interiorului nici o atracție, iar interiorul nu-i oferă viață exteriorului.

XVII

26. Trebuie să-i deprindem corect pe copii să fie atenți asupra lucrurilor exterioare oferite de Dumnezeu, pentru ca ei să știe că adevăratul creștinism înseamnă să-ți manifesti credința prin fapte.

Asemenea fapte sînt exerciții continue în cumpătare, dreptate, caritate și răbdare. Căci dacă credința noastră nu se sprijină pe fapte, e moartă în ea însăși (Iacov 2, 17). Ea trebuie să fie vie, dacă e să aducă mîntuire.

XVIII 27. *Trebuie de asemenea să-i învățăm să deosebească cu adevărat binefacerile și judecățile lui Dumnezeu, în funcție de semnificația lor deosebită, ca să știe să le folosească bine și să nu abuzeze de ele.*

N.B Fulgentius²⁸⁷ (în Epistola a II-a către Galla) împarte binefacerile lui Dumnezeu în trei. Despre unele el afirmă că sînt *veșnice*, despre altele, că *mijlocesc eternitatea* și, în sfîrșit, altele sînt *destinate pentru a fi utilizate în această viață*. De prima categorie *țin*: cunoașterea lui Dumnezeu, bucuria în spiritul sînt și iubirea de Dumnezeu, care se revarsă în inima noastră. Din a doua categorie, *fac parte*, zice el, credința, speranța și mila față de aproapele. Iar din a treia, sănătatea, bogăția, amicitia și alte bunuri externe, care prin sine nu produc nici fericire și nici mizerie.

De asemenea, să se învețe că sînt trei feluri de judecăți sau pedepe dumnezeiești. Unii (pe care Dumnezeu vrea să-i cruțe de pedeapsa veșnică) *se chinuiesc aici* să-și ducă crucea, pentru ca ei să se purifice și să devină imaculați, ca Lazăr (Daniel 11, 35, Apoc. 7, 14). Alții *se cruță aici*, dar vor fi pedeșiți în eternitate, ca Epulo cel bogat²⁸⁸. Iar alții *încep cu pedepele de aici și le continuă în veșnicie*, cum sînt cei ca Saul, Antiochus, Herod, Iuda etc. De aceea, oamenii trebuie să fie învățați să deosebească totul cît mai exact, pentru ca să nu se lase înșelați și să prefere bunurile la îndemîna simțurilor, ceea ce este destinat numai pentru viața trecătoare, și să nu se înpăimînte de suferințele actuale mai mult decît de cele ale iadului; să nu se teamă de cei careucid numai trupul și după aceasta n-au ce să mai facă, ci de aceia care pot să piardă trupul, dar și să arunce sufletul în iad (Luca 12, 4 și 5).

28. *Și mereu să li se spună că cea mai sigură cale a vieții este calea crucii, și de aceea Hristos, conducătorul vieții, a pornit primul pe ea și invită și pe alții și îi conduce pe ea și mai ales pe acei pe care-i iubește mai mult.*

Secretul mîntuirii noastre s-a săvîrșit pe cruce, a fost desăvîrșit prin cruce, și se bazează pe cruce, căci prin ea a fost ucis vechiul Adam, ca cel nou creat după chipul lui Dumnezeu să poată trăi. De aceea, pe acei pe care-i iubește Dumnezeu îi pedepește și-i crucifică cu Hristos, spre a-i învia cu Hristos și a sta de-a dreapta lui în cer. Căci cuvîntul crucii, pentru cei ce pier, este nebulie, iar pentru noi, cei ce ne mîntuim, este puterea lui Dumnezeu (1. Corintheni 1, 18). Este absolut necesar să li se întipărească creștinilor ca să înțeleagă că ei nu se pot numi discipoli ai lui Hristos dacă nu se leapadă de sine și nu poartă pe umeri crucea lui Hristos (Luca 14, 26) și dacă nu sînt gata să-l urmeze toată viața pe Dumnezeu, oriunde îi conduce.

29. *Trebuie să avem grijă ca în timpul în care se vor preda acestea toate să nu se producă nici un exemplu contrariu.*

Adică trebuie să împiedicăm ca să nu audă și să vadă copiii blesteme, sperjururi, desconsiderarea numelui lui Dumnezeu și alte nelegiuiri. Ci pretutindeni unde se vor întoarce, să nu observe decît stima față de Dumnezeu, respectarea poruncilor religioase și grija de conștiință. Iar dacă se întîmplă altfel, acasă sau în școală, atunci să știe că aceasta nu rămîne fără pedeapsă, ci din contra va fi aspru pedepsit. Pedeapsa pentru blasfemie trebuie să fie totdeauna mai severă decît ofensarea lui Priscian²⁸⁹ sau pentru comiterea unui delict extern, arătîndu-li-se în mod clar de ceea ce trebuie să se păzească mai întîi și cel mai mult.

30. *Întrucît noi, din cauza coruperii acestei lumi și a naturii, niciodată nu putem progresa atîta cît ar trebui și chiar dacă am avansa puțin, aceeași carne coruptă poate foarte ușor să decadă în egoism*

și aroganță, ceea ce constituie pentru mîntuirea noastră cel mai mare pericol (căci Dumnezeu se opune celor îngîmfați) ²⁹⁰, de aceea toți creștinii trebuie să fie învățați din timp că, din cauza imperfecțiunii noastre, strădaniile și faptele noastre nu valorează nimic, dacă nu ne vine în ajutor Hristos cu a sa perfecțiune, acel miel al lui Dumnezeu, care curăță lumea de păcate ²⁹¹ și în care n-a făcut decît voința Tatălui etc. ²⁹² El singur trebuie chemat în ajutor și numai lui să ne încredințăm.

Abia atunci vom putea spera în mîntuirea noastră și alor noștri, cînd vom pune piatra unghiulară ²⁹³ deasupra lui Hristos. Căci așa cum el reprezintă încoronarea întregii perfecțiuni în cer și pe pămînt, tot astfel el este și unicul inițiator și desăvîrșitor al credinței, iubirii, speranței și fericirii noastre. Căci Părintele pentru aceasta l-a trimis din cer, ca devenind *Immanuel* (*Dumnezeu-om*) să unească din nou pe oameni cu Dumnezeu, și printr-o viață sfîntă în corp

omenesc să ofere oamenilor un model de viață divină, și murind nevinovat, să sufere vina lumii prin sine însuși, iar prin sîngele său să curețe păcatele noastre. În fine, prin învierea sa să arate că a învins moartea prin moarte și, înălțîndu-se la cer, să trimită de acolo Sfîntul Spirit, chezașul mîntuirii noastre, prin care el asigură, ca și în templul său, sălășluirea, stăpînirea și mîntuirea noastră atîta timp cît trăim aici în luptă, ca apoi să ne deștepte și să ne ia la el, pentru ca să ajungem și noi acolo unde se poate privi slava sa etc.

31. Acestui Mîntuitor unic și etern al tuturor, împreună cu Tatăl și Spiritul Sfînt se cuvine laudă, cinste, mulțumire și glorie în vecii vecilor. Amin.

32. Într-adevăr, felul și modul în care toate acestea trebuie executate cum se cuvine vor trebui prescrise în mod special pentru toate clasele școlii.

Capitolul XXV

Dacă dorim reforma școlilor după normele adevăratului creștinism, atunci fie că scrierile păgîne se înlătură cu totul din școli, fie că le folosim cu mai multă precauție decît pînă acum

Ce recomand
relativ
la aceasta

1. O necesitate inevitabilă ne constrînge să ne ocupăm de o chestiune pe care în capitolul precedent doar am menționat-o. Dacă vrem cu adevărat să avem școli creștine, atunci trebuie să înlăturăm din ele accesul la autori păgîni. Dintr-un început voi expune mai întîi motivele care mă determină la aceasta și apoi voi arăta precauțiile ce trebuie luate la citirea lucrărilor acelor învățați ai

lumii, spre a ne însuși frumoasele lor cugetări, vorbe și fapte.

2. Ca să mă ocup cu toată grija de această chestiune mă îndeamnă iubirea, gloria lui Dumnezeu și mîntuirea oamenilor, întrucît constatăm că cele mai bune școli creștine recunosc pe Hristos numai cu numele, însă în realitate nu găsesc plăcere decît în a se ocupa cu autori ca

Numai din
ardoare
pentru
Dumnezeu

*Terentius, Plaut, Cicero, Ovid, Catullus și Tibullus*²⁹⁴, cu muze și Venera. De aici reiese că noi cunoaștem lumea mai bine decât pe Hristos, ori pe creștini trebuie să-i căutăm în mijlocul creștinătății. Căci celor mai învățați bărbați, chiar și reprezentanților înțelepciunii divine — teologilor, Hristos le oferă doar înfățișarea, Aristotel însă cu gloata de păgini — sîngele și spiritul. Aceasta constituie însă un abuz groaznic și o profanare rușinoasă a libertății creștine și este un lucru extrem de periculos, căci:

Cauze pentru care trebuie să fie înlăturate scrierile păgîne din școlile creștine și introduse cele divine

Primele (cauze)

3. Mai întii, copiii noștri sînt născuți pentru cer și renăscuți prin Sf. Spirit, de aceea trebuie să fie formați să devină cetățeni ai cerului și să facă mai întii cunoștință cu cele cerești, cu Dumnezeu, Hristos, îngerii, Abraham, Isac și Iacob etc. Și este hotărit ca aceasta să se facă înaintea tuturor celorlalte, iar toate celelalte să fie lăsate la o parte, mai întii din cauza nesiguranței acestei vieți, ca nimeni să nu fie smuls nepregătit, în al doilea rînd pentru faptul că primele impresii persistă cel mai bine (dacă sînt sfinte) și asigură tot ceea ce va trebui să mai executăm în viață.

Cele de-al doilea

4. În al doilea rînd, Dumnezeu, cu toate că s-a îngrijit din plin pentru poporul său ales, totuși nu i-a indicat altă școală decât propriul său lăcaș, unde el însuși este învățătorul nostru, iar pe noi ne face elevi, dîndu-ne vocea profețiilor sale ca învățătură. Căci astfel a vorbit prin Moise: „Ascultă, Israele, Domnul Dumnezeu nostru este singurul Domn. Să iubesti pe Domnul Dumnezeul tău, din toată inima ta, din tot sufletul tău și din toată puterea ta. Cuvintele acestea, pe care ți le spun eu astăzi, să le ai în inima ta și în sufletul tău. Să le întipărești și fiilor tăi și să vorbești de ele cînd șezi în casa ta, cînd mergi pe cale, cînd te culci și cînd te scoli” (V. Moise 6, 4 etc.). Și prin Isaia: „Eu sînt Domnul Dumnezeul tău care te învață spre folosul tău și te duce pe calea pe care trebuie să mergi” (48, 17). De asemenea: „Nu se cuvine,

oare, poporului să alerge la Dumnezeuul său? (8, 19). Și Hristos spune: „Cercetați Scripturile” (Ioan 5, 39).

5. Iar că această voce a lui Dumnezeu este cea mai strălucitoare lumină pentru intelectul nostru și cea mai perfectă regulă pentru acțiunile noastre și în amîndouă direcțiile ne oferă cel mai mare sprijin, el a mărturisit-o suficient de clar prin următoarele cuvinte: „Iată, v-am învățat porunci și legi! Să le păziți așadar și să le împliniți, căci în aceasta stă înțelepciunea voastră și cumînțenia voastră înaintea ochilor popoarelor, care, auzind de toate legiuirile acestea, vor zice: „Numai acest popor mare este un popor înțelept și priceput” (V. Moise, 4, 5—6). Și la Josua zice el: „Să nu se pogoare cartea legii acesteia de pe buzele tale, ci călăuzește-te de ea ziua și noaptea, ca să plinești întocmai tot ce-i scris într-însa; atunci vei fi cu izbîndă în căile tale și vei păși cu spor” (Josua 1, 8). Și prin David: „Legea Domnului e fără prihană, întoarce sufletele; mărturia Domnului e credincioasă, înțelepțește pruncii” (Psalm 18, 7). În sfîrșit, Apostolul mărturisește că „toată Scriptura este insuflată de Dumnezeu și de folos spre învățătură etc., ca omul lui Dumnezeu să fie bine pregătit pentru orice lucru bun” (II Timotei 3, 16, 17). Același lucru a fost recunoscut și mărturisit de cei mai înțelepți oameni (creștini cu adevărat luminați). Chrisostom spune: „Ceea ce trebuie să învățăm și ceea ce nu ne folosește să știm să aflăm din Scriptură”²⁹⁵. Iar Cassiodor: „Scriptura este școala cerească, cultură pentru viață, un amfiteatru al adevărului, pe drept singura disciplină, care ocupă pe elevi cu simțiri rodnice și nu cu sunetul vorbelor deșarte etc.”²⁹⁶

Cele de-al treilea

6. Dumnezeu a interzis în mod expres poporului său atît învățătura (doctrina) cît și obiceiurile păgînilor. „Nu deprindeți căile neamurilor” (Ieremia 10, 2). De asemenea: „Au doară în Israel nu este Dumnezeu, de vă duceți să întrebați pe Baal Zelub, dumnezeul Acronului?” (4. Cartea regilor 1, 3). „Nu se cuvine, oare, poporului să alerge la Dumnezeul său? Să

Cele de-al patrulea

întrebe, oare, pe morți pentru soarta celor vii? Întrebați legea și descoperirea! De nu vă vor vorbi asemenea cuvântului acesta, atunci nu-i lumina în ei.” (Isaia 8, 19, 20). Și de ce? Pentru că „toată înțelepciunea este de la Domnul și cu el este în veac. Rădăcina înțelepciunii, cui s-a descoperit.” (Înțelepciunea lui Isus Sirah 1, 1, 6). „Au văzut lumină și au locuit pe pământ și calea științei n-au cunoscut etc. Nici nu s-a auzit de ea în Canaan, nici nu s-a văzut în Ieruan. Nici fiii Agarei, cei ce caută înțelepciunea cea de pe pământ, negutătorii și povestitorii de pilde și cei ce caută priceperea n-au cunoscut, nici nu și-au adus aminte de cărările ei. Ci cel ce știa toate o știe și pe aceasta. Aflat-a toată calea științei și a dat-o lui Iacob, sluga sa, și lui Israel cel iubit de dînsul” (Baruh 3, V, 20, 21, 22, 23, 32, 36, 37). „N-a făcut așa oricărui neam și judecățile sale nu le-a arătat lor” (Psalm 147, 9).

Cele de-al
cincilea

7. Și dacă totuși vreodată poporul său s-a îndepărtat de la legea sa și a urmat ademenirilor imaginației omenești, atunci Dumnezeu nu numai că i-a arătat greșelile, pentru că părasea izvorul înțelepciunii (Baruh 3, 12), „dar i-a arătat că făcea două rele, și anume: părasea izvoarele apei celei vii și-și săpa fîntîni sparte care nu pot ține apă” (Ieremia 2, 13). Tînguirea sa prin Osea că poporul său are prea multe relații cu păgînii o completează: „Dacă eu aș scrie pentru el o mie de porunci ale legii mele, ele sînt privite ca ale unui străin” (Osea 8, 12). Și mă rog — fac oare altceva acei creștini care nu lasă din mînă nici ziua, nici noaptea cărțile păgîne²⁹⁷ și nu se sinchiesc de cărțile lui Dumnezeu, ca și cum ar fi un lucru ce nu i-ar privi? Doar „acestea nu sînt în deșert date vouă, ci ele sînt viața voastră”, după cum mărturisește Dumnezeu (V. Moise, 37, 47).

Cele de-al
șaselea

8. De aceea, adevărata Biserică și adevărații veneratori ai lui Dumnezeu n-au căutat niciodată altă școală, decît numai în cuvîntul lui Dumnezeu, din care provine înțelepciunea adevărată și cerească, ce întrece toată înțelepciunea din lume și

din care ne adăpăm. Așa spune David despre sine: „Mai mult decît pe vrăjmașii mei m-ai înțelepțit, cu porunca ta, că în veac a mea este: Mai mult decît învățătorii mei am priceput că la mărturiile tale gîndirea mea este (Psalm 118, 98). La fel vorbește și Solomon, cel mai înțelept dintre muritori: „Căci Domnul dă înțelepciune, din gura lui izvorăște știința și prevederea” (Pilde 2, 6). De asemenea, mărturisește Isus din Sirah (în prefața cărții sale) că înțelepciunea sa provine din citirea legii și a profeților. De aici, aceea bucurie a sfinților că în lumină văd lumina lui Dumnezeu (Psalm 36, 10). „Feriți-vă sîntem, Israele, că cele ce-i plac lui Dumnezeu ni s-au arătat” (Baruh 4, 4). „Doamne, la cine ne vom duce? Tu ai cuvintele vieții celei veșnice” (Ioan 6, 68).

Cele de-al
șaptelea

9. Exemplele tuturor secolelor atestă că ori de cîte ori Biserica s-a abătut de la izvoarele lui Israel, aceasta a fost cauza dezbinării și a greșelilor. Cu privire la sinagoga israelită se cunoaște îndeajuns din tînguirile profeților, iar cît privește biserica creștină, aflăm din istorie că ea a fost puternică atît timp cît în ea a fost cultivată adevărata credință de către apostoli și de către bărbații apostolici care s-au străduit numai pentru învățătura evanghelică. Însă de îndată ce păgînii au năvălit cu grămada asupra bisericii, a scăzut prima ardore, precum și tendința de a separa ceea ce e curat de necurat, și atunci a început să se citească cărțile păgîne, mai întîi în particular și apoi chiar public. Dar ce amestecătură și ce confuzie a provenit de aici o vedem acum. Au pierdut cheia înțelepciunii chiar acei ce se lăudau că numai ei o poartă. Astfel, în loc de o dogmă de credință (*pro fidei articulis*), au apărut o serie de păreri izolate (*opinionum sigmenta*), de aici au provenit dezbinările și litigiile, al căror sfîrșit nici astăzi nu poate fi prevăzut, și de aceea dragostea s-a răcit, religiozitatea a dispărut, iar sub numele creștinismului a renăscut păgînismul, care domină încă: Amenințarea Domnului trebuie împlinită:

„că acelora care nu vorbesc după cuvîntul lui nu le va răsări zarea dimineții” (Isaia 8, 20). De aceea, Dumnezeu a turnat asupra lor un duh de toropeală și le-a închis ochii, și drept aceea orice descoperire pentru ei este ca graiurile dintr-o carte pecetluită etc., pentru că s-au temut de Dumnezeu, după porunca și învățătura omenească (Isaia 29 V. 10, 11, 13, 14). O, cît de adevărat se va împlini cu ei ceea ce Sf. Spirit a spus despre filozofii păgîni, „că s-au rătăcit în gîndurile lor și inima lor cea neînțelegătoare s-a întunecat (Romani 1, 21). Iar ca biserica să se poată curăța de stricăciune, nu există altă cale sigură decît să lase la o parte comentariile omenești seducătoare și să se întoarcă iarăși la singurele izvoare curate ale lui Israel, iar nouă să ne revină instruirea și conducerea noastră și a copiilor noștri în Dumnezeu și al său cuvînt. Numai atunci se va realiza profeția că „toți copiii Bisericii vor fi ucenici ai Domnului” (Isaia 53, 13).

Cele de-al
optulea

10. Iar noi, în demnitatea noastră creștinească (noi, care prin Hristos am devenit copiii lui Dumnezeu, o sacerdoție regească²⁹⁸ și moștenitorii timpurilor viitoare), nu trebuie să admitem ca noi și cu copiii noștri să fim îndepărtați și să ne depravăm, așa încît să fim în relații strînse cu păgînii profani și să ne entuziasmăm de ei. Desigur, educația fiilor de regi și principii nu se încredințează unor paraziți, poznași și bufoni, ci unor pedagogi, bărbați serioși, înțelepți și pioși. Iar noi nu roșim să dăm ca educatori micilor fii ai Regelui Regilor, frăților lui Hristos, moștenitorilor eternității, pe un glumeț ca Plaut, pe un obscen cum e Catul, un impur ca Ovid, pe un batjocoritor de Dumnezeu ca Lucian²⁹⁹, trivial ca Marțial³⁰⁰ și pe alții din grupul lor, care nu cunosc și nu se tem de adevăratul Dumnezeu? Întrucît acești autori au trăit singuri, fără speranță într-o viață mai bună și s-au bălăcit numai în băltoaca vieții prezente, pot atrage în aceeași muidărie și pe acei care se ocupă de

ei. Ajunge, creștini, cît v-ați ocupat cu prostia, terminați cu ea! Dumnezeu ne cheamă la ceva mai bun, să-i urmăm chemarea lui! Hristos, eterna înțelepciune a lui Dumnezeu, a deschis în lăcașul său o școală pentru copiii Domnului, unde conducătorul și dirigitorul suprem este Sf. Spirit, iar profesori și învățători sînt profeții și apostolii, toți înarmați cu adevărata înțelepciune, bărbați sfinți, care indică limpede drumul adevărului și al mîntuirii, prin cuvînt și prin pildă. O școală în care elevii sînt numai aleșii lui Dumnezeu, cei dinții răscumpărați ai lui Dumnezeu și ai Mielului, supraveghetorii și păzitorii sînt îngerii și arhanghelii, stăpînirea și puterea fiind în ceruri (Efeseni 3, 10). Acolo se oferă o înțelepciune perfectă și sigură, care întrece toate raționamentele creierului uman și care se extinde peste toate domeniile vieții prezente și viitoare. Căci numai gura lui Dumnezeu este singurul izvor din care ies toate pîraiele înțelepciunii adevărate; chipul lui Dumnezeu — singura făclie care radiază adevărata lumină; cuvîntul lui Dumnezeu — unica rădăcină din care apar lăstarele adevăratei cunoștințe. De aceea, fericiți sînt cei ce privesc fața lui Dumnezeu, sînt atenți la gura sa și primesc în inimă cuvîntul său, căci aceasta este singura cale dreaptă și de nezdruccinat a înțelepciunii adevărate și veșnice, fără de care nu există alta.

11. Nu trebuie să trecem sub tăcere cu cîtă seriozitate Dumnezeu a interzis poporului său orice relicve ale păgînismului și ce s-a întîmplat acelora care au nesocotit această poruncă. „Domnul Dumnezeul tău va izgoni dinaintea ta popoarele acestea etc. Idolii sculptați ai dumnezeilor lor să-i ardeți cu foc; să nu dorești a lua argintul sau aurul de pe ei, ca să nu-ți fie aceasta cursă, că uriciune sînt aceștia înaintea Domnului Dumnezeului tău. Și uriciunea idolească să n-o duci în casa ta, ca să nu cazi sub blestem cu ea” (V. Moise 7, 22, 25, 26). Și capitolul 12: „Cînd Domnul Dumnezeul tău va pierde de la fața ta popoarele la care mergi, ca să le cuprinzi, și după ce le

Cele de-al
nouălea

vei cuprinde și te vei așeza în pământul lor, atunci să te păzești, ca să nu cazi în cursă și să le urmezi lor, după ce le vei pierde de pe fața pământului, și să nu cauți pe dumnezeii lor, zicînd: cum au slujit popoarele acestea dumnezeilor lor, așa voi face și eu". Ci „Toate cîte vă poruncesc siliți-vă să le împliniți, și nici să adăugi și nici să lași ceva din ele” (V. Moise, 12, 29 ș.u.). Cu toate că Iosua le-a adus aminte aceasta după victorie și i-a sfătuit să înlăture idolii străini (Iosua 24, 23), totuși ei n-au ascultat, ci au căzut cu totul în idolatrie, pînă la distrugerea ambelor regate. Iar noi, avînd asemenea exemple, să nu devenim mai înțelepți?

*Scrierile
păgîne sînt
idoli*

12. Dacă cineva ar spune: *Cărțile nu sînt idoli*. Răspund: sînt resturi de la acele popoare pe care Domnul Dumnezeu le-a distrus în fața poporului său creștinesc — la fel ca și atunci, ele sînt însă mai periculoase decum erau pe atunci. Căci atunci au căzut în laț numai acei a căror inimă era îndobitocită, dar acum se lasă amăgiți și cei mai deștepți (Colos. 2,8). Acolo era vorba de operele mîinilor omenеști (cum le numește Dumnezeu cînd reproșează slujitorilor idolilor prostia lor), aici opere ale spiritului omenesc. Acolo îți lua vederea strălucirea aurului și a argintului, aici îți orbește mintea plăcerea înțelepciunii corporale. Și cum? *Mai poți tăgădui că scrierile păgîne nu sînt idoli?* Cine a îndepărtat atunci pe împăratul Iulian de la Hristos³⁰¹? Cine a luat mințile Papei Leon al X-lea, încît socotea ca o legendă istoria despre Hristos³⁰²? De ce spirit a fost însuflețit Bembo cînd îl sfătuia pe cardinalul Sadolet să nu citească Sf. Biblie (cu motivarea că unui bărbat atît de cult nu-i stau bine aceste ineptii)?³⁰³ Oare cine atrage și astăzi pe atîți italieni înțelepți ca și pe alții la ateism?³⁰⁴ În biserica reformată a lui Hristos n-ar mai trebui să existe atei care să aducă după ei mirosul ucigător al unui Cicero, Plaut sau Ovid!

13. Dacă cineva ar zice că abuzul nu trebuie imputat lucrurilor, ci persoanelor, și că există creștini pioși care nu sînt corupți prin citirea cărților păgîne, la aceasta răspunde Apostolul: Știm că idolul nu este nimic, dar nu toți au cunoștința (ca să poată discerne). Dar vedeți ca nu cumva această libertate a voastră să ajungă poticnire pentru cei slabi (I. Corinteni 8, 4, 7, 9). Deși milostivul Dumnezeu ferește pe mulți de cădere, totuși nu sîntem scuzați dacă tolerăm cu știință și voință asemenea atracții unse cu sucul subtilităților și al eleganței (am în vedere diferite invenții ale creierului omenesc sau ale perfidiei diavolului), pentru că este mai mult ca sigur că unii, ba chiar cei mai mulți se lasă zăpăciți prin ele și ajung cu siguranță în plasa satanei. Să ascultăm mai bine de Dumnezeu, să nu aducem în casele noastre idoli și să-l punem pe Dago³⁰⁵ alături de arca bunei înțelegeri și să nu amestecăm acea înțelepciune care vine de sus cu cea pămîntească, animală și chiar satanică și să nu oferim prilej de cădere a miniei lui Dumnezeu asupra copiilor noștri.

14. Aici se potrivește probabil acea alegorie pe care ne-a transmis-o Moise. Nadab și Abihoa, fii ai lui Aron, care abia deveniseră preoți (și nu-și cunoșteau bine serviciul), au pus în cădelnițele lor, în loc de foc sfînt, foc străin (adică obișnuit) spre a tămîia înaintea lui Dumnezeu, de aceea fulgerați au fost de focul lui Dumnezeu și mistuiți în fața lui (III, Moise 10, 1 ș.u.). Și ce sînt copiii creștinilor decît acea preoție sfîntă și nouă, care să aducă jertfe duhovnicești plăcute lui Dumnezeu (I Petru 2,5). Dacă umplem cădelnițele, adică mintea, cu foc străin, ce facem noi altceva decît să trezim mînia divină împotriva noastră? Oare nu tot ce vine din altă parte decît din spiritul lui Dumnezeu este străin inimii unui creștin și așa trebuie să fie? De acest fel sînt majoritatea rătăcirilor filozofilor și poeților păgîni, după mărturia Apostolului (Rom. I, 21,22; Colos. 2,8,9).

Și nu fără temei poezia a fost numită de către Hieronymus vinul demonic³⁰⁶ (vinum daemonum) cu care (diavolul) îmbată și adoarme spiritele neprevăzătoare și le produce în vis cele mai periculoase tentații și cele mai detestabile patimi. Iată de ce oricine trebuie să se păzească de o asemenea băutură satanică.

Să imităm
pe efeseni

15. Dacă nu urmăm sfatul lui Dumnezeu, ce ne îndeamnă la aceasta, atunci efesenii vor depune mărturie împotriva noastră, în ziua judecății, întrucât ei, de îndată ce le-a răsărit lumina înțelepciunii divine, au ars toate cărțile cele indiscrete ca nefolositoare lor, precum și creștinilor (Fapt. Apost. 19, 19). Biserica actuală a grecilor a interzis sub pedeapsa anatemei citirea cărților filozofice și poetice scrise de strămoșii lor în frumoasa lor limbă, deși strămoșii lor erau considerați ca poporul cel mai înțelept din lume. Așa se explică de ce Dumnezeu i-a ferit pînă acum de molima anticreștină, deși după puhoiul năvălirilor barbare au căzut în mare ignoranță și superstiție. În această privință ei merită să fie întru totul imitați (după introducerea unui studiu temeinic al scrierilor sfinte), spre a putea mai ușor îndepărta confuzia și întunericul preluat din păgînism. „Căci numai în lumina lui Dumnezeu vedem lumină” (Psalm 36, 10). „Voi, cei din casa lui Iacov, veniți să umblăm în lumina Domnului” (Isaia 2,5).

Față de
aceasta să
înlăturăm
obiecțiile

16. Să vedem mai întâi cu ce argumente vine rațiunea umană împotriva celor susținute, răsucindu-se ca un șarpe, numai să nu fie prinsă de credință și să se supună lui Dumnezeu. Ea afirmă următoarele:

1. Despre
marea
înțelepciune
din scrierile
păgîne

17. Mare înțelepciune este cuprinsă în cărțile filozofilor, oratorilor și poetilor. Răspund: demni de întuneric sînt acei care-și îndepărtează ochii de lumină. Desigur, și bufniței i se pare crepusculul zilei ca miazăzi, dar animalele născute în lumină văd altfel. O, omule nehibzuit, care cauți lumina clară în

întunericul raționamentelor omenesti, ridică-ți ochii în sus! Din cer vine adevărata lumină, de la Părintele luminilor. Dacă între oameni scînteiază sau străfulgeră ceva, acestea nu sînt decît niște mici scînteii, care, pentru cei ce stau în întuneric, par că se agită și că înseamnă ceva, iar noi, cei care purtăm în mînă torța arzătoare (anume, cuvîntul străfulgerător al lui Dumnezeu), de ce avem nevoie de asemenea scînteii? Căci dacă se discută atîta despre natură, nu se linge decît strachina, fără să se atingă smîntîna! Iar în Sf. Scriptură stăpînul naturii explică cele mai mari mistere referitor la operele sale și descoperă mobilele prime și ultime ale tuturor creaturilor, ale celor văzute și nevăzute. Cînd vorbesc filozofii despre morală, fac întocmai ca păsările ale căror aripi sînt acoperite cu clei, care zboară puțin, cu mare efort, dar tot nu ajung departe. Dar Scriptura conține adevărata descriere a virtuților, îndemnuri pătrunzătoare ce străbat pînă în măduva oaselor și exemple vii pentru toate. Cînd păgînii vor să învețe pietate, ei învață superstiție, întrucît ei n-au cunoștință adevărată nici despre Dumnezeu și nici despre voința sa. „Întunericul acoperă pămîntul, și bezna — popoarele; iar peste tine, Sioane, răsare Domnul și slava lui strălucește peste tine” (Isaia 60,2). Dacă vreodată copiilor luminii le-ar fi permis să se apropie de copiii întunericului spre a vedea diferența și apoi iarăși bucuși să păsească pe calea luminii și să-i compătimească pe acei care umblă în întuneric, atunci ar apărea cît este de insuportabil să preferi scînteile lor luminii noastre și că e o nebulie insultătoare față de Dumnezeu și de sufletele noastre de a prefera, față de lumina noastră, acele scînteii. „Ce folosește progresul în știința lumească dacă dăm înapoi în cele divine? Să umblăm oare după năluci trecătoare și să disprețuim misterele cerești? Să ne ferim de asemenea cărți și să le evităm din dragoste față de Sf. Scriptură, mai ales că ele se impun și atrag prin elocință, dar sînt seci în virtute și

înțelepciune, după cum spune Isidor.³⁰⁷ Ce să mai laudăm asemenea cărți? Ele sînt coji fără miez. Pe bună dreptate se exprimă Philipp Melanchton. „Ce învață filozofii în general, și anume acei care învață mai bine, decît autoîncrederea și iubirea de sine? Cicero, în scrierea sa „*De finibus bonorum et malorum*“³⁰⁸, pretuiește fiecare fel de virtute după iubirea de sine. Cîtă mîndrie și vanitate nu se află la Platon! Mi se pare că este greu chiar și pentru un spirit mare și puternic, cînd se antrenează în citirea unor asemenea lucrări, de a evita să nu fie corupt pînă la urmă de acea minte înaltă și încrezătoare în sine. Învățătura lui Aristotel se prezintă, în general, într-un spirit polemic. De aceea noi nu-i acordăm nici cel din urmă loc între autorii de filozofie morală etc. (Compend. de teologie, capitolul despre păcat).³⁰⁹

2. Cu privire la necesitatea lor pentru filozofie

18. Se mai spune: „Chiar dacă ele nu învață de fapt teologie, ele învață totuși filozofie, care nu se poate procura din Sf. Scriptură, ce servește numai spre mîntuire“. Răspund: „Izvorul înțelepciunii este cuvîntul lui Dumnezeu întru cele înalte...“ (Isus Sirah 1,5). Adevărata filozofie nu este altceva decît profunda cunoaștere a lui Dumnezeu și a operelor sale, care nu se pot învăța nicăieri mai bine decît din gura lui Dumnezeu. De aceea, Sf. Augustin, aducînd lauda sa Sf. Scripturi, zice: „Aici este filozofia, deoarece cauzele tuturor creaturilor se află în Dumnezeu, Creatorul. Aici e etica, fiindcă o viață cinstită și virtuoaasă nu se poate dobîndi decît prin dragostea îndatoritoare și dreaptă a lui Dumnezeu și a aproapelui. Aici este logica, întrucît adevărul și lumina spiritelor raționale reprezintă pe însuși Dumnezeu. Tot aici se află și fericirea statelor, pentru că statul nu poate fi mai bine menținut decît pe temelia și legătura credinței și a bunei înțelegeri, în care toți iubesc binele comun, iar cel mai înalt și adevărat bun comun este Dumnezeu“.³¹⁰ Și în vremea noastră au demonstrat unii că temelia tuturor știin-

țelor și ale artelor filozofice nu se află nicăieri mai bine ca în Sf. Scriptură³¹¹. Astfel, în calitate de învățător (magisterium), trebuie admirat Sf. Spirit care, deși urmărește să ne învețe mai întii cele nevăzute și veșnice, ne arată în același timp pretutindeni relațiile între ceea ce este natural și ceea ce este artificial și ne oferă calea pentru toate gîndurile și acțiunile înțelepte. Despre toate acestea nu întîlnim nici măcar o umbră la filozofii păgîni. De aceea, pe bună dreptate, a scris un teolog că frumoasa înțelepciune a lui Solomon a constatat în aceea că el a introdus legea lui Dumnezeu în case, în școli și în palate. Atunci de ce să nu avem speranța că înțelepciunea solomoniană, adică înțelepciunea cerească și adevărată, va reveni la noi dacă, în loc de scrieri păgîne, îi vom imprima tineretului legea lui Dumnezeu și-i vom prescrie reguli pentru orice relație de viață? Să acționăm așa, ca tot ceea ce ne poate face mai înțelepți, să avem în casă, chiar și cea înțelepciune externă, așa zisă laică, pe care o numim filozofie. Să admitem că au fost vremi nefericite cînd fiii israeliți trebuiau să se ducă la filistenii, ca să-și ascute fierul de plug, ori sapa, ori toporul, ori securea, ori mistria, pentru că nu era nici un fierar pe pămîntul Israelului (1, Sam. 13, 19, 20). Este oare necesar să fim mereu constrînși și apăsați ca israeliții? Faptul ne supără doar în sensul că: așa cum filistenii livrau israeliților sape și securi, dar în nici un caz săbii ce puteau fi folosite împotriva lor, tot așa putem prelua de la filozofii păgîni diferite reguli silogistice, spre a scoate concluzii, precum și figuri de stil, însă în nici un caz săbii și lăncii pentru combaterea ateismului și a superstițiilor. De aceea, dorim mai mult acele timpuri ale lui Solomon și David, cînd filistenii erau învinși, iar Israelul domnea și se bucura de ale sale bunuri.

N.B.

3. Și mai
departe, din
cauza
eleganței
stilului.
Primul
răspuns
N.B.

19. Numai de dragul stilului, cei ce studiază limba latină trebuie să citească pe Terentius, Plaut și pe alții. La aceasta primul răspuns: trebuie oare ca pe copiii noștri, pentru a-i învăța să vorbească, să-i ducem în taverne, cârciumi, birturi, spelunci și alte cloace asemănătoare? Căci unde — mă rog — pot conduce tineretul Terentius, Plaut, Catul și Ovid și alții, decît în asemenea localuri murdare? Ce oferă ei altceva decît farse, glume, ghiftuială, orgii, bacanale, dragoste trivială, necuviință, diferite viclesuguri și multe altele, de la care trebuie să i se întoarcă ochii și urechile creștinului, oriunde dă de ele. Credem oare că omul în sine nu este suficient de corupt și de aceea trebuie să i se ofere dinafară fel de fel de necuviințe, ca să se ațite focul cu foale și explozor și intenționat să-l împingem mai mult în corupție? Se va reproșa că nu tot ce găsim la autorii respectivi este rău. Răspund: Răul se prinde mai ușor și este riscant să oferim tineretului binele amestecat cu răul. Căci cine vrea să distrugă viața cuiva, nu-i dă otrava pură și nici nu o poate da, ci o amestecă în mîncarea și băutura cea mai bună. Iar otrava își face efectul, și-l omoară pe cel cea luat-o. Tot astfel, dușmanul crud și înrăit trebuie să îndulcească otrăvurile sale infernale cu zahărul lingușirilor ingenioase ale cuvîntării și poeziei. Și noi care știm aceasta să-i nu-i distrugem mașinația nefastă? Dar se va zice: Nu toți sînt spurcați (spurci). Cicero, Virgiliu, Horațiu și alții sînt serioși și cu totul morali. Răspund: totuși, și ei sînt păgîni orbi, căci îndepărtează mintea cititorilor de la adevărul Dumnezeu, la zei și zeițe (inventate de ei, ca: Jupiter, Marte, Neptun, Venera, Fortuna și altele). Dumnezeu însă a spus către poporul său: „Numele altor dumnezei să nu le pomeniți, nici să se audă ele din gura voastră”. (II Ieșirea, 23, 13). Căci ce haos de superstiții, de păreri contradictorii și de poftă lumești care se luptă între ele nu găsim la ei? Un altfel de spirit infiltrază ei elevilor decum este spiritul lui Hristos. Deoarece

Hristos ne cheamă din lume, iar ei ne cufundă în ea. Hristos ne învață abnegația de sine, ei iubirea de sine. Hristos îndeamnă la umilință, ei din contra la îngîmfare. Hristos caută pe cei buni la suflet, ei îi sîlbătesc. Hristos recomandă simplitatea porumbeilor, ei oferă arta vicleniei în mii de chipuri. Hristos ne îndeamnă la modestie, ei la persiflări. Hristos iubește pe credincioși, ei se arată ca neîncrezători, limbuți și încăpățînați. Și spre a încheia cu cîteva cuvinte apostolice: „Ce împărtășire are lumina cu întunericul? Și ce învoire este între Hristos și Veliar sau ce parte are un credincios cu un necredincios?” (II. Corinteni 6, 15). Just spune, de asemenea, și Erasmus (în parabolele sale): „Albinele evită florile vestejite, tot așa și o carte cu principii putrede nu trebuie atinsă”³¹² și „după cum este mai sigur să te întinzi în trifoi, pentru că acolo nu se ascund șerpii, tot așa să ne ocupăm de acele cărți de care n-avem teamă că au otravă”³¹³.

20. Afară de aceasta, ce avantaj prezintă scriitorii profani față de cei dinții? Numai ei pricep oare în prezent eleganța în limbă? Cel mai perfect artist al vorbirii este însuși cel care a plantat-o: Sf. Spirit, ale cărui vorbe sînt mai dulci ca mierea, mai pătrunzătoare ca sabia cu două tășuri, mai puternice ca focul ce topește metalele și mai grele ca ciocanul ce sfărîmă stînci, după cum știm și ne vestesc sfinții lui Dumnezeu. Oare numai păgînii povestesc istorii remarcabile? Cartea noastră sfîntă este plină de istorii mult mai adevărate și mai minunate. Oare se află numai la ei tropi, figuri, aluzii, alegorii, enigme și sentințe? Acestea se găsesc în cea mai perfectă formă la scriitorii noștri. Bolnavă este imaginația aceluia care preferă Abana și Farfar și apele Damascului, Iordanului și apelor lui Israel (4 Regi 5, 12). Bolnav trebuie să fie ochiul aceluia căruia Olimpul, Heliconul și Parnasul îi oferă o priveliște mai plăcută decît Sinai, Sionul, Ermonul, Taborul și Mun-

Al doilea
răspuns

tele Măslinilor. *Surda trebuie să fie urechea* aceluia căruia îi sună mai plăcut lira lui Orfeu, Omer și Virgil, decât țitera lui David. *Corupt trebuie să fie gustul* aceluia căruia îi place mai mult nectarul, ambrozia poetică și izvorul Castiliei, decât adevărata mână cerească și izvoarele Israelului. *Perversă e inima* aceluia căruia numele zeilor și ale zețelor, ale muzelor și grațiilor îi procură mai multă plăcere decât numele adorat al lui *Jehova cu armata sa, al mântuitorului Hristos și al diferitelor binefaceri ale Sf. Spirit. Oarbă trebuie să fie speranța* care se plimbă mai degrabă prin câmpiile elizee decât prin grădinile paradisului. Căci acolo toate sînt mituri, umbre ale adevărului, iar aici totul este realitate, adevărul însuși.³¹⁴

Al treilea
răspuns

21. *Să admitem că găsim la ei expresii elegante, fraze, maxime și sentințe morale frumoase, pe care le-am putea folosi. Și pentru acele floricelute să trimitem pe copiii noștri la ei? „Oare nu e permis de a despuia pe egipteni și a purta podoa-bele lor? Desigur că e permis, și anume după porunca lui Dumnezeu” (2 Moise 3, 22).*³¹⁵ Căci pe drept bisericii i se cuvine tot ce au posedat păgînii. Dacă-i așa, atunci, se poate spune, *să mergem și să ni le însușim.* Răspund: Cînd Manase și Efraim au vrut să cucerească pentru Israel pămîntul păgînilor, au plecat înarmați numai bărbații, lăsînd acasă în siguranță ceata copiilor și mulțimea celor inapți să lupte (Iosua 1, 14). La fel procedăm și noi. Vrem să preluăm sarcina, atunci să dezarmăm pe scriitorii păgîni, noi, bărbații, care sîntem de acum puternici și întăriți în cultura, judecata și pietatea creștină. Tinerimea însă să nu o expunem la un asemenea pericol. Căci cui ar folosi dacă tinerimea noastră ar fi ucisă, rănită sau ar cădea în captivitate? *Exemple triste avem destule, și anume cîți n-au fost răpiți de la Hristos de către filozofia păgînă și împinși la ateism.* Cel mai sigur lucru ar fi ca să trimitem bărbați bine înarmați spre a le răpi celor condamnați de Dumnezeu tot

aurul și argintul și tot ce au mai prețios, ca apoi să-l împartă între moștenitorii Domnului. *O, de ar da Domnul ca să se deștepte spiritele eroice care să adune toate florile oratoriei din acea cîmpie pustie și să le planteze cu plăcere în grădinile filozofiei creștine, astfel ca să nu mai rămîie nimic de dorit în casa noastră.*

Al patrulea
răspuns

22. Dacă ar fi, în fine, să se permită citirea scrierilor unuia sau altuia din păgîni, atunci aceștia n-ar putea fi decât un Seneca, Epictet, Plato sau alți asemenea magistri ai virtuților și buneicuviențe, la care se găsesc mai puține erori și superstiții. Acesta a fost și sfatul marelui Erasm, care a îndrumat ca tinerimea creștină să fie crescută în învățăturile Sf. Scripturi, completînd la sfîrșit că „*de este să se ocupe cu scrieri profane, atunci cu acelea care sînt mai înrudite cu scrierile sfinte*” (Erasm, în Comp. theolog.). Dar și în acest caz li se va permite tinerilor numai atunci cînd se va constata că inimile lor sînt pătrunse de creștinism, și numai după ce cărțile au fost purificate mai înainte, adică după ce s-a înlăturat numele zeilor și tot ce miroase a superstiție. Căci *Dumnezeu a permis evreilor să se căsătorească cu fecioare păgîne numai după ce li s-au tăiat părul și unghiile* (V. Moise, 21, 12). Aș vrea să fiu bine înțeles: eu nu interzic total creștinilor scrierile profane, căci cunosc foarte bine *privilegiul ceresc cu ajutorul căruia Hristos a înarmat pe ai săi credincioși* (N. B., adică pe cei ce erau de acum credincioși), *spre a putea lua șerpi și otravă fără să fie vătămați* (Marcu 16, 18); ci vreau numai să iau măsuri și vă rog și vă conjur să nu aruncați șerpi înaintea copiilor lui Dumnezeu, care sînt încă slabi în credință, sau să le dăm ocazie de a lua otravă. Căci spiritul lui Hristos a spus ca „*pruncii lui Dumnezeu de curînd născuți să fie alimentați cu laptele cel duhovnicesc al lui Dumnezeu*” (1. Petru 2,2) (Timot. 3, 15).

A patra
obieție cu
privire la
greutatea
Sf. Scripturi
pentru
prima etate

Întîlul
răspuns

23. Acei însă care, în mod nechibzuit, apără cauza satanei împotriva lui Hristos, afirmă că sînt prea grele pentru tineri cărțile Sf. Scripturi, și de aceea să li se ofere între timp alte cărți pînă ce se dezvoltă judecata.

Primul răspuns: Cine susține acest lucru se înșeală și dovedește că nu cunoaște nici Sf. Scriptură și nici puterea lui Dumnezeu, fapt ce-l voi dovedi în mod întreit. Mai întîi este cunoscută istoria despre renumitul Timotei Muzicianul, care, ori de cîte ori i se prezenta un elev nou, obișnuia să-l întrebe dacă nu cumva a mai luat lecții cu un alt profesor. Dacă i se răspundea negativ, atunci îl primea pentru un onorariu mai mic, dacă dimpotrivă i se răspundea afirmativ, atunci cerea plata îndoită, susținînd că trebuie să muncească cu el dublu: mai întîi trebuie să-l dezvețe ceea ce a învățat greșit și apoi să-l învețe adevărata artă.³¹⁶ Și întrucît Isus Hristos este învățătorul și magistrul recunoscut al întregului neam omenesc și afară de care sîntem opriți să mai căutăm altul (Matei 17,5 și 23,8), și care a zis: „lăsați copiii să vină la mine și nu-i opriți” (Marcu 10, 14), trebuie oare să continuăm să-i conducem, împotriva voinței sale, la un altul? Ne temem cumva că Hristos, neavînd ce face cu ei, va avea o muncă prea ușoară în a-i învăța moravurile sale și de aceea vrem să-i ducem mai întîi ici și colo, în alte locuri de învățătură sau, după cum am mai spus, prin taverne și birturi și alte gropi de gunoi și, după ce au fost corupți și molipsiți, atunci să-i prezentăm lui Hristos spre a-i forma din nou pentru sine? Nu i se va face oare acestui sărman și nevinovat tineret un deserviciu? Căci el va trebui să lupte viața întreagă spre a uita cu ce a fost îmbîcsit în prima vîrstă sau să fie pur și simplu îndepărtat de Hristos și lăsat spre instruire Satanei. Cum oare ceea ce-i consacrat lui Moloch să nu-i facă scîrbă lui Dumnezeu? E groaznic și totuși adevărat! De aceea, în numele lui Dumnezeu, vă rog, ca în sfîrșit autoritățile creștine și conducătorii bisericii să îngri-

jească cu seriozitate ca tineretul creștin, născut în Hristos și sfințit prin botez, să nu mai fie sacrificat de acum înainte lui Moloch.

24. De asemenea este nejust cînd se vîntură că Sf. Scriptură ar fi prea înaltă pentru puterea de înțelegere în vîrsta copilăriei. N-a știut oare Dumnezeu să-și facă înțeles cuvîntul său priceperii noastre? (5. Moise, 11—13). Nu mărturisește David că legea Domnului oferă copiilor (notează: copiilor!) înțelepciune? (Ps. 19, 8). Nu spune Petru despre cuvîntul Domnului că este laptele dat copiilor de curînd născuți ai lui Dumnezeu, ca să crească și să se întărească prin el? (I. Petru 2, 2). Vezi, așadar, cum cuvîntul lui Dumnezeu este laptele Domnului, hrana cea mai delicată, mai dulce și mai binefăcătoare pentru copiii nou născuți ai lui Dumnezeu! De ce atunci să ne placă să-l înfruntăm pe Dumnezeu? Mai mult chiar, învățătura păgînă este o hrană tare care cere dinți puternici, dar și pe aceștia îi sfarmă. De aceea Sf. Spirit invită prin David pe copii la școala sa: „Veniți, fiilor, ascultați-mă pe mine, frica Domnului vă voi învăța pre voi” (Psalm, 33, 11).

25. Desigur, recunosc că în Sf. Scriptură există adîncimi în care se înecă elefanții, iar mieii înnoată, după cum se exprimă foarte frumos Augustin³¹⁷, atunci cînd vrea să facă deosebire între înțelepții lumii, care se reped cu îndrăzneală asupra Scripturii, și între copiii lui Hristos, care se prezintă cu un spirit plecat și docil. Și de ce este necesar ca cineva să se avînte dintr-o dată spre adîncimi? Se poate înainta treptat. Mai trebuie umblat pe malul catehismului, apoi să se pășească prin locuri mai puțin adînci, prin învățarea pe de rost a istoriilor sfinte, a sentințelor și a altora asemănătoare, ce nu întrec puterea lor de înțelegere, pregătindu-i pentru însușirea lucrurilor mai grele care urmează. În felul acesta, înotînd, ei vor ajunge în sfîrșit să pătrundă tainele credinței.

Astfel, *acei ce sînt din copilărie instruiți în Sf. Scriptură, vor fi mai ușor feriți de corupția lumii și vor deveni înțelepți spre mîntuire, prin credința cea întru Hristos Isus* (II Timotei 3, 15). Căci cei ce s-au dedicat lui Dumnezeu și stau la picioarele lui Hristos și își apleacă urechea lor, este cu neputință să nu primească înțelepciunea ce vine de sus, vor primi desigur spiritul grației spre a aprinde lumina adevăratei cunoașteri, ca să indice cu lumina vie calea mîntuirii.

*Retorsiune
(mențiune
opusă)*

26. Nu voi vorbi de faptul că *acei autori care urmează să fie oferți tineretului în locul Bibliei* (ca Terențiu, Virgil, Cicero etc.) *sînt tot așa de grei și de neînțeleși pentru el cum spun ei că este Sf. Scriptură*. Pentru că aceștia n-au scris pentru copii, ci pentru bărbați cu mintea coaptă, care acționează pe scena lumii și în for. Deci nu pot fi și altora de folos, ceea ce faptul însuși ne-o spune. Desigur, un bărbat format, care se ocupă cu lucruri mature, va trage mai mult folos din citirea unei scrieri a lui Cicero, decît un copil care ar învăța totul pe de rost. Atunci de ce

să nu aminăm cunoașterea lor pînă la timpul corespunzător, cînd pot fi cuiva de folos — dacă este vreun folos? Mai mult, trebuie să observăm, după cum am mai subliniat, că *în școlile creștine noi pregătim cetățeni pentru cer și nu pentru lume, și de aceea să li se dea astfel de învățători, care să le infiltreze mai mult cele cerești, decît cele pămîntești, mai mult cele sfinte, decît cele lumești*.

27. De aceea conchidem cu cuvintele *Concluzie* îngerului: „*Nu poate să existe opera unei case omenesti în locul unde începe să se arate orașul Atotputernicului*“ (4 Ezdra 10, 54). Și fiindcă Domnul vrea să ne numim *stejari ai dreptății, răsăd al Domnului, spre slăvirea lui* (Isaia 61, 3), de aceea nu e necesar ca copiii noștri să fie pomișori ai unei plantații aristotelice, platonice, plautinice sau cicero-niene etc. De altfel, judecata a fost deja rostită: „*Orice răsăd pe care nu l-a sădit Tatăl Meu cel ceresc, va fi smuls din rădăcină*“ (Matei 15, 23). „*Înfrișează-te, așadar, de a mai cîrți și a te ridica împotriva cunoașterii lui Dumnezeu*“ (2. Corint. 10, 5).

Capitolul XXVI

Despre disciplina școlară

*În școală
este necesară
disciplina*

1. Proverbul popular foarte uzual în Boemia care spune că „*o școală fără disciplină este o moară fără apă*“ — e întru totul adevărat. Căci dacă se ia apa unei mori, atunci nu mai poate funcționa, iar dacă unei școli îi lipsește disciplina, atunci totul slăbește, la fel cum semănătura dintr-un cîmp neplivit este năpădită de neghină dăunătoare, iar pomii care nu sînt curățați cresc și produc ramuri nefolositoare. *Dar de aici*

nu rezultă că școala trebuie să fie plină de țipete, chinuri și bătaii, ci din contra, plină de vigilență și atenție din partea învățătorilor și școlarilor. Căci ce altceva este disciplina școlară decît un mod sigur de a face din copii adevărați școlari?

2. Este bine ca formatorul tineretului să cunoască *scopul, esența și forma (finis, materia, forma)* disciplinei, pentru ca să știe cînd, de ce și cum să aplice just severitatea.

*Trebuie de
observat 3
lucruri*

3. *Cred că înaintea de toate este acceptat faptul că disciplina trebuie să se exercite împotriva acelor care greșesc. Totuși nu fiindcă vreunul a greșit (căci o dată ceva întâmplat, nu se mai poate considera ca neîntâmplat), ci ca să nu se mai greșească în viitor. Ea trebuie administrată, așadar, fără patimă, minie și ură, cu o astfel de blîndețe și sinceritate, încît pedepsitul să-și dea seama că pedeapsa i s-a aplicat pentru binele său și că ea rezultă din afecțiunea părintească a superiorilor săi și de aceea să nu o primească altfel decît ca un medicament amar oferit de medicul său.*

4. *Disciplina severă se va aplica la moravuri, dar nu la studii și cunoaștere. Căci dacă studiile sînt bine predate (după cum am arătat), constituie prin sine stimulente ale spiritelor și atrag, chiar cuceresc pe toți prin plăcerea lor (exceptînd pe cei anormali). Dacă nu se întâmplă așa, vina nu este a celor ce învață, ci a celor ce predau. Și dacă nu ne pricepem să atragem cu artă spiritele la învățătură, în zadar vom întrebuița forța. Bătăile și palmuielile n-au nici o putere de a insufla spiritelor dragostea de carte, ci mai degrabă le insuflă silă și ură. De aceea, oriunde se observă un spirit dezgustat de studii să fie tratat mai degrabă printr-un mod regulat de viață (diaeta) și din cînd în cînd cu mijloace blînde, căci cu cele amare îl amărăști și mai mult. Pentru o asemenea procedare înțeleaptă ne dă exemple soarele ceresc însuși. El nu-și revarsă o dată cu primăvara văpaia sa arzătoare asupra tinerelor și delicatelor plante și nici nu le strîmtoarează și pîrjolește, chiar de la început, ci după ce le-a încălzit încet și pe nesimțite le-a făcut să crească și să se întărească și abia cînd se coc fructele și semințele, atunci face să se simtă asupra lor toată puterea sa. Cu aceeași dibăcie procedează grădinarul, care tratează lăstarii plîpînzi cu multă atenție și nu folosește răzuitoarea și custura la pomii care încă nu pot suporta tăieturi. Și nici muzicantul nu izbește cu pumnul*

sau cu măciuca în coardele lirei, chitarei sau viorii cînd sînt dezacordate și nici nu trîntește de perete instrumentul, ci se străduiește cu priceperea sa pînă reușește să-l acordeze. Tot așa trebuie să procedăm și noi cu spiritele pînă le restabilim armonia și dragostea pentru studiu, dacă nu vrem ca din neglijenți să facem încăpățînați, iar din șovăitori, îndobitociți.

5. Dacă totuși cîteodată este nevoie de îndemn și de stimulent, apoi aceasta se poate face mult mai bine în alt mod decît prin bătaie. Uneori, cu cîte un cuvînt aspru și cu o muștrare publică, alteori, lăudînd pe alții: „*Vezi ce atent este acesta sau celălalt! Ce bine a înțeles! Tu însă dormi?* Cîteodată putem stimula prin zefierea: *Ei, deșteptule — cum de nu pricepi un lucru atît de simplu? Unde-ți sînt gîndurile?* Se pot apoi organiza întreceri săptămînale sau lunare cu privire la locul de ședere sau cu distincții, despre care am vorbit în altă parte³¹⁸. Trebuie însă să fim atenți ca aceasta să nu degenereze într-un simplu joc sau glumă, și astfel să devină ineficace, ci ca ambiția și teama de dojană și retrogradare să stimuleze efectiv sîrguința. De aceea este important ca învățătorul să fie de față și să procedeze cu toată seriozitatea, fără aparență înșelătoare, astfel ca cei mai neglijenți să fie pedepsiți și rușinați, iar cei mai sîrguincioși, lăudați în public.

Cum putem
stimula la
studii

1

2

3

6. Să se aplice o disciplină mai severă și mai aspră față de cei care greșesc sub aspectul moral, și anume: 1) *dacă există vreo dovadă de frivolitate*, cum ar fi blasfemie, obscenitate sau alte asemenea încălcări fătîșe ale poruncilor divine; 2) *la încăpățîinare și la răutate îndîrjită*; cînd unul disprețuiește dispozițiile învățătorului sau ale altui superior și deși știe ce trebuie să facă, nu face în mod voit; 3) *la îngîmfare și aroganță sau și din cauza relei voințe și leneviei*, dacă unul, deși rugat de un coleg să-i arate la învățătură și să-l ajute, refuză acest ajutor.

Cît privește
morală

1

2

3

De ce
aceasta?

7. Abaterile de primul fel vatamă maiestatea lui Dumnezeu, cele de-al doilea fel răstoarnă temelia tuturor virtuților (umilința și supunerea); iar cele de-al treilea fel frânează și întirzie progresul rapid în studii. Ceea ce este împotriva lui Dumnezeu constituie o mișelie și trebuie să fie ispășită prin pedeapsa cea mai aspră. Ceea ce greșeste cineva față de ceilalți oameni și față de sine însuși este o nedreptate ce poate fi reparată printr-o aspră dojenire, iar cu ceea ce se păcătuiește împotriva lui Priscian³¹⁹ este o pată ce se poate spăla cu buretele unei dojeniri. Într-un cuvânt: *disciplina trebuie să deștepte la toți și în toate respect față de Dumnezeu, îndatorință față de aproapele, plăcere față de muncă și problemele vieții, și să fie întărită printr-un exercițiu practic permanent.*

Forma
disciplinei
poate fi luată
de la soarele
ceresc

8. Cel mai bun mod de disciplină ne învață soarele ceresc, care oferă la tot ce crește: 1) *totdeauna lumină și căldură*, 2) *adesea ploi și vânturi*, 3) *rare fulgere și trăsnete*, deși și cele din urmă sînt foloșitoare.

Cum se
poate folosi

9. Imitînd aceasta, conducătorul școlii va trebui să se ostenească să mențină tineretul în cadrul obligațiilor lui:

1) *prin exemplele permanente* ale propriei persoane — despre toate cite sînt de predat, oferindu-se pe sine ca idee vie. Dacă lipsește aceasta — restul e zadarnic;

2) *prin cuvinte lămuritoare, sfătuitoare și cîteodată dojenitoare*, dar întotdeauna cu năzuința de a arăta că el tot ce face — fie că predă, îndeamnă, ordonă sau pedepsește — o face pe față, numai dintr-o afecțiune părintească, în folosul și nu în dezavantajul cuiva. Dacă elevul nu a înțeles cum trebuie această afecțiune și nu este pe deplin convins de ea, atunci el lesne desconsideră disciplina și-și împietrește inima împotriva ei.

3) *Totuși*, dacă cineva are o fire atît de nenorocită că nu sînt suficiente acele

mijloace pașnice, atunci *se poate trece la mijloace mai violente, ca să nu rămîie nimic neîncercat și să nu se piardă speranța, întocmai cum se procedează cu un teren inapert pentru cultură*. Poate pentru unii rămîne în vigoare și astăzi zicala: pe un frigian nu-l îndrepti decît cu bătaia³²⁰. Și dacă un asemenea procedeu nu-l ajută pe cel în cauză, el va folosi celorlalți prin frica inspirată. Trebuie numai să ne ferim de a recurge la acest mijloc extrem pentru orice faptă minoră; să nu amenințăm cu el decît în cazuri extreme.

Obligație

10. Sinteza a tot ce s-a spus și ce trebuie să mai fie spus constă în aceea că *prin disciplină urmărim să formăm și să întărim la cei pe care îi educăm pentru Dumnezeu și biserică sentimente întocmai acelor pe care le cere Dumnezeu de la copiii săi încredințați școlii lui Hristos, și anume: să se bucure cu teamă (Psalm 2, 10), să lucreze la mîntuirea lor cu frică și cu cutremur (Filipeni 2, 12), să se bucure pururea întru Domnul (Filipeni 4, 4), adică să poată iubi și respecta pe învățătorii lor și să știe că unde trebuie să fie conduși sînt conduși bine și nu numai să se lase să fie conduși cu plăcere, dar să tindă chiar cu stăruință la atingerea scopului. Asemenea sentimente nu se pot forma cu alte mijloace, decît cu acelea pe care le-am arătat: prin exemple bune, cu cuvinte blînde, afecțiune sinceră și totdeauna fără rezerve. La fulgere și trăsnete puternice se va face apel numai în cazuri excepționale, dar și atunci numai cu intenția ca severitatea să se transforme întotdeauna în dragoste.*

Sinteza celor
spuse

11. Cine a văzut vreodată (ca să lămuresc cu încă un exemplu) pe un *bijutier* realizînd o bijuterie artistică numai cu ciocanul? Nimeni, niciodată! Aceasta mai degrabă se toarnă, decît se bate cu ciocanul. Și dacă totuși rămîne ceva de prisos sau nefolositor, atunci un meșteșugar îndemînat nu-l înlătură cu forța, izbindu-l cu ciocanul, ci îndepartează cu un ciocănel, pilește cu pila

Comparația
necesară

sau prinde cu penseta cu mare atenție; numai la sfârșit îl netezește și lustruiește. Iar noi putem să ne închipuim că sîntem în stare să prelucrăm printr-un impuls nerațional unica imagine a lui Dumnezeu, creatura aceasta rațională?

Afară de aceasta

12. De altfel, și pescarul care vrea să pescuiască cu un năvod mare în ape adînci, nu atîrnă numai plumb de năvod, ca să-l scufunde și să măture fundul, ci — o dată cu acesta — îi pune la celălalt capăt bucăți de plută, care să-l țină la suprafața apei. Tot așa va proceda acela care vrea să pescuiască cu tineretul virtuțile, îl va ține jos într-o parte cu severitate, disciplină și ascultare smerită, într-altă parte va trebui să-l înalțe cu amabilitate spre iubire și voie bună. *Fericit este cel ce realizează echilibrul în acest fel!* Ferice de tineretul care are un asemenea învățător!

13. Aici se potrivește aprecierea unui bărbat remarcabil, Eilhard Lubinus, doctor în teologie, care în prefața Noului

Testament greco-latin-german spune următoarele cu privire la îmbunătățirea școlilor: „*Tot ce se predă tinerimii corespunzător capacității sale de înțelegere trebuie astfel prezentat încît acesta să nu facă nimic fără voie și silit, ci să facă toate, atît cît este posibil, de bună voie și cu plăcere. De aceea sînt întru totul de părere că varga și bastonul, aceste unelte ale sclaviei, nu corespund celor liberi și n-au ce căuta în școli, de aici să fie cu totul îndepărtate, ele potrivindu-se doar unor spirite indolente și servile. Dar acestea pot fi din timp recunoscute și îndepărtate din școli, nu numai din cauza trîndăviei lor spirituale, care de obicei este proprie unui asemenea spirit, ci pentru că mai sînt și proști, și îndărătnici pe deasupra. Și dacă li se mai împărtășește știință și artă, atunci acestea pot deveni săbii în mâinile nebunilor, cu care se pot înjunghia pe ei și pe alții. Se găsesc alte feluri de pedepse ce se pot aplica copiilor aleși și spiritelor libere etc.*” ³²¹

Capitolul XXVII

Despre împătrita împărțire a școlii după etapele de vîrstă și progrese

Înțelepciunea fiilor lumii trebuie să semene cu a fiilor luminii

1. Meseriașii stabilesc pentru ucenicii lor un anumit timp (doi, trei pînă la șapte ani, în funcție de finețea sau multilateralitatea meseriei), în care fiecare trebuie să învețe în întregime meseria, astfel ca un ucenic să devină calfă, apoi meșter în meseria sa. La fel trebuie să se procedeze și în învățămîntul școlar, încît să fie stabilit pentru arte, științe și limbi un timp de studii corespunzător, astfel ca după un anumit număr de ani să se termine întreaga enciclopedie a cunoștințelor, și din aceste ateliere ale

umanității să iasă cu adevărat oameni învățați, morali și pioși.

2. Spre a realiza acest scop, avem nevoie pentru exercitarea spiritului de întreaga perioadă a tinereții (deoarece aici nu se învață numai o singură artă, ci toate artele liberale ³²², cu toate științele și cîteva limbi), din copilărie pînă la maturitate, adică 24 de ani, pe care îi împărțim în patru epoci de vîrste, după cum ne indică însăși natura. Experiența ne arată că omul crește corporal cam pînă

Pentru formarea omului întreg să se utilizeze toată perioada de 24 de ani a tinereții

la 25 de ani și nu mai mult, iar de aici înainte câștigă numai în vigoare. Această creștere înceată (care la animalele sălbatice, cu un corp mai mare, se realizează în câteva luni, sau cel mult într-un an sau doi) i-a fost de aceea prevăzută de providența divină naturii umane spre a-i permite să aibă suficient timp ca să se pregătească pentru sarcinile vieții.

Trebuie
împărțită în
patru școli

3. Să împărțim acești ani din vîrsta ascendentă în patru etape distincte: *prima copilărie, copilăria, adolescența și tinerețea*, revenind *fiecărei etape cîte șase ani* și școala corespunzătoare, astfel:

I primei	să cores- pundă	școala maternă
II celei de-a		școala elementară
IIIadolescenței		(<i>ludus literarius</i>)
IV tinereții		sau școala limbii materne școala latină sau gimnaziu academia și călăto- riile

Iar școală maternă să fie în fiecare casă; școală generală — în fiecare comunitate, orașel sau sat; gimnaziu — în fiecare oraș; academie — în fiecare stat și în fiecare provincie mai mare.

Sarcinile
activităților
școlare să nu
se deosebească
prin materie,
ci prin formă

4. În aceste școli, care sînt atît de diferite, să nu se trateze totuși lucruri diferite, ci, din contra, același lucru în moduri diferite, adică tot ceea ce poate face pe oameni să fie cu adevărat oameni, pe creștini, adevărați creștini, din învățat, adevărat învățat, dar întotdeauna după etapa de vîrstă și pregătirea anterioară, tinzînd mereu spre treapta de mai sus. Obiectele de învățămînt, după legile acestei metode naturale, nu trebuie să fie rupte, ci să fie predate întotdeauna simultan, cum crește copacul mereu ca un întreg, cu toate părțile sale, și anul acesta ca și cel următor și în general chiar de ar trăi o sută de ani.

Diferențierea
școlilor după
forma
exercițiilor

5. Școlile se vor deosebi totuși prin trei aspecte. În primul rînd, în școlile inițiale se va preda tot ceea ce este general și în linii mari, în cele următoare, mai

mult ceea ce este *particular și distinct*, întocmai ca un copac care cu fiecare nou an, cu cît își dezvoltă mai multe rădăcini și ramuri, cu atît devine mai puternic și produce mai multe fructe.

6. În al doilea rînd, în școala maternă se vor exersa mai ales simțurile externe, spre a le deprinde ca să se îndrepte asupra obiectelor înconjurătoare și să le poată deosebi. În școala elementară se vor exersa simțurile interne, imaginația și memoria, cu organele lor executoare — mîna și limba, și anume prin citire, scriere, desenare, cîntare și calculare, cîntărire, memorarea diferitelor lucruri etc. În gimnaziu se vor exersa priceperea și judecata tuturor lucrurilor percepute de simțuri, cu ajutorul dialecticii, gramaticii, retoricii și al celorlalte științe reale și arte, cu precizarea lui τὸ ὅτι și δι' ὅτι („ce” și „de ce”) ³²³. În sfîrșit, academiile vor cultiva cu deosebire ceea ce revine voinței, și anume facultățile care ne învață cum se poate menține (sau restabili) armonia; astfel că de armonia sufletului se ocupă teologia, de cea a spiritului — filozofia, de cea a funcțiilor vitale ale corpului — medicina, iar de armonia bunurilor externe — dreptul.

1. Ținînd
seama de
metoda
învățării

7. Iar aceasta e singura metodă adevărată de a forma spiritele, și anume ca lucrurile înseși să fie percepute mai întîi de simțurile exterioare care sînt atinse direct. Apoi simțurile interioare, trezite prin aceasta, să învețe să redea și să descrie din nou imaginile imprimate prin percepția externă, atît în interior, prin reamintire (*reminiscentia*), cît și extern, prin mîna și limbă. După această pregătire intervine mintea, care, printr-o atentă cumpănire, compară și cîntărește toate laolaltă, spre a cunoaște precis temeiurile tuturor lucrurilor și a ajunge să-și formeze despre acestea adevărata înțelegere și judecată dreaptă. În sfîrșit trebuie deprinsă voința (care este punctul central al omului și conducă-

2. Rațiunea
acestei
gradații

torul tuturor acțiunilor sale) să-și exercite legitim stăpînirea sa asupra tuturor. A forma voința înaintea înțelegerii lucrurilor (la fel cum a forma imaginația înaintea intelectului și imaginația înaintea simțurilor) este o muncă zadarnică. Or acest lucru fac cei ce predau copiilor logica, poezia, retorica și etica înaintea înțelegerii reale și intuitive a lucrurilor. Ei nu procedează mai inteligent decît unul care ar vrea să învețe dansul pe un copil de doi ani, ce abia încearcă să meargă cu picioarele sale tremurînde. Noi însă vrem să urmăm în toate lucrurile conducerea naturii, și așa cum își dezvoltă ea puterile una după alta, tot astfel să ne îngrijim să dezvoltăm forțele spirituale.

3. Ceea ce unii vor exersa aici, alții în altă parte

8. O a treia deosebire constă în aceea că școlile inferioare, *cea maternă și cea elementară, cultivă întregul tineret, de ambele sexe. Școala latină va instrui tineretul care tinde mai sus decît învățarea unei meserii oarecare. Academiile, în schimb, vor pregăti pe viitorii învățați și conducători, care să formeze pe alții, ca astfel bisericile, școlile și statele nicicînd să nu ducă lipsă de îndrumători apți.*

Cele patru școli corespund celor patru anotimpuri ale anului

9. *Cele patru tipuri de școli pot fi bine comparate cu anotimpurile anului. Școala maternă seamănă cu primăvara împodobită cu diferite plante și flori mirositoare. Școala generală reprezintă vara*

plină de spice și de unele fructe timpurii. *Gimnaziul* corespunde toamnei, cînd se recoltează rod bogat de pe cîmpii, din grădini și din vii și se adună în cămările minții. *Academia*, în sfîrșit, reprezintă iarna, care pregătește fructele recoltate pentru utilizări multiple, astfel ca să fie din ce trăi în tot cursul vieții.

și cu arborii a căror creștere corespunde la patru posibilități

10. Această metodă de a educa cu grijă tinerimea poate fi comparată și cu *cultivarea unei grădini*. Căci *un copilăș de 6 ani*, bine îndrumat prin îngrijirea paternă și maternă, seamănă cu un copăcel plantat cu atenție, care a prins rădăcini și acum începe să-și întindă ramurile. *Preadolescenții* de 12 ani sînt asemenea unui arbore dezvoltat, plin de ramuri și muguri. Deși nu se vede ce se ascunde în ei, totuși curînd acest lucru va deveni vizibil. *Tinerii* de optsprezece ani care sînt instruiți în cunoașterea limbilor și a artelor se aseamănă cu un arbore plin de flori, care oferă ochilor o imagine încîntătoare, nasului — un miros plăcut, iar gurii — fructe gustoase. În sfîrșit, *bărbații tineri* de 24 sau 25 de ani, complet pregătiți prin studii academice, seamănă unui pom încărcat de fructe, în preajma culesului, cînd a venit vremea ca rodul să fie strîns și să i se dea diverse întrebuințări.

De acestea trebuie să ne ocupăm în mod amănunțit.

Capitolul XXVIII

Ideea școlii materne

Mai întîi trebuie să cercetăm lucrurile principale

1. Toate ramurile principale pe care le are un copac, le produce trunchiul din primii ani, așa că ele mai tîrziu n-au decît să crească. Tot așa, cu ceea ce vrem să-l înzestrăm pe om pentru necesitățile vieții sale întregi trebuie să-i

împlîntăm din prima școală. Că acest lucru este posibil își dă seama oricine de îndată ce cercetează domeniile științei. Noi vrem să le indicăm pe scurt, cuprinzîndu-le în douăzeci de puncte principale.³²⁴

2. Așa-numita **metafizică** își are aici începutul, căci micilor copii li se oferă din capul locului totul într-o imagine generală și nedeslușită (generală ac confuso conceptu), întrucât ei, din tot ce

I văd, aud, gustă sau pipăie, observă numai că este ceva, însă nu distinge ce este aceasta în particular. Abia mai târziu încep să distingă. Atunci încep să înțeleagă acei termeni generali: *ceva, nimic, este, nu este, așa, altfel, unde, când, asemănător, neasemănător* etc., care toate constituie temelia științifică a metafizicii.

II 3. În **fizică** (physicae³²⁵), copilul, în primii șase ani, poate să fie instruit să știe ce este *apă, pământ, aer, foc, ploaie, zăpadă, gheață, piatră, fier, copac, iarbă, pasăre, pește, bou* etc. De asemenea, el trebuie să cunoască denumirea și utilizarea mădulelor corpului său, cel puțin a celor exterioare.³²⁶ Toate acestea acum le învață ușor și constituie elemente ale științelor naturale.

III 4. Bazele **opticii** le învață copilul când începe să deosebească și să denumească *lumina, întunericul, umbra, culorile* principale: *alb, negru, roșu* etc.

IV 5. Începutul în **astronomie** va fi când copilul va ști ce se numește *cer, soare, lună și stele* și își va da seama că ele răsar zilnic.

V 6. Începuturile **geografiei** se fac atunci când învață să priceapă ce este *un munte, o vale, o câmpie, un râu, un sat, o cetate, un oraș* — în funcție de ce oferă locul unde sînt crescuți.

VI 7. Bazele **cronologiei** le deprinde copilul când va înțelege ce înseamnă *ora, ziua, săptămîna, anul, vara, iarna, ieri, alaltăieri, mîine, poimîine* etc.

VII 8. În **istorie** se face începutul dacă își poate aminti și povesti *ce s-a întîmplat de curînd, cum s-a comportat unul sau altul într-o situație sau alta*, chiar dacă e vorba de lucruri copilărești.

9. **Aritmetica** prinde rădăcini dacă primește copilul ce înseamnă când se spune puțin sau mult, știe să numere pînă la 10, când observă că trei este mai mult ca doi și că la trei adunat unu dă patru etc.

10. În **geometrie** se va pune baza IX dacă știe copilul ce se înțelege prin *mare și mic, lung și scurt, lat și îngust, gros și subțire*, ce se numește *linie, cruce* sau *cerc* și să vadă cum se măsoară cu palma, cotul, cu brațele întinse (*orgia* = 1,7 — 2,5 m).

11. La fel și în **statică** se face un început când copiii observă cum se cîntăresc lucrurile cu *cîntarul* și învață ei înșiși să aprecieze cu mîna dacă un obiect este *greu* sau *ușor*.

12. Primele cunoștințe de **mecanică** XI le capătă atunci când i se permite sau este învățat să miște ceva, adică să mute un obiect dintr-un loc într-altul, așezîndu-l așa sau altfel, să construiască și să dărîme, să unească sau să desfacă ceva etc., așa cum le place copiilor să facă la această vîrstă. Și deoarece aici nu se manifestă decît tendința unei naturi îndemînatice, de a pune lucrurile la locul lor firesc, în nici un caz să nu-i împiedicăm, ci din contra să-i stimulăm și să-i îndrumăm continuu în această direcție.

13. Și **dialectica**, arta inteligenței, se XII manifestă acum, lăsînd să apară primii săi germeni atunci când copilul observă cum se desfășoară o discuție prin întrebări și răspunsuri și se deprinde să pună întrebări și să răspundă la întrebări. *El trebuie să fie învățat să întrebe cu îndemînare și să răspundă direct la întrebare, concentrîndu-și ideile asupra temei discutate și să nu se abată de la ea.*

14. **Gramatica** urmărește la copil buna XIII pronunțare a limbii materne, adică *rostirea clară a sunetelor, silabelor și cuvintelor*.³²⁷

- XIV** 15. Începutul în **retorică** îl face copilul când imită tropii și figurile de stil cuprinse în limba ce se vorbește în casă. În special să se observe *gesticulația* potrivită vorbirii și o intonare corespunzătoare sensului acesteia, astfel ca la întrebări să se accentueze ultimele silabe, iar la răspunsuri să se coboare și altele, ceea ce aproape însăși natura ne învață, iar dacă se întâmplă vreo abatere, se poate ușor îndrepta printr-o îndrumare rațională.
- XV** 16. Gustul pentru **poezie** îl va căpăta dacă va învăța pe de rost din cea mai fragedă vîrstă multe versuri, mai ales cu conținut moral, fie ritmice sau metrice³²⁸, după cum e obișnuit în limba vorbită.
- XVI** 17. În **muzică** se va face începutul dacă copilul *va memoriza cîte ceva ușor din psalmi și cîntări bisericești* și le va întrebuința în rugăciunile zilnice.
- XII** 18. Primele începuturi ale **economiei casnice** (oconomica prudentia) copilul și le va însuși cînd va reține denumirea persoanelor din care e constituită familia: cui i se spune *tată, mamă, fată în casă, servitor, chiriaș* etc. Dacă reține părțile componente ale casei: *tînda, baia, dormitorul, grajdul* etc. și denumirea uneltelor casnice: *masa, lingura, cutitul, mătura* etc., precum și utilizarea lor.
- XVIII** 19. Cît privește **politica**³²⁹, i se poate da foarte puțin, pentru că înțelegerea în această fragedă vîrstă abia de trece dincolo de pragul casei părintești. Totuși e posibil ca el să observe că unii se adună la sfat la *primărie* și se numesc *sfetnici comunali* și că unul dintre ei se numește *primar, asesor popular, notar* etc.
- XIX** 20. Însă înainte de orice, **teoria morală** (etica) trebuie să fie bine imprimată la această vîrstă, printr-o bază solidă, dacă vrem ca tineretul să fie bine format, iar virtuțile să-i fie aproape ca înăscute.³³⁰ De exemplu:

1) **cumpătarea** prin aceea că se observă o măsură în mîncare, iar o dată

foamea și setea potolite, nu se mai admite nici o mîncare sau băutură;

2) **curățenia** la mîncare, în tratarea îmbrăcăminții, a păpușilor și a jucăriilor;

3) **respectul** ce se cuvine superiorilor;

4) **ascultarea** promptă și de bunăvoie față de ordine și interdicții;

5) **veracitate** cucernică în tot ce se spune, nefiind permisă minciuna și înșelătoria, nici în serios și nici în glumă (căci glumind într-un lucru nejust, aceasta poate duce la o vină adevărată);

6) vor învăța **dreptatea** dacă de proprietatea străină nu se vor atinge împotriva voinței posesorului, nu o vor lua, reține sau ascunde, nu vor pricinui cuiva vreun rău și nu vor fi invidioși etc.;

7) mai cu seamă trebuie să-i îndrumăm spre **caritate**, ca astfel să fie întotdeauna dispuși să ofere spontan ceva din proprietatea lor, cînd cineva este la nevoie și mai ales dacă-i solicită. Căci aceasta este virtutea specific creștină, recomandată cu precădere de spiritul lui Hristos, în stare să înflăcăreze inimile înghețate ale oamenilor din această epocă, spre binele bisericii;

8) trebuie să-i deprindem pe copilași cu **munca** și ocupațiile permanente, serioase sau de joc, spre a înlătura plictiseala;

9) de asemenea trebuie să-i deprindem să nu pălăvrăgească continuu despre tot și toate ce le vin pe limbă, ci să tacă cînd este nevoie și în funcție de împrejurare, de pildă, cînd vorbesc alții sau sînt de față persoane importante sau dacă e o chestiune cînd se cere tăcere;

10) din această prima vîrstă trebuie imprimată **răbdarea**, de care vor avea nevoie în întreaga lor viață, spre a se stăpîni înainte de a izbucni și persista cu furie pasiunile și să se deprindă să se conducă cu rațiune și nu duși de impuls, mînia mai degrabă s-o potolească, decît s-o manifeste etc.;

11) **zelul și devotamentul** de a servi altora este o podoabă distinsă pentru

vîrsta tinereții și chiar pentru viața întreagă. De aceea să se deprindă copiii în primii 6 ani pentru aceasta și să nu scape nici o ocazie de a aduce vreun serviciu altora;

12) aceasta se completează cu **maniere civilizate** (*morum civilitatis*), adică să nu se facă ceva fără dibăcie și cu stîngăcie, ci toate cu o modestie cuviincioasă. Aci intră formele de politețe, salutul și răspunsul la salut, rugăminți respectuoase cînd ai nevoie de un lucru, exprimarea mulțumirii în urma unui serviciu făcut, cu aplecare decentă, sărutarea mîinii și altele asemenea.

xx 21. În sfîrșit, copiii de 6 ani pot fi introduși într-atît în studiul **religiei** și al pietății³³¹, încît să cunoască pe de rost părțile principale ale catehismului, bazele creștinismului lor și, în măsura în care le permite vîrsta, să le înțeleagă și să le aplice practic. Și anume, să se deprindă să fie pătrunși de esența supremă a lui Dumnezeu, simțindu-i prețutindenii prezența și temîndu-se de el ca de unul ce pedepsește cu dreptate cele rele și iubindu-l ca pe un recompensator bun al celor bune, venerîndu-l, invocîndu-l și lăudîndu-l, așteptînd mila sa, atît în viață cît și după moarte, și să nu lase nici o ocazie de faptă bună, fără ca să observe că prin aceasta îi sînt pe plac și astfel să trăiască ca și înaintea ochilor lui Dumnezeu și — după cum spune Sf. Scriptură — să umble cu Dumnezeu.³³²

Să fie
astfel
formați din
copilărie

22. Atunci va putea să spună cineva despre copiii creștinilor ceea ce zice evanghelistul despre Hristos: „Și Isus sporea cu înțelepciunea și cu vîrsta și cu harul la Dumnezeu și la oameni” (Luca 2, 52).

De ce nu se
poate arăta
mai analitic?

23. Acestea sînt, așadar, scopurile și sarcinile școlii materne. Ca să le precizăm mai analitic sau să le indicăm mai exact prin tabele (așa cum se propune în școala elementară și în școala latină) cît și ce anume se va trata în fiecare an, lună sau zi, după cum se face în școlile urmă-

toare, lucrul nu este posibil din două motive.³³³ Mai întîi fiindcă le este aproape imposibil părinților ca pe lîngă muncile lor casnice să păstreze o ordine atît de exactă ca în școlile publice, unde nu se face altceva decît pregătirea tineretului. Al doilea, dotarea și docilitatea apar la copii foarte diferit, la unul mai devreme, la altul mai tîrziu. Unii vorbesc excelent la 2 ani și sînt ageri la toate, alții abia la 5 ani le sînt deopotrivă; de aceea, prima pregătire din vîrsta fragedă a copilului trebuie lăsată în întregime în grija părinților.

23b.³³⁴ Totuși aici pot fi utile două lucruri:

Mai întîi să se scrie pentru părinți și dădace o cîrticică ca astfel fiecare să-și poată cunoaște îndatoririle. În ea să se descrie toate pînă în detalii, cum trebuie cultivați copiii din vîrstă fragedă, cu ce prilej, cum trebuie început, prin ce mijloace și cu ce fel de cuvinte și gesturi le putem imprima. O asemenea cîrțuție vreau s-o elaborez (sub titlul *Informatorul școlii materne*)³³⁵.

24. Al doilea, va fi o carte cu imagini³³⁶ ce se va da treptat copiilor, spre a stimula exercițiile din școala maternă. Și întrucît la această vîrstă trebuie exersate cu deosebire simțurile spre a recepționa toate impresiile care acționează asupra lor, și cum simțul vederii este cel mai important dintre ele, va fi bine să i se ofere acestui simț obiectele principale din fizică, optică, astronomie, geometrie etc. în ordinea în care noi am specificat. Aici se pot picta: muntele, valea, copacul, pasărea, peștele, calul, boul, oaia, omul, de diferite vîrste și mărimi. La fel, lumina și întunericul, cerul cu soarele, luna, stelele și norii, culorile principale. La fel, uneltele casnice și ale meșteșugarilor: oale, străchini, ulcioare, ciocane, clește etc. În continuare, vor fi reprezentate stările: regele cu sceptru și coroană, soldatul cu arma, țăranul cu plugul, căruțașul cu căruța, diligența în mers, și astfel

Totuși se
pot realiza
două
ajutoare
frumoase:

I. Informato-
rul școlii
materne

II. Îndreptar
pentru
trezirea
simțurilor

întotdeauna să fie scris ce reprezintă imaginea respectivă: *cal, bou, ciine, copac* etc.

Folosul acestei cărți 25. Cărticica aceasta va aduce un în-
treit folos: 1) va mijloci reprezentarea
obiectelor despre care am vorbit; 2) va

stimula spiritele fragede să folosească și
alte cărți spre a se bucura, 3) va ușura
învățarea cititului. Întrucît deasupra fie-
cărei imagini este scris numele obiectu-
lui, poate începe de aici învățarea citi-
tului.³³⁷

Capitolul XXIX

Ideea școlii generale

Școala generală trebuie să fie înaintea celei latine 1. Am arătat în capitolul IX că tot
tineretul, de ambele sexe, trebuie să fie
trimis în școlile publice. Completez numai
că tot tineretul mai înainte trebuie să
urmeze școala generală, unde să învețe
limba maternă. Alții susțin însă o părere
contrară. *Zepper* în *Politia Ecclesiasti-*
*ca*³³⁸ (Despre administrația bisericească),
cap. 7, și *Alsted* în cap. 5 al *Scolasticii*³³⁹
să se sfătuiesc să se trimită în școlile ge-
nerale numai fetele, iar dintre băieți, numai
pe aceia care vor îmbrățișa mai târziu o
meserie, iar băieții care, conform dorinței
părinților lor, urmează să primească
o cultură superioară, să nu mai fie trimiși
într-o școală generală de limbă maternă,
ci direct într-o școală latină. *Alsted* mai
adaugă: „Oricine poate fi de altă părere,
eu însă propun această cale și această
metodă și aș vrea să fie folosită de acei
ce ar dori să fie cît mai bine instruiți”.
Totuși, argumentele didacticii mele mă
obligă să fiu de altă părere.

Deoarece

1

2

2. Anume: mai întîi am în vedere o
educație generală a tuturor ce s-au născut
oameni, către tot ce-i omenesc. De aceea,
ei trebuie să fie instruiți împreună atît
timp cît este posibil, spre a se anima,
stimula și îndemna reciproc. În al doilea
rînd vreau ca toți să fie educați în toate
virtuțile, de asemenea în modestie, înțe-
legere și serviabilitate reciprocă. Iată de
ce nu trebuie să-i despărțim de timpuriu

și să oferim această ocazie numai la
cîtiva, care să se considere superiori și
să-i ignoreze pe ceilalți.

În al treilea rînd, îmi pare prematur
ca de la al șaselea an de viață al copilului
să vrei să determini care este vocația sa,
dacă-i apt să urmeze studiile sau vreo
meserie. La această vîrstă nu sînt sufi-
cient manifestate nici forțele spirituale,
nici înclinațiile sufletești (vel ingenii
vires, vel animorum inclinationes), în
timp ce mai târziu ambele ies mai bine
în evidență, întocmai cum într-o grădină
nu se știe care plante să se taie și care
să fie lăsate, atîta vreme cît sînt încă
mici și plătînde, ci abia cînd au devenit
mai mari. De aceea, pentru demnități
nu sînt născuți numai copiii celor bogați,
ai nobililor și ai funcționarilor, ca numai
lor să le stea deschisă școala latină, în
timp ce ceilalți să fie excluși de la ea
fără speranță. Vîntul bate de unde vrea
și nu începe să bată întotdeauna într-un
anumit timp.³⁴⁰

3. Un al patrulea argument pentru
noi este acela că metoda noastră univer-
sală nu are în vedere cunoașterea numai
a limbii latine, cea nimfă mult iubită,
ci caută în mod egal calea de instruire
în limba maternă a tuturor popoarelor
(pentru ca fiecare spirit să laude din ce
în ce mai mult pe Domnul³⁴¹), această

intenție însă nu trebuie trecută cu vederea printr-o trecere arbitrară peste limba maternă.

- 5 4. *Al cincilea*: de vrei să înveți pe cineva o limbă străină înainte de a stăpîni pe a ta proprie, este întocmai cum ai vrea să înveți pe propriul tău fiu să călărească înainte de a ști să meargă. Este mult mai bine să se procedeze în așa fel încît fiecare lucru să fie făcut la timpul său, după cum am arătat în cap. XVI, principiul 4. Căci așa cum a spus Cicero³⁴², nu poți învăța pe cineva oratoria înainte de a ști să vorbească, tot așa putem declara și noi, cu privire la metoda noastră, că ea nu poate învăța pe nimeni latina dacă nu stăpînește limba sa maternă, întrucît limba maternă conduce la cea latină.

- 6 5. În sfîrșit, pentru că năzuim ca elevii noștri să ajungă la cunoștințe reale (eruditio realis) prin intuirea exterioară a lucrurilor, aceasta se poate ușura cu ajutorul cărților în limba maternă care conțin denumirea lucrurilor.³⁴³ Dacă se realizează aceasta, cu atît mai ușor va învăța latina, întrucît ei, cunoscînd de acum obiectele, trebuie doar să le adapteze noua denumire și, în loc să întrebe τὸ ὅ τι (ce), își vor îndrepta atenția spre δὲ ὅ τι (de ce), pentru completare într-o formă gradată, frumoasă.

Scopurile și
țelurile
școlilor
generale

6. Pornind de la ipoteza noastră despre împătrita împărțire a școlii, să delimităm acum școala generală: Scopul și țelul școlii generale constă în aceea ca tot tineretul între 6 și 12 (sau 13) ani să învețe tot ce-i poate fi de folos în viața întreagă. Adică:

I. Să poată citi cu ușurință tot ce este scris și tipărit în limba maternă.

II. Să scrie curat, apoi repede și în sfîrșit corect, conform gramaticii limbii materne, care trebuie să le fie predată cît mai inteligibil și cît mai corect și imprimată prin exerciții.

III. Să calculeze în scris și cu abac după nevoi.

IV. Să măsoare exact cu orice mijloc lungimea, lățimea și distanța etc.

V. Să știe să cînte melodiile curent folosite, iar cei cu aptitudini, și începuturile muzicii figurale.³⁴⁴

VI. Să știe pe de rost o sumedenie de psalmi și cîntări bisericești, care sînt uzuale în biserica fiecărei localități, ca astfel ei (după cum spune apostolul), fiind crescuți în lauda Domnului, să știe să învețe și să-și amintească reciproc psalmii, imnurile, cîntecurile spirituale, ca să le poată cînta cu dragoste din inimile lor lui Dumnezeu.

VII. Să știe pe de rost, pe lîngă catehism și cele mai importante istorii și sentențe din întreaga Sf. Scriptură, ca să le poată recita.

VIII. Teoria morală, rezumată pe scurt în reguli și explicații, prin exemple pentru capacitatea de înțelegere a vîrstei, pe care s-o cunoască, să o înțeleagă și să înceapă a o aplica în practică.

IX. Din relațiile economice și politice să cunoască atîta cît este necesar ca să înțeleagă ceea ce văd că se întîmplă zilnic în casă și viața statală.

X. Să aibă o privire generală istorică asupra creației, coruperii și restaurării lumii, ca și asupra conducerii ei, prin înțelepciunea lui Dumnezeu, pînă în prezent.

XI. Din cosmografie să cunoască ceea ce este mai important despre bolta cerească, despre forma sferică a pămîntului care plutește în mijloc, despre extinderea oceanului, despre varietatea formei mărilor și a fluviilor, despre părțile mai importante ale pămîntului, în special despre statele Europei, dar înainte de orice să cunoască orașele, munții și riurile patriei sale și tot ce este demn de reținut cu privire la aceasta.

XII. În sfîrșit, trebuie să cunoască N. B. tot ce este mai important din meserii, fie numai cu scopul să nu rămînă necunoscut nici un domeniu al vieții omenești,

fie ca să se recunoască mai ușor înclinațiile naturale ale fiecăruia, către ce este mai mult atras.

De ce se pun scopuri atât de largi

7. Dacă toate acestea sînt tratate în școala generală cum se cuvine, atunci tinerii, nu numai aceia care intră în școala latină, dar și ceilalți care se dedică agriculturii, comerțului sau unei meserii, nu vor mai întîlni nimic nou de care să nu fi auzit aici. De aceea, tot ce va întîlni mai tîrziu fiecare în profesia sa sau la serviciul divin ori va auzi în altă parte sau va citi într-o carte, nu va fi altceva decît o explicare mai clară sau o tratare mai amănunțită a ceea ce a învățat mai înainte, și el se va simți efectiv în stare să înțeleagă totul corect, să execute sau să aprecieze.

Mijloacele pentru realizarea acestui scop

1. Clase

8. Pentru atingerea acestui scop se vor întrebuița următoarele mijloace:

I. Tot efectivul școlii generale, ce se va ocupa 6 ani cu aceste lucruri, trebuie împărțit în 6 clase (care, pe cît posibil, vor fi separate spațial, ca să nu se deranjeze reciproc)³⁴⁵.

2. Cărți

II. Se vor prevedea pentru fiecare clasă cărți speciale, care să cuprindă complet întreaga programă a clasei respective (tot conținutul științific, moral și religios), astfel ca, atîta vreme cît sînt instruiți în acest domeniu, să nu mai fie nevoie de nici o altă carte, iar cu ajutorul celor prevăzute să se atingă negreșit scopul propus. Aceste cărți trebuie să cuprindă în întregime și limba maternă, adică denumirea tuturor lucrurilor pe care copiii, adecvat vârstei lor, trebuie să le cunoască, ca și expresiile verbale cele mai importante și cele mai uzuale.

Materia cărților pe clase este aceeași, diferă numai ca formă

9. Corespunzător numărului claselor, sînt necesare 6 cărți, care se deosebesc unele de altele mai puțin prin conținut și mai mult prin formă. Căci toate cărțile vor trata despre tot. Dar cele de la început vor cuprinde ceea ce este mai general, mai cunoscut și mai ușor, în timp ce celelalte vor conduce intelectul spre ceea ce este mai special, mai necunoscut, mai greu sau să prezinte un mod nou de a

trata același lucru, spre a procura spiritului o plăcere nouă. Cum se face aceasta, vom lămuri mai jos.

10. Trebuie să avem grijă ca totul să fie acomodat spiritului copilului, care conform naturii sale înclină către tot ce-i este plăcut, vesel și recreativ și se înspăimîntă ușor de tot ce este serios și aspru. Ca să-i învățăm pe copii ceea ce este serios și care mai tîrziu să le folosească, iar aceasta să se învețe ușor și plăcut, trebuie peste tot să unim utilul cu plăcutul, prin care spiritul este întotdeauna atras și se lasă condus unde dorim.

11. Aceste cărți trebuie să fie prevăzute cu titluri care să atragă tineretul prin frumusețea lor și în același timp să exprime cît mai elegant conținutul întreg. Asemenea titluri se pot împrumuta din grădini, care cuprind tot ce poate fi mai plăcut. Întrucît școala se compară cu grădina, de ce atunci cartea pentru prima clasă nu s-ar putea numi *Violarium* (rondoul viorelelor), pentru a doua *Rosarium* (rondoul trandafirilor), iar pentru a treia *Viridarium* (livada cu pomi fructiferi) etc.?³⁴⁶

12. Ne vom ocupa în altă parte mai detaliat despre aceste cărți, despre conținutul și forma lor.³⁴⁷ Adaug doar că, fiind elaborate în limba maternă, este necesar ca termenii de specialitate să fie dați în limba maternă și să nu se folosească cei latini sau grecești. Motivul: 1. Vrem să îndrumăm tineretul ca să priceapă totul fără întîrziere. Or cuvintele străine trebuie mai întîi explicate, înainte de a fi înțelese. Iar după ce s-au explicat și sînt înțelese, li se dă acea semnificație pe care noi o credem justă, abia după care le reține memoria. Cum în limba maternă trebuie explicată numai semnificația obiectului denumit, aceasta va fi imediat înțeleasă și se va imprima ușor în memorie. Încă de la acest prim-învățămînt trebuie înlăturată orice piedică sau suferință, pentru ca totul să decurgă cît mai lesnicios. 2. Pe lîngă

Tot ce ele cuprind trebuie să fie acomodat capacității vârstei

Să fie prevăzute cu titluri frumoase, ca să atragă

Termenii de specialitate să fie exprimați în limba maternă

De ce? Prima obiecție

A doua obiecție aceasta, noi vrem să cultivăm limbile materne nu însă după modelul francezilor care au menținut expresii grecești și latinești neînțelese de popor (fapt pentru care îi dojenește Stevinus)³⁴⁸, ci astfel ca totul să fie exprimat în cuvinte înțelese de popor. Lucrul acesta l-a recomandat același Stevinus belgienilor săi și l-a realizat minunat în matematică. ³⁴⁹

A treia obiecție 13. Se poate obiecta, ceea ce adesea se și întâmplă, că nu toate limbile sînt atît de bogate încît să poată reda întocmai tot ce este exprimat în greacă sau latină, și chiar în cazul în care ar reuși aceasta, învățații nu renunță la terminologia deprinsă de ei. Și în sfîrșit, ar fi mai bine ca tinerii, care și așa vor trebui să-și însușească limba învățaților, să deprindă de pe acum termenii tehnici, ca să nu fie nevoie să învețe din nou

Răspuns la prima obiecție 14. La aceasta răspund: este vina oamenilor și nu a limbilor dacă vreuna este obscură, schilodită, imperfectă și incapabilă să redea ceea ce este necesar. În chip egal, romanii și grecii au fost obligați să formeze mai întîi cuvintele, înainte de a le utiliza. Ele păreau, la prima vedere, aspre și obscure și ei înșiși se îndoiau dacă acestea se vor putea șlefui. Devenind o dată uzuale, nu există ceva mai semnificativ, cum se constată din cuvintele: *ens, essentia, substantia, accidens, qualitas, quidditas* etc.³⁵⁰ De aceea, nici unei limbi nu-i va putea lipsi ceva, dacă oamenilor nu le lipsește sîrguința.

la a doua obiecție 15. Cît privește a doua obiecție, să-și rețină învățații termenii pentru ei. Noi ne străduim să vedem cum pot oamenii simpli să ajungă să înțeleagă pe deplin artele liberale și științele, ori despre toate acestea nu le putem vorbi cu gură străină și într-o limbă exotică.

la a treia obiecție 16. În sfîrșit, pentru acei dintre copii care mai tîrziu vor trebui să învețe limbile, nu va fi nici o incomoditate dacă ei vor cunoaște termenii tehnici în limba

lor maternă, iar „Tatăl nostru“ îl vor spune mai întîi în limba lor și nu în cea latină.

17. A treia cerință este o metodă ușoară de a prezenta tineretului aceste cărți, ceea ce vom expune în notele ce urmează.

A treia cerință pentru o metodă bună

I. Zilnic să se învețe în școală numai patru ore, din care două ore înainte de prînz, iar două după prînz. Restul orelor se va putea folosi pentru muncile casnice (în special la cei săraci), sau pentru o recreare cuviincioasă.

Patru reguli cu privire la aceasta

II. În orele de dimineată se va exersa spiritul și memoria, iar după prînz, mîna și vocea.

III. În orele de dimineată, învățătorul va citi și comenta lecția orei respective, în timp ce toți vor asculta, și ceea ce va necesita explicație, va explica cît mai pe înțelesul tuturor, ca nimic să nu rămîie neînțeles. După aceea, îi va pune pe rînd pe fiecare să citească, și în timp ce unul citește clar și distinct, ceilalți îl vor urmări în gînd în cărțile lor. Dacă așa se procedează o jumătate de oră sau mai mult, cei mai capabili vor încerca să redea bucata pe de rost, apoi și cei mai înceți. Tema lecției (pensum) trebuie să fie cît mai scurtă, proporțional cu durata orei și cu capacitatea de înțelegere a copiilor.

IV. În orele după prînz, nu se va preda nimic nou, ci se va face numai repetare, fie prin transcriere din cărțile tipărite, fie prin întrecere: cine poate să reproducă mai repede ce s-a tratat mai înainte sau cine poate să scrie cel mai frumos, să cînte sau să calculeze etc.

18. Nu fără temei sfătuim ca toți școlarii să transcrie cît mai curat posibil, cu propria lor mîină, cărțile tipărite. Căci 1) aceasta servește memoriei să rețină totul cît mai exact, prin faptul că simțurile sînt ocupate mai mult timp cu aceeași materie; 2) prin astfel de exerciții zilnice vor dobîndi deprinderea de a scrie frumos, repede și corect, ceea ce le va fi de mare folos pentru studiile viitoare și pentru nevoile vieții, 3) pentru părinții

De ce se recomandă ca elevii să transcrie toate cărțile folosite în clasa lor

copiilor este argumentul cel mai evident că în școală se face ceea ce trebuie să se facă și își pot mai ușor da seama de progresul copiilor când aceștia se auto-depășesc.

*Sfat pentru
amânarea
studiului
limbilor
străine*

19. Cît privește detaliile, le rezervăm pentru mai târziu. Deocamdată vrem doar să completăm că dacă unii copii trebuie să învețe limbile popoarelor învecinate, aceasta trebuie să se facă spre al zecelea, al unsprezecilea și al doispreze-

cilea an, adică între școala generală în limba maternă și școala latină. Aceasta se poate face cel mai comod dacă îi trimitem acolo unde nu se vorbește limba lor maternă, ci limba care trebuie învățată, și dacă citesc cărticica școlii generale (al cărei conținut le este de acum cunoscut) în aceeași limbă nouă, o transcriu și o memorează, și prin exerciții scrise și orale reușesc să și-o însușească pe deplin.

Capitolul XXX

Schița școlii latine

*Scopul ei
este învățarea
a patru
limbi și a
enciclopediei
artelor*

1. Pentru această școală am stabilit drept scop să prelucrez întreaga enciclopedie a artelor, o dată cu cele patru limbi.³⁵² Noi vrem ca tinerii care promovează în mod legal clasele ei să fie:

I. *gramaticieni*, în stare să cunoască perfect toate relațiile în limba latină și maternă, iar în cea greacă și ebraică, după necesități;

II. *dialecticieni* dibaci în definirea, distingerea, argumentarea și combaterea argumentelor;

III. *retori* sau oratori capabili să vorbească elegant despre orice subiect dat;

IV. *aritmecicieni* și

V. *geometri*, atât pentru diferitele necesități ale vieții cît și din cauză că aceste științe stimulează și ascut spiritul pentru alte lucruri;

VI. *muzicieni*, pregătiți practic și teoretic;

VII. *astronomi*, versați în noțiunile de bază ale științei despre sfere³⁵³ și calcularea calendarului³⁵⁴ (doctrina sphaerica et computo), fără de care fizica, geografia și în mare parte istoria sînt oarbe.

2. Acestea sînt *cele șapte arte liberale lăudate, a căror cunoaștere, conform opiniei generale, îl face pe magistrul în filozofie (philosophiae magister³⁵⁵)*. Dar pentru ca elevii noștri să pășească mai departe, trebuie să fie pe deasupra:

VIII. *fizicieni*, care să cunoască alcătuirea lumii, puterea elementelor, diferențierea animalelor, a plantelor și a metalelor, construcția corpului omenesc etc., atât în general — cum sînt aceste lucruri în sine —, cît și utilizarea specială a tuturor creaturilor pentru folosul vieții noastre, o cunoaștere ce cuprinde o parte din medicină, agricultură și din celelalte arte mecanice;

IX. *geografi*, care să străbată cu mintea imaginea lumii întregi, mările, insulele, fluviile, statele etc.;

X. *cronologi*, care să cunoască scurgerea veacurilor de la începutul timpului, pentru fiecare epocă în parte;

XI. *istorici*, care să știe să enumere cele mai însemnate schimbări ale genului uman, ale imperiilor și ale bisericii, precum și diferitele obiceiuri și întîmplări din viața popoarelor și a oamenilor;

XII. *eticieni*, care să știe să observe exact felurile și deosebirile virtuților și ale viciilor, să fugă de ultimile și să caute pe primele, atît în teorie cît și în aplicarea lor specială, în viața economică, politică și bisericească;

XIII. în sfîrșit, vrem să fie **teologi**, care nu numai să cunoască fundamentele credinței lor, dar să și le poată argumenta pe baza Sf. Scripturi.

3. *Doresc ca în toate acestea tinerii, după terminarea timpului de studiu de șase ani, să fie, dacă nu perfecti* (căci etatea lor nu permite perfecțiunea, fiind nevoie pentru aceasta de o experiență mai lungă spre a întări teoria prin practică și în doilea rînd este imposibil să epuizeze exhaustiv în șase ani oceanul erudiției), *să dobîndească totuși o bază solidă pentru viitoarea erudiție perfectă.*

Calea spre
acest scop
este de șase
clase

4. Pentru această cultură de șase ani sînt necesare șase clase distincte, care pot fi denumite astfel, începînd de jos:

- I gramatică
- II fizică
- Clasa III matematică
- de IV etică
- V dialectică
- VI retorică

De ce nu
sucedă
clasei de
gramatică
retorica și
dialectica

5. *Sper că nimeni nu va obiecta ceva împotriva faptului că începem cu gramatica drept cheie.* Dar ar putea să le pară curios acelora ce consideră obiceiul drept lege că *ășezăm dialectica și retorica mult în urma științelor reale.* Dar așa trebuie să fie. Noi am demonstrat că mai întîi trebuie să se ofere lucrurile înaintea modului lucrurilor, materia înaintea formei și că numai această metodă este singura aptă să asigure progrese rapide și durabile, prin aceea că învățăm mai întîi să cunoaștem lucrurile, în loc să trecem la aprecierea lor și descrierea în cuvinte înflorite. Căci cineva poate să fie înarmat cu toate mijloacele logice și de exprimare, dar dacă nu cunoaște obiectul care-i este supus examinării și demonstrării, atunci ce va examina

și demonstra? Precum o fecioară nu poate să nască, tot așa este imposibil ca cineva să poată discuta rațional despre un lucru pe care nu l-a cunoscut anterior. Lucrurile prin sine sînt ceea ce sînt, chiar atunci cînd nu se aplică asupra lor nici o gîndire și nici o limbă. Gîndirea și limba au drept obiect lucrul și depind de el; fără lucruri, ele ar fi sunete fără gîndire, o încercare stupidă și ridicolă. Cum însă raționarea și limba își au baza în lucruri, în consecință este necesar să le precedă acest fundament.

6. *Că știința despre natură trebuie să preceadă științei moralei* a fost demonstrat în mod evident de oameni învățați, chiar dacă mulți fac invers. Așa, de exemplu, Lipsius³⁵⁶ scrie în Fiziologia sa, cartea I, cap. 1, următoarele: *Îmi place și sînt de acord cu părerea autorilor importanți care consideră că fizica trebuie să stea pe primul loc în învățămînt. Această parte (a filozofiei) prezintă o mai mare plăcere, ea este atrăgătoare, captivantă și de mare stimă, plină de strălucire și de admirație. Ea pregătește și cultivă spiritul pentru etică.*³⁵⁷

De ce
urmează
știința
moraliei
după cea a
naturii

7. *Oare poate cineva să fie în dubiu dacă clasa de matematică să succedă sau să preceadă fizicii?* Cei vechi începeau, ce e drept, contemplarea lucrurilor, prin studiul matematicii, de unde provine și denumirea disciplinelor (μαθημάτα), iar Plato nu admitea în academia sa pe nici un ἀγεομέτρητος (negeometru)³⁵⁸. Motivul pentru aceasta este evident: acele științe care se ocupă cu numere și cantitate se bazează mai mult pe simțuri și sînt de aceea mai ușoare și mai sigure, concentrează și întăresc imaginația, dispun și stimulează spre alte lucruri care sînt de acum îndepărtate de simțuri.

De ce studiul
matematicii
nu se face
înaintea
fizicii, după
cum procedau
cei vechi

8. Acestea sînt adevărate în general, totuși avem aici de luat în considerare următoarele puncte: 1) noi am recomandat ca în școala generală să se exercite simțurile și spiritul prin simțuri ca și prin cultivarea asiduă a teoriei numerelor. În felul acesta elevii noștri nu vor

Primul
răspuns

1

- 2 fi ἀγεομετρικοί (negeometri), 2) metoda noastră procedează totdeauna gradat. Înainte de a ajunge la studii superioare cu privire la cantitate, se introduce în mod lesnicios învățarea despre lucruri concrete, și anume *despre corpuri*, spre a crea o treaptă premergătoare către acele lucruri subtile și abstracte,
- 3 3) adăugăm conținutului clasei de matematică multe din sfera muncii umane, ceea ce reclamă cunoștințe din domeniul științelor naturii (naturalium doctrina), de aceea devansăm aceste cunoștințe. Totuși, dacă argumentele altora sau practica demonstrează altceva, nu ne vom contrazice asupra acestui lucru. Prezint doar punctul meu de vedere actual, izvorit din constatările mele.

Fizica trebuie să preceadă metafizicii; dar cum?

9. După ce s-au dobândit cunoștințe mijlocii de limbă latină (cu ajutorul lui *Vestibulum* și *Janua*³⁵⁹, utilizate în prima clasă), propunem să se predea elevilor știința cea mai generală, prima filozofie, sau, cu o denumire obișnuită, *metafizica* (iar după părerea noastră, mai degrabă ar trebuie să fie numită *profizica* sau *hypofizica*, adică știința premergătoare naturii sau înaintea naturii).³⁶⁰ Ea trebuie să dezvăluie cele dintii și mai profunde temelii ale naturii, adică toate elementele componente, atributele și specificul de diferențiere a obiectelor, și anume normele cele mai generale ale tuturor lucrurilor, apoi definițiile, axiomele, ideile și structura acestor lucruri. După ce ajung să cunoască aceasta (ceea ce este ușor după metoda noastră), se poate trece la studierea aspectelor particulare, unde vor constata că în cea mai mare parte li se par cunoscute și, în afară de aplicarea generalului la cazul special, nimic nu le va apărea ca în întregime nou. După ce se vor ocupa cu ceea ce este general cam un sfert de an (ceea ce se face foarte ușor, pentru că e vorba numai de principii pure, pe care le recunoaște și admite orice minte omenească cu propria ei lumină), se trece la cercetarea (speculatio) lumii vizibile, pentru ca măiestria naturii (ară-

tată în profizică) să iasă în evidență din ce în ce mai mult prin exemple concrete din natură. De acest studiu se va ocupa *clasa de fizică*.

10. De la cercetarea esenței lucrurilor se trece la studierea minuțioasă a însușirilor accidentale ale lucrurilor (accidentia rerum) și pe care o numim *clasa de matematică*.

După clasa de fizică urmează cea de matematică, apoi cea de etică

11. Apoi abia va intra în câmpul de atenție al elevului *omul însuși, cu acțiunile sale izvorite dintr-o voință liberă, asemănător cu stăpînul tuturor lucrurilor, ca să învețe să observe ce este supus puterii și voinței noastre și ce nu este și cum se conduc toate după legile universului etc.* Acestea vor fi predate în al patrulea an, în clasa de etică. Dar predarea nu se va face cu precădere numai în forma descriptivă, răspunzîndu-se numai la întrebarea „ce“, cum se întîmplă la început în școala maternă, ci se va insista asupra lui „de ce“, pentru ca elevii să se deprindă de pe acum să fie atenți asupra cauzelor și efectelor lucrurilor. Totuși să ne ferim³⁶¹ în aceste prime patru clase să provocăm oarecare controverse, pentru că acestea sînt rezervate în întregime pentru clasa a cincea.

N.B.

12. În clasa de *dialectică*, la început se va proceda cu anticiparea celor mai succinte norme de raționament pe baza materialului din fizică, matematică și etică și se va discuta temeinic aici tot ceea ce întîlnim mai important, care a dus la controverse între învățați. Apoi se va învăța *care este originea controverSELOR, în ce stare se află, care e teza și antiteza, cu ce argumente adevărate sau verosimile se poate apăra una sau alta. Apoi se va descoperi eroarea contraafirmației ca și originea ei, precum și ceea ce este fals în motivarea ei, opunînd forța argumentelor care susțin adevărata bază etc., sau dacă ambele afirmații conțin ceva adevărat, se va arăta reconcilierea.* În felul acesta, prin aceeași mîncă (pe de o parte se va recapitula într-o formă plăcută ceea ce s-a făcut anterior,

Clasa de dialectică

iar pe de altă parte, se poate lămuri ceea ce nu s-a priceput la timpul său, precum și arta de a conchide rațional, de a cerceta ceea ce este necunoscut, de a lumina ce e întunecat, de a distinge ce e ambiguu, de a limita ce e general, de a apăra singur adevărul cu armele verității, de a distruge falsitatea și, în fine, de a pune în ordine ceea ce e confuz —adică să-i învățăm prin exemple continue, printr-o cale scurtă și eficace, concludentă.

*Clasa de
retorică*

13. Ultima clasă va fi clasa de retorică, în care vrem să se exerseze aplicarea adevărată, ușoară și plăcută a tot ce s-a predat până acum. Aici se va vedea dacă elevii au învățat ceva și dacă n-au stat zadarnic în școală. Conform expresiei lui Socrate: „vorbește, ca să te văd”³⁶², vrem și noi, după ce am urmărit până acum să formăm mintea pentru înțelepciune (eruditie), să formăm și limba pentru o elocvență înțeleaptă.

14. Aici iarăși se vor anticipa cele mai scurte și mai clare norme de elocvență, apoi se va trece la alte exerciții, adică la imitarea celor mai buni maeștri ai oratoriei. Totuși, nu trebuie să rămânem mereu la aceeași materie, ci să cutreierăm pe toate terenurile adevărului și ale varietății lucrurilor, pe pajiștele virtuților omenești, precum și în paradisul înțelepciunii divine, ca astfel elevii, tot ce știu ca adevărat și bun, ca util, plăcut și cinstit, să-l poată exprima frumos și unde e nevoie să știe să-l pună în valoare. Pentru aceasta, cei ce ajung până la această clasă dispun de o armătură ce nu poate fi disprețuită, și anume de cunoștințe frumoase asupra diferitelor lucruri, ca și de un bagaj aproape suficient de cuvinte, expresii, adagii, sentențe și istorioare etc.

*Studiul
istoriei să
se facă în
toate clasele*

15. Despre aceasta însă, dacă va fi nevoie, se va spune mai amănunțit în altă parte, întrucât însăși practica va

oferi restul de la sine.³⁶³ Aș vrea numai să adaug că deoarece cunoașterea istoriei constituie cea mai frumoasă parte a erudiției și în același timp este ochiul întregii vieți, de aceea trebuie să o repartizăm în toate clasele celor șase ani, încît, elevilor noștri să nu le rămîie nimic necunoscut din tot ce este memorabil din antichitate în fapte și vorbe. Dar trebuie să ne străduim să organizăm cu grijă acest studiu, încît elevilor să le apară activitatea mai degrabă ușurată decît mărită, să constituie un stimulent pentru studiile mai importante.

16. Asupra acestui lucru m-am gîndit în felul următor: să se alcătuiască pentru fiecare clasă o cărticică, cu un anumit volum de istorii, după cum urmează:

în
clasa	{	I. Extras din istoria biblică.
		II. Științele naturale.
		III. Istoria lucrurilor artificiale, a invențiilor.
		IV. Istoria morală, cele mai excelente modele de virtute etc.
		V. Istoria obiceiurilor diferitelor popoare etc.
		VI. Istoria universală a lumii întregi și a celor mai importante popoare și în special a patriei, totul concis, fără totuși a scăpa nimic din ce este necesar.

17. În special cu privire la metoda care trebuie să fie folosită în această școală vreau să spun aici doar următoarele: Dorim ca cele patru ore de învățămînt public să fie astfel utilizate încît cele două ore dinainte de prînz (după exerciții sacre de pietate) să fie atribuite științei sau artei după care este denumită clasa. Prima oră după masă să fie destinată istoriei, iar a doua, exercițiilor de stil, voce și manuale, în funcție de materia fiecărei clase.

*Amintesc de
metodă, care
trebuie să fie
mereu aceeași*

Despre academie³⁶⁴

De ce se discută aici despre academie

1. Metoda noastră nu se extinde pînă aici, dar ce ne împiedică ca și în acest domeniu să indicăm încotro se îndreaptă dorințele noastre? Am spus mai sus³⁶⁵ că *academiilor le revine dreptul desăvîrșirii și completării tuturor științelor și facultăților superioare.*³⁶⁶

Trei dorințe pentru aceasta

2. De aceea dorim:

I. ca acolo efectiv să se realizeze studii universale, în așa fel încît să nu existe nimic în știință și nici în înțelepciunea umană care să nu poată oferi academia;

II. să se întrebuițeze o metodă mai sigură și mai ușoară, ca astfel să se asigure tuturor ce vin aici o erudiție temeinică;

III. să fie distinși cu titluri de onoare publice numai cei care și-au ajuns cu succes scopurile lor și sînt demni și capabili spre a li se oferi cu toată încrederea conducerea treburilor omenești. Ce reclamă fiecare dintre acestora în parte, aș dori să le indic, cu modestie, în cele ce urmează.

*I. Să fie cu adevărat studii universale*³⁶⁷

3. Pentru ca studiile academice să fie universale se cere: 1) ca profesorii să fie erudiți și cunoscători în toate științele și artele, facultățile și limbile și să scoată totul de la ei, ca dintr-un repertoriu viu, și să-l comunice tuturor; 2) o bibliotecă aleasă, cu lucrările celor mai diferiți autori, accesibilă tuturor.

II. Să dispună efectiv de o metodă universală

4. Activitatea însăși în academie se va desfășura mai ușor și cu mai mult succes dacă, mai întîi: se vor selecta cei mai capabili, floarea omenirii, și se vor trimite acolo, iar ceilalți se vor îndrepta spre plug, spre meserie sau comerț, fiecare pentru ce e născut.

Trebuie să avem grijă I, II

5. Al doilea: dacă fiecare se va dedica aceluși studiu către care se poate conchide, după anumiți indici siguri, că l-a destinat natura. Așa cum cineva, conform instinc-

tului său natural, devine un bun muzician, poet, orator, fizician ș.a., tot așa altul corespunde mai bine pentru teologie, medicină sau drept. Dar tocmai aici se păcătuiește cel mai des, cînd vrem în mod arbitrar să cioplim din orice lemn un Mercur³⁶⁸ fără a observa înclinațiile naturale. Așa se face că atunci cînd dăm buzna spre un studiu sau spre altul, împotriva voinței Minervei³⁶⁹, nu realizăm nimic demn de laudă și adesea persistăm într-o παρέρχα (ocupație lăaturalnică), mai mult decît în însăși profesie. De aceea se recomandă ca la terminarea școlii latine să se instituie un examen public de aptitudini, în urma căruia conducătorii școlii să precizeze care dintre tineri corespund spre a fi trimiși la academie și care spre a fi îndrumați spre o altă cale a vieții. Dintre primii apoi, care să se dedice teologiei, instituțiilor statale³⁷⁰ sau medicinei, în funcție fie de înclinațiile lor, fie chiar de ceea ce reclamă nevoile bisericii și ale statului.

6. Al treilea: să se stimuleze mințile excepționale către toate încît să nu lipsească oameni care sînt πολυμαθεῖς sau παμμαθεῖς (pricepuți la toate) și πάνσοφοι (știutori în toate).

7. Trebuie totuși să prevedem ca academiile să pregătească numai pe cei capabili, cinstiți și silitori și să nu admită pseudostudioși, care să cheltuiască zadarnic banii și timpul în trîndăvie și risipă, oferind altora un exemplu dăunător. Așa se întîmplă că acolo unde nu este boală, nu există nici molipsire și toți vor putea îndrepta atenția spre muncă.

8. Noi am spus că în academii trebuie să fie prelucrați tot felul de autori. Pentru ca aceasta să nu devină prea obositor,

deși util, ar fi de dorit ca diferiți oameni învâțați — filologi, teologi, filozofi, medici ș.a. — să ofere același serviciu studenților lor pe care-l fac geografii celor ce studiază geografia, elaborând hărți cu întregi imperii, provincii și părți ale pământului, oferind ochiului, printr-o privire, mari părți de uscat și mare.³⁷¹

N.B. De ce oare nu s-ar putea reprezenta la fel — cum reprezintă pictorii țări, orașe, case și oameni în concordanță cu prototipurile lor — pe un *Cicero*, *Liviu*, *Platon*, *Aristotel*, *Plutarh*, *Tacit*, *Gellius*, *Hippocrates*, *Galen*, *Celsus*, *Augustin*, *Hieronymus* ș.a.? Nu numai prin extrase de fragmente, sentențe și expresii alese (după cum s-a făcut pentru unii), ci printr-o sinteză completă, care să cuprindă tot esențialul.

Din acestea s-ar putea trage un frumos folos împătrit
1, 2
3
4
9. Asemenea extrase din autori ar aduce un excelent folos. Mai întâi pentru cei care n-au timp pentru o lectură extinsă, prin aceasta putând dobîndi cunoștințe generale despre un mare număr de autori. *Al doilea*: pentru cei care (după sfatul lui *Seneca*³⁷²) doresc să se ocupe cu mintea de unul în mod deosebit (căci nu toate se potrivesc în egală măsură pentru toți), ca astfel să poată face cu ușurință și cu rațiune o alegere, după ce a încercat pe mai mulți și și-a dat seama că unul ori altul corespunde mai bine gustului său. *Al treilea*: pentru cei ce vor să cunoască în întregime pe autori, un asemenea compendiu îi pregătește excelent să citească cu folos, la fel cum pentru un drumeț este util dacă în prealabil cunoaște prin intermediul unei hărți relieful regiunii, astfel că tot ce va întîlni ochiul său va putea recunoaște mai ușor și mai sigur și va putea admira toate amănuntele. *În sfîrșit*, asemenea breviare vor fi utile pentru o repetare cursivă a autorilor, în care întotdeauna vom mai găsi ceva demn de reținut și care să treacă în carne și-n sînge.

Sfătuim să se editeze asemenea compendii
10. Asemenea sumarii succinte cu privire la autori pot fi editate separat (pentru nevoile celor săraci sau pentru acei care nu pot prelucra volume groase)

sau se pot adăuga la opera autorului, spre a oferi în prealabil cititorului o privire de ansamblu asupra acestuia.

11. În ceea ce privește exercițiile academice, nu știm dacă n-ar fi avantajos să se introducă συζητήσεις (cercetări în comun) publice în forma colegiilor lui *Gellius*³⁷³; adică la tot ce tratează profesorul în mod public, să indice studenților, ca material pentru lectura particulară, ce au scris cu privire la aceasta cei mai buni autori. Iar materialul predat în orele de dimineață, să fie discutat din nou în orele de după-masă, cu întreg efectivul de studenți. Cu această ocazie, studenții pot pune întrebări fie cu privire la ceea ce vreunul dintre ei n-a înțeles pe deplin, fie pentru că a întîmpinat o dificultate, fie pentru că a găsit în autorul citit o părere deosebită de a sa, sprijinit fiind de argumente proprii sau altceva similar. Răspunsul îl poate da orice student din mulțime (păstrînd o anumită ordine), iar alții vor aprecia și vor arăta dacă problema în discuție a fost pe deplin lămurită; în sfîrșit, profesorului, ca președinte, îi revine sarcina să lămurească controversa. În felul acesta, cele citite de mulți pot fi sintetizate nu numai ca totul să poată fi de folos tuturor, dar și ca să se imprime mai bine în minte, realizîndu-se astfel progrese temeinice în teoria și practica științelor.

12. De la aceste exerciții în comun se pare că se poate obține, fără dificultate, ceea ce dorim în ultimă instanță și doresc toți cei buni, ca numai cei demni să fie admiși la onorurile publice. Lucrul acesta se va realiza, după părerea mea, atunci cînd el nu va depinde de hotărîrea unei persoane sau a alteia, ci de conștiința publică și de mărturia tuturor. De aceea, o dată pe an, conducători competenți ai școlilor trebuie să facă vizite în școlile inferioare, iar în academii, delegați ai regelui sau ai statului, care să cerceteze cu cît zel își îndeplinesc obligațiile atît cei ce predau cît și cei ce învață, iar

VI
Sfat cu privire la introducerea la academie a colegiilor lui *Gellius*

III A treia dorință, ca nimeni să nu obțină onoruri fără victorii

celor care se disting mai mult prin sirguința lor să li se recunoască acest lucru în public, acordându-li-se titlul de doctor sau magistru.

Modalitatea
victoriei

13. Spre a se înlătura orice înșelătorie, cel mai recomandabil este ca la discuțiile pentru obținerea unui grad, candidatul (sau mai mulți simultan) să stea în mijloc, fără președinte³⁷⁴. Apoi, cei mai învățați pot să-i opună tot ce apreciază ei, pentru ca să-și dea seama de progresul său în teorie și practică. Ei pot, de exemplu, să-i pună diferite întrebări de text (din Sf. Scriptură, din Hippocrate, de drept), și anume unde se găsește scris cutare sau cutare lucru?, în ce măsură este de acord cu o poziție sau cu alta?, dacă cunoaște un autor ce reprezintă un alt punct de vedere și care anume?, ce argumente opune?, ce soluție propune? ș.a. La fel, din practică i se vor pune diferite întrebări cu privire la cazuri de conștiință, de boală și de drept, cum ar proceda într-un caz sau în altul și de ce așa?³⁷⁵ I se vor prezenta diferite situații și cazuri pînă va reieși convingerea că e în stare să aprecieze cu temeinicie asupra oricărei chestiuni etc. Oare nu oricine poate spera că cel care a reușit să treacă un examen public atît de serios și atît de sever va lucra conștiincios?

Despre
călătorii

14. Cu privire la călătorii (am spus să se facă în acest ultim interval de șase ani, sau la terminarea lui), n-aș mai avea nimic de completat, decît să menționez părerea lui Plăto, care cores-

punde cu a mea, și anume de a nu permite tineretului să întreprindă călătorii pînă ce pripeala și înflăcărarea juvenilă nu fac loc prudenței și capacității necesitate de călătorii.³⁷⁶

15. Cred că nu mai e nevoie să amintim cît de necesară este Școala școalelor sau COLEGIUM DIDACTICUM³⁷⁷, care trebuie înființat în orice loc, sau dacă pentru aceasta nu există nici o speranță, atunci între învățații care vor să se dedice promovării gloriei lui Dumnezeu să existe o strînsă legătură spirituală, deși aceștia sînt despărțiți între ei prin colegiile din care fac parte. Munca lor unită trebuie să tindă într-acolo ca să descopere din ce în ce mai mult fundamentele științelor, spre a clarifica mai bine lumina înțelepciunii și a o răspîndi în mod fericit și cu succes asupra omenirii, îmbunătățind continuu situația oamenilor prin invenții noi și folositoare. Căci dacă noi nu vrem să batem pasul pe loc și cu atît mai puțin să regresăm, atunci trebuie să ne gîndim la progresul permanent al lucrului bine început. Dar cum pentru aceasta nu ajunge un singur om și nici o singură epocă, trebuie ca din ce în ce mai mulți, într-o strînsă colaborare și succesiune, să continue opera începută. Acest colegiu universal va reprezenta pentru toate celelalte școli ceea ce este stomacul pentru membrele corpului: un atelier viu care furnizează tuturor viață, sevă și forță.

Despre Școala
școalelor,
care este
scopul și
folosul ei?

15. ³⁷⁸ Dar să revenim la ceea ce mai avem de spus despre școlile noastre.

Capitolul XXXII

Despre ordinea multilaterală și perfectă a școlilor³⁷⁹

Recapitularea
celor spuse
anterior

1. Am vorbit pe larg despre necesitatea reformării școlilor și modalitatea ei. Nu ar fi nepotrivit să contopim

într-o sinteză atît dorințele cît și îndrumările noastre; ea se prezintă astfel:

Dorința mea
cea mai mare
este ca arta
didactică să
fie adusă la
certitudinea
și eleganța
artei
tipografice

2. Doresc ca metoda de învățămînt să ajungă la o asemenea perfecțiune încît între felul de a învăța pînă acum și noua metodă să apară o asemenea diferență ca între arta obișnuită pînă de curînd de a multiplica cu penița și între arta de a imprima cărțile, inventată mai tîrziu și aplicată acum.³⁸⁰ Chiar dacă arta tipografică este mai grea, mai costisitoare și mai obositoare, ea este totuși mai potrivită de a produce cărți mai repede, mai sigur și mai frumos. La fel servește această nouă metodă, chiar dacă ea la început înspăimînta prin greutățile ei, o dată însă introdusă, va asigura pregătirea unui număr mult mai mare, cu un succes mult mai sigur și cu o plăcere mult mai deosebită decît lipsa de metodă ἀμεθοδεία de pînă acum.

Avantajele
artei
tipografice
față de ale
scrierii
cu mîna

1

2

3

4

5

3. Oricine își poate închipui cît de puțin folositor puteau să apară primele încercări de tipărire ale inventatorului în comparație cu întrebuițarea peniței, pe atunci foarte liberă și expeditivă. Experiența însă a arătat ce foloase mari a adus această invenție. Mai întîi, doi tineri pot tipări mai multe exemplare ale unei cărți decît dacă ar scrie poate două sute în același timp. Apoi aceste manuscrise se deosebesc după numărul, forma și ordinea foilor lor, a paginilor și a rîndurilor, în timp ce cele tipărite corespund atît de exact unele cu altele, ca un ou față de altul — un lucru plin de frumusețe și eleganță. Al treilea, nu este sigur dacă cele scrise cu penița nu conțin greșeli, astfel că fiecare pagină trebuie revăzută cu grijă, comparată și atent corectată, ceea ce reclamă multă muncă și neplăceri. La cele tipărite, prin îndreptarea unui singur exemplar³⁸¹ se îndreaptă toate celelalte, chiar de ar fi o mie, ceea ce ar putea părea unui necunoscător ca de necrezut și, totuși, acesta este adevărul. Al patrulea, nu orice hîrtie se potrivește (ca să scrii cu penița), ci numai una rezistentă, care nu suge, pe cînd pentru tipar se poate folosi o hîrtie subțire și transparentă sau de in etc. În sfîrșit, cu ajutorul tiparului se

pot imprima cărți frumoase, iar acei care nu scriu elegant cu mîna proprie, o pot executa cu ajutorul literelor de tipar, fără nici o abatere.

4. Ceva asemănător va rezulta cînd se va realiza tot ce reclamă noua formă universală de învățare (eu nu afirm că s-a și realizat, ci numai propun și evidențiez multilateralitatea metodei παραμεθοδείας, căci: 1) cu un număr mai mic de învățători vor putea fi instruiți mai mulți elevi, decît prin modul folosit în prezent; 2) vor ieși cu adevărat instruiți; 3) cu o instruire aleasă, plină de farmec; 4) această cultură vor putea să și-o însușească și acei care sînt înzestrați cu mai puține posibilități spirituale și cu simțuri mai domoale; 5) în sfîrșit, vor fi în stare să predea cu succes și acei ce sînt mai puțin dotați de la natură spre a fi învățători, întrucît nici materia de predat și nici metoda nu vor trebui scoase din propriul spirit, ci din contra, ele sînt de acum pregătite, la îndemînă, spre a fi picurate sau turnate tinerimii. Căci așa cum orice organist este în stare să execute ușor orice compoziție după partitură, pe care el însuși n-ar putea să o compună sau să o cînte, cu vocea simplă ori la orgă, după memorie, tot așa orice cadru didactic poate preda totul dacă îi stă la dispoziție întregul material de predat și toate mijloacele, întocmai ca o partitură.

5. Să reținem asemănarea cu arta tipografiei și, prin comparație, să explicăm mai amănunțit în ce constă mecanica (machinatio) corespunzătoare acestei metode, evidențiind că științele se imprimă minții aproape la fel cum se imprimă pe hîrtie sub aspect extern. Din acest punct de vedere, n-ar fi de loc nepotrivit dacă prin aluzie la cuvîntul *tipografie* am adapta pentru didactică termenul de διδαχογραφία (Didachografie). Dar să trecem la expunerea amănunțită a chestiunii.

Ce avantaje
prezintă me-
toda perfectă
(corespunză-
toare scopului
nostru) față
de cele
folosite?

1
2, 3

4

5

Cercetarea
amănunțită
a acestei
chestiuni

Analiza artei
tipografice
sub aspectul
obiectului și
al muncii

6. Arta tipografică necesită *materialul* său propriu, *munca sa proprie*. Cele mai importante **materiale** sînt: *hîrtia, literele de tipar, cerneala de tipar și presa*. **Munca** constă în *pregătirea hîrtiei*, culegerea literelor de tipar după manuscris, aplicarea cernelei, corectarea greșelilor, tipărirea, uscarea etc., toate după anumite reguli, prin respectarea cărora se ușurează munca.

Asemănătoare
sînt și
componentele
didactice

7. În *Didachografie* (dacă vrem să menținem expresia), lucrul se prezintă astfel: *hîrtia* sînt elevii, în a căror minte trebuie să fie imprimate caracteristicile științelor. *Literele de tipar* sînt cărțile didactice și celelalte mijloace de învățămînt pregătite în acest scop, încît cu ajutorul lor să se imprime minții mai ușor ceea ce trebuie învățat. *Cerneala de tipar* este cuvîntul viu al învățătorului (praeceptoris), care transmite sensul lucrurilor din cărți în mintea auditoriului. *Presa* este disciplina școlară, care dispune pe toți pentru primirea învățaturii și îi îndeamnă la aceasta.

Cum trebuie
să fie hîrtia

8. Orice fel de hîrtie se poate întrebuița, dar cu cît este mai curată cu atît tiparul se imprimă mai bine și se prezintă mai atrăgător. La fel și metoda noastră este potrivită pentru orice inteligență, dar cu mai mult succes îi va ajuta pe cei mai talentați.

Asemănarea
literelor de
tipar cu
manualele
(didactici
libeli)

9. *Literele metalice* de tipar prezintă o bună analogie cu manualele (după cum le dorim). Așa cum întii literele de tipar trebuie să fie turnate, netezite și îndreptate pentru folosire, înainte de a se trece la tipărirea cărților, tot așa instrumentele metodei noi trebuie să fie mai întii create, pentru ca apoi metoda să poată fi aplicată.

2

10. Este nevoie de un mare număr de litere de tipar ca să fie suficiente pentru lucru. La fel e nevoie de cărți și de materiale didactice, pentru că altfel este supărător, dezgustător și păgubitor să

începi o muncă și să fii împiedicat în progresul ei din cauza lipsei celor strict necesare.

11. O tipografie completă dispune de tot felul de litere de tipar, astfel ca să nu lipsească nimic din ceea ce ar fi vreodată necesar. La fel și manualele noastre trebuie să cuprindă tot ceea ce este necesar unei cultivări depline a spiritului, astfel ca fiecare să poată învăța cu aceste ajutoare, tot ceea ce trebuie să cunoască.

12. Pentru ca literele de tipar să fie oricînd la îndemînă, nu le lăsăm risipite, ci le așezăm, în ordine, curate, în căsuțe. De asemenea, cărțile noastre să nu prezinte confuz materialul pe care îl oferă spre învățare, ci să distribuie conținutul (pensum) pe cît posibil cît mai distinct, pe an, lună, zi și oră.

13. Se scot din căsuțe numai acele litere de tipar ce sînt necesare pentru lucrarea actuală, celelalte rămîn neatinse. Tot așa și elevilor li se vor da numai acele cărți de care au nevoie în clasa lor, pentru ca prin celelalte să nu fie derutați sau zăpăciți.

14. În sfîrșit, zetarul are o normă liniară după care așază literele în cuvinte, cuvintele în rînduri, rîndurile în coloane, ca să nu se abată nimic de la proporția regulată. Tot așa formatorilor tineretului trebuie să li se pună la îndemînă norme după care să-și organizeze munca. Adică este necesar să se alcătuiască pentru uzul lor cărți de îndrumare (libelli informatorii³⁸²) care, în general, să stabilească cînd și cum să se trateze ceva, astfel ca să nu se strecoare nici o greșeală.

15. Cărțile didactice sînt de două feluri: reale, pentru elevi, și de îndrumare, pentru cei ce predau, ca să știe cum să folosească corect pe cele dintii.

Cărțile
didactice
sînt de două
feluri

16. Am spus că cerneala de tipar corespunde în didactică cu vocea profesorului. Căci așa cum literele de tipar sînt prin ele însele uscate și chiar dacă (puse la presă) sînt imprimate pe hîrtie,

Ce este
cerneala
didactică?

lasă o urmă adâncită incoloră, care curînd dispare, dar cînd sînt unse cu cerneală lasă imagini de tipar clare și aproape de neșters — tot așa și *ceea ce oferă copiilor acei învățători muți — care sînt cărțile — este în adevăr mut, întunecat și incomplet. Dar dacă se adaugă vocea învățătorului* (care explică elevilor totul în mod rațional și corespunzător capacității lor de înțelegere și le arată aplicarea), *totul devine viu și se imprimă adînc spiritului*, astfel că ei ajung într-adevăr să înțeleagă ceea ce învață și să știe că știu.³⁸³ Cum însă cerneala de tipar se deosebește de cea de scris, fiindcă nu este pregătită cu apă, ci cu ulei (iar cei ce doresc să obțină ceva deosebit în tipografie folosesc uleiul cel mai fin amestecat cu praf de cărbune din lemn de nuc), tot așa vocea învățătorului, datorită metodei sale ușoare și plăcute de predare, trebuie să pătrundă în spiritul elevilor asemănător uleiului, și o dată cu ea să introducă și materia de învățat.

Presa didactică — disciplina

17. În sfîrșit, *ceea ce în tipografie este presa, în școală o realizează numai disciplina*, ca toți să asimileze cultura. Așa cum în tipografie nu poate scăpa teascului nici o hîrtie care trebuie să devină carte (chiar dacă hîrtia mai tare se imprimă mai puternic, iar cea moale mai puțin), tot așa, oricine vrea să se instruiască în școală trebuie să se subordoneze disciplinei comune. Gradele acestei discipline sînt: *mai întîi, o atenție continuă*. Întrucît nicicînd nu ne putem încrede în sîrguința și inocența copiilor (nu sînt oare urmașii lui Adam?), de aceea trebuie să-i urmărim cu privirea oriunde s-ar întoarce. *Al doilea, admonestarea* celor care se abat de la disciplină și readucerea lor pe calea rațiunii și a docilității. *În fine, sancționarea* acelor care nu reacționează la un semn sau la o avertizare. Totul însă cu precauție și nu spre alt scop decît de a-i stimula și a-i înviora cu dibăcie pe toți pentru toate.

18. Am mai spus că sînt necesare anumite **lucrări** și un anumit procedeu. Voi rezuma și acest fapt.

Totul potrivit muncii

19. *Cîte exemplare vrem să scoatem dintr-o carte, trebuie să lăsăm să se imprime deodată atîtea coli cu același text și același număr de coli de la începutul pînă la sfîrșitul cărții; numărul acestora nu se va mări și nici nu se va micșora*. Altfel, unele exemplare ar fi cu defecte. În chip similar reclamă și metoda noastră didactică, și anume ca aceluiași învățător să i se încredințeze deodată același efectiv de elevi, și după aceleași norme să-i poată instrui treptat, de la început pînă la sfîrșit, încît nimeni să nu mai poată fi admis la școală după începerea acesteia sau retras înaintea încheierii ei. Astfel se va putea obține ca un singur învățător să fie îndeajuns pentru un număr mai mare de elevi și totuși toți să învețe de toate, fără pierdere sau lacune. *De aceea este necesar ca toate școlile publice să înceapă o dată pe an și să se termine*, după părerea mea, mai degrabă toamna, iar nu primăvara sau în alt anotimp, astfel ca materia de învățămînt a fiecărei clase să fie parcursă într-un an (cu excepția celor foarte slabi), pentru ca toți să fie conduși către același scop și promovați împreună în clasa următoare, după cum în tipografie, după ce s-a tipărit coala A pentru toate exemplarele, se trece la coala B, apoi la C, D etc.³⁸⁴

N. B. un sfat util

20. *Cărțile frumos tipărite au, între capitole, coloane și paragrafe, față de margine și între rînduri anumite spații intermediare distincte* (fie din motive tehnice sau pentru privire de ansamblu). Tot așa trebuie să fie prevăzute și în metoda didactică anumite perioade de lucru și de odihnă, precum și anumite spații de timp rezervate recreierilor cuviincioase. *Noi am prevăzut materia de învățămînt (pensum) pe an, lună, zi și*

oră. Dacă aceasta se respectă, atunci fiecare clasă trebuie să-și termine materia și să-și atingă scopul ei anual. *Din motive temeinice se poate recomanda ca zilnic să nu se afecteze decât patru ore învățămîntului public, două înainte de amiază și două după.* Dacă avem în vedere că sîmbătă după-amiază este liber, iar duminica întreagă este consacrată serviciului divin, atunci revin săptămînal 26 de ore³⁸⁵, iar pe an circa 1000 de ore (dacă scădem timpul necesar vacanțelor). Cîte nu s-ar putea preda și nu s-ar putea învăța în acest timp de am proceda întotdeauna metodic!

3 21. După ce s-a efectuat forma de tipar prin culegerea literelor, se ia balotul de hîrtie, se scot colile și se așază una peste alta, astfel ca să fie întinse toate și la îndemînă și să nu fie ceva care să întîrzie lucrarea. În același chip își așază învățătorul elevii în fața ochilor săi, ca să-i cuprindă pe toți cu privirea și toți să-l vadă. Cum se realizează aceasta am arătat în capitolul XIX, probl. I.

4 22. Pentru ca hîrtia să fie mai aderentă la imprimare, se obișnuiește să fie udată și muiată. La fel și în școală, elevii, pentru a fi atenți, trebuie să fie mereu stimulați prin mijloacele indicate în același capitol.³⁸⁶

5 23. După ce s-a făcut aceasta, *literele de tipar sînt date cu cerneală, pentru ca imprimarea să iasă clar.* La fel și învățătorul, prin vocea sa, trebuie să ilustreze materia orei respective, citind-o, repetînd-o și explicînd-o, ca toate să poată fi clar pricepute.

6 24. *Îndată se trece sub presă o coală după alta, ca să se imprime acea formă metalică a literelor pe toate și pe fiecare în parte.* Tot așa și învățătorul, după ce a extras sensul corespunzător și a ilustrat prin cîteva exemple ușurința re-

producerii, cere îndată același lucru de la fiecare în parte, pentru ca elevii să-l urmeze unde avansează el, și *din elevi „care învață“ să devină „știutori“ (ex discentibus scientes fieri).*

25. Apoi hîrtia tipărită se expune la aer și vînt spre a se usca. Și în școală se aerisește spiritul prin repetări, examene și întreceri, atîta timp pînă ce este sigur că s-a fixat temeinic.

26. *La sfîrșit, toate colile tipărite se adună iarăși și se așază în ordine, spre a se vedea dacă exemplarele sînt complete, dacă nu lipsește ceva și sînt gata spre vînzare sau expediere, pentru legare și folosire.* Același lucru îl urmăresc examenele publice de la sfîrșitul anului, în care inspectorii școlari (visitatores) verifică progresul elevilor în privința temeiniciei și coerenței, spre a constata dacă efectiv s-a învățat ceea ce trebuia învățat.

27. Aici s-a spus totul numai în general. Detalii urmează să se dea cu alte ocazii³⁸⁷. Pentru moment este suficient că am arătat că așa precum invenția tiparului a dus la multiplicarea numărului de cărți, aceste purtătoare ale culturii, tot așa prin inventarea διδασκογραφεία sau παμμεθοδία se poate mări însuși numărul învățaților — pentru progresul multiplu al lucrurilor omenești, către mai bine, conform maximei: „*Mulțimea înțelepților este mîntuirea lumii*“ (*Înțelepciunea* 6, 24). Și pentru că noi tindem la multiplicarea culturii creștine, putem spera, ceea ce ne cer oracolele divine să năzuim, că, după științele și bunele moravuri, va fi împlîntată tuturor sufletelor dedicate lui Hristos înșăși pietatea, conform profeției divine care spune că „*tot pămîntul este plin de cunoștința lui Dumnezeu, precum marea este umplută de ape!*“ (Isaia, 11, 9).

Concluzie

Mijloacele necesare spre a putea trece la aplicarea practică a acestei metode universale

*Tînguie că
ideile bune
nu
întotdeauna
pot fi
realizate*

1. Cred că oricine a urmărit cu atenție ideile noastre de pînă acum își va da seama cît de fericită ar fi starea regatelor și a statelor creștine dacă s-ar întemeia asemenea școli, precum le dorim. Noi însă trebuie să întregim cu ce este de făcut ca aceste considerații să nu rămînă simple deziderate, ci să devină realitate. Pe bună dreptate se miră și se indignează *Johann Caecilius Frey* că în decursul atîtor secole n-a îndrăznit nimeni să îndepărteze unele obiceiuri barbare din colegii și academii.³⁸⁸

*Același lucru
relativ la
școli*

2. Mai bine de o sută de ani s-au făcut auzite multe plîngerii asupra dezordinii din școli și a metodei de predare. Dar mai ales în ultimii treizeci de ani s-a deliberat mult asupra mijloacelor de îndreptare.³⁸⁹ Dar cu ce rezultat? Școlile au rămas tot așa cum erau. Dacă cineva a întreprins ceva, fie în particular, fie într-o anumită școală, nu a ajuns prea departe, deoarece a fost luat sau în derîdere de neștiutori sau întîmpinat cu invidie de răuvoitori, sau, în fine, a căzut singur sub povara muncii, negăsind nici un sprijin, așa că totul s-a soldat pînă acum cu eşec.

*Mașina
construită
pentru
mișcare
trebuie
să fie pusă
în mișcare*

3. Trebuie așadar să se caute și să se găsească un procedeu ca mașina care a fost suficient de bine construită pentru mișcare, sau cel puțin pusă pe baze solide, să se miște cu ajutorul lui Dumnezeu, prin aceea că se înlătură cu grijă și în mod hotărît ceea ce a frînat pînă acum mișcarea sau o mai poate frîna, dacă nu se înlătură.

*Cinci
impedimente
stau în
fața unei
drepte*

4. Asemenea piedici sînt de diferite feluri. De exemplu: mai întîi lipsesc oamenii care să stăpînească metoda și care să aducă efectiv folosul dorit în

școlile ce s-ar deschide peste tot. (Chiar și cu privire la *Janua* noastră, care este introdusă în școli, s-a plîns un bărbat cu multă judecată, că suferă în multe locuri de un mare neajuns, și anume de lipsa unor oameni capabili care să știe s-o predea tineretului.) *reforme
școlare*

5. Și chiar dacă s-ar afla asemenea învățători care să fie în stare să-și îndeplinească sarcinile conform instrucțiunilor primite, cu ce vor putea fi retribuiți, cînd e nevoie să se întrețină singuri în toate orașele și satele, unde mereu se nasc și se educă oameni în *Hristos*? 2

6. Apoi, cum putem asigura ca și copiii celor săraci să aibă posibilitatea de a frecventa școala? 3

7. Înainte de toate însă, trebuie înfruntată vanitatea celor pregătiți după modelul tradițional, care cu plăcere cîntă fals pe coarde vechi³⁹⁰, desconsideră tot ce este nou, îl combat cu îndîrjire și altele, poate mai puțin dăunătoare. Dar pentru acestea se pot afla ușor remedii. 4

8. Un lucru este însă de o deosebită importanță. Dacă lipsește, atunci este inutilă întreaga mașină, dacă există; ea poate fi pusă în mișcare — și anume, **un stoc suficient de cărți panmetodice.**³⁹¹ Și în adevăr, după cum e ușor ca îndată ce avem imprimeria să se găsească oameni care să poată, să știe și să vrea (să o utilizeze), procurînd mijloace pentru tipărirea de cărți bune și folositoare, ca și de aceia care să cumpere asemenea cărți ieftine, numai cu cîțiva bani, dar de mare utilitate, tot așa ar fi ușor, după ce s-au procurat mijloacele necesare pentru pandidactică³⁹², să se găsească susținători, promotori și conducători ai acesteia. **N. B.**
*Ce este
important
aici*

Este necesar un colegiu al învățaților care să se unească pentru conducerea acestui lucru

9. În consecință, toată chestiunea se reduce la *pregătirea cărților panmetodice*. Or, realizarea acestui scop sfânt depinde de unirea și de colaborarea mai multor bărbați capabili și cultivați, care să nu ocolească o asemenea muncă. *Aceasta nu poate fi opera unui singur om*, mai ales dacă mai e ocupat și cu altceva și dacă nu posedă toate cunoștințele necesare care trebuie să fie introduse în această metodă universală *παμεθοδία*.

Pentru o asemenea operă nu ajunge nici viața unui om, dacă ea ar trebui realizată cu toată perfecțiunea. *Ea reclamă, așadar, o comunitate de muncă colegială*.³⁹³

Pentru aceasta este nevoie de sprijinul și autoritatea statului

10. Dar ca aceasta să poată fi convocată, este nevoie de autoritatea și generozitatea unui rege, principe sau stat, de un loc liniștit, de o bibliotecă și de tot ce e nevoie. Este încă necesar ca nimeni să nu încerce să se opună acestui plan sfânt, care are drept scop mărirea gloriei lui Dumnezeu și mîntuirea neamului omenesc. Mai mult chiar, toți ar trebui să dorească să ajute bunătatea dumnezeiască, care tinde să ni se releve cu mai multă dărnicie.

Rugăminte către părinți
1

11. Voi, prea iubiți *părinți ai copiilor*, căroră bunul Dumnezeu v-a încredințat cele mai scumpe comori ale sale, creaturi vii după chipul și asemănarea sa, *inflăcărați-vă* cînd veți auzi că se discută asemenea planuri salutare! Rugați-l pe bunul Dumnezeu pentru un rezultat fericit. Stăruiți pentru aceasta cu rugăminți, propuneri și dorinți pe lîngă mai marii și învățații lumii și nu renunțați ca între timp să educați copiii voștri cu pietate în frica lui Dumnezeu, pentru ca astfel, cu demnitate, să se pregătească calea pentru acea cultură universală.

Către formatorii tineretului
5

12. La fel și voi, *formatori ai tinerețului (juventutis formatores)*, care v-ați dat toată silința în plantarea și udarea plantei paradisului, rugați-vă cu rugă fierbinte ca aceste mijloace lesnicioase pentru ostenele voastre să se realizeze

cît mai repede și să poată fi aplicate în folosință comună. Căci ce poate fi mai plăcut pentru voi, care sînteți chemați *să întindeți cerurile și să întemeiați pămîntul* (Isaia, 51,16), decît să vedeți că munca voastră aduce rod îmbelșugat? Aceasta este vocația voastră cerească și nădejdea pe care o pun părinții în voi, încredințîndu-vă odraslele lor, iar membrele voastre să fie focul mistuitor care să nu vă lase în liniște și, prin voi, pe alții, pînă ce întreaga patrie va fi luminată de focul acestei văpăi, strălucind peste tot.

13. Și, în fine, voi ceilalți *învățați*, pe care v-a înzestrat Dumnezeu cu înțelepciune și judecată ageră, ca să puteți aprecia asemenea lucruri, și cu gînduri bune și sfaturi competente să le îmbunătățiți, privegheați și nu șovăiți a contribui cu scînteile, făcliile și foalele voastre pentru extinderea acestui foc sacru. Fiecare să-și amintească cuvintele lui Hristos: „*Foc am venit să arunc pe pămînt și cît aș vrea să fie acum aprins!*” (Luca 12, 49). Și dacă vrea ca focul său să ardă, vai de acel care ar putea aduce ceva să ațîțe aceste flăcări și nu aduce, decît poate fumul invidiei, dizgrației și opunerii. Aduceți-vă aminte de recompensa pe care o promite servitorilor buni și credincioși, care întrebuițează talanții ce li s-au încredințat spre noi cîștiguri, și ce așteaptă pe cei leneși care și-au îngropat pe ai lor! (Matei 25). *Feriți-vă, așadar, de a fi numai voi învățați, conduceți și pe alții la aceasta*, cu toate puterile voastre. Să vă fie un îndemn și exemplul lui Seneca, care spune: „*Doresc ca tot ce știu eu, să pot transmite și altora*” și „*dacă mi s-ar încredința înțelepciunea cu condiția de a o păstra numai pentru mine și de a nu o împărtăși altora, atunci aș respinge-o*”³⁹⁴. Așadar, nu refuzați întregului popor creștin știința și înțelepciunea, ci ziceți mai bine cu Moise: „*O, de ar fi toți prooroci în poporul Domnului*” (IV, Moise, 11, 29). Și întrucît noi știm că *a îngriji cum se cuvine de tineret înseamnă de asemenea a forma și reforma*

Către învățați
3

(Scînteile din lumina lui Dumnezeu te obligă să le oferi)

biserica și statul³⁹⁵, vom sta noi oare în nepăsare, în timp ce alții au trecut la treabă?

Aici nu
există nici o
excepție

14. *Vă conjur, un spirit trebuie să ne îndemne să nu refuzăm să dedicăm serviciile noastre, astfel ca fiecare dintre noi să contribuie cu ceea ce poate la atingerea unui scop atât de general și atât de salutar, prin sfat, indemn, îmbunătățire și încurajare, lucrînd neîncetat cu zel pentru Dumnezeu și posteritate.* Nimeni să nu creadă că problema nu-l privește. Căci chiar dacă unul ar presupune că n-ar fi născut pentru școală, ar aprecia greșit dacă ar crede că din cauza exercitării profesiei bisericești, politice sau medicale este exceptat de la efortul general de îmbunătățire a școlilor. Deși poți avea convingerea că servești cu credință chemării tale, acelaia care te-a chemat și acelora la care ai fost trimis, ești totuși obligat nu numai să servești pe Dumnezeu, biserica și patria, dar să îngrijești ca să nu lipsească cei ce vor face același lucru după noi. În privința aceasta este vrednic de laudă Socrate, căruia oferindu-i-se un post de conducere în afacerile patriei sale, a preferat să se dedice instrucției tineretului, spunînd: „*aduce mai multe foloase statului acela care-i face pe mai mulți capabili în problemele statului, decît dacă l-ar conduce el însuși*“.³⁹⁶

Apel către
marii învățați
de a
înlătura
prejudecata

15. De asemenea, mă rog și conjur în numele lui Dumnezeu, ca nu cumva vreun mare erudit să disprețuiască acestea pentru că provine de la unul mai puțin învățat, deoarece cîteodată „și un băcan poate spune ceva folositor“.³⁹⁷ Iar ceea ce nu știi tu, ar putea eventual să știe măgarușul tău“, spune Chrisippos³⁹⁸. Iar Hristos zice: „*Vîntul suflă unde voiește și tu auzi glasul lui, dar nu știi de unde vine, încotro se duce*“.³⁹⁹ Mărturisesc înaintea lui Dumnezeu că nici încrederea de sine, nici ambiția de a avea renume, nici tendința spre un folos particular nu m-a îndemnat să mă ocup de aceste lucruri, ci numai iubirea de Dumnezeu și dorința de a îmbunătăți afacerile omenеști publice și particulare

mă stimulează să arăt ceea ce instinctul ascuns mereu îmi sugera să nu trec sub tăcere. Dacă însă cineva s-ar opune și ar combate dorințele noastre, aspirațiile noastre, sfaturile și încercările noastre, deși el le-ar putea stimula, atunci să știe că nu cu noi are de-a face, ci a declarat război lui Dumnezeu, conștiinței sale și naturii noastre comune, care vrea ca bunurile publice să existe pentru dreptul și folosul comun (communis juris et usus).

16. Mă adresez și vouă teologilor, întrucît știu că prin autoritatea voastră este foarte ușor să faceți ca propunerile noastre să fie promovate sau frîmate. Dacă preferați cea de-a doua posibilitate, se va realiza ceea ce obișnuia să spună Bernhard, și anume că „*Hristos n-are dușmani mai periculoși decît pe acei care sînt în jurul său și ocupă primul loc*“.⁴⁰⁰ Sper însă de la voi ceva mai bun, și aceasta pentru demnitatea voastră. Trebuie să vă gîndiți că „*Domnul i-a incredințat lui Petru să-i pască nu numai oile sale, ci și mielușei săi, și înainte de toate mielușei*“ (Ion, 21,15). Păstorii pasc oile lor mai ușor cînd mielușei s-au deprins cu viața de pășunat prin ordinea turmei și disciplina toiagului.⁴⁰¹ Căci cine preferă auditori inculți, trădează neștiința sa! Care meșter aurar nu se bucură cînd i se aduce din topitorie aur curat? Care cizmar n-ar vrea să primească pieile cît mai bine tăbăcite? Să fim dar și noi copii ai luminii,⁴⁰² să procedăm cu prudență în lucrările noastre și să dorim ca școlile să ne pregătească cu grijă auditori cît se poate de buni.

Către teologi

4

17. Nici o invidie să nu se cuibărească în inimile voastre, voi slujitori ai Dumnezeului celui viu! Voi sînteți doar conducătorii altora spre dragoste, care nu e gelosă, nu e ambițioasă, nu pretinde decît ceea ce i se cuvine și nu vrea răul.⁴⁰³ Nu invidiați pe altul dacă întreprinde ceva ce nu v-a trecut prin minte! Ba mai mult, să luăm fiecare exemplul de la altul și să căutăm (așa cum spune

(Rugămintea
pentru
îndepărtarea
invidiei)

Gregorius) *ca toți laolaltă, plini de credință, să ne străduim să răsunăm ca instrumente ale adevărului pentru Dumnezeu.* ⁴⁰⁴

Către
autoritățile
laice

5

18. Către voi mă îndrept acum, care în numele lui Dumnezeu conduceți treburile omenești, voi stăpînitores ai popoarelor și diriguitori ai afacerilor publice, către voi mai ales se adresează cuvintele mele. Căci voi sînteți acel Noe, căruia, în acest timp al îngrozitorului potop și al confuziilor generale, i se încredințează din cer construirea arcei și ocrotirea seminței sfinte (1. Facerea 6). Voi sînteți acei principii care trebuie să contribuiți, înaintea tuturor, la construirea sanctuarului, pentru ca artiștii, pe care i-a inspirat Dumnezeu cu spiritul său, să imagineze ceva măreț și să poată executa opera lor (2. Ieșirea, 36). Voi sînteți acei David și Solomon care sînt datori să caute zidari pentru construcția templului Domnului și să le dea din plin de tot ce au nevoie (1. Reg. 6 și 1. Chron. 29). Voi sînteți acele căpetenii pe care-i va iubi Hristos, dacă ei vor iubi pe copiii săi și le va zidi sinagoga (Luca 7,5).

Rugăminte
către aceiași

19. Vă rog, în numele lui Hristos, și vă conjur, pentru mîntuirea urmașilor noștri, fiți atenți! Este vorba aici de un lucru serios, extrem de serios, care privește gloria lui Dumnezeu și mîntuirea comună a popoarelor. Eu sînt convins de simțul vostru de datorie, ca părinți ai patriei. Dacă ar veni cineva și v-ar oferi sfatul cum s-ar putea cu puțină cheltuială întări toate orașele voastre, cum s-ar putea pregăti întreaga tinerime în știința militară, cum să fie făcute navigabile toate râurile noastre, populația să devină bogată și cu un comerț prosper, sau în ce chip statul și fiecare cetățean în parte ar putea ajunge la o mare înflorire și siguranță, atunci D-voastră nu numai că-l veți asculta cu atenție, ci îi veți mulțumi că se îngrijește cu atîta pietate de voi și de binele alor voștri. Dar aici este vorba de ceva mai mult. Se indică anume calea cea

adevărată, precisă și de încredere, de a pregăti o mare mulțime de asemenea bărbați, care cu ajutorul invențiilor de mai sus sau al unora asemănătoare să fie în stare să servească încontinuu, unul după altul, patria. De aceea, Luther, bărbat de pioasă amintire, se exprima foarte bine în proclamația adresată către orașele Germaniei: „Dacă se dă o monedă de aur pentru construirea de orașe, cetăți, fortărețe și arsenale, atunci să se întrebuinteze o sută de monede ca să se învețe cum se cuvine un singur tînăr, care ajuns bărbat să-i poată conduce pe alții spre virtute. Căci un bărbat bun și înțelept (continuă el) este cea mai prețioasă comoară a întregului stat, în care se află o valoare mai mare decît într-un palat strălucitor, într-o grămadă de aur și argint, mai mult decît în porți de bronz și zăvoare de fier etc.” ⁴⁰⁵ (Aceasta corespunde cu ceea ce spune Solomon, Ecclesiastul 9,13). Dacă noi considerăm ca o înțeleaptă recomandare aceea de a nu se face nici o economie spre a educa un singur tînăr așa cum se cuvine, ce să mai spunem dacă se va deschide ușa multilateral pentru cultivarea spiritului tuturor în toate, cînd Dumnezeu ne oferă darurile sale nu picătură cu picătură, ci sub forma de torente? Sau cînd vedem că mîntuirea sa se apropie așa de mult, ca gloria sa să sălășluiască cu noi pe pămînt?

20. Ridicați, căpetenii, portile voastre și vă ridicați portile cele veșnice și va intra împăratul slavei (Psal., 23, 7). Aduceți Domnului mărire și laudă, o, voi fii ai celor puternici! Fiecare dintre voi să fie un David „care a jurat Domnului și a făgăduit Dumnezeului lui Iacob că nu va intra în locașul casei sale, nu se va sui pe patul său de odihnă, nu va da somn ochilor săi și genelor sale somnoroase și odihnă tîmplelor sale pînă ce nu va afla loc Domnului, lăcaș Dumnezeului lui Iacob” (Psalm 131, 1—5). Nu precupeți nici o cheltuială, dăruind Domnului, și el vă va răsplăti înmîit! Pentru că el cere pe bună dreptate cînd zice:

Încurajare

„al meu e argintul și al meu e aurul“ (Hag. 2,9), manifestându-și bunătatea sa, completînd (cînd îndeamnă poporul la construirea templului): „*puneți-mă și pe mine la încercare și veți vedea că voi deschide stăvilarele cerului și voi vărsa din belșug binecuvîntarea, spre binele vostru*“ (Malach 7,10).

Suspînarea
căt-re
Dumnezeu
6

21. Tu, însă, Domnul, Dumnezeuul nostru, dă-ne o inimă veselă, spre a servi gloriei tale, atît cît poate fiecare, căci a ta este mărirea și puterea, cîntea și victoria! Toate cîte sînt în cer și pe pămînt sînt ale tale; a ta este, Doamne, împărțirea și tu stăpînești peste toți principii. Ale tale sînt bogățiile și ale tale sînt gloria, puterea și mărirea. De mîna ta depinde să-l faci pe oricine mare și puternic, căci

ce sîntem noi care primim toate numai din mîna ta? Străini și venetici sîntem noi înaintea ta, ca și toți părinții noștri. Zilele noastre pe pămînt sînt trecătoare, întocmai ca o umbră fără durată. Doamne Dumnezeuul nostru, tot ceea ce facem noi spre mărirea numelui tău cel sfînt e de la tine. Dă Salomonilor tăi o inimă perfectă, ca să facă tot ce este spre gloria ta (I Cronic. 29). Întărește, Dumnezeule, această lucrare pe care ai săvîrșit-o în noi (Psalm, 67, 29). Și caută spre robii tăi și spre lucrurile tale și îndreptează pe fiii lor. Și să fie lumina Domnului Dumnezeului nostru peste noi și lucrurile mîinilor noastre să le îndrepteze (Psalm, 89, 18—19). În tine vom spera, Doamne, și nu ne vom pierde în eternitate. Amin.

Tabel cronologic

- 1592 La 28 martie s-a născut Jan Amos Komensky (cu numele latinizat Comenius), în satul *Nivnice* din Moravia. Numele de Komensky provine de la satul *Komna*, localitatea de origine a părinților săi, unde tatăl său avea o moară. Familia lui Komensky, precum și Comenius însuși, făceau parte din Comunitatea fraților boemi — o sectă husită, care a influențat puternic concepția de viață a acestuia.
- 1632 Îi mor ambii părinți, Jan Amos este încredințat unei mătușe din *Stražnice*, unde urmează școala elementară, avînd ca învățător pe Nikodém Kozský.
- 1635 Stražnice este ocupat și devastat de cete de mercenari maghiari. Jan Amos fuge spre a-și salva viața. Ajunge la Nivnice, unde, cu sprijinul Comunității fraților boemi și al seniorului acesteia, Jan Lánecké, este trimis la școala latină din Prerau. Comenius urmează cursurile școlii latine din Prerau. Lánecké îi promite, glumind, dar poate și cu o intenție serioasă, că de va învăța bine îi va da mai tîrziu în căsătorie pe fiica sa Jana.
- 1607 sau
începutul
anului 1608
- 1611 Studiază aci cu toată ardoarea, căutînd să-și însușească temeinic și limba lui Cicero, Ovid și Vergiliu, ca și cea a lui Homer, Platon și Aristotel. Distingîndu-se la învățătură, Comunitatea fraților boemi îl trimite să studieze teologia la renumitele universități din Herborn și Heidelberg, unde ideile Renașterii se întregeau cu cele ale Reformei. Discuțiile care se purtau aici sub haina religioasă ascundeau de fapt aspirațiile cele mai legitime ale popoarelor, și deci și ale poporului ceh și slovac, spre independență și progres, spre cultură și pace, spre o instrucție superioară. Aceste idei îl preocupă și pe studentul Comenius. El se gîndește la măsuri practice prin care își poate ajuta poporul. Din această perioadă datează începutul muncii de elaborare a unui mare dicționar ceh-latin, care să demonstreze că limba cehă este capabilă să exprime tot ce redă latina savanților. Apoi, Comenius pregătește o lucrare căreia îi dedică mai bine de 40 de ani (1612—1656), intitulată **Linguae bohemicae thesaurus, hoc est lexicon plenissimum grammatica accurata, idiotismorum elegantiae et emphases adagiaque**. Din păcate, această lucrare a căzut pradă incendiului din Leszno în 1656. Un alt proiect ce prindea contururi precise în aceeași perioadă este acela de a aduna toate rezultatele cercetării științifice, toate cunoștințele pe care omenirea le-a dobîndit pînă în timpul său, într-un **Amphitheatrum universitatis rerum**, adică într-o imensă enciclopedie, în limba cehă. La aceste universități a avut profesori vestiți, printre care pe J. H. Alsted (1588—1638), care ajunge mai tîrziu profesor la Colegiul reformat din Alba Iulia, unde este și înmormîntat, pe Piscator, pe Paré, care a ținut la Heidelberg un curs despre pacea universală, pe prof. Christmann — posesorul unui manuscris al operei lui Copernic, **Revoluția corpurilor cerești**, pe care Comenius reușește, la terminarea studiilor, să-l achiziționeze.
- 1614 Comenius își trece doctoratul la Heidelberg cu o disertație privind relația dintre știință și artă, lucrare scrisă sub influența operei lui Vive's.
- 1614 Reîntors în patrie, este numit profesor la școala latină din Prerau, apoi pastor, în 1616.
- 1615 Scrie **Grammaticae facillioris praecepta**, publicată la Praga în 1616 — un prim manual destinat învățării cu ușurință a limbii latine.

- 1617 Trece la Fulnek, în Moravia de nord, în funcția de pastor și de director al școlii locale.
1618 Se căsătorește cu Magdalena Vizovska, fiica primarului din Prerov, care i-a fost o excelentă și devotată soție.
- 1619 Întocmește harta Moraviei.
- 1618-1648 Războiul de 30 de ani, încheiat cu Pacea de la Westfalia, a adus multe suferințe poporului ceh, suferințe resimțite tragic și de Comenius.
- 1620 Armata imperială reușește să învingă armata lui Frederic, electorul Palatinului, care a fost ales rege al Boemiei. Prin aceasta, poporul ceh își pierde libertatea pentru câteva secole. Comenius este nevoit să părăsească Fulnekul, lăsându-și soția cu un copil mic și în așteptarea celui de-al doilea. Găsește adăpost la Carol Zerotin, aproape de Sternberk. Continuă totuși să lucreze. Termină lucrarea **Přemyšlování o dokonalosti Křestanské** (Perfecțiunea creștină), în două exemplare, unul trimițându-l soției. Curierul s-a înapoiat însă cu manuscrisul: soția și cei doi copii muriseră de ciumă.
- 1620-1628 Comenius duce o viață de lipsuri și nesiguranță, schimbându-și mereu domiciliul, dar și în aceste condiții el continuă să lucreze, să-și îmbărbăteze poporul împotriva asupritorilor. Călugării catolici îi ard cărțile în piața din Fulnek, impunând foștilor săi elevi să aducă manualele elaborate de el și să le arunce în foc. Dar toate acestea nu-l descurajează. Dimpotrivă, termină lucrările: **Listové do nebe** (Scrisori către cer), **Truchlivý** (Plângere) — 1623 — și **Labyrint světa a lusthaus srdce** (Labirintul lumii și bucuria inimii) — 1623—1626 —, care cunoscut o largă răspândire, sub forma de manuscrise.
- 1624 La Brandis, Comenius cunoaște pe soții Cyrille și se hotărăște să se căsătorească cu fiica acestora, Dorothea Cyrille. „Nu voi uita niciodată nici pe Magdalena și nici copiii pe care i-am avut cu ea“, i-a spus Jan Amos Dorotheei, „dar nu mai pot continua să trăiesc singur“. — „Niciodată nu mă voi opune acestor amintiri“ — i-a răspuns Dorothea, „dar voi face totul ca tu să cunoști în viață puțină fericire“.
- 1627 În urma pierderii luptei de pe Muntele Alb, în care cehii își pusese mari speranțe și care a declanșat persecuții și mai mari împotriva evanghelicilor, la o întâlnire clandestină, prelații Comunității fraților boemi au luat hotărârea să părăsească împreună cu credincioșii teritoriul patriei.
- 1628 Într-o noapte din ianuarie, Comenius, cu un impresionant număr de credincioși, se refugiază la Leszno (Lissa), în Polonia, unde se găseau mai multe grupuri de evanghelici polonezi, germani și cehi, stabiliți acolo cu ani în urmă. Orașul Leszno și împrejurimile îi aminteau lui Comenius de Moravia, prin peisajul și întreaga sa atmosferă. Imediat după sosire, Comenius a fost numit director adjunct al școlii din localitate, încredințându-i-se totodată sarcina de a răspunde de educația tineretului. Reia astfel firul preocupărilor sale filozofice, social-religioase și mai ales didactice.
- 1628-1630 Comenius cunoștea ideile cu privire la didactică ale lui Alsted, Ratke, Andreae și avea în direcția aceasta o experiență prețioasă, câpătată la Prerov și Fulnek, mai ales că-l preocupa problema reformei învățământului încă din anii studenției. Acum la Leszno trece la elaborarea lucrării **Didaktika česká** (Didactica cehă), dedicată poporului său, menită să contribuie la îmbunătățirea învățământului și prin aceasta la ridicarea prestigiului cultural și național al patriei sale. Inițial voia s-o denumească „Paradisul Boemiei“, ca să corespundă mai bine intențiilor sale, urmărind să realizeze prin ea o reformă totală a școlilor, astfel ca acestea din „locuri de supliciu“ să devină adevărate „atelieri ale umanității“.

- 1630-1632 Se simțea însă nevoia unei lucrări practice pentru părinți, care să-i ajute în educarea copiilor înainte de trimiterea lor la școală. Nevoia aceasta a devenit cu atât mai acută cu cât în oraș crescuse numărul exilaților, cu copii nesupravegheați.
- De aceea, elaborează lucrarea **Informatorium školy mateřske** (Informatoriul școlii materne), adresată părinților, în care precizează scopul, conținutul și metodele educației în primii 6 ani din viața copilului. În paginile cărții străbate grija ce trebuie acordată primei educații, dar și dragostea pedagogului pentru cei mici: „Copilul este un juvaer mai prețios decât aurul, dar mai fragil ca paharul”. (Lucrarea a fost tradusă în limba română de prof. dr. Milan P. Šesan, în 1937, sub titlul **Școala maternă**).
- 1631 Comenius trece la elaborarea unor manuale noi, corespunzătoare concepției sale pedagogice:
- **Physicae ad lumen divinum reformatae synopsis;**
 - **Grammatica latina nova methodo ad jucundam facilitatem celeremque praxim ex naturalis didacticae legibus concinnata.**
- Tot în acest an apare **Janua linguarum reserata** (Poarta deschisă a limbilor), lucrare tradusă ulterior în numeroase limbi europene și asiatice și care a cunoscut peste 40 de ediții în timpul vieții lui Comenius, aducându-i celebritate.
- 1632-1633 — Scrie **Astronomia ad lumen physicum reformanda.**
- 1633 — Apare **Vestibulum**, o carte premergătoare **Porții deschise a limbilor.**
- 1634-1636 — **Didactica magna**, o traduce din limba cehă, cu unele modificări și completări. Publicată prima dată în **Opera didactica omnia**, pars. I, apoi în 1913, în paralel cu textul ceh. Manualele și lucrările sale pedagogice poartă din această perioadă deviza: „Omnia sponte fluant, absit violentia rebus” („Toate lucrurile să-și urmeze liber cursul, fără să intervină violența”).
- 1637 A apărut la Londra, prin grija lui Samuel Hartlib, fratele lui George Hartlib, cu care Comenius a fost coleg la Heidelberg, lucrarea **Conatuum Comenianorum praeludia.**
- Samuel Hartlib, puternic influențat de Bacon, vroia să întemeieze o academie pentru pregătirea savanților și totodată se ocupa cu ameliorarea agriculturii și a industriei. El a devenit unul din susținătorii lui Comenius în Anglia, și i-a trimis în 1640 o invitație de a veni în această țară.
- 1635-1636 — **Leges illustris gymnasii Lesnensis.**
- 1637 — **Praecognita.**
- 1638 — **Conatuum pansophicorum dilucidatio.**
- 1639 — **Diogenes Cynicus redivivus.**
- 1640 — **Pansophiae diatyposis.**
- 1641 Moare Raphael Lesczynsky, căruia îi urmează, la conducerea regiunii Leszno, fiul său Bohuslav. Cu acest prilej Comenius scrie **Faber fortunae** (Realizatorul soartei), în care indică o serie de precepte înțelepte relativ la viața practică.
- 1641 A fost numit directorul școlii latine de la Leszno. În această calitate a introdus o serie de inovații, între altele reprezentările teatrale, scriind piesele **Diogenes**

Cynicus redivivus și Abrahamus patriarcha. Inovațiile lui Comenius au oferit dușmanilor săi prilejul să-l atace, fie pe considerentul că introduce elemente pansofice în școală, fără ca problema să fie pe deplin lămurită, fie pentru că introduce subiecte păgâne în repertoriul teatral.

- 1641 În iunie, primește o nouă scrisoare din partea lui Samuel Hartlib, care îi cerea insistent să vină la Londra spre a-și expune principiile pansofiei sale. „Vino, vino, vino!” — își încheia apelul Hartlib. Comenius primește avizul conducerii Comunității și se îmbarcă la Danzig. Ajunge în septembrie în Anglia, unde este întâmpinat nu numai de Hartlib, ci și de numeroși parlamentari, printre care poetul John Milton, de John Pym, care vede în avântul științei mijlocul de a ajunge la libertățile publice. În Anglia, Comenius reîntâlnește pe Peter Figul-Jablonsky, fostul său tovarăș de drum prin pădurile Boemiei din timpul prigoanei, apoi elev la Leszno și în prezent secretarul lui John Dury, pe pictorul și gravorul Vaclav Hollar, care, obligat și el să se refugieze din Boemia, găsisese azil la Londra. Acesta îi face lui Comenius un reușit portret, pe care îl găsim reproduș în unele opere ale pedagogului. În colaborare cu doi-sprezece filozofi, pune la punct un sistem pansofic care includea toate aspectele menite să aducă schimbări profunde în educație, în știință și în viața socială. În
- 1642 această atmosferă atât de favorabilă realizării planurilor sale pansofice, Comenius scrie **Via lucis** (Calea luminii), în care încearcă să indice pentru viitor direcția după care consiliul savanților trebuie să-și orienteze munca sa. Comenius primește încă două invitații, una din Franța, de la Richelieu, iar a doua din partea guvernului suedez, prin intermediul comerciantului olandez Ludovig de Geer, spre a pleca în aceste țări ca să ajute la reorganizarea învățământului.
- 1642 Comenius părăsește Londra în iunie și ajunge în Olanda, unde întâlnește la Leyda pe Descartes, care cunoștea atât scrierile lui Comenius cât și Boemia, pentru că a participat ca ostaș la lupta de pe Muntele Alb. Deși multe din vicisitudinile vieții îi apropiuau pe acești titani ai gândirii, totuși în problemele filozofice îi despărțea un deza-cord fundamental. Descartes, în scepticismul său față de lumea înconjurătoare, nu se încredința decât propriei judecăți, iar Comenius insista asupra capacității spiritului uman în măsură să perceapă pînă și revelația divină. O asemenea asociere Descartes o respingea cu vehemență. Cum între timp moare Richelieu, Comenius acceptă invitația guvernului suedez (făcută de cancelarul Axel Oxenstierna) și se stabilește la Elbing (nu departe de Danzig).
- 1642-1648 La Elbing, Comenius elaborează, în afară de unele manuale, **Linguarum methodus novissima**. În chip de recunoștință pentru munca sa, Ludovic de Geer și guvernul suedez subvenționează, printr-o sumă importantă, pe exulanții cehi. Comenius spera că, prin ajutorul suedez, poporul său va fi eliberat de sub habsburgii.
- 1648 Pacea de la Westfalia n-a satisfăcut așteptările cehilor. Comenius părăsește Elbingul și se întoarce la Leszno, unde este ales episcop al Comunității fraților boemi. Dar îl încearcă o nouă durere: îi moare cea de-a doua soție, lăsînd în urma ei două fetețe.
- 1648 Se întîlnesc la Leszno reprezentanții Comunității fraților boemi, care stabilesc menținerea comunității și linia de urmat în viitor. Cum la această întîlnire n-au participat reprezentanții Comunității din Ungaria, Comenius a fost imputernicit să plece în această țară spre a le arăta hotărârile luate. În același timp, prin intermediul lui János Tolnai, prietenul lui Hartlib, Comenius a primit invitația din partea lui Gheorghe Rákóczi de a veni în Principatul Transilvaniei. János Tolnai era directorul școlii de la Sárospatak, oraș situat astăzi în nord-estul Ungariei, dar care pe atunci ținea de Principatul Transilvaniei.

- 1649 Comenius se căsătorește cu Jana Gajusova, fiica unui prelat ceh refugiat în Olanda. Își lasă familia la Leszno și pleacă la Sárospatak.
- 1650-1654 Comenius activează la Sárospatak, bucurându-se de sprijinul lui Gheorghe Rákóczi și al mamei acestuia, Suzana Lórántffy. Înainte de a trece la deschiderea școlii, așa cum o preconiza el, elaborează manualele necesare, cu texte paralele latine-maghiare, precum și o serie de lucrări metodice și pedagogice. Deși această perioadă este relativ scurtă, ea a fost una din cele mai productive din viața lui Comenius. Aici elaborează
- 1650-1651 — *Schola pansophica*,
— *Primitiae laborum scholasticorum*, titlu sub care se includ trei lucrări:
1. *De cultura ingeniorum oratio*;
 2. *De primario ingenia collendi instrumento sollerter versando, libris, oratio*;
 3. *De reperta ad authores latinos prompte legendos et clare intelligendos facili, brevi amoenaque via, schola latina tribus classibus divisa.*
- 1652 — *Eruditionis scholasticae pars prima. Vestibulum, rerum et linguarum fundamenta exhibens.*
- 1652 — *Eruditionis scholasticae pars secunda. Janua, rerum et linguarum structuram externam exhibens.*
- 1652 — *Eruditionis scholasticae pars tertia. Atrium, rerum et linguarum ornamenta exhibens.*
- 1651-52 — *Lexicon atriale latino — latinum.*
- 1651- — *Laborum scholasticorum in illustri Patakino gymnasio continuatio*:
1. *Methodi verae encomia*;
 2. *De utilitate accuratae rerum nomenclaturae oratiuncula*;
 3. *De eleganti elegantiarum studio*,
- 1652 — *Sermo secretus Nathanis ad Davidem.*
- 1653 — *Fortius redivivus sive de pellenda scholis ignavia.*
- 1653 — *Praecepta morum in usum juventutis collecta.*
- 1653-1654 — *Leges scholae bene ordinatae* (tradus în limba română în 1957 de S. Stoian și Iosif Antohi).
- 1653-1654 — *Orbis pictus.*
- 1653 — *Schola ludus.*
- 1654 — *Gentis felicitas.*
- 1654 — *Laborum scholasticorum Patakini orbitorum coronis.*
- 1654-1656 Comenius se întoarce la Leszno, unde continuă să lucreze la scrierile sale pansofice. În 1655, armata suedeză invadează Polonia și, date fiind antecedentele relații ale lui Comenius cu această țară, cruță Leszno. Comenius compune cu acest prilej un elogiu la adresa regelui Carol Gustav al Suediei, **Panegyrius Carlo Gustavo**, în care preconizează să se redea „Poloniei dreptate, bisericii persecutate — libertate, iar tuturor popoarelor — pace și libertate“.

- 1656 Armata polonă respinge pe invadator, iar oraşului Leszno i se dă foc. Comenius cu greu a putut scăpa cu viaţă, casa în care locuia, cu biblioteca şi cu cea mai mare parte a manuscriselor (între care şi **Tezaurul limbii cehe** la care a lucrat peste 40 de ani), căzînd pradă incendiului. Se refugiază în Silezia la contele Budov, iar de acolo intenţiona să plece la Frankfurt pe Main. Tocmai atunci a primit însă invitaţia de a se duce la Amsterdam.
- 1656-1670 Comenius pleacă în Olanda şi se stabileşte la Amsterdam, la fiul lui Ludovic de Geer — Laurenţiu, care îi trimisese invitaţia şi unde îşi petrece ultimii ani ai vieţii. Aici a fost numit profesor onorar şi a primit un ajutor din partea Senatului oraşului Amsterdam (cîte 200 de guldeni la fiecare 3 luni), spre a-şi putea edita lucrările sale didactice.
- 1657 Îi apare **Opera didactica omnia** (Operele didactice complete) într-un volum masiv de 3128 de pagini, în folio, cuprinzînd 39 de scrieri, împărţite în 4 părţi: 10 lucrări din perioada 1627—1642, 7 lucrări scrise între 1642—1650, 14 lucrări din anii de la Sárospatak şi 8 lucrări elaborate la Amsterdam. Au fost publicate 500 de exemplare, toate legate în pergament. Lucrarea este, bineînţeles, foarte rară.
În ţara noastră se găsesc 3 exemplare din această ediţie, din care 2 la Biblioteca Academiei — Filiala Cluj — şi 1 exemplar la Muzeul Teleki din Tg. Mureş.
Cu prilejul comemorării a 300 de ani de la apariţia acestei lucrări, Academia de Ştiinţe a R. S. Cehoslovace a scos o nouă ediţie fotolitografică a acesteia.
- 1658 Publică la Nürenberg **Orbis sensualium pictus**, lucrare elaborată în timpul şederii lui Comenius la Sárospatak. Preocupările lui Comenius cu privire la elaborarea pansofiei se intensifică în această perioadă. Este vorba de un grup de 7 scrieri cuprinzătoare, care reprezintă punctul de culminaţie al creaţiei comeniene. Aceste lucrări sînt: **Panegersia, Panaugia, Pansophia, Pampaedia, Panglottia, Panorthosia** şi **Pannuthesia**. Ele sînt cunoscute sub titlul: **De rerum humanarum emendatione consultatio catholica** (Consfătuire dreaptă cu privire la îmbunătăţirea lucrurilor omeneşti).
- 1662 Din acest complex de lucrări apare **Panorthosia**. Restul scrierilor sale pansofice s-a considerat că sînt pierdute, pînă în preajma celui de-al doilea război mondial (1935—1939), cînd slavistul şi filozoful Dimitrie Tschizewskij le-a descoperit la Biblioteca Principală a Casei orfanilor din Halle. În prezent, aceste manuscrise se găsesc la Biblioteca de Stat a R. S. Cehoslovace. În 1966, ele au fost publicate în întregime de către Academia de Ştiinţe din R. S. Cehoslovacă, în două volume, format folio, cuprinzînd primul volum 1344 de pagini, iar al doilea 717. Publicarea acestor lucrări pune într-o lumină nouă creaţia pedagogică a lui Comenius în cadrul sistemului său pansofic.
- 1663 Comenius revizuieste lucrarea sa de fizică în funcţie de ultimele descoperiri ale epocii şi modifică în special capitolele despre corpul omenesc, introducînd teoria lui Harvey privind circulaţia sîngelui, după cum reiese şi din titlu:
J. A. Comenii Physicae ad lumen divinum reformandae synopsis. Post annos a prima editione 28 ab ipso autore recognita.
- 1667 Cu prilejul conferinţei de la Breda (Olanda), convocată pentru a pune capăt războiului dintre englezi şi belgieni, Comenius scrie **Angelus Pacis**, pe care îl prezintă personal delegaţilor întruniţi la negocieri (tradus în limba română de S. Stoian şi Iosif Antohi, şi publicat în 1958).
- 1668 Apare **Unum necessarium. Scire quid sibi sit necessarium, in vita et morte, et post mortem. Quod non-necessariis mundi fatigatus, et ad unum necessarium sese recipiens, senex J. A. Comenius anno aetatis suae 77 mundo expendendum offert**, în care autorul indică „calea de ieşire din labirintele lumii”.

În ultimii ani ai vieții, Comenius se preocupă de ideea traducerii Bibliei în limba turcă, aceasta în vederea realizării unei înțelegeri universale și pe linie confesională.

- 1669-1670** Figulus, ginerele său, a fost ales șeful ramurii cehi a Comunității fraților cehi, dar n-a apucat să-și exercite funcțiunea întrucât a murit, producând o mare durere lui Comenius.
- 1670** Însă cea mai mare durere a lui Comenius a constituit-o faptul că operele sale cu privire la „îmbunătățirea lucrurilor omenești“ au rămas neterminate și nepublicate. De aceea, în iunie 1670 cheamă la patul său de moarte pe fiul său David și pe discipolul său Christin Nigrin și, sub jurământ, îi roagă să-i publice lucrările cu privire la **Consultatio catholica**. Din păcate, aceștia nu și-au respectat jurământul.
- 1670** La 15 noiembrie 1670, Jan Amos Comenius moare la Amsterdam. A fost înmormântat aproape de acest oraș, la Naarden, într-o biserică valonă.

Didactica magna în contextul operei lui Jan Amos Comenius

Activitatea pedagogică a lui Jan Amos Comenius poate fi pe deplin înțeleasă numai dacă este analizată în strânsă legătură cu concepția sa filozofică, social-politică și cu cea religioasă. A vedea în Comenius un mare și genial pedagog clasic, fără a raporta creația sa în acest domeniu la întreaga sferă a preocupărilor pe care le-a avut cu privire la „îmbunătățirea lucrurilor omenești” înseamnă a izola dintr-un întreg o parte, lipsind-o de strălucirea și valoarea pe care le-ar avea în ansamblul din care provine.

Iată de ce spre a înțelege pe deplin *Didactica magna* nu ajunge să-i definim locul și rolul în contextul lucrărilor sale pedagogice, publicate de însuși autorul lor în *Opera didactica omnia* (Opere didactice complete), ci trebuie să o corelăm cu creația sa filozofică, cu concepția sa pansofică din cele șapte cărți intitulate *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica*, unde acțiunea formării omului este privită prin menirea și finalitatea lui, prin rolul ce îi revine în natură și societate, prin poziția ce i s-a atribuit în lume.

Strălucit exponent al gândirii secolului al XVII-lea, concepția lui Comenius reprezintă o sinteză a ideilor Renașterii cu cele ale Reformei, oferind o viziune nouă asupra omului, care, deși deistă, nu se opune dezvoltării plenare a ființei umane, ci o reclamă tocmai pentru ca aceasta să corespundă — în concepția sa — cât mai deplin menirii pe care o are. Dezvoltarea plenară a omului trebuie să se realizeze — după el — printr-o educație corespunzătoare, o educație științifică. Așadar, fundalul teologic pe care se înalță întreaga construcție a gândirii comeniene nu alterează în fond concepția sa cu privire la desăvârșirea omului ca om, fiindcă — după el — omul numai dacă își îndeplinește cât mai bine menirea sa în lume, printr-o cunoaștere și pregătire temeinică în acest scop, își asigură „viața viitoare”. El are deci în vedere o comportare cât mai activă în viața terestră, și nu una de resemnare și de pasivitate, așa cum o recomandă concepția religioasă a evului mediu.

În secolul al XVII-lea, în care a trăit Comenius, s-au aglomerat și accentuat nenumărate contradicții economice, sociale, filozofice și confesionale. Renașterea și Reforma, concepțiile social-filozofice ale noii clase sociale — burghezia, ce își reclamă dreptul de existență și dominare pe arena istoriei, reușesc să sfărâme viziunea medievală a omului despre lume și despre propria sa existență. Burghezia, în plină ascensiune, este activă și dibace; folosește toate mijloacele posibile în lupta sa cu feudalitatea. Pentru a se afirma și a-și consolida poziția este interesată să folosească cuceririle științifice și tehnice ale veacului, să le impulsioneze chiar dezvoltarea. În lupta sa împotriva feudalismului, pentru a-și atinge țelurile, ea își asociază masele largi, crunt exploatare, nemulțumite, ținute departe de cultură și civilizație.

Toate aceste frământări se oglindesc și în viața și opera lui Comenius. El simte *noul* și caută să-l surprindă într-un sistem de gândire social-filozofică și pedagogică, fără să poată însă renunța, în condițiile de atunci, la elementele tradiționale, religioase.

Opera lui Comenius nu a putut fi cunoscută în ansamblul ei decât în ultimele decenii, în urma descoperirii unor importante manuscrise — considerate pînă atunci pierdute — și publicate de către Academia de Științe din R. S. Cehoslovacă, sub titlul *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica*¹, după cum le-a denumit autorul însuși. Am putea spune că o ciudată coincidență a făcut ca principiul concentric de predare a cunoștințelor în școală — preconizat de Comenius — să opereze chiar în cunoașterea operei sale. Dacă în decurs de trei secole Comenius a fost cunoscut mai cu seamă prin manualele și lucrările sale metodice, după recenta publicare a lucrărilor sale necunoscute s-a realizat completarea imaginii despre opera sa, clarificîndu-se și lărgindu-se totodată viziunea asupra sistemului pedagogic comenian. Prin editarea acestor lucrări pansofice, s-au pus la îndemîna comeniologilor surse complete de cunoaștere a întregii arii de gîndire a lui Comenius, în toată extensiunea și profunzimea ei. Pentru acest motiv, în ultimul timp cercetările asupra lui Comenius au căpătat o nouă amploare, s-au intensificat în mod deosebit.

În cuprinderea aspectelor vieții umane Comenius pleacă de la constatarea că în lucrurile omenești există o corupție, și în mod deosebit în știință, politică (administrație) și religie, de aceea este necesară îmbunătățirea stării lor. Cea mai evidentă dovadă că ordinea socială și politică a lumii nu este dreaptă — spune Comenius — o aflăm în continua sărăcire a maselor largi ale poporului, în asuprirea lor, la care se adaugă deseale devastări provocate de frecventele războaie. Ca un adevărat umanist, el este profund afectat de situația celor săraci și nedreptățiți, susținînd dreptul tuturor oamenilor la o viață de belșug și fericire, la colaborarea pașnică a popoarelor, în care fiecare națiune stăpînă pe destinul ei să se poată dezvolta în mod liber, conform specificului ei. Condiția unei asemenea dezvoltări sociale nestăvilite el o vede în asigurarea păcii în lume. De aceea, Comenius consacră o bună parte din activitatea sa străduințelor sale irenice.

Idealul său social se împletește cu cel național și îl determină să acționeze pentru înlăturarea stărilor corupte din lume și implicit pentru îmbunătățirea vieții propriului său popor. Preocuparea sa permanentă era de a-i asigura poporului său o viață cu o formă și o structură cît mai perfectă, ca să ofere astfel un model de conviețuire pentru toți oamenii, pentru toate popoarele. Lucrul acesta nu se putea realiza, după părerea sa, decât printr-o educație corespunzătoare. De aceea, preocupările pedagogice — în concepția sa — capătă sens și valoare numai în măsura în care servesc idealul social. Îmbunătățirea lucrurilor omenești o vede Comenius prin ridicarea maselor la cultură, la adevărata cultură, prin intermediul „școlii pansofice”, singura în măsură să-i facă pe oameni capabili să recunoască ceea ce este drept și în funcție de aceasta să acționeze. „Iată de ce trebuie inoculat tineretului scopul vieții noastre, și anume că noi nu ne naștem numai pentru noi, ci pentru Dumnezeu și aproapele nostru, adică pentru societatea omenească și în același timp trebuie să dorim și să ne străduim ca, în măsura posibilităților, să servim și să fim utili cît mai multora. Iar ca să știi și să vrei trebuie să înveți”². Deci cheia îmbunătățirii și fericirii lumii se află — după el — în educația tinerei generații, căreia însă îi acordă un rol social foarte important, preocupările sale social-filozofice fiind de aceea convergente cu cele pedagogice.

¹ Este vorba de manuscrisele descoperite la Arhiva Bibliotecii principale a Orfelinatului din Halle, între anii 1935—1939, de către *Dmitrij Tschizewskij*, profesor la Universitatea din Heidelberg și directorul Institutului de slavistică al acestei universități. Aceste manuscrise au fost donate în 1957 de R. D. Germană statului cehoslovac, care le-a publicat în 1966.

² J. A. Comenius, *Didactica magna*, cap. XXIII, 12.

Pentru înțelegerea sistemului de gândire comenian este util să cunoaștem sursele care au alimentat atât de fecund concepția sa despre lume și viață.

În acest sens trebuie luate în considerație tradițiile husitismului și ale urmașilor acestei mișcări, ca, de pildă, „Comunitatea (Unitatea) fraților boemi“, din care făcea parte și Comenius. Era o sectă cu profunde vederi democratice, ca urmașă a taboriților (numiți așa după orașul Tabor). Taboriții „cereau restabilirea relațiilor de egalitate ale creștinismului inițial, între membrii comunității, și recunoașterea acestei egalități ca normă pentru lumea laică“³. Ei aveau un program revoluționar, care, între altele, preconiza egalitate în toate formele vieții sociale, inclusiv în educație. Știința de carte era necesară, în concepția lor, pentru a permite fiecărui membru al comunității să-și poată însuși cunoștințele religioase. De altfel, documentele timpului atestă că la taboriți toți membrii — bărbați și femei, tineri și adulți — știau să scrie și să citească în limba maternă.

Unele tradiții de acest fel ale taboriților au dăinuit mai bine de două secole, fiind preluate de „Comunitatea (Unitatea) fraților boemi“. Aceștia însă, alături de știința de carte, acordau o deosebită importanță și pregătirii practice a tinerei generații.

O altă sursă în formarea concepției despre lume și viață a lui Comenius au constituit-o „utopiile“ sociale ale timpului său⁴. Dacă Comenius a cunoscut opera lui Thomas Morus nu s-a putut stabili cu certitudine, dar este cert că a cunoscut lucrările lui Tomaso Campanella, și în special *Cetatea soarelui*, în care educația și învățămîntul ocupă un loc deosebit. *Cetatea soarelui* o cercetase înainte de a scrie *Česka didaktika*. De asemenea, Comenius îl citează în mod deosebit, între autorii de scrieri didactice, pe Johann Valentin Andreae⁵, autorul lucrării *Descrierea republicii orașului creștin*, în care transpune ideile lui Campanella la condițiile create prin Reformă în Germania.

În această lucrare, Andreae face o critică acerbă școlii existente și expune idei valoroase cu privire la reforma acesteia. În statul ideal al lui Andreae, bazat pe proprietatea obștească, toți copiii, indiferent de sex, de origine socială și de confesiune, trebuie să primească o instrucție egală, cuprinzătoare, să-și însușească cunoștințe realist-practice pe calea observației amănunțite și a cercetării fenomenelor naturii, în vederea aplicării lor în scopul îmbunătățirii vieții comune a tuturor cetățenilor statului. Între obiectele de învățămînt, matematica și științele naturii ocupă un loc deosebit. Elevii trebuie să aibă cunoștințe elementare de botanică, chimie, mineralogie, anatomie și farmacologie. În același timp, ei trebuie să cunoască istoria omenirii și a patriei. Dobîndirea unor cunoștințe cu caracter pansofic, bazate pe observații consecutive, experimente, prezentare intuitivă în vederea aplicării lor în viață, justifică, pe bună dreptate, de ce J. A. Comenius l-a considerat pe Andreae drept un predecesor remarcabil, din a cărui mîină „a preluat torța didactică“, ducînd-o mai departe atât de creator.

O a treia sursă în formarea concepției comeniene o constituie descoperirile științifice și invențiile tehnice, care capătă o largă răspîndire în secolul său, din domeniile fizicii, mecanicii, hidraulicii, matematicii etc. Gîndirea „more geometrico“ pătrunde treptat în toate domeniile gîndirii științifice. Comenius este atras de acest mod nou de a aborda problemele științifice pe calea deschisă de științele naturii și ale matematicii. El încearcă „more geometrico“ să rezolve problemele pedagogice, mai ales că și ele

³ Fr. Engels, *Războiul țărănesc german*, Editura P.M.R., 1950 p. 44—46.

⁴ J. A. Comenius, *Didactica magna*, cap. XX, 16.

⁵ *Ibidem*, (Salut cititorilor), p.8.

— după concepția sa — urmează legile naturii, uneori chiar asemănându-le cu fenomenele din sfera mecanicii. Acest aspect al gândirii sale apare evident în *Didactica magna* și, mai ales, într-o lucrare mai târzie: *Ieșirea la loc deschis din labirintele scolastice sau mașina didactică construită mecanic cu scopul ca în activitatea școlii (a învăța pe altul și a învăța) să nu se mai stea pe loc, ci să se progreseze*. Acolo citim: „...este de dorit ca metoda privind formarea omului să fie ca un fel de mecanism, ceea ce înseamnă ca ea să prescrie totul atât de precis încât tot ce vom învăța pe altul și vom învăța singuri sau vom acționa în conformitate cu ea să dea neapărat rezultate asemenea unui ceasornic, unei trăsurii, unei corăbii, unei mori bine construite sau oricărei alte mașini destinate în mod special mișcării”⁶.

Pe prima pagină din *Opera didactica omnia* se află un desen în care la mijloc este o clasă de elevi cu un învățător, deasupra acesteia bolta cerească, puțin mai jos un orologiu, alături câteva corăbii, este apoi reprezentată horticultura și agricultura, un atelier de pictură, arhitectură și sculptură și o tipografie. Comenius explică astfel aceste elemente: „acelea sînt făcute să stea în fața ochilor noștri drept călăuze reprezentînd scopul dorințelor mele în acest domeniu (adică al didacticii), și anume ca arta de a predă și a învăța (și prin aceasta starea școlilor) să fie adusă la un asemenea grad de siguranță ca mișcarea boltei cerești, ca mecanismul ceasului, ca arta navigației, ca agricultura și horticultura, ca pictura, sculptura și arhitectura, și în fine ca arta tipografică”⁷.

Cum vedem, meritul lui Comenius constă în aceea că a încercat să dea pedagogiei o formă științifică — cea posibilă în acea vreme — stabilind o conexiune între teoria, metodele și scopul educației.

În ce măsură cunoștea Comenius opera lui Francis Bacon *Instauratio magna*, în perioada în care a conceput *Didactica*, este greu de precizat, este sigur însă că de îndată ce a cunoscut-o a apreciat-o drept: „o operă demnă de admirat, pe care o consider că este opera cea mai strălucitoare a veacului nou ce începe în filozofie”⁸. Poziția materialistă a filozofiei lui Bacon a exercitat o influență puternică asupra lui Comenius. Pe bună dreptate, Robert Alt spune: „El are meritul de a fi încercat în mod conștient să fundamenteze *Didactica* sa ca și întreaga sa metodă pe filozofia modernă și de a fi valorificat elementele materialiste ale acesteia pentru cunoașterea esenței și a desfășurării procesului de învățămînt”⁹.

O continuitate și în același timp o strînsă legătură există între ideile pedagogice ale lui Comenius cu cele ale Renașterii și ale Reformei. Renașterea, care promovează un ideal nou de educație, concretizat în personalitatea umană plener dezvoltată, cu o atitudine pozitivă față de viața pămînteană, optimistă și activă, a avut darul să deschidă teoriei și practicii educației perspective nebanuite, pe care umaniștii de mai târziu le vor concretiza și adînci pe diverse laturi, oferind astfel posibilitatea gînditorilor secolului al XVII-lea să le unească într-un sistem pedagogic a cărui culminație o găsim la Comenius.

În lucrările umaniștilor secolelor al XV-lea și al XVI-lea apar îndrumări cu privire la educația timpurie a copilului. În privința conținutului învățămîntului, o dată cu studierea literaturii antice, a matematicii, științelor naturii, desenului, cali-

⁶ J. A. Comenius, *Ieșirea la loc deschis din labirintele scolastice* (traducere de Stanciu Stoian și Iosif Antohi), în vol.: J. A. Komensky—Comenius, București, E.S.D.P., 1958 p. 191.

⁷ J. A. Comenius, *Opera didactica omnia*, partea a IV-a, Amsterdam, 1657, p. 86.

⁸ *Idem*, *Physik*, Giessen, 1896, p. 13.

⁹ Alt, Robert, *Der fortschrittliche Charakter der Pädagogik Komenskys*, Berlin, 1954, p. 126.

grafiei, se cere introducerea unor noi discipline și cunoștințe și mai ales învățarea limbii materne. Între umaniști, un loc deosebit îl ocupă L. Vives, pe care Comenius îl apreciază în mod deosebit. Vives, la rîndul lui, a păstrat — cum se știe — strînse relații cu T. Morus. El recomandă rezolvarea problemei celor săraci prin crearea unor posibilități de muncă pentru aceștia de către administrație. În același timp, pentru luminarea maselor, Vives recomandă tipărirea unor lucrări, concepute în limba poporului, care să trateze probleme de interes general, un fel de enciclopedii, cuprinzînd aspecte din viața practică. Tot Vives era partizanul instrucției pentru întregul popor, idee care la Comenius — sub influența acestuia, dar și a Comunității fraților boemi — devine un principiu de bază pentru îmbunătățirea lucrurilor omenești.

Pedagogii Renașterii și apoi umaniștii au încercat să îndepărteze pedepsele corporale din școli, să găsească metode și procedee care să facă învățămîntul cît mai plăcut și atractiv, în același timp să înlesnească învățarea limbii latine. Aceste probleme preocupă pe numeroși învățați — pe Bodinus, Lubinus, Ratke, Dornau, Hellwig, Alsted ș.a. Alsted, profesorul lui Comenius, cere ca materia de învățămînt să fie distribuită pe clase, iar activitatea școlară zilnică să se limiteze la 4 ceasuri, folosindu-se în procesul învățării cît mai mult metode mnemotehnice.

Ratke, pe care Comenius l-a numit „corifeu al didacticii“, consideră și el școala drept un mijloc de transformare socială.

Comenius era la curent cu toate aceste valoroase idei pedagogice. Dar mai presus de aceasta, propria experiență didactică și gîndirea sa creatoare i-au permis să sesizeze toate elementele necesare unei școli pentru ca să devină „atelier al umanității“, oferind în acest sens o concepție unitară, completă, conținînd nenumărate idei, a căror valabilitate n-a fost alterată de vreme.

Concepția filozofică și pedagogică a lui Comenius

Pentru Comenius, întreaga existență, implicit omul, sînt acte ale creației divine. Aceasta însă nu exclude, ci impune omului necesitatea de a cunoaște lumea obiectivă și, mai mult, de a răspunde de ea. Necesitatea de a cunoaște și de a avea responsabilitatea lumii revine omului — după Comenius — prin poziția ce i-a fost rezervată de a fi „cea mai desăvîrșită creatură între creaturi“, „un microcosmos capabil să oglindească macrocosmosul“, o „ogîndă“ (speculum) care să reflecte cît mai fidel existența lumii, ca și pe a sa proprie, prin intermediul simțurilor și al rațiunii sale. În măsura în care omul reușește mai bine prin spiritul, prin limba și prin mîna sa să oglindească lumea obiectivă, totalitatea lucrurilor, în acea măsură el se realizează pe el însuși. Îi este „propriu“ omului să nu-i fie nimic „propriu“, decît în măsura în care este la obiect (ad rem), legat de realitate. A fi ogîndă este o capacitate „proprie“ omului, care îi conferă o poziție deosebită între celelalte creaturi (*excellencia humana*). Aceasta însă nu-l izolează, ci îl îndreaptă spre lume, pentru a-și umple de ea întreaga ființă, percepînd-o cît mai fidel. În om, ca ogîndă a întregului, se reflectă lumea. „Lucrurile nu se pot utiliza ele însele“, ci numai omul le introduce în scopurile lor imanente, le indică utilizarea în măsura și în limitele existenței lor, în măsura ordinii lor firești. Or omul poate realiza acest lucru numai atunci cînd cunoaște totul, întregul (omnia). De altfel, el precizează astfel rolul pe care-l atribuie omului: „Ce este așadar omul? O ființă capabilă de acțiune liberă, care să stăpînească lumea creată, fiind destinată să fie tovarăș veșnic al însuși Creatorului. (El a fost creat spre a fi: 1) culmea tuturor creaturilor, asemănător unei lumi mici; 2) conducătorul lucrurilor vizibile,

asemănător unui vice-rege și locțiitorul lui Dumnezeu; 3) tovarăș al veșniciei, asemănător unui asesor al tronului său")¹⁰.

Cum vedem, concepția lui Comenius despre om diferă esențial de cea existentă în evul mediu. La Comenius, omul începe să preia rolul unui demiurg activ în structurarea și chiar proiectarea unei lumi noi. În acest sens, Comenius, deși teolog, avea o poziție foarte apropiată de cea exprimată de Pico della Mirandola, care își închipuia pe Dumnezeu vorbind astfel omului: „Te-am așezat în mijlocul lumii, pentru ca să observi de acolo mai ușor ce se petrece în ea. Nu te-am făcut nici ființă cerească, nici pămîntească, nici muritoare, nici nemuritoare, pentru ca, fiind propriul tău modelator și meșter liber și glorios, să poți înfățișa chipul pe care îl voiești. Poți să degenerezi pînă la animal și să te ridici pînă la Dumnezeu, după propria ta alegere“¹¹.

Îată cum la gînditorii Renașterii, dar mai ales la Comenius, se precizează nu numai noua *poziție* a omului, dar și *funcția* activă ce îi revine în lume, în „nexus hypostaticus“ — cum o denumește el în *Didactica magna*¹², aceea de a contribui la desăvîrșirea existenței, prin asigurarea păcii în lume. Dar în timp ce Pico della Mirandola admite posibilitatea unei „degenerări“ a omului în acțiune, pentru Comenius, ca om al bisericii, această degenerare s-a produs o dată cu căderea omului în păcatul originar, și de aceea omul, spre a-și putea exercita această funcție, trebuie mai întîi să fie „re-așezat“ în poziția pe care prin propria sa voință a părăsit-o. De aceea, Comenius își consacră întreaga sa activitate nobilului scop de a asigura omului adevărata sa poziție, permițîndu-i, o dată cu aceasta, exercitarea adevăratei sale meniri în lume. El este conștient că această acțiune de „repunere a omului“ este o operă deosebit de grea, dar ea este posibilă și necesară prin formarea omului așa cum o preconizează el în lucrările sale.

Marea operă de reasezare și îmbunătățire a existenței omului este tema centrală pe care o dezbate Comenius în *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica*, în care este inclusă și *Pampaedia*, lucrare excepțional de importantă pentru înțelegerea concepției pedagogice a lui Comenius. De altfel sub acest titlu sînt reunite șapte lucrări: *Panegersia*, *Panaugia*, *Pansophia*, *Pampaedia*, *Panglottia*, *Panortosia* și *Pannuthesia*, între care — cum vedem — *Pampaedia* ocupă locul central și ca ordine. *Pampaedia* (adică „îndrumare în adevărata cunoaștere a întregului“) se ocupă în special de problema rolului instrucției și educației în îmbunătățirea lucrurilor omenești. În lucrare se arată că îndreptarea tuturor oamenilor (omnes) reclamă o dublă acțiune: scoaterea lor din starea de decădere originară și readucerea lor în poziția care să le permită o triplă cunoaștere: a lui *Dumnezeu*, a *lumii* și a sa *proprie*, care în fond nu este altceva decît cunoașterea „întregului“. Aceeași concepție stă și la baza *Didacticii magna*. Ocupînd poziția centrală în cadrul lumii, omul ajunge să înțeleagă existența lucrurilor prin „ce“, „de unde“ și „de ce“, iar cunoștințele obținute astfel le poate folosi în acțiune și le poate exprima prin cuvintele: *a ști*, *a acționa*, *a exprima* (*sapere, agere, loqui*). Prin lucruri (*res*), Comenius înțelege nu numai obiectele pe care le percep simțurile noastre, ci și ordinea în care se găsesc, precum și relațiile dintre ele. Cum poate omul

¹⁰ J. A. Comenius *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica*, tomus I, Praha, 1966, p. 353: „Quid erga est homo? Animal liberae actionis, Creaturarum dominio, Creatoris vero aeterno consortio destinatum. (Creatus enim est, ut esset: 1. Omnium Creaturarum Colophon, tanquam parvus Mundus. 2. Visibilium gubernator, tanquam Pro-Rex quidam et Vice-Deus. 3. Aeternitatis Consort, tanquam throni ejus assessor.).“

¹¹ Citatul este reproduș după J. Burckhardt, *Die Kultur der Renaissance in Italien*, ed. 12, vol. II, p. 247. El provine din *De hominis dignitate* — din *Opera omnia Ioannis Pici Mirandulae*, Basi-leae, 1575.

¹² J. A. Comenius, *Didactica magna*, cap. I, parag. 3.

să reflecte ordinea lucrurilor? Numai cunoscînd și respectînd ordinea lor naturală. Iar această ordine se desprinde, după el, din *scena lumii înconjurătoare, din spiritul nostru și din Sf. Scriptură*. Aceste trei izvoare ale cunoașterii — spune Comenius — alimentează simțurile, rațiunea și credința omului. Comenius analizează pe larg condițiile și valoarea acestor surse care duc la adevărata cunoaștere a întregului, la cunoașterea tuturor lucrurilor, la pansofie.

Ce este pansofia? „Pansophia est sapientia universalis”—Pansofia este știința (cunoașterea) universalului, — spune Comenius în articolul despre pansofie din *Lexicon reale pansophicum*. Aceasta nu este propriu-zis o definiție, ci doar o explicare, o traducere a termenului grecesc în limba latină. De altfel, termenul de „universal”, atît de mult folosit de Renaștere, capătă o altă accepție pe vremea lui Comenius. Dacă în secolele al XV-lea și al XVI-lea „universal” însemna ceva ce cuprindea lumea întreagă, iar un „uomo universale” era un om care își deschidea privirea spre varietatea nelimitată a existenței, pentru Comenius și contemporanii săi „universal” înseamnă „unitar — general valabil”. În această accepție, lumea însăși este o unitate, în care deși există o imensitate de obiecte (de „res”) diferite, toate acestea se găsesc într-o ordine rațională și naturală în același timp, în așa fel încît cel mai mic lucru oglindește, ca microcosmos, legitatea întregului, armonia acestuia. Numai cunoscînd această ordine și urmărind menținerea ei, omul își poate împlini menirea sa. Iată de ce problema pansofiei îl preocupă pe Comenius încă din anii studenției pînă în preajma morții. El era convins că prin *Pansophia christiana* oferă omenirii cel mai de preț dar și în același timp un mijloc pentru salvarea ei, pentru îndreptarea tuturor relexelor de care suferă și, o dată cu aceasta, pentru asigurarea păcii universale. Pe măsura precizării conținutului pansofiei, Comenius este preocupat și de elaborarea însușirii acesteia prin intermediul instrucției și autoinstrucției.

Toți („omnes”) au dreptul și datoria să cunoască totul („omnia”, „pan”), iar această cunoaștere trebuie să oglindească totul („omnino”). Încă de la primele sale lucrări, înainte de *Didactica cehă*, apoi în *Didactica magna, Prodromus pansophiae* pînă la *De rerum humanarum...*, Comenius arată gradul de realizare a pansofiei, precizîndu-i subiectul, obiectul și metodele. „Omnes” (homines) — *toți* oamenii — sînt subiectul pansofiei, „omnia” — *tot* — este obiectul ei, iar metoda pansofiei se exprimă prin „omnino”, adică prin *totalitatea* (universalitas) principiilor ce rezultă din cunoașterea relațiilor de bază ale întregului, din temeliile existenței¹³. Sau în grecește πάντες, πάντα, πάντως, în care cuvîntul „pan” — universal — trebuie înțeles în aceeași triplă componență. Acestui „întreg universal” sau univers ordonat panarmonic, căruia noi astăzi i-am putea spune „suma ideal integrată a cunoașterii”¹⁴, Comenius îi pune bazele filozofico-metodologice în *Janua rerum* (*Poarta lucrurilor*). Această concepție pansofică este exprimată în însuși subtitlul *Didacticii magna*. Din ea se desprinde ideea că omul este om numai în relația sa cu Dumnezeu, cu semenii săi și cu lucrurile, menținîndu-și numai astfel locul central ce i se cuvine în lume. Pansofia îi indică omului poziția sa în întreg și-l cheamă la responsabilitate pentru aceasta, îl ajută în *cunoaștere, moralitate și religiozitate*. Formarea omului trebuie reali-

¹³ Kurt Schaller, *Pan. Eine Untersuchung zur Comenius-Terminologie*. (Musagates V) 's-Gravenhage, 1957, p. 74—80.

¹⁴ Franz Hofmann, *Probleme der pädagogischen Theorie und Systembildung im 17. Jahrhundert unter besonderer Berücksichtigung der Bildungslehre im Komenskýs Consultatio Catholica*. În: *Acta Comeniana*, „Revue internationale des études comeniologiques” [(XXV), Academia], Praha, 1969, p. 130.

zată — după Comenius — de dragul lui Dumnezeu și al întregului. În acest fel, *teologia* și *metafizica* converg spre *pedagogie*. Cunoașterea întregului — pansofia — îi permite omului să realizeze perfecționarea lui însuși și prin el — a lumii. Viziunea nouă asupra omului reclama și o educație nouă, opusă celei medievale. Cultura și studiul nu sînt acte pur contemplative, ci un proces activ, creator. Pentru Comenius nu este suficient numai să *înțelegi* lumea, ci trebuie să te pregătești pentru a putea interveni activ în *transformarea* ei. „Toți trebuie instruiți — scrie el — ca să nu pășească în lume ca simpli spectatori, ci ca viitori oameni de acțiune“ (*Didactica magna*, X, 1.).

Lucrarea care indică omului multilateral și pentru toate vîrstele calea pentru cunoașterea întregului și, în funcție de aceasta, a propriei sale dezvoltări este *Pampaedia*. *Didactica magna* rezolvă aceleași probleme pentru vîrsta școlară. De aceea, *Pampaedia* este mai mult decît o „pedagogie școlară“, ea este pedagogia vieții întregi. Ea pleacă de la școală ca un caz special și face din întreaga viață o școală, după dictonul său devenit clasic: „*tota vita schola est*“ (toată viața este o școală). De aceea, în *Pampaedia* nu se mai pune accent pe problemele metodice, pe care autorul le consideră rezolvate în lucrările sale anterioare (*Didactica magna*, *Informatorul școlii materne* ș.a.), ci dezvoltă ideea unei educații integrale, generale și permanente, care să fie obligatorie pentru fiecare om, pentru orice popor, pentru toată viața, în vederea eternității.

Simplificînd, poate mai mult decît trebuie, schema existenței din concepția comeniană, am putea spune că pentru el omul purcede din perfecțiunea veșnică, pentru a se întoarce la ea, trecînd prin cele 8 etape sau „școli“ ale existenței în lume: devenirea înainte de naștere, prima copilărie, copilăria propriu-zisă, adolescența, tinerețea, maturitatea, senilitatea și pregătirea pentru moarte, cu finalul ei inexorabil. Ar fi trebuit, desigur, ca el să explice de ce este necesar să existe căderea inițială în păcat, de ce este necesară însăși această lume ca atare, în sine și pentru om — dar Comenius este un credincios, și el respectă misterele ce se refuză dezvoltării. Important și de reținut e altceva, că el concepe existența concretă ca o confruntare neantagonistă între posibilitățile ce pot da conținut existenței umane și modalitățile de însușire a acestui conținut. Schema e dată în încheierea *Pampaediei*, dar ea ar fi putut figura la începutul ei: schema paralelismului dintre lume și școală¹⁵. Prin *Pampaedia* devine clar că didactica și pedagogia lui Comenius, atît de clar expuse în *Didactica magna*, nu pot fi despărțite de pansofia sa. În *Panorthosia*, ca și în *Pampaedia* și *Didactica magna*, Comenius preconizează crearea unui „*Collegium lucis*“ — o academie a înțelepților, care, pe lîngă promovarea științei, să asigure un învățămînt unitar pentru întreaga lume. După Comenius, sarcina acestui colegiu ar fi ca în locul mulțimii încălțate de școli și manuale să se introducă metoda pansofică, singura în măsură să realizeze și să perfecționeze specia umană:

a) asigurînd omenirii întregi și fiecăruia în parte (omnes) perfecțiunea, prin crearea de școli care să fie pe măsura întregului — școli universale, denumite *panscholia*;

b) numai prin *întreg* omul se poate întrajutora. Pentru aceasta sînt necesare mijloace în care întregul reprezintă dominantă, deci cărți care să conțină tot (omnia), pe care le numim *panbiblia*;

c) oamenii trebuie să fie îndrumați temeinic în cercetarea întregului. Pentru aceasta este nevoie de cadre didactice care să aibă mereu în vedere acest întreg (*universalis*) și pe care să-l dezvoltă tuturor oamenilor, potrivit principiilor de bază (*omnimode*), adică *pandidascală*¹⁶.

¹⁵ J. A. Comenius, *Pampaedia*, în: *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica*, pars IV, Praha, 1966, p. 129.

¹⁶ *Ibidem*, cap. IV, parag. 19.

În felul acesta se transpunea pe plan pedagogic concepția pansofică a marelui pedagog.

Din toate lucrările pedagogice ale lui Comenius, și mai ales din *Didactica magna*, se desprind următoarele principii pentru educație și învățământ:

— principiul conformității cu natura, prin natură înțelegînd și dezvoltarea individuală naturală, pe etape. De aici, periodizarea pe vârste și tipuri de școli corespunzătoare;

— principiul după care tot ce se cunoaște și pricepe se desprinde din întreg, deci trebuie să urmărim mereu reconstruirea întregului în spiritul omenesc, adică să existe o corespondență între reflectarea microcosmosului și a macrocosmosului.

Din acest ultim principiu deduce Comenius alte două principii fundamentale pentru didactică:

a) trebuie să existe o strînsă și continuă corelație între cuvinte și lucrurile corespunzătoare lor;

b) formarea cunoștințelor, a priceperilor și a deprinderilor la elevi să fie asemănătoare unei construcții ce se structurează inelar, întocmai tăieturii transversale printr-un copac, care evidențiază mereu inele noi pe măsura înaintării în vîrstă.

Pornind de la aceste principii și completînd *Didactica magna*, în care se referă numai la primele patru perioade de vîrstă, în *Pampaedia* Comenius împarte viața omului în 8 perioade, cărora le corespund 8 „școli”:

— *schola geniturae* (școala prenatală);

— *schola infantiae* (numită de Comenius, în alte lucrări, școala maternă, care cuprinde vîrsta de la naștere pînă la 6 ani);

— *schola pueritiae* (a copilăriei, de la 6 pînă la 12 ani);

— *schola adolescentiae* (școala adolescenței, sau școala latină, de la 12 pînă la 18 ani);

— *schola virilitatis* (a maturității, fără delimitare în ani);

— *schola senii* (a bătrîneții);

— *schola mortis* (școala de pregătire în vederea morții). După Comenius, trebuie să-ți îndeplinești în așa fel viața (și implicit idealul educativ) încît să devii demn de veșnicie.¹⁷

După ce face o amplă caracterizare a fiecărei școli în parte, Comenius conchide: „Prima școală își are sălașul ei peste tot unde se nasc oamenii, a doua, în fiecare casă, a treia, în fiecare sat, a patra, în fiecare oraș, a cincea, în fiecare stat sau provincie, a șasea, în lumea întreagă, și a șaptea, acolo unde trăiesc oamenii bătrîni. Primele două le putem numi școli particulare, pentru că toată răspunderea cade numai în sarcina părinților; cele trei mijlocii se numesc școli publice, ele stau sub supravegherea publică a bisericii și a autorităților; ultimele două sînt școli personale, pentru că fiecare a avansat într-atîta în vîrstă încît el însuși este și trebuie să fie făurarul norocului său („ut fortunae suae fabrum agere ipsemet possit ac debeat”), fiind lăsat în voia sa proprie și a lui Dumnezeu”¹⁸. În final, el arată că: „așa cum pentru întregul neam omenesc lumea este o școală, de la începutul veacurilor pînă la sfîrșit, tot așa pentru fiecare om viața sa este o școală, de la leagăn pînă la mormînt”¹⁹.

Cum vedem, găsim în această ultimă lucrare a lui Comenius o adevărată teorie, ceea ce numim noi astăzi educația permanentă. Poate și de aceea cercetările din ultima vreme se referă anume la ea, acordîndu-i o deosebită atenție. Desigur, Comenius și-a structurat această concepție plecînd de la necesitatea împlinirii vieții umane în

¹⁷ *Pampaedia*, Introducere, parag. 6.

¹⁸ *Pampaedia*, cap. V, parag. 7.

¹⁹ *Ibidem*, parag. 1.

conformitate cu concepția sa religioasă, plătind astfel tribut timpului său. Dezbrăcată însă de conținutul și aspectul ei fideist-metafizic, ideea educației pe parcursul tuturor vîrstelor este o idee deosebit de prețioasă, lui revenindu-i meritul de a fi conceput-o cel dintîi.

Cum vedem, prin contextul întregii sale opere, și mai ales al *Pampaediei*, putem înțelege mai profund *Didactica magna*, ca „ars omnes omnia docendi artificium exhibens“.

Comenius era de mult preocupat de ideea elaborării unui tratat cu privire la educația tinerei generații, prin care să pună la îndemîna cadrelor didactice mijloacele menite să ducă la formarea omului, în adevăratul înțeles al cuvîntului. Înainte de a părăsi Boemia (1627), aflîndu-se la curtea nobilului G. Sadovsky din Bila Tremosna, unde a întîlnit pe fostul său coleg de studii de la Herborn, pe prelatul Stadius, ce îndeplinea și funcția de preceptor al celor trei fii ai gazdei, într-o zi s-au dus amîndoi să viziteze castelul Vličice, unde se afla vestita bibliotecă a lui Zilverstein. Între cărțile care i-au atras în mod special atenția cu acest prilej a fost și *Didactica sau arta predării...* a lui Elias Bodinus. Sub imboldul lecturii acestei cărți, ca și al altor lucrări scrise de autorii menționați chiar de el în „Salutul către cititori“ din *Didactica magna*,²⁰ precum și pe baza propriei sale experiențe școlare, Comenius trece între 1628—1630 la elaborarea, în limba cehă, a lucrării *Didactica cehă*.

Comenius însuși era atît de mult convins de importanța acestei lucrări pe care o dedică poporului său, încît inițial se gîdea să o denumească „Paradisul Boemiei“. Manuscrisul acestei variante în limba cehă a văzut lumina tiparului abia în veacul nostru (1913), dar la cererea grafului Rafael Leszczyński, guvernatorul orașului Leszno (Polonia), Comenius traduce cea mai mare parte a lucrării în limba latină. Se hotărăște apoi să o termine abia după ce intră în serviciul guvernului suedez, la cererea lui Oxenstierna, pentru a contribui la reforma școlii din această țară. Dar versiunea latină a ultimei părți a *Didacticii* nu mai urmează fidel textul ceh. De la capitolul 27 abia dacă se mai găsesc corespondențe. Versiunea latină a lucrării, purtînd titlul de *Didactica magna*, a fost inclusă și tipărită pentru primă dată în volumul *Opera didactica omnia*, în 1657. Determinantul de *magna* ne arată încrederea pe care autorul însuși o avea în această lucrare, care trata despre îmbunătățirea lucrurilor omenești prin educație. „Cu un entuziasm tineresc (*juvenilis fervor*), zice el, și o speranță prematură am numit-o magna“²¹. Iar în altă parte, tot Comenius arată că: „Din respect pentru viață, am denumit-o mare“²². Trăinicia lucrării a dovedit că autorul n-a numit-o astfel în zadar. Prin **Didactica magna**, Comenius nu numai că ne-a oferit o asemenea tematică a pedagogiei generale încît nu există vreo problemă mai importantă cu privire la educația omului care să nu-și găsească expresia cuvenită în cuprinsul ei, dar în același timp a indicat calea principală de dezvoltare a acestei științe. Această dezvoltare trebuie să aibă drept obiectiv întreaga omenire, care să fie mereu ancorată în realitate și pe care să o modeleze atît în interesul ei cît și al întregii existențe, pe o linie mereu ascendentă de perfecționare. Această recomandare care se desprinde din *Didactica magna* ca și din întreaga operă filozofică și pedagogică a lui Comenius, și anume ca omul să acționeze în lume nu în calitate de stăpîn, ci ca fiind răspunzător atît pentru propria specie cît și pentru întreaga existență, atestă profundul umanism al acestui mare gînditor.

Concepția pansofică a lui Comenius, concretizată în lucrările despre care am vorbit pînă acum, se reflectă și în toate celelalte lucrări destinate școlii: *Janua, Vestibulum, Atrium, Schola ludus, Orbis pictus, Methodus linguarum novissima* etc.

²⁰ *Didactica magna*, p. 8.

²¹ J. A. Comenius, *Opera didactica omnia*, pars II, p. 8.

²² *Ibidem*, pars IV, p. 46.

În afară de lucrări metodice și manuale, mai sînt numeroase altele elaborate de Comenius pentru nevoile școlii pansofice preconizate de el. Dintre acestea, o importanță deosebită prezintă cele cu privire la organizarea școlii și a activității ei, selectarea conținutului și alcătuirea manualelor, alegerea și pregătirea cadrelor didactice, regimul de viață în familie, școală, internat, precum și alte aspecte ale vieții sociale. Toate aceste lucrări se integrează prin tematica lor într-un echilibrat sistem pedagogic — care la rîndul său, așa cum am încercat să arătăm, reprezintă o componentă esențială a concepției filozofice a lui Comenius. Cu toate rămășițele medievale întîlnite în gîndirea comeniană, opera sa pedagogică a trecut examenul a peste trei veacuri, impresionînd pînă azi prin îndrăzneala gîndirii sale, prin realismul și eficiența ei.

Dacă J. A. Comenius a putut spune în *Didactica magna* că a preluat făclia de la înaintașii săi spre a face lumină „în labirintele școlii” pentru a o transforma în „atelier al umanității”, în a sa *Traditio lampadis*²³ poate afirma cu deplină îndreptățire că predă bucurios altora „făclia unei griji mereu crescînde pentru cultură, pentru tineret... și pentru școală”, și prin aceasta pentru o lume mai bună, mai dreaptă.

* * *

În ultimii 80 de ani au apărut în țara noastră unele din lucrările lui Comenius în versiunea românească. De altfel, promovarea gîndirii pedagogice românești presupune cunoașterea lucrărilor de pedagogie clasică, în care operele lui Comenius ocupă un loc de prim ordin. Prima lucrare comeniană tradusă în limba română a fost *Didactica magna*, realizată în 1893 de Petru Gârboviceanu. Ea este însoțită de o precuvîntare și o introducere, în care traducătorul prezintă succint viața și activitatea pedagogului ceh. Ea a avut meritul de a oferi cititorului român una din cele mai importante lucrări ale pedagogului ceh, într-un stil și o limbă aleasă, deși nu cu puține dificultăți în redarea unor noțiuni pedagogice, într-un timp cînd acestea erau în curs de formare și precizare. Lucrarea tradusă s-a bucurat de o bună primire și a cunoscut mai multe ediții, ultima în 1921.

Noua traducere a *Didacticii magna* pe care am făcut-o pe baza textului latin publicat în *Opera didactica omnia* (1657) și prin utilizarea versiunilor similare în limba cehă, germană și rusă, precum și a primului text românesc realizat de ilustrul meu predecesor, mi-a permis, folosind și avantajul unei traduceri comparate, să încerc să redau, o dată cu autenticitatea gîndirii comeniene, și stilul său.

Deși redarea textului latin comenian în versiune românească n-a fost de loc ușoară, totuși munca aceasta mi-a prilejuit o deosebită atracție prin gîndirea sa „more geometrico”, prin stilul său viu și colorat și mai ales prin faptul că numeroase noțiuni din limba latină au putut fi redată în română cu aceleași cuvinte, fără nici o denaturare, amplificare, diminuare sau modernizare a sensului lor original. Și în această privință am fost oarecum avantajat față de ceilalți traducători. Am întîlnit însă unii termeni latini pentru care a fost destul de greu să găsesc echivalenți potriviți. În acest caz, i-am menținut în text, în paranteză, alături de cuvîntul sau perifriza românească corespunzătoare, iar cîteodată am dat și explicații convenite la note.

Întrucît Comenius în *Didactica magna* folosește adesea citate din Biblie²⁴ sau face trimiteri la anumite texte din ea, am procedat, de la caz la caz, în felul următor:

²³ *Traditio lampadis* din *Opera didactica omnia*, pars IV, ed. Amsterdam, 1657, p. 105.

²⁴ Am utilizat ultima ediție: Biblia, București, 1968.

unde citatele corespundeau cu sensul textului din Biblie, l-am inclus pe acesta, unde nu corespundeau în totul — am tradus textul latin al autorului.

La alcătuirea notelor și comentariilor mi-au fost de folos și unele adnotări ce însoțeau traducerile consultate, mai ales în privința lucrărilor menționate de Comenius în *Didactică*, acestea fiind cărți foarte rare, ce adesea nu se găsesc în bibliotecile din țara noastră.

Fără să fiu partizanul dictonului „traduttore — traditore“, recunosc totuși că această muncă este deosebit de grea și oricât te-ai strădui, într-o lucrare de o asemenea importanță, să scapi de umbra acestui dicton — ea pe undeva tot te urmărește... Dar cititorul va ști să aleagă între ceea ce e peren și aparține autorului și ceea ce e perisabil și revine traducătorului.

Note și comentarii

1. Am tradus expresia lui Comenius „prora et puppis” — prin proră și pupă, iar nu prin forma mai liberă, din traducerea cehă, „început și sfârșit”, realizată de *Stani-slava Vidmanová-Ružičková*, **Velká Didaktika**, în „Vybrané Spisy Jana Amose Komenského”, vol. I, Státní pedagogické nakladatelství, Praha, 1958; sau prin „scop prim și final”, cum redă în limba germană *Andreas Flitner*, **Comenius — Grosse Didaktik**, Editura Helmut Küpper, ed. a III-a, 1966, influențat de ideea similară a lui Comenius dintr-o lucrare mai târzie — **Pampaedia** (publicată cu text paralel: latin și german, în traducerea lui *Dmitrij Tschizewskij*, în colaborare cu *Heinrich Geissler* și *Klaus Schaller*, Editura Quelle & Meyer, Heidelberg, 1965, ed. a II-a revăzută și îmbunătățită, p. 66).
La alcătuirea versiunii românești am consultat și cele două traduceri ale Didacticii, — cehă și germană, menționate mai sus.
2. „Artificium” am tradus prin „știință”, ca și traducătorul ceh „nauka”, cu mențiunea că *artificium* are și accepția de *artă*, de *meșteșug*, de *tehnică*, analog cu termenul grecesc τεχνή.
3. „Docendi artificium”, știința de a învăța, este folosită în această accepție de Comenius. Pentru el, Didactica are o semnificație mai largă (decît cea pe care i-o atribuim astăzi), similară cu aceea de *pedagogie*, întrucît în cuprinsul acestei lucrări se discută problema scopului educației, a educabilității ființei umane, precum și probleme de organizare și politică școlară, ceea ce depășește sfera didacticii și intră în aceea a pedagogiei.
4. Muncă de Sisif — efort irosit zadarnic.
5. „Scientiam vel artem” — știință sau artă; prin ultima, Comenius are în vedere obiectele predate în școala timpului — cele șapte arte liberale.
6. *M. Tullius Cicero* (106 — 43 î.e.n.), **De divinatione**, Lib. II, c. 2, paragraf 4.
7. *Filip Melanchton* (1497 — 1560), personalitate marcantă a Reformei, colaboratorul lui Luther; s-a ocupat cu organizarea învățămîntului luteran. Comenius se referă aici la scrisoarea lui Melanchton către Camerarius, din 19 sept. 1544, din Corpus Reformatorum.
8. *Grigore de Nazianz*, scriitor bisericesc din secolul al IV-lea. Citatul provine din **Oratio sec. apolog. 16** (*Migne, Patrologia Graeca*, XXXV, 425).
9. Termenul de „compendiosus”, de la subst. „compendium”, folosit de Comenius chiar din prima pagină a lucrării și apoi des întrebuintat în cuprinsul ei spre a indica una din calitățile unei bune instrucții, alături de „jucundè et solidè”, l-am tradus prin *concis*, adică un învățămînt care să cuprindă într-un tot unitar — totul, ca un compendiu. *Flitner* a preferat să-l traducă prin „rasch” — „repede”, ceea ce, după părerea mea, nu redă ideea comeniană decît într-o mică parte, cea relativă la timp, dar nu și la ordonarea conținutului.

10. „Artele“ în sensul arătat la nota 5.
11. *Wolfgang Ratke* (sau *Ratichius*) (1571 — 1635), important pedagog, contemporan cu J. A. Comenius, ale cărui lucrări acesta le cunoștea din rapoartele colaboratorilor lui Ratke — *Ch. Helwig* și *Joachim Jungius*: **Kurzer Bericht von der Didactica oder Lehrkunst Wolfgangi Ratichii**, Giessen, 1614, și **Artickel auff welchen fühnehmlich die Ratichianische Lehr Kunst beruhet**, Leipzig, 1616.
12. *Eilhard Lubinus* (1565 — 1621) s-a ocupat cu reformarea predării limbii latine, expunându-și ideile în adaosul la ediția Noului Testament: **Novi Jesu Christi Testamenti Graeco — Latino — Germanicae editionis pars prima ... Cum praeliminari... epistola, in qua consilium de Latina lingua compendiose a pueris addiscenda exponitur**, 1617. Prin această lucrare, Lubinus l-a influențat pe Comenius în realizarea lui **Orbis pictus**.
13. *Christoph Helwig* (1581 — 1617), profesor la Giessen, a colaborat cu Ratke și a scris de asemenea o didactică privind predarea limbilor vechi, care a apărut postum (1619).
14. *Stephanus Ritter* este autorul lucrării **Nova Didactica**, în care încearcă să prezinte un mod nou de a învăța limba latină, economisind „osteneala și timpul“. Lucrarea a apărut în 1621.
15. *Elias Bodinus*, prin lucrarea sa **Bericht von der Natur — und vernunftsmessigen Didactica oder Lehrkunst**, Hamburg, 1621, a constituit un impuls direct pentru Comenius să scrie **Česka didaktika**.
16. *Philipp Glaum*, profesor la Giessen, cu lucrarea sa **Disputatio Castellana de methodo docendi artem quamvis intra octiduum**, publicată în 1621, a stîrnit un deosebit interes prin noua sa metodă de a învăța repede limbile — *Methodus Glaumiana* — în timpul unei săptămîni.
17. *Ezechiel Vogel* publică în 1628: **Ephemerides totius linguae latinae unius anni spatio duabus singulorum dierum professorum horis juxta praemissam didacticam ex vero fundamento facili methodo docendae et discendae**“.
18. *Jacob Wolfstirn* (*Schorndorf*), autorul lucrării **Schola privata, hoc est nova et compendiosissima ratio informandae pueritiae a primis litterarum (linguae Latinae et Germanicae) elementis usque ad perfectam grammatici sermonis cognitionem**, Bremen, 1619.
19. *Joh. Valentin Andreae* (1586 — 1654), teolog și predicator, a militat pentru reînnoirea bisericii și a societății prin educație. Pentru pedagogie este importantă lucrarea sa: **Theophilus sive Consilium de Christiana religione sanctius colenda, vita temperantius instituenda et literatura rationabilius docenda**, Stuttgart, 1649. Comenius posedea o copie a acestei lucrări, încă din anul 1622. De asemenea, în **Reipublicae Christianopolitanae descriptio**, Strassburg, 1619, se găsesc prețioase propuneri de reformă pedagogică.
20. *Janus Caecilius Frey* (mort 1631), filozof și medic; autorul lucrării **Via ad Divas scientias artesque, linguarum notitiam, sermones extemporaneos nova et expeditissima**, Paris, 1628, în care prezintă diverse procedee cu privire la învățarea limbii latine, logicii și retoricii, ca și la organizarea bibliotecii.
21. Comenius i-a scris lui Ratke, dar n-a primit nici un răspuns (vezi, Patera — *Correspondența*, scrisoarea a 11-a, p. 12 și în continuare). De altfel este cunoscut faptul că Ratke păstra în mare secret ideile sale și nu le comunica colaboratorilor decît cu obligația scrisă de a nu le difuza.

22. „Traditio lampadis“ — predarea făcliei — este o expresie pe care o folosește Lucretius (De r. n., II. 78) și îndrăgită de Comenius; revine asupra ei, intitulând astfel chiar o scriere mai mărunță din **Opera didactica omnia**, partea a IV-a, p. 105. Aici face un apel la învățați să-i continue opera.
23. „Discentia“ este un termen pe care îl găsim folosit de părintele bisericesc *Tertullian*, în lucrarea **De anima**, cartea 24, în sens de „știința autoinstruirii“, și nu are semnificația cuvântului de „didactică“, care provine de la grecescul „didasco“ — „a învăța“.
24. Manuscrisul **Česka didaktika** a fost descoperit în 1841 și se găsește acum la Muzeul național din Praga. J. V. Novák l-a publicat în volumul IV al ediției din Brno, 1913.
25. Titlul întreg indicat în nota 12.
26. Psalm 8,3.
27. Corect 15, 16, 17.
28. Faptele apostolilor 17, 28.
29. Trimiterea 2,7 este eronată.
30. În 313, prin edictul de la Milano, împăratul Constantin a acordat libertatea de manifestare a religiei creștine.
31. *Horatius*, Epistola I, 10,24 (citată liber: „Naturam expellas furca, tamen usque recurret...“).
32. Psalm 36,10.
33. Compară Revelația 2,12.
34. După Psalmul 36,10.
35. Pe vremea lui Comenius, profesorii se recrutau, în cel mai bun caz, dintre absolvenții facultăților de arte („facultas artium“), unde nu primeau nici un fel de pregătire în domeniul pedagogic, și cum găseau un loc mai bun, părăseau învățământul.
36. *Cicero*, **De divin.** II 2,4 (Compară „Salut cititorilor“, parag. 5).
37. *J. Stobaios* a întocmit (în sec. V e. n.) **Anthologion** (Florilegium), unde citatul nu este atribuit lui Diogenes, ci discipolului lui Pitagora — Diotogenes. Probabil Comenius a folosit traducerea lui *Conrad Gessner*, Zürich, 1543, cu scăparea respectivă.
38. În **Česka didaktika** se găsește în continuare următorul paragraf: „Va fi de folos întregului popor și îl va ajuta Dumnezeu, când și printre noi se vor ridica oameni mari și foarte luminați, atunci vom câștiga mai mult respect și prestigiu printre celelalte popoare, deoarece este sigur că din cauza acestui neajuns, de multe ori, am fost disprețuiți și umiliți. Aceasta numai dacă toți tinerii vor fi îndrumați spre învățământul general și fiecare după posibilitățile sale trebuie să poată să ajungă cât mai departe, pentru că nu se poate ca, din atâtea mii ce dau buzna în fiecare an în școlile elementare, unii să nu aibă înclinație spre școli mai înalte, și de aici îi va ajuta Dumnezeu să urce din ce în ce mai sus, prin aptitudini, încununat de succes, astfel încât nu numai poporul nostru, dar și alte popoare vor fi luminate de lumina înțelepciunii.“
În versiunea latină, din **Opera didactica omnia**, acest paragraf a fost scos, întrucât versiunea latină se adresa unui public mai larg.

39. Matei 12, 39; Marcu 18, 12; Luca 11, 29.
40. Matei 11, 12.
41. *J. V. Andreae*, Theophilus, p. 16.
42. Pittakos a redactat, în jurul anului 500 î. e. n., legile pentru orașul Mytilene și a fost considerat unul din cei șapte înțelepți ai Atenei. Maxima și originea ei este prezentată de *Erasm*, Adagia, chil. I, cent. VI, 95. Cf. *Diels*, Fr. V, I, 64.
43. Nexu hypostatico — exprima dogma bisericească privind fuziunea naturii divine și umane în Hristos.
44. Omul considerat un microcosmos, în analogie cu întreaga creație.
45. Se referă la 1. Moise, 1,26.
46. În **Fizica** sa, cap. IX, Comenius își expune punctul său de vedere cu privire la plante, animale, om și îngeri. Este o îmbinare de idei religioase cu cele ale epocii.
47. Comenius deosebește simțuri interne și externe. Cele externe sînt cele cinci simțuri cunoscute, cu ajutorul cărora percepem lucrurile din jurul nostru. Datele pe care le primesc simțurile externe sînt transmise simțului interior, denumit de el *simțul comun*. Alături de acesta mai sînt încă două simțuri interioare: memoria și imaginația.
48. Alexandru cel Mare, care nu era mulțumit, deși făcuse atîtea cuceriri.
49. *S. P. Festus* a scris în sec. III e.n., după Verrius Flaccus, lucrarea **De verborum significatu**, un dicționar latin-latin, în care a explicat semnificația cuvintelor latinești.
50. Exact: Epistola a II-a a lui Petru 3,13.
51. Exact: Cartea lui Iov 7, 1, 2.
52. Exact: Luca 12,36.
53. Enoch cu cei 365 de ani ai săi (1. Moise 5,23), deși ajuns la o vîrstă respectabilă, era tînăr față de Matusalem cu ai săi 969 de ani, tot din neamul lui Adam.
54. ἔργον — munca, πάρεργα — activitate secundară.
55. Se referă la căderea în păcat a lui Adam și Eva.
56. Scrisoarea I către Corinteni 14,20.
57. Starea de bază este considerată perfecțiunea din rai.
58. *Ludovic Vives* (1492 — 1540), **Liber primo de concordia et discordia Opera**. Basel, 1555, vol. II, 764.
59. *L. Annaeus Seneca*, cel tînăr (4 î.e.n. — 65 e.n.), filozof stoic roman, educatorul împăratului Nero. Epistole 92, 29—30.
60. Textul între paranteze aparține lui Comenius.
61. *Isus*, fiul lui *Sirah*, este autorul unei cărți din Vechiul Testament, intitulată *Ecclesiastul*.
62. Cosmos — lume, macrocosm — lumea mare, microcosm — lumea mică, în miniatură, idee frecventă în literatura epocii.

63. În **Physika synopsis**, Comenius termină unul din capitole cu cuvintele: „Din cele spuse mai sus, pe drept cuvînt omul este numit microcosmos” (XI, 21).
64. Afirmatia nu-i aparține lui Pitagora și nu este identificată nici sursa de unde a luat-o Comenius.
65. *Aristotel, Metafizica*, I, începutul.
66. *Bernard de Clairvaux* (1031—1153), mistic creștin. Citatul este din Epist. 106, parag. 2. (*Migne, Patrol.*, lat., vol. 182, 242).
67. Din Cartea înțelepciunii 11,20.
68. De beneficiis IV, 6, 6.
69. Luca 8, 5; Matei 13, 3.
70. *Aristotel, περὶ ψυχῆς*, III, 4.
71. Prin observația sa, Comenius vrea să evidențieze că natura singură nu ajunge.
72. *Tusculanarum disputationum*, lib. III, 1, 2.
73. *Maior mundus*: omul ca microcosm este opus lumii mari.
74. *Aristotel, περὶ οὐρανοῦ*, I, 3, 270 b.
75. Epist. 95, 50.
76. *Plato, Timaios*, cap. IV. Comenius redă liber ideea, nu sub forma de citat din textul specificat.
77. *Cicero, De natura deorum*, lib. I, 42, 117.
78. *Firmianus Lactantius* (aprox. anul 300 e. n.). Lucrarea sa **Divinarum institutionum** este considerată prima teologie sistematică. Citatul provine din *De opif. Dei*. IV, 28. Etimologia cuvîntului de *religie*, de la verbul *religare* — a lega, nu este concludentă.
79. Marcu 10, 14.
80. Poetul *Horatiu* este originar din Venusia. Citatul este din Epist. I, 1, 39 ș.u.
81. Compară *Comenius, Physica synopsis*, cap. 11, parag. 11.
82. Compară cu afirmația lui Comenius, cap. III, parag. 3 și 4.
83. Referire la 1. Moise 11, 9 — turnul Babilonului.
84. Sînt numeroase asemenea cazuri, prezentate și descrise pînă în perioada prezentă. De ele pedagogia s-a ocupat mai puțin, deși ar merita atenție. În acest sens merită amintită lucrarea *J. A. L. Singh and R. M. Zingg, Wolf children and feral man*. New York, London, University of Denver publications, 4, 1941.
85. *M. Dresser* (1536 — 1607), profesor la Universitatea din Leipzig.
86. *Joachim Camerarius* (1500—1574), umanist și reformator (contemporan și prieten cu Melanchton), autorul lucrării **Horarum subcisivarum cent**, I, 75, Frankfurt, 1602.
87. *Simon Goulart* (1543—1628), teolog protestant din Elveția (Geneva). Autorul scrierilor: **Thrésor d'histoires admirables de notre temps**, vol. I, în 1600, II, în 1604, și **Enfants nourris parmi les loups**.

88. *Platon, Legile*, cartea a VI-a, cap. 12.
89. *Diogenes Laertius, De vita et dogmatibus philosophorum* VI, parag. 65.
90. *Nestor*, unul din eroii războiului troian, despre care Homer spune că a trăit cît trei generații.
91. *Josephus Flavius* (37—95 e.n.), istoric evreu. A scris în grecește **Despre războiul evreiesc** (campaniile împăraților Vespasian și Titus, care au dus la distrugerea Ierusalimului și a templului), și **Antiquitates judaicae**, cartea I, 106.
92. *Ovidiu, Ars amandi* III, 595—596.
93. Comenius consideră că fiecare ființă are un spirit propriu.
94. Compară 5. Moise 1,17; Romani 2,11; Petru 1,17.
95. *Augustin, De spiritu et littera*. (*Migne, Patr. lat.* 44, 199 ș. u.).
96. *Vergiliu, Georgice* I, 145—146.
97. Cartea lui Isus Sirah, din scrieri necanonice 39, 40.
98. *Juvenal, Satirae* VI, 448—450.
99. *Euripide, Hippolytus* V, 640—643.
100. *Cipriota* — este denumită Venera, zeița frumuseții, pentru că provine din insula Cipru.
101. *Pitagora* (c. 580—c. 500 î.e.n.), filozof și matematician grec. El considera că la baza lucrărilor se află numerele. Aici Comenius are în vedere gîndirea lui Pitagora conform căreia lumea este concepută ca armonie și număr.
102. *Arhimede* (sec. 3 î.e.n.), vestitul matematician, fizician și inventator grec în domeniul mecanicii.
103. *G. Agricola* (1494—1555), primul mineralog sistematic german. A scris **Bermannus sive de re metallica libri XII**. Basel, 1530.
104. *Christoph Longolius* (1488—1522), umanist francez. Cu *Erasmus* a dus vestita dispută: dacă limba și stilul lui Cicero trebuie imitate, ori acestea să fie adaptate nevoilor timpului. Longolius a fost persiflat de Erasmus în dialogul **Ciceronianus**.
105. În **Opera didactica omnia** III, 3—4, Comenius atribuie aceste cuvinte unui profet, fără să facă alte precizări.
106. Nu se știe precis la cine se referă Comenius; probabil la cuvintele lui Socrate, din Apologia lui Plato, cap. 36 ș.u.
107. Pilde 15, 15.
108. Compară „Leges illustris gymnasii Lesnensis, ratione morum“ 1.
109. Proverbe 9, 10; Iov 28, 28; Psalm III, 10.
110. După *Platon*, lucrurile percepute prin simțuri nu ar fi decît „umbre“, copii șterse ale *ideilor*, și nu ar avea corespondență în realitate, decît în măsura în care participă la idei.

111. *M. Luther, An die Burgermeyster und Radherrn allerley Stedte ym Deutschen landen, 1524.*
112. Asupra stărilor din școlile din acea vreme vezi *Zikmund Winter, Život a učeni na školách partikulárních.* Praha 1901.
113. Vezi **Salut cititorilor**, nota 12 cu privire la *E. Lubinus.*
114. *Vergiliu, Eneida VIII, 560.*
115. Despre corabia lui Hieron, pe care a mișcat-o Arhimede, povestește *Plutarch. Marcellus*, cap. XIV, și *Athenaios, Deipnosophistae V, 206 d.*
116. Este vorba de Ferdinand de Castilia. Comenius se folosește aici de lucrarea lui *G. Benzoni, Historia del mondo nuovo*, Veneția, 1565.
117. Anecdota este cuprinsă în cartea lui G. Benzoni.
118. Comenius îl consideră pe J. Faustus — Fust (mort 1466) drept inventatorul tiparului. Fust a fost asociat cu Gutenberg, iar după ce s-a despărțit de acesta a avut o tipografie proprie. Urmașii lui Fust au susținut că Gutenberg ar fi deprins arta tiparului de la Fust.
119. Istoriceste nu este confirmat faptul că praful de pușcă a fost inventat de călugărul Berthold Schwarz.
120. Se referă la foștii locuitori ai Americii, pe care i-a descoperit Columb.
121. Proverb, vezi *Erasm, Adagio chil V, cent. IV, 45.*
122. Această povestire a luat-o Comenius probabil din **Florilegium magnum**, editat de *Jos. Lang*, cap. „Discipulus”; Frankfurt, 1621, p. 865.
123. *Aristotel, Metafizica I*, începutul: „πάντες ἄνθρωποι τοῦ εἰδέναι ὀρέγονται φύσει”
124. În cap. V, parag. 7.
125. Nu în mod expres, se poate doar desprinde.
126. Compară *Ovid, Ars amandi III, 397* (ignoti nulla cupido).
127. Despre aceasta vorbește *Plutarch* în biografia lui Temistocle, cap. 2. Comenius a preluat această afirmație din *Erasm, Apophthegmata V, Themistocle 17 și 18.*
128. *Erasm*, op. cit. în nota 121.
129. În *Plutarch, Alexandru*, cap. 6, nu se găsește acest text, în schimb există în **Florilegium** lui *Lang*, cap. Educatio.
130. Teoria „antidotului” a jucat o deosebită importanță în filozofia și medicina medievală. Despre „Antidotarium” vezi *St. d'Irsay, Histoire des Universités*; Paris, 1933, vol. I, p. 104 ș.u.
131. Un cunoscut proverb latin spune „Nu din fiecare lemn se face un Mercur” (statuia zeului).
132. *Cato, De agri cultura 5, 6.*
133. *Plutarch, De educatione puerorum.* cap. IV.
134. Regele Hieron a folosit sistemul de scripete al lui Arhimede.

135. Conform stadiului de atunci al științei, după care substanțele dispuneau de diferite grade de căldură internă sau externă.
136. Compară cap. XII, 3 și cap. XIII, 8.
137. Daedal, constructorul labirintului din Creta.
138. Credința populară despre tunete.
139. Comenius a rămas partizanul poziției geocentrice, ptolomeice. Mai târziu, el a luat cunoștință de concepția heliocentrică, dar n-a mai introdus-o în lucrările sale.
140. Compară *Cicero*, **De officiis**, I, 28, 100.
141. *Cicero*, **De legibus** I, 6, 20.
142. *Hippokrate*, **Aphorisme**. Cu aceste cuvinte își începe Goethe romanul său **Wilhelm Meisters Lehrjahre** și stimulat probabil, după cum arată W. Flitner (în *Goethekalender*, 1943), a căutat să citeze întregul text respectiv al medicului grec, pe care l-a inclus apoi în opera sa.
143. *Dionysius Cato*, **Distidra** II, 26.
144. *M. Manilius*, **Astronomicon**, liber IV, 16.
145. „fronte solum capillatae“ — vezi nota 142.
146. Capit. XV.
147. Capit. XIX.
148. Capit. XVI.
149. Capit. XVII.
150. Capit. XVIII.
151. Capit. XIX.
152. Comenius îi atribuie lui Aristotel o maximă, luată din *Seneca*, **De brevitae vitae** I, 2, dar care de fapt îi aparține lui Theophrast (vezi *Cicero*, **Tuscul.** III, 28 par. 69).
153. *Hippokrate*, **Începutul aforismelor**, vezi cap. XIV, nota 6.
154. **De brevitae vitae** cap. I ș.u.
155. *H. Guarinonius*, medic, autorul lucrării **Die Grewel der Verwüstung menschlichen Geschlechts**, Ingolstadt, 1610, prefața la cap. IV.
156. *Pico della Mirandola* (1462—1494), umanist și filozof italian. A impresionat prin erudiția sa, și datorită subtilității spiritului său s-a ridicat la nivelul celor mai de seamă gânditori ai Renașterii.
157. *Seneca*, exact *Epist.* 93, parag. 1—8.
158. *Juvenal*, **Satira X**, 356.
159. Vezi Informatorul școlii materne, cap. V, 14 ș.u.
160. *Hesiod*, *Ἔργα καὶ ἡμέρα* (Munci și zile), V. 361—362.

161. Exact 2496.
162. *Seneca, De brevitae vitae*, I, parag. 3.
163. De aici începe expunerea metodei sincretice.
164. În vremea respectivă, nici nu putea fi vorba de material demonstrativ. Pentru clasele mai mari nu existau manuale, lecțiile începeau cu dictarea sau transcrierea textului de învățat.
165. Aici Comenius face o distincție clară între arte și științe. Prin arte înțelege cele 7 arte liberale, iar prin știință — înțelegerea lucrurilor. Artele premereg științei.
166. Regulile abstracte, așa cum le întâlnim la gramatică, dar ele trebuie să rezulte din exemple.
167. „Reales disciplinas praemitti organicis“ — științele reale să premerge celor organice, adică celor ce le ordonează, științelor logice. „Organicis“ în legătură cu „Organon“-ul aristotelian, respectiv „Novum organon“ al lui Fr. Bacon.
168. *Seneca, Epist.* 93, parag. 1—8.
169. *Josef Justus Scaliger* (1540—1609), umanist, filolog și istoric; a activat în Leiden. A fost considerat, multă vreme, întemeietorul filologiei istorice.
170. Elevul trebuie mai întâi să-și însușească înțelegerea lucrurilor, apoi să aplice în practică cunoștințele sale.
171. Acest procedeu este indicat în primul rând pentru învățarea limbilor, dar Comenius îl extinde asupra întregului conținut ce urmează să fie învățat.
172. *Hugo de St. Victor* (1107—1141) — teolog francez, mistic (*Migne, Patr. lat.* 175, 237 ș.u.).
173. *Aristotel, Fizica* I, cap. 8—9.
174. Citatul provine din *J. Lang, Florilegium magnum*, din partea intitulată „Institutio“, Frankfurt, 1621.
175. *Cicero, Tusc.* II 5, 13.
176. (*Isocrates*), *Orat. ad demonicum*, parag. 18.
177. *Quintilian, Institutio oratoria* I, 3, 8.
178. Date mai amănunțite le găsim la sfârșitul altei lucrări a lui *Comenius, Informatorul școlii materne*.
179. Cap. XIX, parag. 50. În *Informatorul școlii materne*, cap. V, parag. 20, găsim interesante date cu privire la necesitatea mișcării și a jocului la copii.
180. Aluzie la versul lui *Horatius* „Omne tulit punctum, qui miscuit utile dulci“, *Epist.* II, 3, 343.
181. **Labirintul înțelepciunii**; titlul manualului pentru clasa a IV-a a școlii comeniene a fost alcătuit după principiul ghicitorilor.
182. Vezi cap. XVIII, parag. 45—46; cap. XIX, parag. 50.
183. Este vorba de pământ, apă, aer și foc.

184. Cu privire la *pansofia* lui Comenius, vezi studiul introductiv. O lucrare mai timpurie este **Porta sapientiae reserata sive pansophiae christianae seminarium** (Poarta deschisă a înțelepciunii sau răsadnița pansofiei creștine), precum și alte lucrări.
185. Se referă la lucrarea lui *Donat*.
186. Autorul se referă la cele două gramatici, prima a lui *Filip Melanchton*, iar a doua a lui *Pierre de la Ramel* (1515—1572), un cunoscut umanist francez. Ambele erau folosite în școlile cehe, dar și larg răspândite în Europa centrală și apuseană.
187. Comparația este folosită de *Quintilian*, **Inst. orat.** I, 2, 27 ș.u.
188. Mai detaliat despre aceasta în **Schola pansophica**, partea a II-a, *Picturae auditoria*, în **Opera didactica omnia** III, 38 ș.u. Aceeași idee o găsim la *Campanella*, în **Cetatea soarelui**.
189. Comenius a urmărit să elaboreze o metodă universală pentru toate științele și artele.
190. *Hieronymus* (331—420), părinte bisericesc, *Epistola* 53, parag. 9 (*Migne*, **Patrol. lat.** 22, 549).
191. Vezi cap. XIX, parag. 50.
192. *Esop*, **Fabule** 200 și 200 b; *Phaedra* I, 3.
193. *Horatius*, **Epistola** I, 19, 19.
194. Este vorba de iezuitul polonez *Rehor Knapski* (1564—1638), autorul cuprinzătorului dicționar **Thesaurus polono-latino-graecus**, Cracovia, 1621—1632; vezi și critica pe care i-o aduce Comenius în cap. XXII, parag. 25.
195. Vezi mai jos cap. XXI și XXII.
196. Se referă la lucrarea pansofică **Pansophiae diatyposis**, apărută mai târziu.
197. *Quintilian*, **Inst. oratoria** XI, 2, 1.
198. *L. Vives*, **De tradendis disciplinis**, lib. III, *Opera*, Basel, 1555, vol. I, p. 468.
199. *L. Vives*, **Introd. ad sapient.** 180—183. *Opera*, Basel, 1555, II, 77.
200. Nu este cazul să discutăm exactitatea lingvistică a exemplului dat, mai ales că sînt și păreri contrarii (vezi **Vybrané spisy Jana Amose Komenského**, Praha, 1958, vol. I, parag. 276).
201. *Persius Placcus*, *Satirae* I, 27.
202. *Joachim van Sterk* (cu numele latinizat *Joachim Fortius Ringelbergius*, 1499 — 1536), umanist olandez, autorul lucrării **De ratione studii**, apreciată de Comenius, vezi **Opera didactica omnia**, partea a III-a, 758 ș.u.
203. Cap. XXVII și XXVIII nu conțin nimic cu privire la scriere, dar găsim în cap. XXIX.
204. Comenius a construit acest hexametrul după un vers cunoscut al unui autor anonim: „Solamen miseris socios habuisse malorum” („Mîngîierea nenorociților este că nu se chinuie singuri”).
205. Procedul de a încredința elevilor anumite sarcini din cele ale profesorului, spre a ușura munca celui din urmă, era destul de uzual pe atunci.

206. **Epist. ad famil.** VII, 29, 2; **Erasmus, Adagia chil.** I cent. VII, 3.
207. **Seneca**, Epist. 29, 1.
208. În loc să fie 21, în text este 22, pe care l-am menținut.
209. Compară **Ovidiu**, **Fasti** I, 321.
210. **Plinius, Naturalis historiae**, liber XXIX, 1,2.
211. Indicații mai precise asupra reprezentărilor picturale le-a dat în **Școala pansofică** și în cap. XX, parag. 10.
212. În Didactică nu se găsesc alte indicații.
213. **Seneca**, Epist. 38, 1.
214. **Seneca**, Epist. 9, 20.
215. *Idem* 84, 2.
216. **Augustin**, Epist. 143 par. 2 (Migne, Patrol. lat. 33, 585).
217. Cap. XVIII, parag. 44—47.
218. **M. Luther**, în scrisoarea adresată orașelor, din 1524. Compară cap. XI, 3 și nota respectivă.
219. **Seneca**, Epist. 48,12.
220. **Cicero, De officiis** I, 31, 110: „invita, ut aiunt Minerva, id est adversante et repugante natura“.
221. *Special, specific* — în opoziție cu *general*.
222. Adică în conformitate cu știința didacticii.
223. Vezi nota 47.
224. Principiul filozofiei senzualiste are o formulare asemănătoare: „Nihil est in intellectu, quod non prius fuerit in sensu“.
225. **Plautus, Truculentus**, v. 489; **Erasmus, Adagia**, chil. II, cent. VI, 54.
226. **Horățiu**, Epist. II, 3, 180—182.
227. Comenius utilizează termenul de „physica“, respectiv „physicae“, pentru întreg domeniul creației, dar este folosit și în loc de „naturalis scientia“ (vezi mai ales cap. XXX, parag. 6).
228. **Robert Fludd** sau *de Fluctibus* (1574—1637), filozof al naturii, în genul lui **Paracelsus**. Comenius are în vedere lucrarea sa **Utriusque cosmi, majoris sc. et minoris metaphysica, physica atque technica historia** (prima parte: Macrocosm, partea a II-a, Microcosmi historia), Frankfurt, 1628. Materialul menționat de Comenius se găsește în cap. „Philosophia vere christiana seu meteorologia“.
229. Cum se vede, Comenius cunoaște noțiunea de „utopie“, dar nu știm sigur dacă el a citit cartea lui **Th. Morus**.
230. **Aristotel, Metafizica** I, cap. 2.

231. ὕστερον — πρότερον — ce urmează mai târziu să se dea mai înainte.
232. Citatul nu a fost identificat.
233. Aceste cuvinte nu-i aparțin lui *Quintilian*, ci lui *Seneca*, Epist. VI, 5.
234. μιμητικός — care imită.
235. În original, proverbul este dat în limba germană: „Ein guter Vorgänger findet einen guten Nachgänger.
236. *Terențiu*, *Andria*, vers 171.
237. Despre „tropoi“ ca și despre conținutul învățămîntului din epoca respectivă, vezi studiul lui *Ē.R. Curtius*, **Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter**, Berna, 1948, în special parag. 50 și următoarele.
238. Comenius recomandă ca în demonstrație să se folosească aceleași exemple.
239. *Vergil* a folosit în **Eneida** (I, 14), referindu-se la portul Ostia, metateza — *dives opum* = =bogat în bunuri. După acest model, elevii pot construi singuri metateze asemănătoare.
240. *Cicero*, **De divinatione** I, 42, 87.
241. Acest lucru îl afirmă *Quintilian*, **Inst. orat.** II, 3,3 (vezi și cap. XXV, parag. 23).
242. *Ovidiu*, **Ars amandi** II, 675—676.
243. Aceasta este o poziție a realismului pedagogic, promovat cu vigoare de Comenius.
244. **Janua linguarum reserata, sive seminarium linguarum et scientiarum omnium**; Lissa, 1631.
245. *Cicero*, **De finibus** III, 2,4.
246. Ediția *Docenius* a operei *Janua*, apărută în 1633.
247. *Kinner* a fost colaboratorul lui Comenius la Elbing, la elaborarea manualelor pentru suedezi.
248. **Latinitatis posticum** — Portița din spate a latinității.
249. *Cicero*, **De oratore** III, 10, 38.
250. Vezi parag. 19 din acest capitol.
251. Mai târziu Comenius înlocuiește denumirea de „Palatium“ cu „Atrium“.
252. În ediția de la Amsterdam a **Didacticii magna** urmează o numerotare greșită a paragrafelor, în loc de 20—26, avem 10—16. Am introdus numerotarea corectă.
253. **Vestibulum** a apărut după *Janua*, adică în 1633, când Comenius și-a dat seama că *Janua*, ca prim manual, este prea greu.
254. În loc de „palatium“, Comenius a introdus „atrium“, fiind o denumire mai corespunzătoare intențiilor sale reformatoare.
255. Vezi **Opera didactica omnia**, partea a III-a, p. 175 ș.u.
256. Vezi **Opera didactica omnia**, partea a III-a, p. 219 ș.u.
257. Vezi nota 194.

258. Îndrumările cu privire la utilizarea acestor manuale se află în **Didaktické ropravě Vratislavským** și în **Škola trojtřidni**.
259. *Seneca*, în Epist. 88, 1 și nu în 89.
260. *L. Vives*, **Introd. ad sapientiam** 1; Opera, Basel, 1555, II, 70 ș.u.
261. „Ne quid nimis“ — compară *Erasmus*, Adagia chil. I, cent. VI, 96. Calc după grec. μηδὲν ἄγαν (Theognis, 335 etc.)
262. Despre *Lactantius* vezi nota 78.
263. Are în vedere un citat din *Plutarch*, **De audiendo**, parag. 3.
264. „Ventre pigri, inutilia pondera terrae“ — o expresie homerică — ἄχθος ἀρούρης (Il. 18, 104; Od. 20, 379).
265. Capit. XXI, parag. 5.
266. *Seneca*, Epist. 31, 4.
267. *Vergiliu*, **Georg.** II, 272.
268. *Horatiu*, Epist. I, 2, 69—70.
269. *L. J. M. Columella*, **De re rustica**, lib. XI, 1, 26: Nam illud verum est M. Catonis oraculum „nihil agendo homines male agere discut“.
270. Cap. I, V, parag. 6.
271. Vezi *Job*., cap. 32 ș.u.
272. Psalmul 139, 14.
273. *M. Luther* scrie în prefața la ediția scrierilor sale germane din 1539: „Tu vei găsi me-reu, prin tot psalmul (anume 119), trei reguli și care se numesc: *oratio*, *meditatio*, *tentatio*“.
274. Pe această temă Comenius a scris către sfârșitul vieții sale opera **Unum necessarium** (1668).
275. Vezi 2. Moise 22, 29 și 23, 19.
276. *Luca* 16, 19 și continuare.
277. Vezi *Vergiliu*, **Eneida** 1,94.
278. 2. Regilor 2, 11.
279. *Andreas Gerardus Hyperius*, teolog luteran din sec. XVI. Între altele a scris **De theologo seu ratione studii theologici**, libri IV, Basel, 1559; iar despre studiul Sf. Scripturi, în: **De sacra scripturae lectione et meditatione quotidiana**, Basel, 1563.
280. *Desiderius Erasmus din Rotterdam* (1467—1536), marele umanist olandez care a promovat o pedagogie umanistă, fundamentată pe ideea „naturii bune“ a omului. Opera, ed. *J. Clericus*, vol. V, Sp. 140 AB.
281. *Idem*, 140 CD.
282. *Idem*, 144 A—C.

283. *Augustin, Doctrina christ.*, II,9 (*Migne, Patrol. lat.* 34, 42).
284. Autori romani de comedii (*Plautus* c. 250—184 î.e.n. și *Terentius* 185—159 î.e.n.).
285. 1. Moise 22, 16 ș.u.
286. Aluzie la scara lui Iacob — vezi 1. Moise 28, 12 ș.u.
287. *Fulgentius* (468—533), scriitor religios, adept al Sf. Augustin, Epist. II, parag. 12—21 (*Migne, Patrol. lat.* 65, 315—317).
288. Luca 16, 19 ș.u.
289. *Priscianus* (mort 526) a scris o gramatică a limbii latine, care a fost utilizată în tot evul mediu, până în timpul lui Comenius, intitulată **Institutiones grammaticae**.
290. 1. Petru 5,5; Iacob 4,6.
291. Matei 3, 17; Marcu 1, 11.
292. Ioan 1, 26.
293. Psalm 116, 22; Matei 21, 42; Marcu 12, 10.
294. *Catullus* (87—47 î.e.n.), *Tibullus* (aprox. 54—19 î.e.n.), doi cunoscuți poeți lirici romani.
295. *Ioan Chrisostom* (mort 407), scriitor bisericesc grec; în comentariul său la cea de-a II-a scrisoare a lui Timotei; Homelie LX, 1 (*Migne, Patrol. lat.* 62).
296. *Cassiodor* (aprox. 470—565 e.n.), scriitor creștin: **Expositio in Psalterium**, Ps. 15, ultimul al. (*Migne, Patrol. lat.* 70, 116).
297. Compară *Horatiu*, Epist. II, 3, 268 ș.u.; „Vos exemplaria graeca nocturna versate manu, versate diurna“.
298. 1. Petru 2,9.
299. *Lucian* (125—190 e.n.), retor și filozof grec.
300. *Martial* (sec. I e.n.), autor roman de epigrame.
301. *Julianus Apostata* — Renegatul (332—363), împărat roman, a domnit între 361—363; devenind adept al neoplatonismului, a revenit la păgânism, de aci și porecla.
302. Leon al X-lea (1513—1521), papă în perioada Reformei. Ceea ce afirmă Comenius despre el este datorită lucrării lui *Joh. Bale, The Pageant of Popes*, London, 1574, p. 179.
303. *Jacob Sadoletto* (1477—1547), cardinal, cu înclinații spre umanism. La fel și *Bembo* era reprezentantul unui umanism foarte pronunțat laic.
304. Prin „italieni“, Comenius nu are în vedere pe italienii catolici, cât mai ales pe italienii „eretici“ ai sec. al XVI-lea, și în special pe sozzinianiști, de care s-a ocupat în mod special într-o scriere.
305. Cartea 1. Samuil 5, 2.
306. (Hieronymus), Epist. ad Damasum, nr. 144.
307. *Isidor din Sevilla* (sec. VII), părinte bisericesc, Opera: **Isidoris Hispalensis Sententiarum**,

- L. III c. 13, 2,3 (*Migne, Patrol. lat.* 83, 686).
308. **De finibus**, II, 5, 16.
 309. Corpus Reform. XXI, Sp. 101 ș.u. (Theol. hypotyposes de peccato).
 310. *Augustin*, Epist. 137, parag. 7 (*Migne, Patrol. lat.* 33, 524).
 311. Comenius are aici în vedere mai ales pe *Alsted* cu scrierea sa: **Triumphus Bibliorum sacrorum seu encyclopaedia biblica, exhibens triumphum philosophiae, jurisprudentiae et medicinae sacrae item que sacrosanctae theologiae, quatenus illarum fundamenta ex Scriptura, V. et N. T. collignuntur**; Frankfurt, 1625.
 312. *Erasmus, Parabolae sive similia*, abs. ex *Aristotele*, *Plinio*, *Theophraste*, *Clericus* I, 606 c.
 313. *Idem* I, 615 ș.u.
 314. Acest aliniat stă sub puternica influență a lucrării lui *Andreae Theophilus*, dial. III, p. 89 ș.u.
 315. Interpretarea textului 2. Moise 3, 22 este dată de *Augustin, De doctrina christ.* II, 40 (60), (*Migne, Patrol. lat.* 34, 63).
 316. Vezi nota 241.
 317. În mod greșit Comenius atribuie comparația lui *Augustin* în loc de *Grigore*. Vezi *Gregorius, Moraliū libri*, introduc. cap. IV.
 318. Vezi **Opera didactica omnia**, partea I, Didactica dissertatio, unde Comenius vorbește numai de întreceri lunare.
 319. Vezi nota 289.
 320. *Cicero, Pro Flacco* 27, 65; *Erasmus, Adagia*, chil. I, cent. VIII, 36.
Frigieni, popor din Asia Mică înrudit cu tracii, considerați de romani ca leneși.
 321. *E. Lubinus*, vezi nota 12; el propune și alte pedepse.
 322. Compară cu nota 173.
 323. Prezentarea de fapte duce la descoperirea nexului cauzal.
 324. Compară **Informatorul școlii materne**, IV, parag. 7—11 și cap. VI—VIII.
 325. În Fizică se includeau, pe vremea lui Comenius, și științele naturii.
 326. Mădularele interioare erau inima, ficatul, stomacul etc.
 327. Vezi cu privire la noțiunea de gramatică în evul mediu— *E. R. Curtius, Europäische Literatur und lat. Mittelalter*. Bern, 1948, p. 50.
 328. Versurile metrice sînt cele cantitative, iar pe cele ritmice Comenius le numește versuri accentuate.
 329. Prin noțiunea de „politică” Comenius înțelege administrație publică, jurisprudență etc.
 330. Vezi **Informatorul școlii materne** IV, parag. 7, respectiv IX.
 331. Tot acolo IV, 5, respectiv X.
 332. 1. Moise 5, 22—24.

333. Problema este tratată în **Didactica magna**, cap. XXIX și XXX. Comenius a reluat-o mai analitic în *Pampaedia*.
334. În **Didactica magna** din **Opera didactica omnia** apare, din eroare, de două ori notarea a două paragrafe diferite cu 23. Al doilea paragraf l-am notat cu 23 b.
335. Titlul exact al lucrării **Schola infantiae sive de provida juventutis primo sexennio educatione**, vezi **Opera didactica omnia** vol. I, p. 198 ș.c. Această lucrare a fost scrisă cu 6 ani înaintea *Didacticii*.
336. Comenius se referă la lucrarea pe care a scris-o la Sárospatak, **Orbis sensualium pictus** (Lumea în imagini), menită să contribuie la învățarea limbii latine.
337. Detalii metodologice le găsim în prefața la **Orbis sensualium pictus**.
338. *Wilhelm Zepper*, predicator la Herborn, pe vremea când Comenius își făcea acolo studiile. Zepper a editat **De politia ecclesiastica**, Herborn, 1607, în care recomandă, în cap. VI, să nu se înființeze școli în limba maternă (adică școli elementare) acolo unde există școli latine.
339. *J. H. Alsted*, unul din profesorii lui Comenius la Universitatea din Herborn. Mai târziu, profesor la Colegiul din Alba Iulia. A publicat **Encyclopedia septem tomis distincta**, Herborn, 1630. În această lucrare (cap. VI, p. 1513) susține ca la școala elementară în limbă maternă să urmeze numai băieții „qui artibus mechanicis aliquando se applicabunt”.
340. Ideea provine de la evanghelistul Ioan: „Vîntul suflă unde voiește și tu auzi glasul lui, dar nu știi de unde vine, nici încotro se duce” (Ioan 3, 8).
341. În fiecare limbă, după Comenius, este cuprinsă o parte a spiritului, care poate fi cunoscută prin învățămînt și prin stăpînirea limbii respective.
342. *Cicero*, **De oratore** III, 10, 38.
343. Limba latină era considerată ca o limbă erudită; ea asigură nomenclatura științifică a lucrurilor.
344. Muzica figurală — cîntarea pe note.
345. Compară nota 2, Propuneri scurte.
346. Cele 6 manuale au fost denumite astfel de Comenius: **Violarium**, **Rosarium**, **Viridarium**, **Sapientiae Labyrinthus**, **Spirituale balsamentum**, **Paradisus animae** (vezi **Opera didactica omnia** I, p. 248 ș.u.).
347. Vezi **Opera didactica omnia** I, p. 249 ș.u.
348. *Simon Stevin* (1548—1620), matematician și naturalist olandez. A scris în limba flamandă.
349. **Problematum geometri**, libri V, Antwerpen, 1583, cartea I.
350. Noțiunile: *ens* — ceea ce este, *essentia* — realitatea obiectivă, *substantia* — substanță, esență, *accidens* — moment întîmplător, nesemnificativ, *qualitas* — calitate, *quidditas* — existență sînt noțiuni ce nu provin din latina clasică, ele au fost create pentru nevoile de ordin terminologic ale filozofiei medievale, în parte pe baza lexicului grecesc.
351. Compară nota 10 de mai sus.

352. Limba maternă, latină, greacă și ebraică.
353. Comenius a rămas partizanul geocentrismului.
354. Computus — calcularea mișcării astrilor cerești pentru determinarea datei sărbătorilor (de pildă, a Paștelui).
355. „Magister philosophiae“ era sinonim cu profesorul pentru arte liberale. Titlul se obținea în urma absolvirii facultății artistice (facultas artium), denumită mai târziu — facultatea de filozofie.
356. *Justus Lipsius* (1547—1606), filozof olandez, folosește noțiunea de filozofie, ca și Comenius, într-o accepțiune mai largă, în sensul cunoașterii umane în general.
357. *J. Lipsii, Physiologiae stoicorum libri tres*, Antwerpen, 1604, cartea I, parag. 1, p. 2.
358. Comenius folosește inscripția de la intrarea în academia platoniciană pentru denumirea clasei a II-a a școlii sale pansofice.
359. Despre aceasta vezi cap. XXII, parag. 20 și 21.
360. Termenul de „metafizică“ este legat de lucrarea lui Aristotel în care se tratează speculativ principiile fundamentale ale teoriei existenței și care a fost numită „metafizică“, deoarece *Andronicos* din Rodos (sec. I î.e.n.) a așezat-o în urma lucrărilor de fizică aristoteliene. Termenul a fost folosit mai târziu în denumirea unei științe al cărei obiect este abstract și depășește granițele experienței obișnuite. Așa s-a ajuns la confundarea metafizicii cu teologia și cu concepția că obiectul ei este veșnic, invariabil și atemporal. De aici modul „metafizic“ și metoda de a gândi prin abordarea izolată a obiectelor și proceselor, prin absolutizarea unor laturi ale realității, în opoziție cu metoda dialectică.
Comenius împărtășește părerea de origine aristotelică epocii cu privire la metafizică, considerînd-o drept știința categoriilor de bază ale lucrurilor, ca existență, ființă, proprietate, calitate etc., adică drept ceva ce se manifestă în mod invariabil. Cunoașterea acestor categorii îi apare indispensabilă pentru înțelegerea oricărei științe. De aceea, Comenius propune ca înainte de fizică să se studieze „profizica“ în sens de metafizică.
361. Aici s-a tradus prin menținerea ablativului absolut neclasic.
362. *Xenophon, Memorabilia Socratica* I, 6, 15; *Erasmus, Apophthegmata* III, *Socratica* 10 (Clericus IV, 156).
363. Urma să fie completat în **Informatorium** destinat școlii latine.
364. La tabla de materii a Didacticii acest capitol este intitulat: „De academia, peregrinationibus et collegio lucis“.
365. Capitolul XXVII, 3 și 6.
366. Prin „facultățile superioare“ înțelegem, conform structurii și ordinii universității medievale pînă în sec. al XIX-lea, facultățile de teologie, de medicină și de drept. „Facultas artium“ nu intra în rîndul facultăților superioare.
367. În original, „studiorum universitates“, înțelegînd prin „universalia“ — universalitate.
368. Proverb, vezi cap. XII.
369. Minerva fiind zeița înțelepciunii, împotriva voinței ei înseamnă fără aptitudinile cuvenite.
370. Aici „politia“ are semnificația de științe cu privire la stat și jurisdicția sa.
371. Este vorba de hărți,

372. *Seneca*, Epistola 2, 2.
373. *Aulus Gellius* (scriitor roman, sec. II e. n.), autorul renumitei lucrări **Noctes Atticae**, concepută parțial sub forma unor colocvii imaginare. (Trad. rom. David Popescu, Ed. Acad., 1966.)
374. *Sine praeside* — am tradus „fără președinte“, fără prezidiu.
375. Se referă la cele trei facultăți — teologie, medicină, drept.
376. *Platon*, Legile XII, cap. 5.
377. Ideea unei asemenea Academii a învățaților l-a preocupat pe Comenius pe parcursul întregii sale vieți. El o concretizează în **Via lucis**, cap. 18.
378. În original apare 17 în loc de 16.
379. În tabla de materie alcătuită de Comenius, a trecut cuvântul „perfecto“, în loc de „plane accurato“.
380. Comparația o reia Comenius din nou, mai târziu, în lucrarea **Typographeum vivum**, în **Opera didactica omnia**, IV, p. 84 ș.u.
381. Comenius are în vedere corectarea zațului înaintea tipăririi finale.
382. Din această serie de lucrări metodice, Comenius n-a publicat decât **Informatorul școlii materne**.
383. Et intellegere se sciunt, quod sciunt.
384. În secolul al XVII-lea era uzuală numerotarea colilor cu litere și nu cu cifre, așa cum se face în prezent. Astfel, prima coală era notată cu A, a doua cu B ș.a.m.d. La rîndul său, citeodată, paginile erau notate A₁, A₂ etc.
385. În original sînt trecute 26 de ore — poate Comenius a avut în vedere și orele destinate serviciului religios de duminică, și atunci cifra este exactă, sau poate este o eroare tipografică.
386. Cap. XIX, parag. 20.
387. Compară „Typographeum vivum“, parag. 19 din **Opera didactica omnia**, IV, p. 89.
388. *Janus Caecilius Frey*, **Via ad divas scientias**, cap. II, parag. 1.
389. Autorii cei mai de seamă care s-au ocupat de problemele școlare au fost menționați de Comenius în prefața prezentei lucrări.
390. *Horatius*, Epistola II, 3, 355.
391. Cărțile *panmetodice* sînt cele ce urmau să fie alcătuite pe baza concepției comeniene pentru a servi „universalis cultura ingeniorum“, adică să mijlocească minților cultura universală, astfel ca să le asigure „omnino“ — totalitatea, universalitatea. Problema o dezbate pe larg Comenius în **Pampaedia**, cap. VI, intitulat „Pambiblia“, dar sînt și valoroase indicații în **Didactica magna**, cap. XXIII, parag. 19; XXVIII, parag. 24; XXX, parag. 16.
392. Pandidactica — didactica universală.
393. *Societas collegialis* — o asociație de persoane, constituită pe baza comunității de interese profesionale; formă cunoscută și în antichitate, dar foarte răspîndită în evul mediu, cînd au apărut și colegii de învățămînt (mediu sau superior) cu internat,

- 394. *Seneca*, Epistole 6,4. (În original, citat greșit 17).
- 395. *Cicero*, **De divinatione** II, 2, 4.
- 396. *Xenophon*, **Memorab.** I, 6, 15. Idem la *Erasm*, **Apophthegmata** III, **Socratica** 10.
- 397. Această propoziție a circulat ca proverb la vechii greci, așa cum se găsește la *Gellius* II, 6; la fel la *Erasm*, *Adagia*, I, 1, 1.
- 398. *Chrisippos* — filozof stoic grec, sec. al III-lea î.e.n.
- 399. Evanghelia lui Ioan 3, 8.
- 400. *Bernhard de Clairvaux*, **Sermones de sanctis** I, 3 (*Migne*, **Patrol. lat.** 183, 362).
- 401. Evanghelistul Luca, 16, 8.
- 402. 1. Corintieni 13, 4.
- 403. *Gregorius*, **Moralium libri XXX**, cap. 27, parag. 81 (*Migne*, **Patrol. lat.** 76, 569).
- 404. *M. Luther*, **Am die Burgermeister und Radherrn** 15, 30 și 34.
- 405. Pred. 9, 13—18.

Bibliografia

lucrărilor lui J. A. Comenius citate și ale unor studii utilizate în prezentarea datelor referitoare la viața și opera sa

- J. A. Comenii. *Opera didactica omnia. Variis hucusque occasionibus scripta, diversisque locis edita : nunc autem non tantum in unum, ut simul sint, collecta, sed & ultimò conatu in Systema unum mechanice constructum, redacta.* Amsterdami, Impensis D. Laurentii de Geer, Excuderunt Christophorus Cunradus, & Gabriel à Rov. Anno M. DC. LVII.
- Joannes Amos Comenius. *Opera didactica omnia. Editio anni 1657 lucis ope expressa.* Tom I—III. Sumptibus Academiae Scientiarum Bohemoslovenicae Pragae in aedibus Academiae Scientiarum Bohemoslovenicae MCMLVII. (Ediție în facsimil fotolitografică a volumului publicat în 1657.)
- Johannis Amos Comenii. *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica.* Editio princeps. Tomus I—II. Sumptibus Academiae Scientiarum Bohemoslovacae Pragae. In Academia h.e. in aedibus Academiae Scientiarum Bohemoslovenae M. CM. LXVI.
- Johann Amos Comenius. *Pampaedia.* Lateinischer Text und deutsche Übersetzung. Nach der Handschrift herausgegeben von Dmitrij Tschizewskij in Gemeinschaft mit Heinrich Geissler und Klaus Schaller. Zweite, durchgesehene und verbesserte Auflage. Heidelberg, Quelle und Meyer, 1965.
- J. A. Komensky. *Velká didaktika*, tradusă de Stanislava Vidmanová-Ružičková. Inclusă în volumul I din Vybrané spisy Jana Amose Komenského. Praha, Státní pedagogické nakladatelství, 1958.
- Johann Amos Comenius. *Grosse Didaktik.* Übersetzt und herausgegeben von Andreas Flitner. Düsseldorf und München, Verlag Helmut Küpper Vormalis Georg Bondi. 3. Auflage 1966.
- João Amós Coménio. *Didáctica magna.* Introdução tradução e notas de Joaquim Ferreira Gomes, Fundação Calousta Gulbenkian, Lisboa, 1970.
- Ioan Amos Comenius. *Didactica magna*, tradusă și însoțită de o precuvîntare și introducere de Petru Gârboviceanu. București, Tipografia și fonderia de litere Thoma Basilescu, 1893.
- Ioan Amos Comenius. *Școala maternă* (Informatorium školy materské). Traducere din limba cehă de dr. Milan P. Šesan. „Colecția pedagogilor români și străini”, sub conducerea d-lui C. Nărlu. București, Editura „Cultura Românească”.
- J. A. Comenius. *Ieșirea la loc deschis din labirintele scolastice. Spicuri didactice. Legile unei școli bine organizate și Îngerul păcii (fragmente).* Traduceri făcute de Stanciu Stoian și Iosif Antohi. În volumul: *J. A. Komensky — Comenius*, București, E.S.D.P., 1958.
- J. A. Komensky. *Texte alese* (cu un studiu introductiv de I. Antohi). București, E.S.D.P., 1958.
- *
*
*
- Alt, Robert. *Der fortschrittliche Charakter der Pädagogik Komenskys.* Berlin, Volk und Wissen, 1953.
- Brambora, Josef. *Knižní dílo J.A. Komenského.* Studie bibliografická. Praha, Státní Pedagogické Nakladatelství, 1957.
- Heyberger, Anna. *Jan Amos Comenius (Komensky), sa vie et son œuvre d'éducateur.* Paris, 1928.
- Kopecký, Jaromír, Patocka, Jan, Kyrásek, Jiri. *Jan Amos Komensky — Nastín zivotu a díla.* Praha, Státní Pedagogické Nakladatelství, 1957.
- Kozík, František. *La vie douloureuse et héroïque de Jean Amos Comenius.* Prague, Editions pédagogiques de l'Etat, 1959.
- Kurdybacha, Łukasz. *Działalność Jana Amosa Komenskiego w Polsce.* Warszawa, Państwowe Zakłady Wydawnictw szkolnych, 1957.

- Piaget, Jean. *The significance of John Amos Comenius at the present time. — John Amos Comenius. In commemoration of the third centenary of the publication of Opera Didactica Omnia 1657 — 1957.* Unesco, 1957.
- Popescu, Bartolomeu, *Filozofia și pedagogia creștină a lui Ioan Amos Comenius.* București, 1940.¹
- Schaller, Klaus. *Die Pädagogik des Johann Amos Comenius und die Anfänge des pädagogischen Realismus im 17. Jahrhundert.* Zweite Auflage, Heidelberg, Quelle & Meyer, 1967.
- Stoian, Stanciu, Antohi, Iosif. *Jan Amos Komensky și prezența sa în mișcarea pedagogică din țara noastră.* În vol. *Clasici ai pedagogiei universale și gândirea pedagogică românească.* București, Editura didactică și pedagogică, 1966.
- * * * *Comenius (Komensky), Jan Amos.* în „Lexikon der Pädagogik“. Band III, Bern, Verlag A. Franke. AG. 1952. p. 91 — 95.
 - * * * *Komensky, Jan Amos.* În „Pedagogický slovník“, vol. I. Praha, Státní pedagogické nakladatelství, 1965, p. 215 — 222.
 - * * * *Soupis děl J.A. Komenského v Československých knihovnách archivech a museích.* Praha, Státní pedagogické nakladatelství, 1959.

¹ Vezi studiile și articolele publicate despre Jan Amos Comenius în limba română, în vol. *J.A. Komensky — Comenius*, București, E.S.D.P., 1958.

Cuprinsul

<i>Salut cititorilor</i>	7
Tuturor diriguitorilor lucrurilor omenești: conducătorilor de stat, păstori- rilor bisericilor, directorilor de școli, părinților și tutorilor copiilor, grație și pace de la Dumnezeu, tatăl Domnului nostru Isus Hristos, în Sfântul Spirit	10
Foloasele artei didactice	17
 <i>Conținutul capitolelor</i>	
Cap. I. Omul este cea din urmă, cea mai completă și cea mai perfectă dintre creaturi	19
Cap. II Scopul ultim al omului se află dincolo de viața aceasta.....	19
Cap. III. Viața aceasta nu este decît o pregătire pentru cea eternă	22
Cap. IV. Cele trei grade ale pregătirii pentru eternitate: cunoașterea sa proprie (și o dată cu aceasta a tuturor celorlalte lucruri), stăpînirea de sine și îndreptarea spre Dumnezeu	23
Cap. V. Germenele celor trei (erudiție, moralitate și pietate) se găsesc în noi de la natură.....	25
Cap. VI. Omul ca să devină om trebuie să fie format	31
Cap. VII. Formarea omului poate începe cel mai bine — și trebuie să înceapă — de la prima vîrstă	34
Cap. VIII. Tineretul trebuie să fie format laolaltă, pentru aceasta e nevoie de școli	36
Cap. IX. Tot tineretul, de ambele sexe, trebuie încredințat școlilor	39
Cap. X. Învățămîntul din școli trebuie să cuprindă totul	40
Cap. XI. Școli care să corespundă întru totul scopului lor n-au fost pînă acum..	43
Cap. XII. Școlile pot fi reformate în mai bine	46
Cap. XIII. Fundamentul îmbunătățirii școlilor constă în respectarea ordinii în toate	52
Cap. XIV. Ordinea precisă a școlii trebuie împrumutată de la natură: astfel ca să nu o poată frîna nici un impediment	54
Cap. XV. Principiile prelungirii vieții	57
Cap. XVI. Cerințele generale ale predării și învățării, adică ale predării și învâ- țării în așa fel încît efectul să fie sigur	60
Cap. XVII. Principiile predării și învățării lesnicioase	68
Cap. XVIII. Principiile predării și învățării temeinice	76
Cap. XIX. Principiile învățării concise și rapide	84
Cap. XX. Metoda științelor în special	95
Cap. XXI. Metoda artelor	100
Cap. XXII. Metoda limbilor	105
Cap. XXIII. Metoda (educației) morale	109
Cap. XXIV. Metoda de inoculare a pietății	112

Cap. XXV.	Dacă dorim reforma școlilor după normele adevăratului creștinism, atunci fie că scrierile păgine se înlătură cu totul din școli, fie că le folosim cu mai multă precauție decât până acum	119
Cap. XXVI.	Despre disciplina școlară	129
Cap. XXVII.	Despre împărțita împărțire a școlii după etapele de vîrstă și progrese	132
Cap. XXVIII.	Ideea școlii materne	134
Cap. XXIX.	Ideea școlii generale	138
Cap. XXX.	Schița școlii latine	142
Cap. XXXI.	Despre academie	146
Cap. XXXII.	Despre ordinea multilaterală și perfectă a școlilor	148
Cap. XXXIII.	Mijloacele necesare spre a putea trece la aplicarea practică a acestei metode universale	153
Tabel cronologic		158
Didactica magna în contextul operei lui Jan Amos Comenius		165
Concepția filozofică și pedagogică a lui Comenius		169
Note și comentarii		177
Bibliografie		196
Material ilustrativ		

Coli tipo 12,50 ;

Tiparul executat sub comanda
nr. 518
la întreprinderea poligrafică
„13 Decembrie 1918”.
str. Grigore Alexandrescu nr. 89—97
București,
Republica Socialistă România

1. Ilustrația de pe coperta lucrării **Opera didactica omnia**.

J. A. COMENII
O P E R A
DIDACTICA
O M N I A.

Variis hucusque occasionibus scripta,
diversisque locis edita: nunc autem non
tantum in unum, ut simul sint, collecta, sed
& ultimo conatu in Systema unum me-
chanice constructum, re-
dacta.

A M S T E R D A M I,
Impensis D. LAURENTII DE GEER,
Excuderunt.
CHRISTOPHORUS CUNKADUS, & GABRIEL A. ROY.
Anno M. DC. LVII.

II. Foia de titlu a lucrării **Opera didactica omnia**, în care este cuprinsă **Didactica magna**.

DIDACTICA

to je

Vmēnj vmělého vyvíonánj.

čtrnáctý totj Alon

Vijto nej na čile mroste aštar smj žaine,
mšerme to^o coj ta potěbi ozdabím pjtomně^o ybede,
čjo žimota pínálej, štastné, snadné, plné, roz,
včen, a tat potěsseni čjimotu obogj^o
nastrogen býť mojl.

Čos te mše

Macie, základy zřemého pji rojem roatj; protaže,
všannění, pjtěady gajjč iměstjč^o včimj, rozpřičtaje;
Votunále, na čete, mšjč, smj a žotimj, rozvážaje;
čtessm tomo aby čjčl přimědno člo. y
pobužem čimj. y rada čimá

DIDACTICA MAGNA UNIVERSALE OMNES OMNIA

docendi artificium exhibens:

S I V E

Certus & exquisitus modus, per omnes alicujus Christiani Regni
communitates, Oppida & Vicos, tales erigendi Scholas, ut Omnis
utriusque sexus Juventus, nemine usquam neglecto, Literis infor-
mari, Moribus expoliri, Pietate imbui, eaque ratione intra
pubertatis annos ad omnia quæ præsentis & futuræ
Vitæ sunt, instrui possit,

Compendiosè, Jucundè, Solidè.

Ubi omnium quæ svadentur,

FUNDAMENTA, ex ipsissima Rerum natura eruuntur:

VERITAS, artium Mechanicarum parallelis exemplis
demonstratur:

SERIES, per Annos, Menses, Dies, Horas, disponitur:

VIA denique in effectum hæc feliciter deducendi, facilis & certa
ostenditur.

A 3

Lemmata Capitem.

Hominem esse Creaturarum ultimam , absolutissimam , excellentissimam

Hominis finem ultimum extra hanc vitam esse.

Vitam hanc non nisi preparatoriam esse aeternae

Preparationis ad aeternitatem gradus esse tres ; SE. (& secum omnia)

NOSSE, REGERE, & ad DEUM DIRIGERE.

Trium illorum (*Eruditio, Morum, Religio*) semina nobis inesse a Natura.

Hominem tamen, si homo evadere debet, formari oportere.

Formationem Hominis commodissime fieri aetate primâ : adeoque fieri, nisi hic, haud posse.

Juventutem simul formandam. Scholisque esse opus.

Totam utriusque sexus Juventutem Scholis esse committendam.

Institutionem in Scholis debere esse universalem.

Perfectas Scholas defuisse haecenus.

Scholas reformari posse in minus.

Reformandarum Scholarum fundamentum esse accuratum in omnibus ordinem.

Ordinem Scholae accuratum, a natura esse mutandum.

Fundamenta vitae prolongandae.

Docendi & discendi requirita : h. e. quomodo docendum & discendum sit certo, ut effectus non levi non possit.

In docendo & discendo *Facilitati* fundamenta.

In docendo & discendo *Soliditati* fundamenta.

Compendiosa in docendo *Celeritati* fundamenta.

Scientiarum Methodus in specie.

Arrium Methodus.

Lingvarum Methodus.

Methodus Morum.

Pietatis instillandae Methodus.

Si Scholas ad veras veri Christianismi normas plane reformatas volumus,

Gentilium libros aut esse amovendos, aut certe cautius quam haecenus tractandos.

De quadripartita Scholarum, secundum aetatis & profectuum gradus, fabrica.

Idea Scholae Maternae.

Idea Scholae Ventraculae.

Scholae Latinae delineatio.

De Academia, Peregrinationibus, & Collegio Lucis.

De Scholarum ordine universali perfecto.

De Requisitis, ad inchoandam universitatem huius Methodi praxin necessarius.

CAPUT PRIMUM

Now Te
up...
...
...

U. Pinnatus olim
fuit iunctus. 27. 37. 71
promontia-
sci. tunc applausu
a Sapienibus ex-
cepit fuit iunctus
ita hoc. a. ut cum
obli commenda-
tur. ex. l. 1.

affeverant, Tempore Apollinis Del-
phici; quod ardens humanum continuus
erat; aureis liberis Inferibi censuram; hoc
proclinet & pie: situl nide gremio; hoc
omino ad veritatem; quod nobis per il-
lis inspect

2. *Callinus tenuirostris* in *Serpentarius*
 son: quid est mihi? *Serpentis a floris*
 Me. *Novatis* Tu? *Mr. xicmita*
 tis, *spicimz*, *brasmidulore* *senecio*
 tu. *taturam* : *maginon*, *delictum*
 meum.

8. Te enim mihi de ceteris extremis
consequens, tuos inuisi parati celum
Terram, & quæ in continentibus rebus
contuli inueniri omnia, quæ cæcatur
æthere bigula. *Ætherum, Vetus, Sol
Juno, Reginum.* Te collum super Opera
magnam metum, nimia bigula pedi-
bus, *Uis, Deus de Boyes & Pecunia*
et.

[illegible][illegible]

non datur. *Libanus* *Arabis* *Sulfur*

1. *Phlox paniculata* L. (Phlox)
 2. *Phlox subulata* L. (Candytuft)
 3. *Phlox pilularis* (Mill.) B.S.P. (Bed of Nails)
 4. *Phlox maculata* L. (Garden Phlox)
 5. *Phlox divaricata* (Mill.) B.S.P. (Wild Phlox)
 6. *Phlox glauca* (Mill.) B.S.P. (Blue Phlox)
 7. *Phlox fruticulosa* (Mill.) B.S.P. (Shrub Phlox)
 8. *Phlox longicaulis* (Mill.) B.S.P. (Tall Phlox)
 9. *Phlox subulata* L. (Candytuft)
 10. *Phlox paniculata* L. (Phlox)

munus, in bonis dignatus, & excellentia
sui meritis, uterque opus, cum loquaci
tate, & ad hunc telum tantum allegan
dum, quoniam cum in medio sit, ut

CAPUT II

Национал-социалниот режими е една линија
со насочување.

Tu, excellentem Creaturam ad ex-
cellentiora in praesentibus creaturis
nem delectam, ratio ipsa dicitur mirum
ut Deus, omnes perfectiones, glorie, bea-
titudinis, salubris, iudicis, absolutionis
namque gloriosae sebe, quod sine postulat in
creantem.

2. Quid est finis? Scriptura liquet. Quod pater
voluit vita omnium rem habere. Secunde
credimus et non speramus in seipsum
vivere, si quis modum Deum in hac vita
vivat. Placet nobis esse finem.

*Et primo quidem in ipso Creatore. I. Est
on enim Hominem et cetera, modo
inter se iustitiam proinde adolecentia con-
tatione Corpus quidem in ei proprius vel
dignis efformant. Antiquum*

Confitebor nobis id quod est. Et
 vobis ad nos. Placem enim hic vobis
 etiam. Amen. Amen. Amen. Amen.

[illegible]

... que in his Virginitatibus et in
officiis suis fuerit ultimum
officio. In omni nostra in de
obsequio.

1. *Chrysomelidae* (Colorado beetle)
 2. *Curculionidae* (Colorado beetle)
 3. *Curculionidae* (Colorado beetle)
 4. *Curculionidae* (Colorado beetle)
 5. *Curculionidae* (Colorado beetle)
 6. *Curculionidae* (Colorado beetle)
 7. *Curculionidae* (Colorado beetle)
 8. *Curculionidae* (Colorado beetle)
 9. *Curculionidae* (Colorado beetle)
 10. *Curculionidae* (Colorado beetle)

[Faint, illegible handwritten text]

Generose Virgine, Sathone
 honorandissime,
 Vultus Dei et Tuam manum, qua iterum mississet
 hoc mihi scribere voluit. Sed enim in lectionem
 meam, et Colaborationem mandaveris, docuit me tam de
 hisse et Voluptatem, tam Mercedem igitur, Abstemio
 meum. Benedicta sit una tua! et quicquid con
 fitemur pro bona tua, aut publica, usque agiter
 in benedictione sit! Amen! Nos gratiam
 meam loci diligentem faciemus, non desitum (ni
 si nos spiritus deservit) ante, quam videas quod
 videre desinas, Quis DIDACTICUM, Colaborum
 soluta, in hoc publica. Ne nos parat boni,
 cum Peter! Qui TE, cum TUIS sombus,
 propere vult commendat
 M. V. T.
 honorandissime
 Aug. 1/2 Jul
 1647
 Comenius

VIII. O scrisoare a lui Comenius cu semnătura sa.